

**STEPHANUS PETRUS ERASMUS : GRENSBOERPIONIER EN
VOORTREKKER, 1788 - 1847**

deur

WILLEM JAKOBUS MARKRAM

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van
Magister in die Lettere en Wysbegeerte (Geskiedenis) aan die Universiteit van
Stellenbosch**

Studieleier : Dr. J.C. Visagie

Januarie 1992

VERKLARING

Ek die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

.....*W.J. Markman*.....*7.2.92*.....
HANDTEKENING DATUM

OPSOMMING

Die doel van hierdie studie was om 'n beskrywing van die lewe en bydrae van Stephanus Petrus Erasmus, oosgrenspionier en Voortrekker, te gee. Tweedens is Erasmus geplaas teen die agtergrond van die probleme van die grensboere van die noordoostelike grenswyke, Brakrivier en Kraairivier, in die jare 1825 - 1837.

Stephanus Erasmus is in April 1788 gedoop as 'n kind van Daniel Elardus en Catharina Elisabeth Erasmus. Teen 1804 of 1805 het Daniel Erasmus van die distrik Graaff-Reinet na die distrik Swellendam verhuis. Stephanus Erasmus is in dié distrik in 1812 met Maartje Wilhelmina Zacharia Kruger getroud. Uit hierdie huwelik is minstens tien kinders gebore, terwyl nog 'n dogter uit 'n tweede huwelik met Anna Maria Neethling gebore is.

Erasmus het in 1821 na die distrik Beaufort verhuis. Van 1822 - 1824 was hy in die distrik Graaff-Reinet woonagtig. Sedert 1825 het Erasmus hom in die nuwe distrik Somerset-Oos gevestig. Soos sy mede-grensboere het dié grensboerpionier waarskynlik vanweë ekonomiese en geografiese redes aan die noordoosmigrasie deelgeneem.

In dié distrik het Erasmus 'n belangrike leiersrol vervul as provisionele veldkornet van Brakrivier en sedert 1835 as veldkornet van die nuwe wyk Kraairivier. Daar het hy hom op die plaas Mooiplaats gevestig.

As 'n gerespekteerde leiersfiguur sou Erasmus deeglik kennis neem van die administratiewe verwaarloosing van die noordoosgrenswyke. Die toenemende destabilisasie van die noordoosgrenswyke en die konflik tussen groepe swart vlugteling en die noordoosgrensboere het tot die gevoel van onveiligheid bygedra. Die reg op grondbesit het

Erasmus en sy mede-grensboere na aan die hart gelê en onsekerheid rondom hierdie kwessie het tot toenemende ontevredenheid teenoor die Britse regering gelei.

Soos talle ander grensboere het Stephanus Erasmus met die regering gebots as gevolg van die behandeling van sy slawe. Om sake te vererger is 'n moordaanklag teen hom aanhangig gemaak nadat hy 'n swartman in die uitvoering van sy pligte as veldkornet doodgeskiet het.

In 1836 het Erasmus 'n jagtog in die rigting van die Vaalrivier onderneem. Hiertydens het die Ndebele van Mzilikazi op 21 Augustus 1836 'n verrassingsaanval op sy jagkamp geloods en is onder andere twee van Erasmus se seuns gedood. Hierop het Erasmus twee dae later aan die Vaalrivierslag deelgeneem.

Daarna het Erasmus eers na die Kolonie teruggekeer en teen die middel van 1837 het hy geëmigreer. As leier van sy eie trek het hy die amp van kommandant bekleed. Dit blyk dat hy 'n vername en gewaardeerde Voortrekkerleier was. Hy was byvoorbeeld een van die ses kommandante by die slag van Bloedrivier en ook in 'n leiershoedanigheid tydens die slag van die Wit-Mfolozi.

As burger van die Republiek van Natal het Erasmus 'n leiersrol in die openbare lewe gespeel. Hy was naamlik Volksraadslid en lid van die Raad van Landdros en Heemrade in Natal.

Na die Britse anneksasie van Natal het die ou Voortrekker na Winburg en Potchefstroom verhuis waarna hy in 1845 na Ohrigstad getrek het. Hier is Erasmus in Februarie 1847 oorlede.

SUMMARY

The aim of this study was to compile a description of the life and contribution of Stephanus Petrus Erasmus, eastern frontier pioneer and Voortrekker. Secondly, Erasmus has been set against the background of the problems of the frontier farmers of the north-eastern frontier wards, Brak River and Kraai River in the years 1825 - 1837.

Stephanus Erasmus was christened as the surname child of Daniel Elardus and Catharina Elisabeth Erasmus in April 1788. In 1804 or 1805 Daniel Erasmus moved from the Graaff-Reinet district to the Swellendam district. Here Stephanus Erasmus married Maartje Wilhelmina Zacharia Kruger in 1812. At least ten children were born out of this marriage, while a second marriage to Anna Maria Neethling produced a daughter.

Erasmus moved to the Beaufort district in 1821. From 1822 - 1824 he resided in the Graaff-Reinet area, and from 1825 he settled in the new district of Somerset-East. Like many of the other frontier farmers, this frontier pioneer probably participated in the north-eastern migration for economical and geographical reasons.

Erasmus played a leading role in this district in the capacity of provisional field cornet for Brak River. From 1835 he was field cornet for the new ward of Kraai River where he settled on the farm Mooiplaats.

As a respected leader, Erasmus was fully aware of the administrative neglect of the north-eastern frontier wards. The progressive destabilisation of these wards, as well as the conflict between groups of black refugees

and the north-eastern frontier farmers, contributed towards the feeling of insecurity. The question of landownership was a cause for concern to Erasmus and his fellow pioneer farmers. The uncertainty regarding this issue contributed to their dissatisfaction with the British government.

Like many other frontier farmers, Stephanus Erasmus came into conflict with the authorities with regard to the treatment of his slaves. To make matters worse, a murder charge was brought against him after he had shot and killed a black man in the execution of his duties as field cornet.

In 1836 Erasmus went on a hunting expedition in the direction of the Vaal River. During this expedition the Ndebele of Mzilikazi ambushed them on 21 August 1836 and two of Erasmus's sons were killed. Two days later Erasmus took part in the Vaal River battle.

Erasmus then returned to the Colony from where he emigrated by the middle of 1837. As the leader of his own trek he held the office of commandant. It appears that he was a distinguished and revered Voortrekker leader. He was, for example, one of the six commandants at the battle of Blood River, and was in a leadership position during the battle of the White-Mfolozi.

As a citizen of the Republic of Natal, Erasmus played a leading role in public life. He was a member of the Volksraad as well as a member of the Council of Landdros and Heemrade.

After Britain had annexed Natal, Erasmus moved to Winburg and Potchefstroom. In 1845 he went to Ohrigstad where he died in February 1847.

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
Opsomming	i
Summary	iii
Lys van Kaarte en Foto's	x
Voorwoord	xi

HOOFSTUK 1

VROEË LEWE EN FAMILIE	1
------------------------------	----------

Die naam Erasmus - Die stamvader - D. E. Erasmus, sy boerdery en kinders - S. P. Erasmus se kinders, boerdery en verblyf in Swellendam, Beaufort, Graaff-Reinet en Somerset

HOOFSTUK 2

DIE NOORDOOSMIGRASIE VAN DIE TREKBOERE	14
---	-----------

Die koloniste se siening van migrasies oor die grens - Erasmus se noordoosmigrasie - Geografiese en ekonomiese redes as oorsaak van die migrasies - Die vrystelling van die slawe as rede vir migrasie - Die noodsaaklikheid om die koloniale grens te verskuif - Die emigrasie van die noordoosgrensboere

HOOFSTUK 3

ADMINISTRASIE VAN DIE NOORDOOSGRENSWYKE	42
--	-----------

Die aanvanklike noordgrens van die Kolonie - Die totstandkoming van Cradock en Brakrivier - Die totstandkoming van die nuwe noordgrens - Die totstandkoming van en die probleme met Somerset-Oos as

magistraatsetel - Die ontevredenheid met die kommando- en patrolliediens - Probleme in verband met die indiensneming van arbeiders - Klagtes oor die skutregulasies en regulasies van die balju - Onvoldoende voorsiening vir godsdienstige behoeftes en die gebrek aan verteenwoordiging - Klagtes oor die slawewetgewing - Die smokkelhandel en die tekort aan kruit - Die tekort aan amptenare - Die sending, voorstelle en maatreëls van kolonel Somerset - Die vredesverdrag met kaptein April - Teenkanting teen D'Urban se maatreëls en toenemende ontevredenheid van die grensboere - Gebrekkige kommunikasie - Die herroeping van D'Urban se maatreëls en die ontnugtering van die noordoosgrensboere - die stigting van Colesberg en Cradock in 1837

HOOFSTUK 4

VEEDIEWERY EN INSTROMING IN DIE NOORDOOSGRENSWYKE 86

Die wrywing en interaksie tussen die grensboere en die San - Die Mantatse - Die Thembu - Die Basters en die Korana - Die Khoi - Die Xhosa - Die Mfengu - Die sending van kol. Somerset - Die voortgesette destabilisering van die noordoosgrens - Die uitreiking van nuwe grensopdragte - Erasmus se voornemens om te trek

HOOFSTUK 5

DIE ONSEKERHEID VAN GRONDBESIT 136

Die ewigdurende erfpagstelsel - Die stelsel van plakkerhuurplase en die vertraging in die uitreiking van grondbriewe - Die plase van Erasmus - Die hewige mededinging om grond - Die verbod op slawe-arbeid - Besware teen die hoë opmetingsgeld - Korrupsie en pligsversuim deur regeringsamptenare en landmeters - Die

verkeerde opmetingswerk deur landmeters - Die heropmeting van plase

HOOFSTUK 6

DIE MOORDAANKLAG EN OPTREDE TEENoor SLAWE 170

A. DIE MOORDAANKLAG TEEN STEPHANUS ERASMUS: 170

Veediewery deur die Mantatese van Donkerhoek - Wandade deur die grensboere - Kolonel Somerset se opdrag - Die getuienis van die Mantatese - Die uitreiking van die lasbrief vir Erasmus se inhegtenisname - Goewerneur D'Urban se mening - Verdere verdragings en onduidelikheid in die saak teen Erasmus

B. ERASMUS SE OPTREDE TEENoor SY SLAWE: 192

Die griewe van die koloniste oor die hoë boetes en hul onkunde oor die bestaande wetgewing - Die aanklag teen Erasmus en sy vrou - Die verweer van Erasmus en bevinding van die resident-magistraat

HOOFSTUK 7

NDEBELE - AANVAL 197

Die Potgieter-trek en kommissie - Redes vir Erasmus se tog - Die aanval op Erasmus se kamp - Die Vaalrivierslag - Die aanval op die Liebenbergs - Erasmus keer na die Kolonie terug - Die onsekerheid oor die lotgevalle van die gevangenes - Die motiewe van Mzilikazi

HOOFSTUK 8**EMIGRASIE EN VROEË VESTIGING IN NATAL**

223

Die datum van die verhuising - Erasmus word kommandant - Die trekroete - Die lot van die Retief-geselskap en die aanvalle op die Trekkerlaers - Die hergroepering van die Trekkerlaers - Erasmus se bedanking as kommandant - Die mislukte eerste veldtog teen Dingane en die onenigheid onder die Trekleiers - Die laers aan die Klein-Thukela-en Boesmansrivier - die koms van Andries Pretorius - Die veldtog teen Dingane en die slag by Bloedrivier - Die slag van die Wit-Mfolozi - Die Britse besetting van Port Natal - Die finale veldtog teen Dingane en die soewereiniteit van die Trekkers in Natal

HOOFSTUK 9**ERASMUS SE VERBLYF IN NATAL**

259

Die toekenning van grond in Natal - Erasmus se betrokkenheid by die gemeenskapslewe - Erasmus se betrokkenheid by dispute en hofsake - Erasmus as Volksraadslid en as landdros en heemraad - Die aanloop tot die Britse besetting van Natal - Die Britse besetting van Natal - Teenkanting teen die besetting en die ontevredenheid met Pretorius - Die onderwerping van die emigrante aan Britse gesag - Die nuwe emigrasie na die Hoëveld

HOOFSTUK 10**TREK NA OHRIGSTAD**

284

Redes vir die verhuising na die binneland - Die ekspedisie na Delagoabaai - Erasmus se verhuising na

Winburg en Potchefstroom - Potgieter se ekspedisie na Delagoabaai - Die voorbereidings en die redes vir die verhuising na Ohrigstad - die kwessie rondom Potgieter se status as leier - Die trek en vestiging in Ohrigstad - Ontevredenheid met Potgieter se leierskap - Karel Tregardt se kommissie na Delagoabaai in 1841 - Die toekenning van plase - Probleme in die nuwe nedersetting - Wrywing tussen Potgieter en die Volksraadparty - Die dood van Erasmus en sy nasate - Evaluering van sy lewe

BYLAAG A	307
BYLAAG B	309
BRONNE	312

KAARTE EN FOTO'S

Bladsy

KAARTE

1. Die Wyke Brakrivier en Kraairivier, 1825-1836	42a
2. Algemene Verwysingskaart	223a

FOTO'S

Kolonel Henry Somerset	69a
Karel Tregardt en Zacharia Geertruijda Erasmus	262a
Stephanus Petrus Elardus Tregardt	305a

VOORWOORD

Die meeste aspekte wat in hierdie verhandeling die aandag geniet, is nog nie voorheen nagevors of beskrywe nie. Oor S.P. Erasmus het daar in gepubliseerde vorm nog net twee noemenswaardige artikels verskyn. Die eerste artikel was 'n bondige bydrae deur M.H. Buys in die derde deel van die Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek. Die tweede studie, "Die Matabeles en die Voortrekkers" deur prof. P.J. van der Merwe, het in 1986 in die tweede deel van die Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis 1986 verskyn. Dit gee onder andere 'n uitvoerige uiteensetting van die aanval op Erasmus se jagkamp. Hoewel Erasmus veral sy plek in die Suid-Afrikaanse geskiedenis verdien as gevolg van die aanval wat die Ndebele op sy jagkamp geloods het, word in hierdie verhandeling 'n minder omvattende beskrywing van bogenoemde gebeure gegee. In bogenoemde twee artikels is daar egter nie 'n uitvoerige uiteensetting van Erasmus se lewe gegee nie. Aangesien daar nog relatief min navorsing oor die minder bekende Voortrekkerleiers gedoen is, het dit as belangrike motivering by die skrywer gedien om hierdie verhandeling aan te pak.

Met hierdie verhandeling word daar nie gepoog om bloot 'n biografiese uiteensetting van Erasmus se lewe te gee nie. Daarvoor is die beskikbare gegewens in die primêre en sekondêre bronne te min. Daarom is probeer om ook die klem te laat val op die besondere probleme wat die noordoosgrensboere ondervind het en wat uiteindelik tot hul emigrasie aanleiding gegee het. Hoewel G.D.J. Duvenage se Van die Tarka na die Transgariep (1981) 'n goeie grondslag bied vir die uitbouing van hierdie onderwerp, is in hierdie verhandeling meer klem geplaas op die probleme van die inwoners in die wyke Brak- en Kraairivier. In hierdie verband is aspekte soos die

redes vir die noordoosmigrasie, die administratiewe verwaarloosing, die veediewery en grondprobleme na vore gebring.

Stephanus Erasmus word belig as 'n leiersfiguur en grensboerpionier van die noordoosgrenswyke wat onder die talryke probleme in daardie gedeelte van die Kolonie gebuk gegaan het. Voorts is daar 'n blik gewerp op die gebeure rondom die moordaanklag teen Erasmus en sy optrede en houding teenoor sy slawe.

Teen hierdie agtergrond is S.P. Erasmus se rol en lewe tydens die Groot Trek en sy verblyf in Natal belig. Laastens word ook Erasmus se verhuising na Winburg en Potchefstroom en uiteindelik na Ohrigstad beskryf. Hierdie gebeure word teen die agtergrond van die vernaamste politieke gebeure van daardie tydperk geplaas.

Eiename van Bantusprekendes is in hierdie studie sover moontlik volgens die moderne spelwyse van die betrokke taal gespeel. Indien die korrekte spelling nie vasgestel kon word nie, is die spelwyse van die oorspronklike bronne behou.

Die skrywer het die meeste van sy navorsingswerk in die Kaapse Staatsargiefbewaarplek en J.S. Gericke-biblioteek gedoen. Daar is ook van die bronne in die Staatsargiefbewaarplek in Pietermaritzburg en Pretoria gebruik gemaak.

Hiermee wil ek my dank betuig vir die vriendelike hulpvaardigheid en wetenskaplike leiding wat ek van my studieleier, dr. J.C. Visagie, ontvang het, wat in 'n groot mate die inspirasie tot die voltooiing van hierdie verhandeling was. Verder wil ek my dank uitspreek teenoor dr. C. Venter wat as interne eksaminator opgetree

het. Ten slotte is ek ook dank verskuldig aan mev. M. Botha wat vir die tik van die verhandeling verantwoordelik was.

W.J. MARKRAM
STELLENBOSCH

JANUARIE 1992

HOOFSTUK 1

VROEË LEWE EN FAMILIE

Die naam Erasmus beteken "die geliefde". Dit was die naam van 'n heilige en die gebruik daarvan was veral in die 15de eeu baie gewild.¹⁾

Die naam Erasmus kom voor in die geskiedenis van Suid-Afrika sedert die vroegste tye. In Suid-Afrika word hierdie naam, wat ook gedra word deur die groot Nederlandse geleerde Desiderius Erasmus, die eerste aangetref in die hawe van Tafelbaai, nie as persoonsnaam nie, maar as dié van 'n rykbelaaide Nederlandse jag uit die Ooste wat meer as honderd jaar na die dood van Erasmus nog aan hom herinner het.²⁾

Die stamvader van die Erasmusse in Suid-Afrika is Pieter Erasmus wat in die 17de eeu uit Nederland na die Kaap verhuis het.³⁾ Die 17de eeu was 'n goue eeu vir die volke van Wes-Europa. Die ekonomie en handel het gebloei en ook Nederland het nuwe grondgebied gesoek en gevind. In Holland het die V.O.C. (Vereenighde Oost-Indische Compagne) in 1602 tot stand gekom. Dit was 'n groot handelsinstelling en het mettertyd sekere oorsese gebiede gekoloniseer, soos onder meer, die Kaap die Goeie Hoop.

Aanvanklik moes die nedersetting aan die Kaap wat deur Jan van Riebeeck op 6 April 1652 begin is, slegs voorsiening maak vir voldoende groente, vleis, vars water

-
- 1) C. Pama : Die Groot Suid-Afrikaanse Familienaamboek, p. 113.
  - 2) Gustav S. Preller : Talana, p. 37.
  - 3) J.H. Redelinghuys : Die Afrikaner-Familienaamboek, p. 80; Vergelyk C.C. de Villiers : Geslagsregisters van die ou Kaapse families I, p. 201; D.J. Erasmus: 'n Tak van die Erasmus-familie, p. 3.

en hospitalisasie vir die matrose van verbygaande skepe. Teen 1657 is egter toestemming gegee dat die eerste Vryburgers hulle op hul eie stukke grond kon vestig. Die verversingspos sou dus nou 'n Kolonie word.

Die stamvader, Pieter Erasmus, het na die Kaap as immigrant en kolonis gekom tydens die regering van goewerneur Simon van der Stel aan die Kaap. Simon van der Stel se administrasietydperk van 1679-1699 was 'n tyd waarin talle immigrante na die Kaap gekom het, binnelandse reise onderneem is en die mense al verder die binneland ingetrek het. Van der Stel het by die owerheid vir geskikte koloniste gepleit. Die koloniste sou vry per skip na die Kaap vervoer word, 'n plaas so groot as hulle kon bewerk en ook krediet van die owerheid kry.

Pieter Erasmus het blykbaar van dié aanbod gebruik gemaak en sodoende na die Kaap gekom. Ons lees dat hy in 1691 'n burger van die Kaap geword het. Hy was toe op die plaas Groenkloof in die Drakenstein woonagtig.

Teen 1687 is 'n derde nedersetting, Drakenstein, aan die Kaap begin. Dit was aan die bloop van die Bergrivier geleë. In hierdie vrugbare en mooi vallei is die Franse Hugenote gevestig. Die owerheid wou hierdie Hugenote verholands en daarom moes die Nederlanders, soos ook Pieter Erasmus, tussen hulle woon.

Hoe Pieter Erasmus, die stamvader, met die ander Erasmusse in Nederland skakel, is nie bekend nie. Sy geboorte- en sterfdatums is onbekend. Al wat ons van hom weet, is dat hy in 1697 met Maria Elisabeth Jooste(n), wat in Nederland gebore is, getroud is. Hulle het op die plaas Groenkloof in Drakenstein geboer. Miskien was Maria Elisabeth Jooste(n) 'n suster van Franz Jooste(n) wat in 1693 na die Kaap uit Duitsland gekom het. Die

grense tussen Duitsland en Nederland het in daardie jare baie gewissel.⁴⁾

Die vader van die persoon waaroor hierdie studie handel, Daniel Elardus Erasmus, was 'n kleinseun van die stamvader. Daniel Elardus se ouers was Lourens Pieterse Erasmus (die derde kind van die stamvader) en Martha Pienaar. Hy is op 28 November 1751 in die distrik Drakenstein gedoop. As burger van Stellenbosch het hy op 5 Desember 1779 met Aletta Elisabeth de Beer in die huwelik getree. Op 21 November 1784 is hy met Cecilia Geertruida du Plessis hertroud.⁵⁾

Volgens 'n onlangse artikel was Stephanus Erasmus 'n seun wat Daniel Elardus by Cecilia du Plessis gehad het.⁶⁾ Dit blyk egter nie korrek te wees nie. Catharina Elisabeth was sonder twyfel sy moeder en hy is op 20 April 1788 in Kaapstad gedoop.⁷⁾ Volgens sy sterftekennis, blyk dit ook dat hy die seun was van Daniel Erasmus en Catharina van der Merwe.⁸⁾

Daniel Erasmus se derde vrou was dus Catharina van der Merwe. Op 29 Julie 1792 tree die twee ook op as doopgetuies tydens die doop van 'n kind, Johan Christiaan Elardus Stigtling, seun van die egpaar Johan Salmon

-
- 4) D.J. Erasmus : 'n Tak van die Erasmus-familie, pp. 3, 5-6; Vergelyk C.C. de Villiers : Geslagsregisters van die ou Kaapse families, p. 201; C. Pama : Die Groot Suid-Afrikaanse Familienaamboek, p. 113.
  - 5) VC 645 Paarl (Drakenstein) : Baptism, 1746 - 1775, onpagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagsregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), pp. 212, 222.
  - 6) M.H. Buys : S.P. Erasmus (Dictionary of South African Biography III), p. 276.
  - 7) VC 610 Cape Town : Baptism, Membership, Marriage, 1786 - 1795, onpagineer.
  - 8) MOOC 6/9/47, no. 44 (Death Notice).

Stigtling en Magdalena Rooij van Graaff-Reinet.⁹⁾ Ook op 7 Junie 1796 tree die egpaar as doopgetuies op tydens die doop van Jacoba Elisabeth de Beer, dogter van Joseph de Beer en Jacoba E. Tas.¹⁰⁾

In 1788 was Daniel Erasmus in die distrik Graaff-Reinet woonagtig. In die opgaafrolle van Graaff-Reinet vir 1788 word aangedui dat Daniel Elardus Erasmus en Catharina van der Merwe een perd, 48 beeste, 400 skape, een snaphaan, een pistool en een "degends" gehad het.¹¹⁾

In 1792 het Daniel Erasmus se vee na twee perde, 116 beeste en 700 skape vermeerder,¹²⁾ maar teen 1796 het dit dramaties na 20 beeste en 200 skape afgeneem.¹³⁾ In 'n ander opgaafrol, ook vir die jaar 1796 word weer aangedui dat hy 48 beeste en 200 skape gehad het.¹⁴⁾ In 1798 het Daniel Elardus se boerdery goeie vordering getoon en het hy 14 perde, 112 beeste en 1 183 skape gehad. Hy het drie leningsplase op lening gehad, terwyl daar ook drie slawe en 12 Khoi-arbeiders by hom in diens was.¹⁵⁾

Teen 1801 het Daniel Erasmus slegs een leningsplaas op lening gehad.¹⁶⁾ In 1803 het sy bees- en skaaptrop verminder en sy koringoes was ook swakker as die vorige jaar.¹⁷⁾

Teen 1804 of 1805 het Stephanus Erasmus se ouers hulle in die distrik Swellendam gevestig. Daar het hulle hulle op

---

9) VC 673 Graaff-Reinet : Baptism, ongepagineer.

10) VC 673 Graaff-Reinet : Baptism, ongepagineer.

11) J108 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1788, p. 22.

12) J110 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1792, p. 21.

13) J113 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1796, p. 14.

14) J113 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1796, ongepagineer.

15) J115 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1798, p. 24.

16) J120 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1801, ongepagineer; Vir verdere opgaafbesonderhede, kyk Bylaag agter.

17) J123 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1803, ongepagineer.

die leningsplaas Brandrivier gevestig, geleë agter die Plattekloof en ongeveer tien ure te perd vanaf Swellendam.

Op Brandrivier het Erasmus veeboerdery en landbou beoefen. Hy was ook 'n wynboer en het sowat 12 000 stokke in die grond gehad. In 1805 het sy skaaptrop aansienlik gekrimp, maar hy het nou 200 bokke besit.¹⁸⁾

In 1806 het die aantal Khoi-arbeiders in sy diens met die helfte verminder. Sy skaap- en boktroppe het egter drasties toegeneem.¹⁹⁾ Die volgende jaar het sy skaap- en boktroppe weer verminder. Dit was 'n goeie koringjaar gewees, want Erasmus het daarin geslaag om 180 mud koring te wen. Terselfdertyd het sy garsopbrengs met byna die helfte verminder. Hy het vyf leggers wyn geproduseer wat drie leggers meer was as in 1806.²⁰⁾

Dié sukses het Erasmus aangespoor om sy aantal wingerdstokke in 1808 na 14 000 te vermeerder. Sy aantal perde het verdubbel, terwyl sy skaaptrop verder verminder het. Sy aantal bokke het egter na 'n stewige 289 aangegroei. Ook sy garsoes het verbeter en is byna verdubbel.²¹⁾

In 1809 het daar nie enige drastiese verandering wat betref die oesopbrengs en die veetroppe plaasgevind nie.²²⁾ In 1810 het sy boktrop steeds bestendig toegeneem, maar sy gars- en koringopbrengs het dramaties

---

18) J318 Opgaafrol, Swellendam 1805, ongepagineer.

19) J319 Opgaafrol, Swellendam 1806, p. 10; Vergelyk J320 Opgaafrol, Swellendam 1806, ongepagineer.

20) J321 Opgaafrol, Swellendam 1807, ongepagineer.

21) J322 Opgaafrol, Swellendam 1808, ongepagineer.

22) J323 Opgaafrol, Swellendam 1809, ongepagineer.

verswak. Die aantal arbeiders en slawe in sy diens het ook heelwat verminder.²³⁾

Daniel Elardus Erasmus het minstens vier kinders, drie seuns en 'n dogter, gehad. Die oudste was Lourens Abraham Erasmus wat op 17 Desember 1780 gedoop is. Lourens Erasmus is op 10 Augustus 1800 in Kaapstad met Helena Geertruy Bekker getroud. Die egpaar het minstens agt kinders, vyf seuns en drie dogters, gehad.²⁴⁾

Op 23 Mei 1784 het Daniel Erasmus en Aletta Elisabeth de Beer 'n dogter gedoop wat na haar moeder vernoem is. Van haar is weinig verder bekend.²⁵⁾

Die tweede seun, Daniel Jacobus, is op 5 November 1786 gedoop as die seun van Daniel Erasmus en Catharina van der Merwe.²⁶⁾ Die egpaar het op 30 Junie 1807 toestemming verleen dat Daniel Jacobus in die huwelik tree.²⁷⁾ In Julie 1807 is hy met Cornelia Jacoba Susanna Kruger getroud.²⁸⁾ Die egpaar het minstens 13 kinders gehad. Daar is nege seuns en vier dogters vir hulle gebore.²⁹⁾

---

23) J325 Opgaafrol, Swellendam 1810, ongepagineer.

24) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 222; Vergelyk C.C. de Villiers : Geslagsregisters van die ou Kaapse families I, p. 204.

25) VC 609 Cape Town : Baptism, Membership, Marriage, ongepagineer.

26) VC 610 Cape Town : Baptism, Membership, Marriage, ongepagineer.

27) CO 2560 Letters Received from the Drosdy, Swellendam: Lys van huwelike voor die kommissie van huweliksake te Swellendam in die jongsgesepasseerde ses maande respektiewelik aangeteken en voltrek, 3/12/1807, ongepagineer.

28) VC 695 Swellendam : Marriage, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 222.

29) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), pp. 222-223.

Stephanus Petrus, die hooffiguur van hierdie studie, was sy vader se derde seun.³⁰⁾ Hy is in September 1812 met Maartje Wilhelmina Zacharia Kruger in die distrik Swellendam getroud.³¹⁾ Maartje Kruger is op 23 Maart 1794 as die dogter van Pieter Ernst Kruger en Anna Catharina van Aswegen in die distrik Graaff-Reinet gedoop.³²⁾

Vir die doel van hierdie studie is die genealogiese besonderhede oor Stephanus Erasmus en sy gesin van besondere belang. Stephanus en Maartje Erasmus het minstens tien kinders, vyf seuns en vyf dogters, gehad. Daniel Elardus is op 7 Maart 1813 gebore en op 20 Mei 1814 in die Paarl gedoop.³³⁾

Die tweede seun, Pieter Ernst Erasmus, is na die vader van Maartje Erasmus vernoem. Hy is op 22 Augustus 1815 gebore.³⁴⁾ Pieter Ernst Erasmus is op 1 November 1835 met Maria Magdalena Pietersen getroud.³⁵⁾

-
- 30) C.C. de Villiers : Geslagsregisters van die ou Kaapse families I, p. 204; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 31) VC 695 Swellendam : Marriage, ongepagineer; Vergelyk CO 2585 Letters Received from the Drosdy, Swellendam: P. Buissinne - anoniem, 31/12/1812, ongepagineer.
- 32) VC 673 Graaff-Reinet : Baptism, ongepagineer.
- 33) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), pp. 222-223.
- 34) VC 688 Swellendam : Baptism, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 35) VC 751 Cradock : Marriage, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.

Die derde seun van Stephanus Erasmus, ook gedoop Stephanus Petrus, is gebore op 16 Augustus 1818.³⁶⁾ Stephanus Petrus, Daniel Elardus en Pieter Ernst het hul vader vergesel op die ramspoedige jagtog na die Vaalrivier waartydens die kamp deur die Ndebele van Mzilikazi aangeval is. Pieter Erasmus het die Ndebele-aanvalle oorleef, maar beide Stephanus Petrus junior en Daniel Elardus is deur die Ndebele om die lewe gebring.³⁷⁾

Stephanus Erasmus se oudste dogter, Anna Catharina, is op 8 Maart 1817 gebore.³⁸⁾ Sy is op 2 Februarie 1834 met Jan Jacobs getroud.³⁹⁾

'n Tweede dogter, Catharina Elisabeth, is op 16 April 1821 vir Stephanus en Maartje Erasmus gebore. Sy moes kort daarna gesterf het, want op 3 Januarie 1823 is nog 'n dogter gebore wat op 20 April 1823 in die distrik Graaff-Reinet ook as Catharina Elisabeth gedoop is.⁴⁰⁾ Catharina Erasmus was met Pieter Jacobus Rudolph getroud en op 27 April 1840 is sy in Natal met Johan Hendrik Botha hertroud.⁴¹⁾ Catharina Erasmus en haar man het waarskynlik nie vir Stephanus Erasmus later na Ohrigstad vergesel nie, want op 2 Februarie 1846 is 'n kind, Anna

- 36) VC 689 Swellendam : Baptism, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 37) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 56, 63 (TAB); Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 6.
- 38) VC 688 Swellendam : Baptism, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 39) VC 751 Cradock : Marriage, ongepagineer.
- 40) VC 677 Graaff-Reinet : Baptism, p. 122; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 41) B. Cilliers : Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal, p. 182.

Stephanus Erasmus se vierde dogter, Zacharia Geertruijda, is op 9 Oktober 1824 gebore.⁴³⁾ Sy het op 13 Mei 1841 te Pietermaritzburg met Carolus Johannes Tregardt, seun van die bekende Voortrekkerleier, Louis Tregardt, in die huwelik getree. Carolus Tregardt was op daardie stadium 29 jaar oud.⁴⁴⁾

'n Vyfde dogter, Cornelia Jacoba, is op 1 Junie 1826 vir die Erasmus-egpaar gebore.⁴⁵⁾ 'n Volgende seun, Lourens Abraham Erasmus, is op 14 Junie 1832 gebore.⁴⁶⁾ Tydens die Groot Trek is nog 'n seun, Daniel Elardus, op 4 Maart 1838 deur eerw. Erasmus Smit gedoop. Hierdie kind is egter in die Kolonie gebore, naamlik op Stephanus Erasmus se plaas, Mooiplaats, geleë naby die Stormbergspruit.⁴⁷⁾

Na Maartje Erasmus se dood in 1844,⁴⁸⁾ is Stephanus Erasmus op 4 Mei 1846 in Ohrigstad met Anna Maria Neethling hertroud. Uit hierdie tweede huwelik is een dogter, Sterina Petronella, gebore.⁴⁹⁾

Stephanus Erasmus het waarskynlik sy ouers tydens hul verhuising in omstreeks 1805 van die distrik Graaff-

- 43) VC 717 Cradock : Baptism, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 44) 1/LPMB 20 Notule van die Huwelikshof, p. 98 (NAB); Vergelyk 1/LPMB 21 Bylae tot Notule van die Huwelikshof, ongepagineer (NAB); B. Cilliers: Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal, p. 182.
- 45) VC 718 Cradock : Baptism, ongepagineer; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 46) VC 719 Cradock : Baptism, no. 200, p. 51; Vergelyk J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 223.
- 47) Doopregister van Erasmus Smit, 1837 - 1849, ongepagi-neer (NGKA, PMB).
- 48) MOOC 6/9/47, no 144 (Death Notice).
- 49) M.H. Buys : S.P. Erasmus (Dictionary of South African Biography III), p. 276; Vir verdere familie-besonderhede, kyk Bylaag agter.

Neethling hertroud. Uit hierdie tweede huwelik is een dogter, Sterina Petronella, gebore.⁴⁹⁾

Stephanus Erasmus het waarskynlik sy ouers tydens hul verhuising in omstreeks 1805 van die distrik Graaff-Reinet na die distrik Swellendam vergesel. Teen 1808 verskyn sy naam vir die eerste keer in die opgaafrolle van Swellendam. Op daardie stadium het die jong Erasmus nog geen besittings gehad nie.⁵⁰⁾ In 1809 het die 21-jarige Stephanus oor een wa en een perd beskik en het hy die plase Elandsfontein en Rietfontein aan die Swartberg op lening gehad. Hierdie plase was ongeveer 15 uur vanaf die landdrossetel op Swellendam geleë. Erasmus het ook sy opgaafgeld betaal en sy bydrae aan die kerk gelewer.⁵¹⁾ In 1812 het hy steeds net een wa en een perd gehad.⁵²⁾

In die opgaafrol van 1813 kan gesien word dat Erasmus, nou getroud met Maartje Kruger, se boerdery vordering gemaak het. Benewens sy wa en perd, het hy vier aantelperde, 12 trekosse, 30 beeste, 53 skape en 72 bokke gehad. Hy het ook 22 mud koring en 12 mud gars gewen.⁵³⁾

Daniel Elardus Erasmus, Stephanus se vader, is in 1811 oorlede. Hy en sy vrou se testament het bepaal dat hul seuns, Stephanus en Daniel Jacobus Erasmus, die plaas Brandrivier, geleë aan die wadrif agter die Plattekloof, sou erf. Die plaas was sowat 6000 riksdaalders werd. Hulle moeder kon steeds op die plaas aanbly en moes deur

---

49) M.H. Buys : S.P. Erasmus (Dictionary of South African Biography III), p. 276; Vir verdere familie-besonderhede, kyk Bylaag agter.

50) J322 Opgaafrol, Swellendam 1808, ongepagineer.

51) J324 Opgaafrol, Swellendam 1809, ongepagineer.

52) J328 Opgaafrol, Swellendam 1812, ongepagineer.

53) J330 Opgaafrol, Swellendam 1813, ongepagineer.

die twee kinders versorg word.⁵⁴⁾ In 1812 en 1813 word die weduwee van Daniel Elardus Erasmus nog afsonderlik in die opgaafrolle van Swellendam aangetoon.⁵⁵⁾

Teen 1814 het die twee broers hulle op die plaas Brandrivier in die wyk Langeberg gevestig. Die twee broers het waarskynlik die plaas in twee verdeel en elkeen het op 'n helfte geboer.

Stephanus Erasmus het ook met wyn geboer en het in 1814 sowat 3 000 wingerdstokke in die grond gehad.⁵⁶⁾ In 1815 het sy veekudde bestendig toegeneem,⁵⁷⁾ maar in 1816 het sy aantal beeste, skape en bokke weer verminder.⁵⁸⁾ Teen 1817 het hy hom kennelik meer op skaapboerdery begin toespits, want sy aantal skape en bokke het aansienlik vermeerder.⁵⁹⁾ In 1818 het sy skaap- en boktrop ietwat verminder,⁶⁰⁾ maar die volgende jaar somer 'n dramatiese vermindering getoon. Die jaar 1819 was 'n goeie oesjaar vir Erasmus gewees, want hy het sy koringopbrengs meer as verdubbel.⁶¹⁾ In 1820 het sy skaaptrop weer meer as verdubbel. Hierdie drastiese wisseling in die aantal vee van jaar na jaar laat die vraag ontstaan of die opgaaf altyd korrek aangegee is. Skielike vrekte onder die vee as gevolg van koue, droogte of siekte kon natuurlik tot die wisseling in veegetalle bygedra het. Sy

---

54) MOOC 7/1/62 Testamenten : P. Faure - A.W. Bland, 9/9/1811, ongepagineer.

55) J328 Opgaafrol, Swellendam 1812, ongepagineer; Vergelyk J330 Opgaafrol, Swellendam 1813, ongepagineer.

56) J331 Opgaafrol, Swellendam 1814, ongepagineer; Vir meer besonderhede omtrent opgaafbesonderhede, kyk Bylaag agter.

57) J332 Opgaafrol, Swellendam 1815, ongepagineer.

58) J333 Opgaafrol, Swellendam en Caledon 1816, pp. 77-78.

59) J334 Opgaafrol, Swellendam 1817, pp. 65-66.

60) J335 Opgaafrol, Swellendam 1818, ongepagineer.

61) J336 Opgaafrol, Swellendam 1819, ongepagineer.

koringopbrengs het steeds vermeerder en hy het daardie jaar 4 000 wingerdstokke in die grond gehad.⁶²⁾

Stephanus⁶³⁾ en Daniel Jacobus Erasmus⁶⁴⁾ se attestate is op 6 September en 21 Oktober 1820 onderskeidelik na die distrikte Beaufort en Graaff-Reinet oorgeplaas. Stephanus se naam verskyn egter nog in die opgaafrolle van Swellendam vir 1821. In daardie jaar het hy geen landbou-opbrengs gehad nie. Hy het sy opgaafgeld, kommandobelasting, ensovoorts nog in die distrik Swellendam betaal.⁶⁵⁾

Waarskynlik het Stephanus Erasmus hom dus in die loop van 1821 in die wyk van vk. Jan van der Westhuizen in die distrik Beaufort gevestig. Hier het hy hom veral op veeboerdery toegespits. Dat hy hom nou in 'n skaapwêreld bevind het, blyk uit die feit dat hy daardie jaar sowat 1 000 skape besit het.⁶⁶⁾

Erasmus het nie lank in die distrik Beaufort gewoon nie. Teen 1822 het hy na die distrik Graaff-Reinet verhuis.⁶⁷⁾ Daar het hy hom aanvanklik in die Winterveld gevestig.⁶⁸⁾ Sy broer, Lourens Abraham, was teen 1821 ook in die Winterveld woonagtig. In 1823 het Lourens Abraham na die wyk Nuwe Hantam en in 1825 na die wyk Agter-Suurberg verskuif.⁶⁹⁾

-
- 62) J337 Opgaafrol, Swellendam C.1820, ongepagineer.
  - 63) J338 Opgaafrol, Swellendam C.1820, ongepagineer.
  - 64) J338 Opgaafrol, Swellendam C.1820, ongepagineer.
  - 65) J339 Opgaafrol, Swellendam 1821, p. 50; Vergelyk J340 Opgaafrol, Swellendam 1821, ongepagineer.
  - 66) J8 Opgaafrol, Beaufort 1821, p. 38.
  - 67) J159 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1822, p. 46.
  - 68) 1/GR 14/116a Miscellaneous Documents. General Muster Rolls, ongepagineer.
  - 69) 1/GR 14/108 Miscellaneous Documents. Lists of Taxes, Quitrents and fines paid by Inhabitants, ongepagineer; Vergelyk 1/GR 14/116a Miscellaneous Documents. General Muster Rolls, ongepagineer; J161 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1823, p. 11.

In die opgaafrolle vir 1822 word aangetoon dat Stephanus Erasmus se skaaptrop in die wyk Winterveld na 1600 vermeerder het.⁷⁰⁾ In 1823 het ook hy na die wyk Nuwe Hantam verhuis waar hy sy opgaafgelde betaal het.⁷¹⁾ Dit was in die wyk van provisionele veldkornet Gideon Daniel Joubert. Daar het Erasmus se skaaptrop in die tydperk 1823⁷²⁾ tot 1824⁷³⁾ ietwat verminder.

Op 22 Februarie het Erasmus nog sy opgaafgeld in die distrik Graaff-Reinet vir die jaar 1824 betaal.⁷⁴⁾ In 1825 verskyn sy naam in die opgaafrolle van die nuwe distrik Somerset. Hy was nou in die wyk Brakrivier woonagtig. Daar het hy voortgegaan om met beeste en veral skape te boer.⁷⁵⁾ Ongelukkig het die opgaafrolle van Somerset vir die res van die jare twintig en dertig van die negentiende eeu nie bewaar gebly nie, met die gevolg dat Stephanus Erasmus se spoor nie verder in die opgaafrolle gevolg kan word nie.

---

70) J159 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1822, p. 46.

71) 1/GR 14/108 Miscellaneous Documents. Lists of Taxes, Quitrents and fines paid by Inhabitants, ongepagineer; Vergelyk 1/GR 14/116a Miscellaneous Documents. General Muster Rolls, ongepagineer.

72) J161 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1823, p. 11; Vergelyk J162 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1823, ongepagineer.

73) J163 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1824, p. 25.

74) 1/GR 14/108 Miscellaneous Documents. Lists of Taxes, Quitrents and fines paid by Inhabitants, ongepagineer.

75) J182 Opgaafrol, Somerset-Oos 1825, p. 76.

HOOFSTUK 2

DIE NOORDOOSMIGRASIE VAN DIE TREKBOERE

Tydens kol. Henry Somerset se belangrike inspeksietog na die noordoostelike grenswyke in November 1835 het hy die gedagtegang van die koloniste in verband met migrasies oor die grens soos volg saamgevat : Omdat die regering nie deur middel van opdragte en bevele die veeboere se vestiging oor die grens verbied het nie, het 'n rustelose en swerwerslewe onder die grensboere toegeneem. Die ouer en meer gevestigde inwoners het die regering se stilswyende goedkeuring van migrasies oor die grenslyn gekritiseer. Hulle was van mening dat die kontak tussen hierdie migrante en die swakker swart stamme 'n bedreiging vir die Kolonie ingehou het. Hulle het 'n beëindiging van die trekkery oor die grens van die Kolonie as noodsaaklik vir ordelike volkere verhoudings op die grens beskou. Die grensboere was as gevolg van administratiewe verwaarlosing onbekend met die proklamasies wat hul migrasies oor die grens verbied het, óf hulle is deur nood verplig om die verbod te oortree.¹⁾

Stephanus Erasmus was onder diegene wat geleidelik na die noordoostelike grensgebied beweeg het. Soos reeds genoem het Erasmus in 1821 vanaf die distrik Swellendam²⁾ na die distrik Beaufort³⁾ verhuis. Sedert 1822 was hy in die wyk Winterveld van die distrik Graaff-Reinet woonagtig.⁴⁾

-
- 1) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 102.
  - 2) J340 Opgaafrol, Swellendam, 1821, ongepagineer.
  - 3) J8 Opgaafrol, distrik Beaufort 1821, p. 38.
  - 4) J159 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1822, p. 46; Vergelyk 1/GR 14/116a Miscellaneous Documents. General Muster Rolls, ongepagineer.

Teen 1823 het Erasmus verder ooswaarts na die wyk Nuwe Hantam onder prov. vk. Gideon Daniël Joubert verskuif.⁵⁾

Hierdie voortdurende ooswaartse verskuiwing van Erasmus het waarskynlik as gevolg van die heersende droogte plaasgevind. In die loop van 1821 het die droogte erger geword en deur die hele Beaufort en Graaff-Reinet versprei. Plase wat gewoonlik nooit 'n gebrek aan water gehad het nie, moes verlaat word en die landdros moes oogluikend die rondtrekkery van die boere toelaat.

Die volgende jaar, 1822, het geen verligting gebring nie. Die grootste gedeelte van Graaff-Reinet, veral die noordelike wyke, het droog gebly. In hulle rapporte vir die laaste kwartaal van 1822 het die veldkornette van alle dele van Graaff-Reinet oor die treurige toestand van die vee en veld en water wat opdroog, gekla. Voor die end van 1823 is die droogte egter in Graaff-Reinet gebreek. Gedurende die laaste helfte van 1824 het die boere van die Nuwe Hantam en andere opnuut oor die sprinkane en droogte gekla.⁶⁾ Stephanus Erasmus sou dus as inwoner van die Nuwe Hantam ook onder die droogte gebuk gegaan het.

Ondanks teenstand van die regeringsamptenare het die grensboere in die twintigerjare met hul vee noord van die Oranjerivier uitkoms gaan soek.⁷⁾

-
- 5) 1/GR 14/108 Miscellaneous Documents. Lists of Taxes, Quitrents and fines paid by Inhabitants, ongepagineer; Vergelyk J161 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1823, p. 11; J162 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1823, ongepagineer; J163 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1824, p. 25.
- 6) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), pp. 180-181, 184, 186.
- 7) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 229.

Nadat die blanke uitbreiding in die 18de eeu in die noordweste, noordooste en ooste deur onderskeidelik die woestynklimaat, San en Xhosasprekende stamme gestuit is, kon dit na 1800 al langs die Seekoeirivier voortgaan omdat teenstand van die San verslap het.⁸⁾ Met die vasstelling van die Oranjerivier as noordgrens en die Stormbergspruit as noordoosgrens van die Kolonie in 1822, het dit reeds toenemend moeilik geword om beskikbare goedkoop grond binne die Kolonie te vind.⁹⁾

Solank as die noordoostelike grensdistrikte nog betreklik dun bewoon was en die boere baie weiveld en water tot hulle beskikking gehad het, het die boere nie so gou agtergekom dat dit min en ongereeld reën nie. Bowendien het die moontlikheid nog bestaan om na onbesette grond en waters in die nabyheid van hulle plase te trek. Toe hulle trekveld egter deur ander geokkupeer was en elke tydelike waterbron beset was, moes die boere 'n droë somer gouer gevoel het. Die eerste paar maande na goeie reëns kon die plase enige getal vee dra. Maar so gou as die tydelike waterbronne begin ingee het, het die probleme begin. Dan moes die boere trek en het daar 'n groter konsentrasie van mense en vee rondom die standhoudende water versamel. Die gevolg was dat die weiveld daar vertrap is, terwyl bruikbare veld in ander dele weens gebrek aan water vir die vee nie bewei kon word nie.

Toe die laaste deel van die noordgrens van Graaff-Reinet in 1824 vasgestel is, kon die distrik sy bevolking in goeie jare nog met gemak dra. Maar goeie jare het ook

---

8) M.C.E. van Schoor : Die Nasionale en Politieke Bewuswording van die Afrikaner in Migrasie en sy ontluiking in Transgarieb tot 1854, p. 76.

9) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, p. 37.

skaarser geword. Boonop moes daar met die periodieke vernietigingswerk van sprinkane en trekbokke rekening gehou word.

Teen die begin van 1825 het die droogte in dele van Graaff-Reinet steeds swaar gedruk.¹⁰⁾ So het vk. G.D. Joubert in Januarie 1825 vanuit die Nuwe Hantam gerapporteer dat dit in sy wyk baie droog was. Hy moes uitkoms soek en was van plan om langs die Oranjerivier op te trek.¹¹⁾ In 1825 het Stephanus Erasmus en sy gesin in die wyk Brakrivier, distrik Somerset, gewoon.¹²⁾

Met die uitbreiding van die noordoosgrens in 1822 tot aan die Swart Keirivier, die Klaas Smitsrivier en die Stormbergspruit,¹³⁾ het die wyke Tarka en Brakrivier die grenswyke van die noordoostelike grensgebied van die Kolonie gevorm. Brakrivier was op daardie stadium deel van die subdistrik Cradock, maar op 11 Maart 1825 is daar met Cradock weggedoen en is die nuwe distrik Somerset gestig.¹⁴⁾

Stephanus Erasmus het hom waarskynlik in 1825 op die plaas Tygerkloof, geleë langs die Stormbergspruit in die wyk Brakrivier gevestig.¹⁵⁾ In 1831 maak Erasmus ook

-
- 10) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), pp. 193, 203, 205.
  - 11) 1/GR 12/10 Letters and Reports from Field Cornets, Veld Wagtmeesters, Veldkommandants and Private Individuals, 3/1/1825, ongepagineer.
  - 12) J182 Opgaafrol, Somerset-Oos, 1825, p. 76.
  - 13) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 25; Vergelyk C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 64.
  - 14) J.S. Bergh en J.C. Visagie : The Eastern Cape Frontier Zone, 1660-1980, p. 26.
  - 15) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 29/10/1835, ongepagineer.

melding van die plaas Kruitfontein, ongeveer 64 km van Somerset geleë.¹⁶⁾ Dit is onbekend wanneer hy in besit van daardie plaas gekom het.

Erasmus het hom sedert 1829 oorkant die Stormbergspruit in die latere wyk Kraairivier op die plaas Mooiplaats gevestig.¹⁷⁾ Die gebied oorkant die Stormbergspruit het van vroeg af reeds byval onder die trekboere gevind. Die grootste aantrekkingskrag van die gebied was juis die feit dat die eerste trekboere geen vyandelike stamme daar aangetref het nie.

In werklikheid is die gebied as onbewoon beskou toe die eerste seisoenmigrasies omstreeks teen 1815 plaasgevind het. In 1809 het Collins 'n uitgebreide toer na die landstreek so ver as die Kraairivier onderneem. Van Collins se rapport kon afgelei word dat hulle nie inboorlingstamme teëgekom het nie.¹⁸⁾

Langs die grootste gedeelte van die oosgrens het die swart stamme die uitbreiding van die blankes belet, maar oorkant die Stormbergspruit was die geval anders. Die hele gebied tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier en selfs nog verder na die ooste het nog baie ruimte vir bewoning gebied.¹⁹⁾

Dit is bevestig deur landdros Mackay wat tydens sy tog na die gebied in Augustus 1827 verklaar het dat die streek

---

16) CO 3951 Memorials Received : S.P. Erasmus - L. Cole, 23/5/1831, no. 20, pp. 78-79.

17) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 2/11/1835, ongepagineer.

18) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, p. 41.

19) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), p. 336.

oorkant die Stormbergspruit onbewoon was, behalwe vir 'n paar San-krale en die Thembu wat die gebied van tyd tot tyd as gevolg van aanvalle deur vyandelike stamme bewoon het.²⁰⁾

Tydens Collins se reis het die stryd tussen San en trekboere alreeds die Sanvlugteling in trurat gedwing en die onherbergsame Stormberggebied het die ideale beskerming gebied.²¹⁾ Nominaal het die gebied tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier aan die Thembu behoort, maar hulle het dit nie bewoon nie. 'n Skaarste aan brandhout het die streek vir hulle onaantreklik gemaak. Die Thembu het ook verklaar dat hulle die gebied as waardeloos beskou het.²²⁾

Ook die koloniste het nie vinnig na dié gebied uitgebrei nie. Die hoë plato was uiters koud en die gebrek aan hout het die ongeskikte toestande vererger. Daar was 'n gebrek aan lopende water en die geologiese struktuur van die streek was sodanig dat selfs die grawe van putte nodeloos was. Daar was egter faktore wat vestiging in die gebied begunstig het. Hoewel nie minder blootgestel aan droogtes as die boere binne die koloniale grense nie, was die gebied nog nie so blootgestel aan oorbenutting nie.²³⁾

Die streek oos van die Stormbergspruit was as weiveld geskik. Aanvanklik het die grensboere die gebied net as

---

20) G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony XXXIV (W. Mackay - R. Plasket, 8/8/1827), p. 464.

21) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, p. 42.

22) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), p. 336.

23) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, p. 40.

trekveld tydens droogtes gebruik. Later het daar boere permanent agtergebly. Hulle het gevolglik begin plase aanlê. Sommige plase was so ver as ongeveer 110 km oos van die grens geleë.²⁴⁾

Dit is baie moeilik om die geskiedenis van die blanke boere in die Stormberggebied vóór 1830 vas te stel. Baie trekboere het, soos hul vaders en grootvaders voor hulle, 'n semi-nomadiese lewenswyse gehad. Hulle het per ossewa van fontein tot fontein beweeg sonder enige begeerte om 'n huis op te rig of om die grond waarop hulle gewoon het, te verbeter. Hulle het aanvanklik nie op enige spesifieke stuk grond aanspraak gemaak nie. Dit is ook die rede waarom ons nie oor enige skriftelike neerslag van hierdie vroeë vestiging beskik nie. Uit die bestudering van die Albert-kommissie se verslag kan afgelei word dat permanente vestiging eers teen 1822 plaasgevind het.²⁵⁾

Faktore wat tot die noordoostelike trekboermigrasie aanleiding gegee het, was hoofsaaklik geografies en ekonomies van aard. Daar is voldoende bewyse om aan te toon dat bogenoemde faktore baie grensboere van Brakrivier, en waarskynlik ook vir Stephanus Erasmus, genoodsaak het om die Stormbergspruit oor te steek.

In Desember 1826 het vk. Abraham Pretorius van Brakrivier berig dat daar in sy wyk min koring gewen sou word aangesien die sprinkane en roes groot skade aan die landerye aangerig het.²⁶⁾ 'n Maand later maak hy melding

---

24) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), p. 336.

25) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, pp. 27, 40, 42-43.

26) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 31/12/1826, ongepagineer.

van die droogte in sy wyk²⁷⁾ en kla hy weer eens oor die swerms sprinkane in die omgewing van die Stormberge.²⁸⁾

Vanweë die droogte wat in die omgewing van die Stormbergspruit geheers het, het prov. vk. J. Snyman van Brakrivier in Junie 1827 die hulp van landdros Mackay versoek. Snyman het gevra dat toestemming verleen moes word om die vee aan die oorkant van die Stormbergspruit te laat wei. Die vee kon teen die aand weer binne die grens terug gebring word.²⁹⁾

Veldkornet Pretorius het in Julie 1827 melding gemaak van die bedroewende toestand waarin die mense van sy wyk verkeer het. Dit was nie net deur die geweldige droogte veroorsaak nie, maar ook deur die ontelbare sprinkane wat feitlik al die gras weggevreet het. Ook Pretorius het versoek dat die inwoners van Brakrivier toegelaat moes word om die Stormbergspruit oor te steek om hul vee vir 'n kort tydperk daar te laat wei.³⁰⁾

Hierdie kwessie is aan die koloniale regering voorgelê. Regeringsekretaris R. Plasket het geantwoord dat die regering nie toestemming kon verleen dat die grensboere in die omgewing van die Stormbergspruit grond oorkant die grens van die Kolonie beset nie. Indien die koloniste egter die toestemming verkry van die inboorlinge wat in daardie gebied woonagtig was en hulle onderneem om nie

---

27) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - J. Marais, 30/1/1827, ongepagineer.

28) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 30/3/1827, ongepagineer.

29) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : J. Snyman - W. Mackay, 29/6/1827, ongepagineer.

30) 1/SSE 9/1 Miscellaneous Records, Landdrost Journal, 13/7/1827, ongepagineer; Vergelyk CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : J. O'Reilly - R. Plasket, 13/7/1827, ongepagineer.

die inboorlinge te molesteer of skade te berokken nie, sou die regering toestemming verleen dat hulle oor die grens mag gaan. Die voorwaarde was dat hulle elke aand moes terugkeer.³¹⁾ Stephanus Erasmus sou gedurende die tydperk 1825 tot 1829 waarskynlik ook vir kort periodes die Stormbergspruit oorgesteek het.

As gevolg van die inval van die Sotho/Mfecane in die Stormberggebied en hulle aanvalle in 1827 op die Thembu³²⁾ het landdros Mackay versoek dat die toestemming wat aan die koloniste verleen is om die grens onder sekere voorwaardes oor te steek, in heroorweging te neem.³³⁾ Die koloniale regering het dan ook besluit dat vanweë die aantog van die Sotho dit nie raadsaam sou wees om die inwoners van die Stormbergspruit toe te laat om die grense van die Kolonie met hul vee oor te steek nie.³⁴⁾

Intussen het die inwoners van die distrik Somerset steeds onder die droogte gebuk gegaan. Siviele kommissaris W.B. Dundas het in April 1828 van die verlies aan skape en beeste as gevolg van die droogte melding gemaak. Dit was uiters noodsaaklik om geskikte weiveld te vind aangesien die vrektesyfer onder die vee gedurende die wintermaande sou toeneem. Dundas het versoek dat die inwoners van Brakrivier toegelaat word om die Oranjerivier en die

---

31) CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 26/7/1827, pp. 279-280; Vergelyk CO 4887 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts : R. Plasket - W. Mackay, 26/7/1827, p. 246.

32) G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony XXXIV (W. Mackay - R. Plasket, 8/8/1827), pp. 463-468.

33) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 9/8/1827, no. 95.

34) CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 31/8/1827, p. 292.

Stormbergspruit oor te steek.³⁵⁾ Weer eens het die goewerneur nie toestemming hieraan verleen nie omdat dit volgens hom tot 'n onbeperkte uitbreiding van die Kolonie sou lei.³⁶⁾

In Mei 1828 het vk. Pretorius verklaar dat die sprinkane alle weiveld in die wyk Brakrivier opgevreet het. Dit was nie meer moontlik om die vee aan die lewe te hou nie. Weer eens het hy versoek dat die inwoners van Brakrivier toegelaat word om oorkant die Stormbergspruit te gaan.³⁷⁾

'n Patrollie onder H. Warden het in Mei 1828 opgemerk dat 'n aantal grensboere met hul gesinne en vee die Stormbergspruit oorgesteek en hulle oorkant die grens gevestig het. Warden het ongeveer 30 waens opgemerk. Die trekboere het verklaar dat siviele kommissaris Dundas aan hulle toestemming verleen het om hulle gedurende die winter oorkant die grens te vestig.³⁸⁾

Ook kommissaris-generaal Stockenstrom het melding gemaak van die uitgeputte toestand waarin die noordoostelike grenswyke verkeer het. Daar was geen teken van weiveld in dele waar die gebied nie besproei is nie. Stockenstrom het verklaar dat hy al 20 jaar in die binneland werksaam was, maar nooit te vore het hy die

---

35) 1/AY 9/6 Letter Book of Landdrost and Civil Commissioner : W.B. Dundas - J. Bell, 25/4/1828, no. 73, pp. 1-2; Vergelyk CO 2704 Letters Received from Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : W.B. Dundas - J. Bell, 25/4/1828, no. 115.

36) CO 4888 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts : J. Bell - D. Campbell, 6/5/1828, p. 196.

37) 1/AY 8/79 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - W.B. Dundas, 6/5/1828, p. 128.

38) CO 357 Letters Received from the Commandants on the Frontier and Robben Island : H. Warden - H. Somerset, 19/5/1828, pp. 268-269.

weiveld in so 'n swak toestand gesien nie. Hy het ook van die hoë vrektesyfer onder die vee melding gemaak.³⁹⁾

In 1828 het klagtes oor die droogte in Somerset aansienlik vermeerder. Dit het siviele kommissaris Campbell laat besluit om 'n reis na die oostelike grensdistrikte te onderneem. Campbell het hierdie streke in 'n slegter toestand aangetref as wat hy afgelei het uit die berigte wat hy van tyd tot tyd ontvang het. Volgens sy persoonlike waarneming en wat hy van betroubare persone verneem het, het Campbell afgelei dat gedurende die eerste tien maande van 1828 die helfte van die distrik Somerset se vee gevrek het. Die vee wat oorgebly het, was in 'n jammerlike toestand en daar was geen lammeroes nie. Sommige boere het verliese van 2 000 tot 2 500 skaap gely.

Voordat die vee te swak was om te trek, het die grensboere hulle seuns daarmee oor die grense van die Kolonie af na die neutrale gebied gestuur. Die vee kon egter nie aan die nuwe veld gewoond raak nie en het aangehou met vrek.⁴⁰⁾ Stephanus Erasmus sou as veeboer waarskynlik ook veeverliese gely het.

Teen November 1828 was van die veeboere verplig om met hul skape en beeste oorkant die Oranjerivier te trek. Veldkornet Pretorius het 900 skape binne een maand verloor nadat ook hy die Oranjerivier oorgesteek het. Die verliese van die ander boere was ewe groot.⁴¹⁾

---

39) CO 336 Letters Received from the Commissioner General : A. Stockenstrom - J. Bell, 22/10/1828, no. 16, pp. 45-46.

40) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), pp. 224-225.

41) 1/AY 9/6 Letter Book of Landdrost and Civil Commissioner : D. Campbell - J. Bell, 21/11/1828, no. 68, pp. 132-135.

Campbell het dit betwyfel of die plantegroei in een goeie jaar sou kon herstel, want die sprinkane het selfs die wortels van die gras vernietig.⁴²⁾

Teen die einde van Desember 1828 en begin van Januarie 1829 het 'n aansienlike hoeveelheid reën in die distrik Somerset geval, maar sedertdien het die sprinkane weer hulle verskyning gemaak. Campbell was van mening dat die oorblywende deel van die skape en beeste slegs gered kon word as die boere toegelaat word om die grens van die Kolonie oor te steek en hulle in die onbewoonde deel te vestig.⁴³⁾

Die vestiging van die grensboere oorkant die grens het teen April 1829 steeds nie met die goedkeuring van die koloniale regering plaasgevind nie. Ten spyte van die droogte en die sprinkaanplaag kon die boere nie toegelaat word om grond te beset wat nie aan die regering behoort het nie. Die boere is wel toegelaat om op eie risiko die grens gedurende die winter oor te steek om weiveld vir die vee te vind.⁴⁴⁾

Stephanus Erasmus het waarskynlik as gevolg van die droogtetoestande en die gebrek aan weiveld in die wyk Brakrivier hom teen 1829 wederregtelik oorkant die koloniale grens, naamlik die Stormbergspruit, bevind.

In Junie 1829 het daar weer goeie reëns in die distrik Somerset geval, terwyl die sprinkane gedurende Mei 1829 in die rigting van die Oranjerivier verdwyn het. Swaar

42) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), p. 225.

43) CO 2712 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : D. Campbell - J. Bell, 10/4/1829, no. 85, pp. 327-332.

44) CO 4898 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J. Bell - D. Campbell, 24/4/1829, p. 450.

veeverliese het ongelukkig hierna voorgekom toe die distrik deur 'n sneeustorm getref is.⁴⁵⁾

Die regering het in Desember 1829 sy kommer uitgespreek oor die voortdurende migrasie van die boere oorkant die Oranjerivier en na ander dele oor die noordoosgrens. Daar is gevrees dat die migrasie die goeie verhouding wat daar tussen die Kolonie en die inboorlinge oorkant die grens geheers het, kon vertroebel. Stockenstrom is versoek om maatreëls voor te stel wat voorsiening moes maak vir die moontlike terugkeer van die boere na die Kolonie.⁴⁶⁾

Hoewel dit vir die koloniale regering onaanvaarbaar was dat die koloniste besit neem van die grond oorkant die grens, het die regering nie oor die mag beskik om die koloniste te dwing om na die Kolonie terug te keer nie.⁴⁷⁾

Gedurende 1830 het die omstandighede in die noordoostelike grensgebied verbeter. Baie reën het geval, maar sprinkaanvoëls het in groot swerms die land oorstrom en die weiveld verniel.⁴⁸⁾ In Desember 1830 het vk. Pretorius berig dat die hael sy gesaaides,

---

45) 1/AY 9/6 Letter Book of Landdrost and Civil Commissioner : D. Campbell - J. Bell, 10/7/1829, pp. 243-245; Vergelyk CO 2713 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : D. Campbell - J. Bell, 10/7/1829, no. 147, p. 50.

46) LG 1 Letters Received from Colonial Office, Cape Town : J. Bell - A. Stockenstrom, 30/12/1829, pp. 96-97.

47) LG 1 Letters Received from Colonial Office, Cape Town : J. Bell - A. Stockenstrom, 29/1/1830, pp. 99-101.

48) LG 11 Miscellaneous Letters Despatched : A. Stockenstrom - J. Bell, 27/2/1830, no. 32, pp. 337-342.

wingerd, tuin, ensovoorts platgeslaan het. Die sprinkane was 'n groot plaag in sy wyk.⁴⁹⁾

Sir Lowry Cole het in Julie 1832 in sy verslag oor die landbou verklaar dat die grensboere van die noordoostelike grenswyke voortgaan om die grense van die Kolonie oor te steek en hulle dan daar te vestig. Hulle het die grens oorgesteek as gevolg van die gebrek aan beskikbare grond in die Kolonie.⁵⁰⁾ Teen 1832 het daar oos van die Stormbergspruit al sowat 200 boeregesinne - altesaam 'n bietjie meer as 1 000 siele - gewoon en hulle getalle het gedurig aangegroei.⁵¹⁾

As gevolg van die droogte het die algemene toestand teen 1834 so verswak dat 'n aansienlike aantal koloniste oorkant die grens beweeg het om beter weiveld vir hulle skape en beeste te soek. Sommige het ooswaarts gegaan en hulle aan die oewers en bokant die oorsprong van die Wit-Keirivier gaan vestig. Ander het noord beweeg en hulself aan die oewers van die Kraairivier en die omliggende strome wat in die Oranjerivier uitloop het, gaan vestig. Baie individue wat hulle buite die koloniale grense gaan vestig het, was voornemens om hulle permanent daar te vestig.⁵²⁾ Ook Stephanus Erasmus het as eienaar van die plaas Mooiplaats hom as permanente inwoner van daardie streek beskou.

C.C. Bird, oud-koloniale sekretaris, het in sy memorandum van November 1838 verklaar dat dit kenmerkend van die

---

49) 1/AY 8/81 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - D. Campbell, 4/12/1830, ongepagineer.

50) CO 5476 Colonel Bell's Memorandum Book : L. Cole - Secretary of State, 4/7/1832, pp. 88-89.

51) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842), p. 336.

52) 1/AY 9/7 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J.G. Brink, 15/3/1834, pp. 149-151.

hele noordoosgrensgebied was dat die beskikbare waterbronne nie meer so sterk soos vroeër was nie. Dele wat vroeër met gemak 10 000 tot 12 000 skape kon dra, was nie meer in staat om 'n 1 000 tot 2 000 skape te dra nie. Kaapse of Abessiniese skaap het meer water as die woldraende skaap nodig gehad. Onder daardie omstandighede was die boere genoodsaak om te emigreer. Dit het geblyk dat die migrasie dikwels ongemerk by die koloniale owerhede verbygegaan het of soms glad nie deur die grensmagistrate aangemeld is nie.⁵³⁾

In tye van droogte was dit dus algemeen vir die boere om toestemming te vra om met hul vee na gunstiger dele buite die Kolonie te trek en terug te keer wanneer reën hulle eie weivelde herstel het. Dit was ook nie ongewoon dat boere sonder toestemming vertrek het en dan weggebly het nie. Die motief was egter om gunstiger grondgebied te bekom en nie om van regeringskontrole te ontsnap nie.⁵⁴⁾

Gerugte was wel in omloop dat die boere die grense wou oorsteek met die doel om die wet in verband met die vrystelling van die slawe vry te spring. Ander sou weer die betaling van skuld wou ontduik.⁵⁵⁾ In Maart 1834 het The Graham's Town Journal berig dat 'n groot aantal koloniste in die rigting van Xhosaland en Thembuland begin beweeg het. Sommige sou beweer het dat die beweging in daardie rigting as gevolg van die droogte geskied het. Ander het weer beweer dat die naderende vrystelling van slawe die oorsaak was.⁵⁶⁾ Volgens siviele kommissaris Campbell was dit nie die koloniste se

53) A519 vol. 8 Letters Received : Bird-Memorandum, November 1838, pp. 55-92.

54) G.E. Cory : The Rise of South Africa III, pp. 256-257.

55) CO 4904 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J.G. Brink - Civil Commissioners, 21/2/1834, p. 346.

56) The Graham's Town Journal, 6/3/1834, no. 115.

oogmerk om die wet in verband met die vrystelling van slawe vry te spring nie. Baie grensboere sou onderneem het om terug te keer sodra toestande gunstiger binne die Kolonie was. Die meeste persone oorkant die grens was nie slawe-besitters nie en dit was juis hulle wat te kenne gegee het dat hul voornemens was om hulle permanent daar te vestig.⁵⁷⁾

Volgens die invloedryke Pieter de Wet, woonagtig oorkant die Stormbergspruit, het sommige boere wel oorkant die grens gegaan met die idee om hul slawe te behou. 'n Grensboer, ene Opperman, wat oor die meeste slawe beskik het, en ander slawe-besitters, het egter vir De Wet verseker dat hulle die Kolonie se wette sou gehoorsaam. Hulle het verder onderneem om hul slawe voor die vrystelling op 1 Desember 1834 binne die Kolonie terug te besorg.

Dit is onwaarskynlik dat die grensboere hulle oorkant die Stormbergspruit gevestig het om hulself buite die koloniale jurisdiksie te plaas. So het Donald Moodie (beskermer van die slawe) tydens sy reis na die Buffelsvlei-gebied in 1834 gemeld dat Pieter de Wet begerig was dat die gebied geannekseer word en 'n magistraatsetel kry. Nog 'n grensboer, Glisson, het die ongerief om buite die jurisdiksie van die wet te bly, beklemtoon. De Wet het verklaar dat hulle hul as deel van Cradock beskou waar hulle ook al hul kinders laat doop het. Hulle is uit noodsaak na die leë gebied gedryf, maar het begeer om binne perke van die wet te leef.⁵⁸⁾

---

57) 1/AY 9/7 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J.G. Brink, 15/3/1834, pp. 149-151.

58) VC 873 Moodie's Papers : Notes on a tour to the Northern Frontier, August 1834, ongepagineer.

Hoewel Stephanus Erasmus vanuit die wyk Brakrivier die Stormbergspruit oorgesteek het, het hy homself waarskynlik uit praktiese oorwegings steeds as deel van die gemeente van Cradock beskou. Reeds op 22 Maart 1826 word die doop van sy dogter, Zacharia Geertruijda, in die doopregisters van Cradock aangetoon.⁵⁹⁾ Nog 'n dogter, Cornelia Jacoba, se doop word op 5 Augustus 1827 ook in Cradock se doopregisters ingeskryf.⁶⁰⁾ 'n Seun, Lourens Abraham, se doop word in dieselfde register op 3 Februarie 1833 vermeld.⁶¹⁾

Soos die meeste trekboere oorkant die noordoosgrens het Stephanus Erasmus hom nie net kerklik as deel van Cradock beskou nie, maar ook die meeste ander verpligtinge van regeringskant op Cradock afgehandel of namens hom laat afhandel. So byvoorbeeld weet ons dat hy sy waens op Cradock laat registreer het. Op een van hulle was, soos gebruikelik in daardie tyd, die volgende woorde gevef : "S.P. Erasmus, 229 Cradock."⁶²⁾

Pieter de Wet het ook die gebrek aan kerkvoorregte onder Moodie se aandag gebring. De Wet het die versekering gegee dat die meeste boere oorkant die grens 'n eerlike bestaan gevoer het en nie verdien het om "Bastards" of "run aways" genoem te word nie.

De Wet het in uitvoering van sekere opdragte van kaptein Stockenstrom as veldkornet opgetree. Hy het aanbevelings gedoen en as arbiter opgetree om dispute te skik. In werklikheid het hy egter oor geen mag beskik nie. Sy besluite was slegs effektief wanneer beide partye tevrede

---

59) VC 717 Cradock : Baptism, 1817 - 1826, ongepagineer.

60) VC 718 Cradock : Baptism, 1827 - 1832, ongepagineer.

61) VC 719 Cradock : Baptism, 1832 - 1837, no. 200, p. 51.

62) E.W. Smith : The Life and Times of Daniel Lindley, p. 99.

gestel is. Volgens De Wet was daar ongeveer 40 gesinne in die Buffelsvlei-omgewing (teenswoordig die distrik Aliwal-Noord en die gebied suid daarvan) woonagtig. Hulle het gereeld belasting op Cradock betaal.

De Wet het verklaar dat die gebied vanaf die Kraairivier na die Stormberge vir 'n digte bevolking geskik was. Die Kraairivier kon die nodige water voorsien. Die boere hoër op langs die Kraairivier het egter hul plase verlaat as gevolg van die rooftogte van die San. Daar was weinig ander inwoners in die gebied.

Volgens De Wet sou dit tot voordeel van die gebied wees indien die regering se jurisdiksie na daardie deel uitgebrei word, of die gebied by die Kolonie ingelyf word of nie. Die Buffelsvlei-omgewing was geografies uitstekend geleë om as magistraatsetel te dien. Dit sou tot die voordeel van al die inwoners van daardie streek strek. Dit kon ook tot die vestiging van die San lei wat in vyandskap met ander stamme geleef het.

Moodie het die vrees uitgespreek dat indien die boere voortgaan om buite die limiete van die Kolonie te woon, hulle uiteindelik heeltemal sou ontaard en alle beskaafde norme sou laat vaar. Die wyke was so ver van mekaar geleë dat die mense feitlik heeltemal in isolasie geleef het.

Indien die gebied onder koloniale jurisdiksie geplaas word, sou uit 'n militêre oogpunt ook 'n sentrale en beherende posisie ingeneem word. In daardie gebied het juis die meeste euwels voorgekom. Daar kon ook makliker met die stamkapteins kontak gemaak word. Die Buffelsvlei-omgewing was vir Moodie die deel waar die

uitbreiding van koloniale gesag uiters noodsaaklik was.⁶³⁾

Die implikasies van die veeboere se migrasies oor die noordoostelike grens het noodwendig die aandag van die grensamptenare gevestig. Gevolglik is assistent-siviele kommissaris Ziervogel gestuur om die toestand ter plaatse te gaan ondersoek. Na afhandeling van die opdrag het hy 'n rapport aan kol. Somerset gestuur en in Junie 1835 verdere opmerkings aan goewerneur D'Urban deurgestuur.⁶⁴⁾

Ziervogel het verklaar dat daar sowat 162 gesinne oorkant die Stormbergspruit woonagtig was, die verste sowat 50 - 65 km vanaf die koloniale grens.⁶⁵⁾ Goewerneur D'Urban het sy ontsteltenis oor die aanwesigheid van hierdie gesinne uitgespreek.⁶⁶⁾ Weens die bedreiging wat swart stamme ingehou het, het sommige boere teruggetrek, sommige selfs tot binne die grense van die Kolonie.

Ziervogel het ook 'n pleidooi gelewer dat die regering sy gesag na daardie streek moes uitbrei. Volgens hom het baie van die boere hulle nog as deel van die wyk Brakrivier beskou. Die meeste boere het aan die Grensoorlog van 1834 deelgeneem onder die veldkornet van daardie wyk. Ziervogel het gevind dat die boere jaarliks hulle belasting betaal het en ook met die Kolonie handel gedryf het.

---

63) VC 873 Moodie's Papers : Notes on a tour to the Northern Frontier, August 1834.

64) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 90-91.

65) CO 2756 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - B. D'Urban, 22/6/1835, no. 48.

66) A 519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - J.F. Ziervogel, 4/9/1835, p. 95; Vergelyk GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book : W. Smith - J.F. Ziervogel, 4/9/1835, no. 93, pp. 87-88.

Die boere het ook verbintenisse met die kerk binne die Kolonie gehad. Dienste is deur die predikante van Cradock behartig. Die boere het egter buite die jurisdiksie van die koloniale wette geval. Die koloniste was dus verplig om in alle dispute onderling of met hul bediendes die wet in eie hande te neem. Twiste met inboorlingstamme kon tot geweld lei wat 'n nadelige uitwerking op die Kolonie sou hê.

Volgens Ziervogel moes die veeboere óf as onderdane van die Kolonie erken word óf so nie moes vasgestel word in watter verhouding hulle met die regering staan. Die regering moes ook besluit of verdere migrasie van die koloniste na oorkant die grens van die Kolonie sonder die kennisname of goedkeuring van die regering aanvaar gaan word.

Daarteenoor, as hulle as onderdane van die Kolonie erken word, sou dit noodsaaklik wees om hulle onder die jurisdiksie van die koloniale wette te bring. Daarom moes die boere óf verplig word om binne die grense van die Kolonie terug te keer, óf die grense van die Kolonie moes uitgebrei word.

Indien die boere verplig word om na die Kolonie terug te keer, sou dit tot die boere en die koloniale grondbesitters se nadeel strek. Die boere se veetroppe het aansienlik vermeerder sedert hulle die koloniale grense oorgesteek het. Die bietjie grond wat hulle in die Kolonie besit het, was reeds deur ander ingeneem en dit sou meebring dat hulle nie 'n heenkome sou hê nie.

Die alternatief sou dan wees om die koloniale grens uit te brei. Die boere was gretig dat dit moes gebeur en

Ziervogel was daarvan oortuig dat daar geen teenkanting sou wees nie.

Die grondgebied ter sprake is tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier geleë, en strek vanaf die Stormberge tot by die Oranjerivier. Wie die oorspronklike besitters van die gebied ook al gewees het, hulle het die gebied verlaat voordat die koloniste daarheen beweeg het. Geen inboorlingstam sou deur die anneksasie van die gebied skade berokken word nie. Daar was slegs die paar Suid-Sotho (Mantatese) wat na 'n kort verblyf in die Kolonie hulle aan weerskante van die Kraairivier gaan vestig het.

Die Kraairivier het as 'n moontlike grenslyn geskik voorgekom. Die gebied tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier en die Stormberge tot by die Oranjerivier beslaan 'n gebied van sowat 96 km lank en 48 km tot 64 km breed.

Sou die grens van die Kolonie uitgebrei word, moes die gebied egter nie by die distrik Somerset ingelyf word nie aangesien die distrik reeds te groot was. Ziervogel het voorgestel dat die gebied by 'n deel van Somerset en 'n deel van Graaff-Reinet ingesluit word en 'n nuwe distrik sodoende gevorm word.

'n Geskikte plek vir 'n hoofdorp vir 'n nuwe distrik was Buffelsvlei wat 'n oop vallei is van ongeveer $4\frac{1}{2}$ km lank en bykans 8 km wes van waar die Kraairivier in die Oranje uitmond. Buffelsvlei het oor twee sterk strome beskik en die water was warm by die oorsprong. Dit was nadelig vir besproeiing, maar ongeveer 'n $\frac{3}{4}$ km verder het die stroom die negatiewe eienskap verloor en heeltemal geskik vir alle landboukundige en huishoudelike doeleindes

geword. Dit was ver van ander markte en dus goed vir binnelandse handel geleë.⁶⁷⁾

In Julie 1836 het ook vrederegter O'Reilly die voordele van die gebied tussen die Kraairivier en Stormbergspruit as vestigingsplek vermeld. Hy het verklaar dat die mense van die noordoostelike grensdistrikte geweldig ver van die magistraatsetel op Somerset was en dat die inwoners feitlik van die arm van die gereg afgesny was. Daarom moes die regering 'n magistraatsetel daar vestig.

O'Reilly het vir Buffelsvlei as 'n ideale ligging vir die aanlê van 'n dorpie beskou. Hy het ook melding gemaak van die warm standhoudende strome wat sterk genoeg was om 'n dorpie groter as Grahamstad of Graaff-Reinet van water te voorsien. Vir 'n aantal jare reeds is graan in daardie omgewing verbou, asook verskeie groentesoorte, vrugte en selfs lemoenbome. Vuurmaakhout was nie geredelik beskikbaar nie, maar langs die Kraairivier was 'n soort turf wat as brandstof kon dien. Buffelsvlei se groot voordeel was dat die omgewing 'n goeie indruk op mense gemaak het. Inderdaad het daar reeds 'n gehuggie bestaan.⁶⁸⁾

Assistent-siviele kommissaris J.F. Ziervogel het in September 1835 spottenderwys verklaar dat dit wel waar was wat Campbell sou gesê het dat teen die tempo wat die grensboere uitgebrei het, hulle spoedig by die ewenaar sou wees. Hy het aangevoer dat daar geen gevaar daaraan verbonde was nie solank daar net nie op grond beslag gelê word wat aan ander behoort het nie. Hy het beklemtoon dat die regering uitsluitel moes gee oor regeringsbeleid

67) CO 2756 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - B. D'Urban, 22/6/1835, no. 48, pp. 169-177.

68) LG 495 Letters Received from Private Individuals : J. O'Reilly - J. Bell, 15/7/1836, pp. 24-31.

ten opsigte van die boere oorkant die grens. Hy het die Kraairivier as 'n beter grens vir die Kolonie as die Stormbergspruit beskou.⁶⁹⁾

Op 14 Oktober 1835 het goewerneur D'Urban geproklameer dat die noordoostelike grens van die Kolonie sou strek vanaf die oorsprong van die Keirivier in die Stormberge na die oorsprong van die Kraairivier aan die noordelike kant van die Stormberge, dan langs die linkeroewer van die Kraairivier na sy sameloop met die Oranjerivier, dan langs laasgenoemde tot dit by die Stormbergspruit aansluit.⁷⁰⁾ Die gebied tussen die Kraairivier en die Stormbergspruit was nou die wyk Kraairivier met Stephanus Erasmus as veldkornet.⁷¹⁾

Benewens die gereelde migrasies van die trekboere was daar in dié tyd ook gerugte in omloop dat van die koloniste voornemens was om te emigreer. Reeds teen Augustus 1835 was daar sprake van emigrasie uit die noordoostelike grenswyke. Dit was veral na aanleiding van die 162 gesinne (veral uit Brakrivier) wat oor die Stormbergspruit getrek en hulle permanent in die rigting van die Kraairivier gevestig het. Daar was ook gerugte van die emigrante uit die distrik Somerset, soos die trekboere van Tarka, onder andere A.H. Potgieter en sy broer, wat reeds oorkant die grens by die Klaas Smitsrivier was.⁷²⁾

---

69) 1/AY 8/55 Papers Received from assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 8/9/1835, ongepagineer.

70) A519 vol. 37 The Graham's Town Journal, 14/10/1835, p. 159; Vergelyk CO 5831 Proclamations and Government Notices, 14/10/1835, ongepagineer.

71) A519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 6/10/1835, p. 124.

72) G.D.J. Duvenage : Hoeveel Kaapse Koloniste het Voortrekkers geword? (Historia, vol. 20/1, Mei 1975); Vergelyk A519 vol. 16 Despatches to the

Volgens berigte sou Louis Tregardt teen Augustus 1835 teenwoordig in die gebied tussen die Kraairiver en Stormbergspruit wees⁷³⁾, maar Ziervogel kon geen bevestiging daarvoor vind nie. Hy het wel verneem dat verskeie persone voornemens was om na Natal te emigreer.

Ziervogel het die veldkornette aangesê om geeneen toe te laat om die grense van hul wyke oor te steek nie. Die veldkornette moes lyste opstel van persone wat die grens oorsteek, asook van diegene wat van plan was om dit te doen.⁷⁴⁾ In September 1835, het die veldkornet van Brakrivier wel gerapporteer dat Louis Tregardt die grens van daardie wyk oorgesteek het.⁷⁵⁾

Die aanduidings van 'n algemene emigrasie uit die noordoostelike grenswyke was so onmiskenbaar dat D'Urban vir kol. Somerset, die grenskommandant, in September 1835 daarheen gestuur het. Hy moes die gemoedere kalmeer en die trekeuwel - soos sommige dit genoem het - besweer. Somerset het die algemene toestand so haglik en ondraaglik en die grensboere so ontevrede en vasberade gevind dat hy in Oktober 1835 teenoor D'Urban sy vrees uitgespreek het dat al die boere die Kolonie sou verlaat. Nieteenstaande Somerset se pogings en maatreëls het die groot uittoeg spoedig na sy inspeksietog met die

---

Lieutenant Governor, Eastern Districts : W. Smith - J.F. Ziervogel, 21/8/1835, pp. 64-65.

73) GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book : W.M. Smith - J.F. Ziervogel, 21/8/1835, no. 68, p. 65.

74) A519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : J.F. Ziervogel - B. D'Urban, 9/9/1835, pp. 100-101; Vergelyk A519 vol. 2 Letters Received : J.F. Ziervogel - W. Smith, 9/9/1835, pp. 222-224.

75) A519 vol. 3 Letters Received : J.F. Ziervogel - W. Smith, 30/9/1835, no. 22; Vergelyk 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - W. Smith, 30/9/1835, ongepagineer.

Potgieter trek uit die Tarka begin en is weldra deur emigrante uit al die windstreke van die grenswyke gevolg.⁷⁶⁾

Spoedig het persone wat hulself as handelaars voorgedoen het die Oranje- en Kraairivier oorgesteek. Goewerneur D'Urban het egter opdrag gegee dat die lisensies wat die persone van die siviele kommissaris ontvang het, ingetrek moes word. Opdrag moes aan die burgerampnare gegee word om sodanige persone na die Kolonie terug te stuur.⁷⁷⁾

Terwyl talle inwoners die Kolonie verlaat het, het droogtes steeds die noordoosgrenswyke geteister. Veldkornet J.C. Greyling van Grootrivier het in Maart 1836 gerapporteer dat vanweë die lang droogte en die gevolglike swak toestand van die weiding baie inwoners van sy wyk begerig was om met hul troppe oorkant die grens te verskuif.⁷⁸⁾ Siviele kommissaris Campbell het die kwessie na die regering verwys.⁷⁹⁾ Hoewel die regering begrip vir die boere se omstandighede gehad het, kon hy nie aan hulle toestemming verleen nie.⁸⁰⁾

---

76) G.D.J. Duvenage : Hoeveel Kaapse Koloniste het Voortrekkers geword? (Historia vol. 20/1, Mei 1975).

77) CO 4907 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : B. D'Urban - D. Campbell, 15/1/1836, p. 32.

78) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 16/3/1836, p. 21; Vergelyk 1/AY 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 1/4/1836, p. 16.

79) 1/AY 9/8 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J. Bell, 18/3/1836, p. 60.

80) CO 4907 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J. Bell - D. Campbell, 25/3/1836, p. 208.

'n Aantal boere het ook die Stormbergspruit oorgesteek en die Thembu se gebied binnegedring. Campbell het daarop vir assistent-siviele kommissaris Ziervogel versoek om opdrag aan vk. Erasmus te gee om te verhoed dat die boere die Thembu se gebied betree.⁸¹⁾

Intussen het emigrante van oral in die Kolonie voortdurend oor die Oranje- en Kraairivier die Kolonie verlaat. Emigrante het in groepe van twee, drie, vier of vyf gesinne die grense van die Kolonie oorgesteek, onderweg na die Hoëveld of Natal, terwyl ander na die Vaalrivier op pad was.⁸²⁾ Siviele kommissaris W.C. van Ryneveld het in Maart 1836 gerapporteer dat 70 waens die Oranjerivier by die Hantamwyk oorgesteek het.⁸³⁾ In Junie 1836 het 'n grensboer, George Rennie, gerapporteer dat 50 waens by Sanddrif en net soveel by die Kraairivier gereed gestaan het om te vertrek.⁸⁴⁾

Hoewel Stephanus Erasmus op daardie stadium nog nie tot die trekgedagte bekeer was nie, het die groot aantal waens wat deur sy wyk beweeg het, sekerlik nie ongemerk by hom verbygegaan nie. Dit sou waarskynlik 'n bydrae gelewer het om die trekgedagte by hom aan te wakker.

Prokureur-generaal A. Oliphant is versoek om vas te stel of die koloniste steeds as Britse onderdane en onderhewig aan die koloniale regering sou wees indien hulle die

---

81) 1/AY 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 27/5/1836, pp. 46-47.

82) CO 2764 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Graaff-Reinet : G.D. Joubert - W.C. van Ryneveld, 25/2/1836, pp. 70-72.

83) CO 2764 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Graaff-Reinet : W.C. van Ryneveld - J. Bell, 16/3/1836, no. 19, pp. 68-69.

84) 1/AY 8/87 Miscellaneous Letters, Albany : G. Rennie - C. Rennie, 13/6/1836, pp. 219-220.

grense van die Kolonie oorsteek.⁸⁵⁾ Volgens Oliphant het die bestaande wette slegs betrekking gehad op persone wat die grense tydelik oorgesteek het en wat gedurende hulle afwesigheid van die Kolonie hulself as koloniste beskou het. Diegene wat hulle heil in 'n ander land gaan soek het en hulself nie as Britse onderdane beskou het nie, sou nie aan die koloniale wette onderhorig wees nie.⁸⁶⁾ Die prokureur-generaal het verklaar dat oorreding en om aandag te skenk aan hulle behoeftes die enigste uitweë sou wees om die boere van emigrasie te weerhou.

Daarop het goewerneur D'Urban invloedryke persone onder die inwoners van Albany en Somerset aangestel.⁸⁷⁾ Hy het verklaar dat hy sover moontlik probeer het om aandag te skenk aan die griewe van die inwoners. Hy het vir Stockenstrom versoek om gebruik te maak van sy kennis van die omstandighede, gevoelens en karakter van die inwoners om die landverhuising te probeer verhoed.⁸⁸⁾ D'Urban het Oliphant se mening gedeel dat wetgewing nie daargestel kon word om die landverhuising te keer nie.⁸⁹⁾

Om 'n stok in die wiel van voornemende emigrante te plaas, het prokureur-generaal Oliphant voorgestel dat instruksies aan die siviele kommissaris gegee moes word

85) CO 5177 Letter Book, Judicial : J. Bell - A. Oliphant, 26/4/1836, pp. 120-121.

86) A519 vol. 12 Despatches to the Secretary of State, London : A. Oliphant - B. D'Urban, 13/8/1836, pp. 25-28.

87) GH 30/1 Letters Despatched, Eastern Province : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, p. 15.

88) A519 vol. 12 Despatches to the Secretary of State : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, pp. 37-38; Vergelyk LG 56 Despatches Received from Governor, Cape Town : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, no. 7, pp. 2-4.

89) A519 vol. 15 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, pp. 24-25; Vergelyk LG 56 Despatches Received from Governor, Cape Town : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, no. 7, pp. 2-4.

om toe te sien dat geen ingeboekte arbeiders saam met die boere die grense oorsteek nie.⁹⁰⁾

Luitenant-goewerneur Stockenstrom se uitlating dat hy nie bewus was van enige wet wat Britse onderdane verhoed om die Kolonie te verlaat en hulle in 'n ander land te vestig nie en indien so 'n wet bestaan, dit onmenslik en onderdrukkend van aard sou wees, het die deure vir emigrasie oopgemaak.⁹¹⁾ Hierdie uitlating het as't ware die groen lig aan voornemende emigrante gegee om die Kolonie te verlaat.

Volgens D'Urban kon geen metode buiten oorreding aangewend word om die emigrasie te keer nie. Die koloniste het dikwels in groot groepe vertrek, was goed bewapen en vasbeslote en het 'n uitgebreide grens oorgesteek. Daarom sou dit waarskynlik buite die vermoë van die Britse militêre mag wees om die emigrasie van die koloniste te stuit. Dit sou geen ander effek gehad het as om vredeliewende emigrante in gevaarlike rebelle te verander nie.⁹²⁾

Daar kan sonder twyfel afgelei word dat Stephanus Erasmus in vergelyking met die gemiddelde grensboer 'n prominente persoonlikheid was. Sy aanstelling as veldkornet van Kraairivier het dit immers beklemtoon. Tog was hy andersins ook maar net 'n Afrikanerboer wat om 'n bestaan vir hom en sy gesin geworstel het. In die stryd om ekonomiese oorlewing was hy dikwels 'n trekboer en juis dit kon sy besluit om te emigreer vergemaklik het.

---

90) LG 56 Despatches Received from Governor, Cape Town : A. Oliphant - J. Bell, 9/9/1836, p. 43.

91) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 120.

92) A519 vol. 12 Despatches to the Secretary of State, London : B. D'Urban - Glenelg, 29/7/1837, no. 48, pp. 2-11.

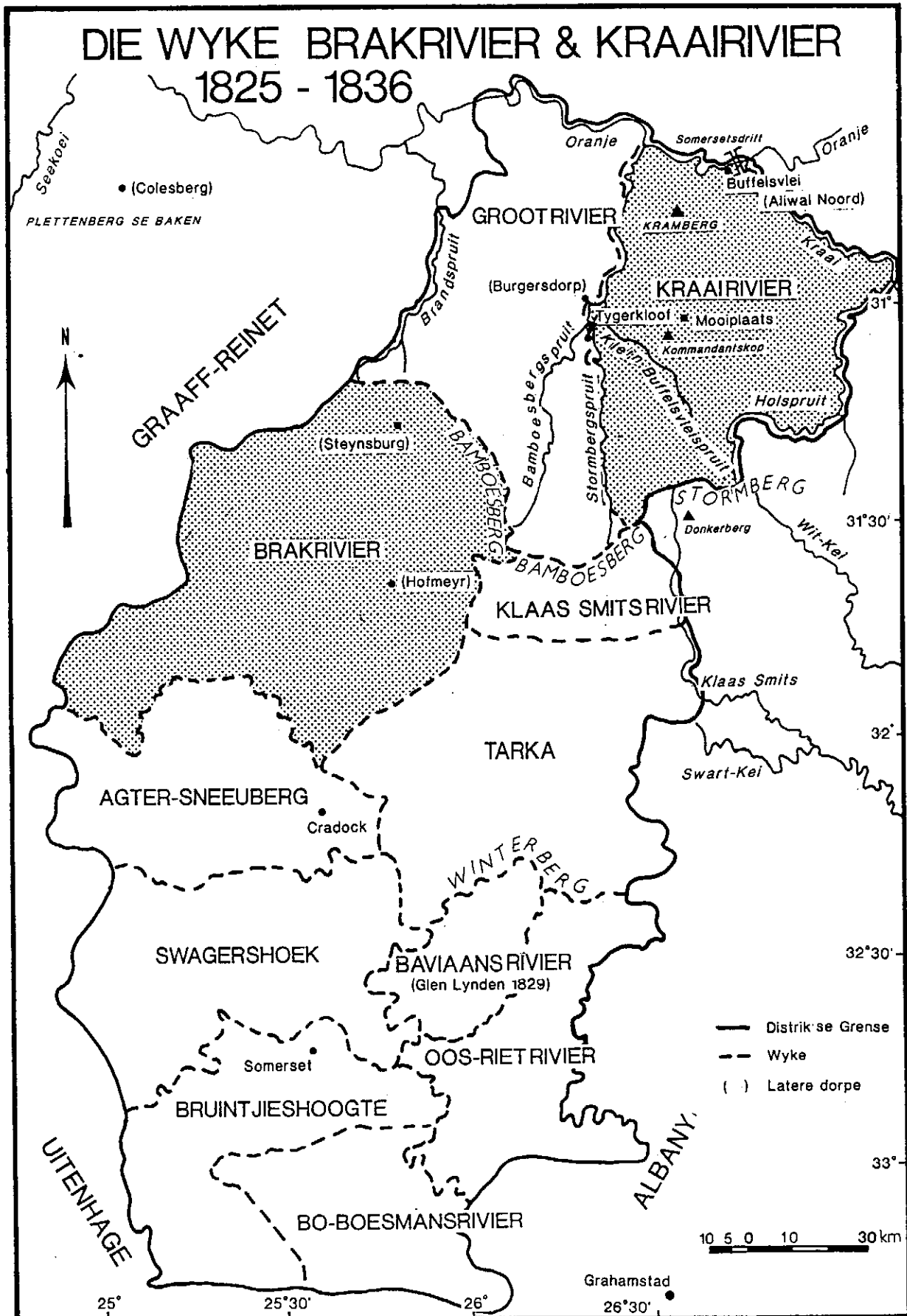
HOOFSTUK 3

ADMINISTRASIE VAN DIE NOORDOOSGRENSWYKE

Ondoeltreffende grensbepalings en die verskillende faktore wat daartoe aanleiding gegee het dat die administrasie van die noordoostelike distrikswyke daaronder gely het, het met verloop van tyd veroorsaak dat ernstige griewe onder die grensboere gekulmineer het. Talle grensboere, waaronder ook Stephanus Erasmus, het petisies aan die regering gerig. Daarin het hulle hul ontevredenheid oor die gebrek aan 'n stewige regeringsadministrasie in die afgeleë noordoostelike wyke van die Kolonie uitgespreek.

Gedurende die regeringstydperk van die Kompanjie is daar nooit vir die Kaapkolonie 'n noordgrens vasgestel nie. In 1778 het goewerneur Joachim van Plettenberg op die walle van die Seekoeirivier naby die teenswoordige Colesberg 'n baken met die Kompanjie se wapen daarop opgerig. Daardeur is die streek suid van die baken as grondgebied van die Kolonie beskou. Die bedoeling was nie om 'n noordgrens vas te stel nie en die koloniste is nie verbied om verder noord as die baken te trek nie.

Met die Britse oorname van die Kaap het goewerneur Macartney in 1798 'n noordgrens vir die Kolonie vasgestel. Die doel was om die San se gebied teen blanke indringing te beveilig. Volgens Macartney se proklamasie van 14 Julie 1798 sou die grens van die Kolonie soos volg loop : Die oosgrens sou die Groot-Visrivier volg tot aan Esterhuizenspoort en verder tot by die Kagaberge. Daarvandaan sou dit loop langs die Kagaberge tot by die Tarkaberg en oor die Bamboesberg en Suurberg tot aan Plettenbergsbaken aan die Seekoeirivier. Hiervandaan sou die noordgrens oor die Seekoeirivier loop na die Groot

Bron: J.S. Bergh en J.C. Visagie : The Eastern Cape Frontier Zone, 1660 - 1980. A cartographic guide for historical research, p. 37.

Tafelberg en verder langs die Nuweveldsberge, die "Riet-en Visrivier", Spioenkop, Kobiskou, die Langeberg, die noordelike hoek van Kamiesberg, en die Kousie- of Buffelsrivier tot aan die see.¹⁾

Die grensboere op die noordelike en noordoostelike voorposte van die Kaapkolonie was teen 1812 nog onder jurisdiksie van die landdros van Graaff-Reinet. Weens die groot afstand tussen Graaff-Reinet en die noordelike en oostelike grenswyke en die vinnige toename van die blanke bevolking, het sir John Cradock in 1812 'n nuwe subdistrik vir Graaff-Reinet afgekondig. Hy het die sub-drosdy 'n paar kilometer noord van Van Stadendam aan die Visrivier geplaas en die naam Cradock daaraan gegee.²⁾ Die sub-drosdy Cradock het op 21 Januarie 1814 tot stand gekom. Cradock het uit die volgende wyke bestaan : Renosterberg, Agter-Renosterberg, Agter-Sneeuberg, Tarka, Swagershoek en Baviaansrivier. In 1815 is 'n nuwe wyk, Brakrivier, waar Stephanus Erasmus hom later gevestig het, gestig. Brakrivier het byna al die plase in die wyk Renosterberg ingesluit, asook 'n aantal plase van Agter-Renosterberg.³⁾

Op die basis van rekwesplase is daar gedurende die jare twintig van die 19de eeu baie grond oor die noordelike grens van Graaff-Reinet geokkupeer. Aan die begin van die jare twintig was noordgrensboere soos Stephanus Erasmus nog suid van die Oranje. Hulle het dus nie veel verder noord as van Plettenbergsbaken getrek nie. In 1822 het landdros Stockenstrom verklaar dat, indien die

-
- 1) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), pp. 98, 101-102.
  - 2) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 25.
  - 3) J.S. Bergh en J.C. Visagie : The Eastern Cape Frontier Zone, 1660 - 1980, p. 26.

regering die noordgrens van Macartney wou handhaaf, die grootste gedeelte van die wyke Nuwe Hantam, Seekoeirivier en Winterveld van die Kolonie afgesny sou word. Vir Stockenstrom was dit duidelik dat die enigste uitweg was om die noordgrens uit te brei sodat dit die noordgrensboere, wat oor die ou grens getrek het, kon insluit.

Stockenstrom se voorstel om 'n nuwe noordgrens te laat vasstel is reeds op 11 Oktober 1820 goedgekeur. Met hierdie werk het Stockenstrom en luitenant Bonamy in 1822 'n begin gemaak. Die nuwe grens het vanaf Bamboesberg die Stormbergspruit gevolg tot waar dit in die Oranje gevloei het en hiervandaan het die Oranje die grens gevorm tot by die mond van die Seekoeirivier.⁴⁾

Daardeur is soveel bykomende gebied onder die jurisdiksie van die adjunk-landdros van Cradock geplaas dat hy 'n groot werkklas gehad het. Die omskepping van Cradock tot 'n volwaardige distrik en die vestiging van een of meer sub-drosdye in die rigting van die Bamboesberg, die Klaas Smitsrivier en die Swart Keirivier het nou noodsaaklik vir doeltreffende grensadministrasie geword.

In plaas hiervan is die sub-drosdy van Cradock op 11 Maart 1825 gesluit en is dié uitgestrekte woongebied by die nuwe distrik Somerset gevoeg.⁵⁾ Stephanus Erasmus het hom dan in dié noordoosgrensdistrik gevestig wat van die Oranjerivier in die noorde tot by die Suurberg in die suide, van die Sondagsrivier, Klein-Rietrivier, Agter Sneeu-berg en Renosterberg in die weste tot aan die

-
- 4) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), pp. 130-131.
- 5) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 25-26; Vergelyk G.E. Cory : The Rise of South Africa II, pp. 214-215.

Koonaprivier, Swart Keirivier, Klaas Smitsrivier en die Stormbergspruit in die ooste gestrek het.⁶⁾

'n Bykans onhanteerbare grensdistrik met Somerset-Oos aan die suidpunt as landdrossetel is dus geskep. Die nuwe grensdistrik was ongeveer 27 200 km² groot, 320 km lank en gemiddeld 136 km breed.⁷⁾ Die distrik Somerset sou die volgende wyke insluit : Bo-Boesmanskivier, Bruintjieshoogte, 'n gedeelte van die wyk Buffelshoek en 'n gedeelte van die wyk Rietrivier, Agter-Sneeuberg, Swagershoek, Tarka, Brakrivier, Baviaanskivier en Oos-Rietrivier wat die hele neutrale gebied wes van die Koonap en noord van die suidelike lyn ingesluit het.⁸⁾

Craddock is deur landdros Andries Stockenstrom as 'n geskikter en noodsaakliker setel vir die plaaslike administrasie beskou. Al die amptenare is egter van Craddock na die nuwe setel oorgeplaas. William Mackay is op 31 Maart 1825 as adjunk-landdros van Somerset aangestel. Op Craddock is slegs 'n vrederegter met min gesag agtergelaat.⁹⁾ Hoewel Somerset 'n magistratsetel was, was die hoofkwartier vir 'n hele paar jaar eintlik in Grahamstad gewees. Alle regeringsaangeleenthede is na die siviele kommissaris op Grahamstad verwys.¹⁰⁾

Hierdie reëlins het grensboere soos Stephanus Erasmus baie verontrief en hulle het spoedig hul ontevredenheid laat blyk. Veldkornet Abraham Pretorius van Brakrivier

6) CO 5826 Proclamations and Government Advertisements, 1825, 11/3/1825, ongepagineer; Vergelyk G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 26.

7) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 26.

8) CO 5826 Proclamations and Government Advertisements, 1825, 11/3/1825, ongepagineer.

9) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 26.

10) G.E. Cory : The Rise of South Africa II, p. 216.

en ses koloniste het op 2 Mei 1825 'n versoekskrif aan goewerneur Charles Somerset gerig. Daarin het die koloniste hulle uitgespreek teen die besluit dat die drosdy by Cradock gesluit sou word en dat Somerset die nuwe magistraatsetel sou wees. Volgens vk. Pretorius sou die afstand van Brakrivier na Cradock te groot wees en groot ongerief vir die inwoners van Brakrivier veroorsaak het. Die afstand na die drosdy op Cradock het ongeveer 20 uur te perd geduur, terwyl die afstand na Somerset op 30 uur te perd of selfs meer bereken kon word. Brakrivier se inwoners sou dus groot onkoste moes aangaan en veel skade as gevolg van die nuwe maatreëls moes ly. Daarom het hulle die goewerneur versoek om vir die gerief van die inwoners van Brakrivier dié wyk onder die distrik Graaff-Reinet te plaas.¹¹⁾

Veldkornet Pretorius het later aan die Raad van Landdros en Heemrade meegedeel dat geen terugvoering van die regering op die versoekskrif ontvang is nie. Daarop sou die inwoners van Brakrivier vir Pretorius versoek het om nog 'n versoekskrif op te stel. Die tweede versoekskrif is deur 'n groot aantal inwoners van die wyk Brakrivier onderteken. Vele inwoners van Brakrivier was op daardie tydstip in Cradock om die nagmaalsviering by te woon. Hulle is versoek om die verrigtinge van die Raad van Landdros en Heemrade by te woon. Daar is hulle gepols oor hul kennis van die inhoud van die versoekskrif en hul gevoel oor die kwessie of Brakrivier deel van Graaff-Reinet moes word.

Die Raad het bevind dat die inhoud van die petisie nie op feite berus het nie. Volgens baie inwoners van

11) CO 8458 Private Individuals, Letters re Land Matters, 1825 : A. Pretorius - C. Somerset, 2/5/1825, no. 30; Vergelyk CO 8458 Private Individuals, Letters re Land Matters, 1825 : A. Pretorius - C. Somerset, 11/6/1825, no. 62.

Brakrivier sou menige plaas ewe ver van Somerset as van Graaff-Reinet wees. Baie inwoners wat die petisie onderteken het, het nie geweet wat dit behels nie en ander het dit nie volkome verstaan nie. Die Raad het voorts bevind dat vk. Pretorius deur sy eie motiewe aangespoor is om die versoekskrif op te stel.¹²⁾

Die koloniale regering het vir landdros Mackay om sy mening gevra. Vanweë Cradock se sentrale ligging en die voordeel wat die Brakrivierinwoners daaruit kon trek, het Mackay aanbeveel dat 'n magistraat met die gesag van 'n spesiale heemraad op Cradock aangestel word.¹³⁾

Die ontevredenheid van die noordoosgrensboere oor die regeringsmaatreëls het voortgeduur. Drie jaar later, in November 1828, het 54 grensboere in die omgewing van Cradock weer eens 'n skriftelike versoek aan sir Lowry Cole gestuur. Veldkornet Pretorius het die versoekskrif namens 200 - 250 individue van Brakrivier onderteken. Die ontevrede grensboere het gekla dat die groot afstand van Cradock na Somerset groot ongerief en uitgawes veroorsaak het. Misdrywe is dikwels nie aangemeld nie, aangesien die inwoners nie kans gesien het om na Somerset te reis om 'n klagte in te dien nie en dan weer dieselfde tog vir die verhoor te onderneem nie.¹⁴⁾

Andries Stockenstrom het op die versoekskrif gereageer en verklaar dat van die digtbevolkte dele van die Kolonie, naamlik Tarka, Brakrivier, Agter-Sneeuberg en Renosterberg by wyse van spreke buite bereik van die

12) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : M. Onkruydt - R. Plasket, 9/7/1825, ongepagineer.

13) CO 2762 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 23/7/1825, no. 38.

14) CO 3938 Memorials Received, J - L : J. van Wyk, J. Montgomery, P.S. Botha, W.J. Pretorius, P.G. Pretorius, e.a. - L. Cole, 10/11/1828, no. 523.

gereg geplaas is. Vir elke onbenullige aangeleentheid waaroor 'n juridiese uitspraak gelewer moes word, moes herhaaldelik geweldige lang togte na Somerset afgelê word. Diegene wat na aan die grens woonagtig was, moes ongeveer 130 km - 240 km ver na Cradock reis en dan nog 'n verdere 95 - 110 km oor die berge aflê. Volgens Stockenstrom het beskerming deur die gereg slegs in naam bestaan. Hy het die teenwoordigheid van 'n magistraat op Cradock as uiters noodsaaklik beskou.¹⁵⁾

Dit was 'n ernstige grief by die koloniste. Stephanus Erasmus, wat teen 1829 reeds oorkant die Stormbergspruit woonagtig was, moes ook deur die verskuiwing van die magistraatsetel na Somerset verontrief gewees het.

In November 1834 het siviele kommissaris Duncan Campbell voorgestel dat die uitgestrekte wyk Brakrivier by Cradock ingesluit moes word, aangesien dit baie nader aan Cradock as aan Somerset was.¹⁶⁾

In September 1836 het assistent-siviele kommissaris J.F. Ziervogel verklaar dat die resident-magistraat van Somerset een maal per maand 'n hofsitting by Cradock gehou het. Die doel daarvan was om die inwoners in staat te stel om toegang tot die hof vir kleinsake te verkry, sonder dat hulle die lang tog na Somerset hoef af te lê. Nogtans het daar sedert 1834 nie veel sake voorgekom nie. Volgens Ziervogel sou die permanente vestiging van 'n magistraat by Cradock tot voordeel van die inwoners strek. Diegene woonagtig op of by die noordoosgrens sou

---

15) CO 3942 Memorials Received, C - G : A. Stockenstrom - J. Bell, 24/6/1829, pp. 287 - 294; Vergelyk LG 11 Miscellaneous Letters Despatched : A. Stockenstrom - D. Campbell, 24/6/1829, pp. 214 - 229.

16) 1/AY 9/7 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - regeringsekretaris, 28/11/1834, pp. 234 - 236.

egter nie daaruit voordeel trek nie aangesien hulle steeds sowat 160 - 240 km vanaf die magistraat sou wees.¹⁷⁾

Die verskuiwing van die drosdy na Somerset-Oos het meegebring dat Bruintjieshoogte by die nuwe reëling gebaat het. Vir Swagershoek, Baviaansrivier en Oos-Rietrivier was dit om't ewe of die drosdy op Somerset-Oos of Cradock was. Tarka, Brakrivier, Agter-Sneeuberg en Renosterberg is egter aan administratiewe verwaarloosing blootgestel.

Die inskakeling van die subdistrik by die nuwe distrik Somerset het ernstige nadele vir die noordoosgrensgebied ingehou. Minstens twee drosdye was noodsaaklik om 'n doeltreffende plaaslike administrasie daar te stel. Dié wyke se behoeftes en belange is in 'n groot mate verontagsaam.¹⁸⁾

Die noordoosgrensboere het ook hulle ontevredenheid uitgespreek oor die manier waarop die kommando- en patrolliediens toegepas is. Die grensboere van die noordoostelike grenswyke was aan uitsonderlike omstandighede blootgestel. Die ander oosgrenswyke is deur 'n militêre mag beskerm en die inwoners was slegs blootgestel aan invalle deur 'n gevestigde nasie wat oor eiendom beskik het. Vergeldingstappe kon dus maklik toegepas word.

Aan die noordoostelike grensgebied het die San, Mantatse (Suid-Sotho) en ander rondswerwende slagoffers van die Difaqane dikwels met gesteelde vee langs die Koonap oor

---

17) LG 523 Memorials Received, "Ordinary" : J.F. Ziervogel - A. Stockenstrom, 27/9/1836, pp. 76-78.

18) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transagriep, p. 27.

die Winterberge en langs die Kei, Klaas Smitsrivier en Stormbergspruit tot by die Oranjerivier beweeg. Dit was 'n uitgestrekte grens en in 'n bergagtige omgewing geleë. Dit was dus moeilik om die skuldiges se spoor sonder meer te volg.¹⁹⁾ Stephanus Erasmus sou as inwoner van die wyk Brakrivier waarskynlik dikwels opgeroep word om kommandodiens te verrig en hy sou as gevolg daarvan ongerief verduur en skade ly.

In Januarie 1827 het landdros Mackay voorgestel dat groepies van agt tot tien man by die grenslyn gevestig word met die doel om vinnig gesteelde vee op te volg. Aangesien die grenspatrollies soms die grense van medemenslikheid oorskry het, is aanbeveel dat die landdros self of 'n geskikte persoon deur die landdros aangewys, die patrollies vergesel. In noodgevalle moes veldkommandant S.J. van Wyk, woonagtig tussen die limiete van die Tarka- en Brakrivierwyk, die patrollies vergesel.²⁰⁾

In September 1827 het die gerespekteerde veldkommandant S.J. van Wyk gekla dat die opdrag van landdros Mackay hom bykans voltyds in diens gehou het. Die kommando's was soms maande lank in die veld om die koloniale grens te beskerm. Hulle families het daaronder gely en boonop was hulle aan materiële verliese en skade blootgestel. Hulle het ook honderde perde tydens die veldtogte verloor.²¹⁾

In September 1828 het 26 inwoners (waaronder veldkmdt. S.J. van Wyk en vk. A. Pretorius) van die wyke Tarka,

---

19) CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 23/12/1826, no. 146, p. 2031.

20) CO 2693 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 20/1/1827, no. 15, p. 78.

21) CO 2693 Letters Received from Drosdy, Somerset : S.J. van Wyk - R. Bourke, 29/9/1827, no. 48, pp. 584-591.

Brakrivier en Agter-Sneeuberg 'n versoekskrif aan goewerneur Lowry Cole gerig. Daarin het hulle gekla dat die kommandodiens wat hulle verplig was om oorkant die grens te onderneem, meegebring het dat hulle meer in die veld was as by die huis. Dit het vir hulle onmoontlik geword om na hul plase en vee om te sien.

Vanweë die swaar droogte was die perde nie meer in 'n toestand om aan die kommando's deel te neem nie. Die uitstuur van kommando's op daardie stadium is ook onnodig geag aangesien die stamme oorkant die grens hul vreedsaam gedra het. Boonop wou hulle nie deel hê aan die twiste en oorloë van stamme oorkant die grens nie. Die talryke kommando's het egter wanhoop onder die koloniste veroorsaak. Die Basters het in die kommando's se afwesigheid ook aanvalle op die plase geloods.²²⁾

Tydens goewerneur Lowry Cole se besoek aan die distrikte Albany en Somerset in 1829 het 83 inwoners 'n soortgelyke versoekskrif aan hom gerig. Vanweë die talle kommando's is die goewerneur versoek om meer troepe op die grens te plaas. Die grensboere het ook gekla oor die verliese wat hul moes ly en diefstalle wat tydens hul afwesigheid plaasgevind het. Hulle het voorts gekla dat hulle in 1827 en 1828 teen stamme moes veg wat hul nooit voorheen enige skade berokken het nie.²³⁾

Om die toepassing van geweld teen inboorlingstamme te bekamp, is Ordonnansie no. 99 van 6 Junie 1833 sedert 1 Augustus 1834 geskrap. Kommando's kon voortaan slegs geweld gebruik wanneer hulle byeenkom om spesifieke

---

22) CO 3940 Memorials Received, S-Z : 260 Inwoners van die wyke Tarka, Brakrivier en Agter-Sneeuberg - L. Cole, 25/9/1828, pp. 792-802.

23) CO 3941 Memorials Received, A-B : 83 Inwoners van die distrikte Albany en Somerset - L. Cole, 24/9/1829, pp. 110-119.

opdragte met betrekking tot verdediging uit te voer. Individue kon slegs in noodgevalle waar hulle hulself moes verdedig van geweld gebruik maak. In gevalle waar die kommando's nie byeengeroep kon word nie, moes die veldkornette self oordeel aan die dag lê en die inwoners oproep.²⁴⁾

Aan die prokureur-generaal is opdrag gegee om 'n ontwerpwet op te stel wat sou berus op die beginsels dat alle persone onderhewig aan die wet deur hul onderskeie veldkornette opgeroep kon word. Die koloniste moes by vasgestelde plekke aanmeld en daar wag totdat verdere instruksies van die vrederegter of magistraat ontvang is. Koloniste sou nie kon optree voordat spesifieke opdragte uitgereik is nie, behalwe in die geval van persoonlike verdediging en die beskerming van hul families en eiendom.²⁵⁾

Vanweë die tekort aan arbeid in die Kolonie, het die regering besluit om lede van stamme van oorkant die grens uit te nooi om by die koloniste in diens te tree. Die grensboere het dié stap verwelkom, maar die onderneming het nie heeltemal geslaag nie.

Hoewel die indiensneming van Mantatiese aanvanklik verdienstelik gelyk het, het die verwagtinge nie gerealiseer nie. Die herstel van die verhongerde Mantatiese se gesondheid en voldoende voedsel het meegebring dat talle hul werk verlaat en van plaas tot

---

24) CO 4905 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : B. D'Urban - siviele kommissaris, 25/7/1834, pp. 157-158; Vergelyk 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : B. D'Urban - siviele kommissaris, Albany en Somerset, 25/7/1833, ongepagineer.

25) CO 5176 Letter Book, Judicial : B. D'Urban - J. Wylde, 28/6/1834, pp. 223-225.

plaas begin rond dwaal het. Dit het die grensboere onrustig gestem.

Dit was veral die Tswana en San wat in bruikbare bediendes ontwikkel het. Indiensneming van die San wat nie oor veetroppe beskik het nie en ook nie landbou beoefen het nie, kon tot blywende voordeel van die Kolonie strek. Die Thembu het op goeie voet met die koloniste verkeer, maar hulle was veeboere wat nie daarin belang gestel het om by die grensboere te werk nie.²⁶⁾ Stephanus Erasmus sou as noordoosgrensboer waarskynlik ook van hierdie arbeiders in diens geneem het.

Verder het die talle voorskrifte van Ordonnansie no. 49 van 14 Julie 1828 tot die grensboere se frustrasie bygedra. Dit het hulle negatiewe gesindheid teenoor die Britse regering vergroot.

Met Ordonnansie no. 49 het 'n reeks beskermende bepalinge en voorsorgmaatreëls in werking gekom. Daar is bepaal dat swart immigrante van oorkant die koloniale grense tot bepaalde distrikte as veewagters, arbeiders op landerye, huisbediendes of in ander hoedanighede deur die goewerneur toegelaat mag word. Dadelik na toelating in die Kolonie moes elkeen deur 'n vrederegter of veldkornet van die betrokke distrik van 'n pas voorsien word. Geen immigrant kon sonder 'n pas in diens geneem word nie.

Immigrante wat sonder die voorgeskrewe dokumente rond dwaal, of met passe, maar sonder 'n eerlike middel van bestaan, moes gearresteer en na die naaste magistraat gebring word, of onder kontrak geplaas of oorkant die

26) CO 2693 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 20/2/1827, no. 24, pp. 142-150; Vergelyk G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony, XXXIV (W.M. Mackay - R. Plasket, 20/2/1827), pp. 370-373.

koloniale grens gedeporteer word. Swaar strawwe is opgelê vir diegene wat swart immigrante as slawe behandel het.²⁷⁾

Om sake te vererger was baie inwoners onbewus van die bestaande wetgewing. So byvoorbeeld is ene Johannes Pretorius van die wyk Tarka kragtens seksie 4 van Ordonnansie no. 49 van 14 Julie 1828 met vyf pond beboet nadat hy 'n Tswana in diens geneem het wat nie van 'n pas voorsien was nie. Pretorius het aangevoer dat hy die Tswana in diens geneem het omdat hy verhonger was. Sou hy daarvan bewus gewees het dat die Tswana van 'n pas voorsien moes word, sou hy hom nie in diens geneem het nie.²⁸⁾

Aangesien baie persone nie op hoogte met die bestaande wetgewing was nie, het die magistraat van Somerset, M. van Nuldt Onkruydt, in 1832 aanbeveel dat Ordonnansie no. 49 in Engels en Hollands herpubliseer word. Hy het dit as noodsaaklik beskou om seksie 4 van Ordonnansie no. 49 toe te pas aangesien die hele distrik besig was om deur vreemdelinge van oorkant die grens oorstroom te word. Persone sonder pas het rondgeswerf deur die land en dit het tot die onrus en onveiligheid van eiendom van die inwoners bygedra.²⁹⁾ Stephanus Erasmus het dit later as

---

27) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, pp. 105-106; Vergelyk CO 5828 Proclamations and Government Advertisements : Ordonnansie no. 49, 14/7/1828, ongepagineer.

28) CO 3958 Memorials Received : J. Pretorius - L. Cole, 12/11/1832, no. 63; Vergelyk 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruydt - D. Campbell, 21/11/1832, ongepagineer.

29) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruydt - D. Campbell, 21/11/1832, ongepagineer; Vergelyk CO 3958 Memorials Received : M. Onkruydt - L. Cole, 21/11/1832, ongepagineer.

'n belangrike rede aangevoer waarom hy die Kolonie wou verlaat.³⁰⁾

Die grensboere het selde geregtelike stappe gedoen om die bepalinge van 'n kontrak af te dwing. In sommige gevalle het die grensboere arbeiders in diens geneem en hulle dan aangehou vir 'n periode langer as wat die kontrak voorsiening gemaak het. Dikwels het die arbeiders die grensboere se diens verlaat en in die omgewing rondgeswerf. Dit het die gevoel van onveiligheid onder die grensboere vererger.

Die wyk Brakrivier was die enigste in die distrik Somerset waar die inwoners in onmiddellike kontak met die Tswana en ander stamme oorkant die Oranjerivier was. Die Griekwas en Basters het die Tswana dikwels beroof. Groot eise is aan die grensboere naby die Oranjerivier se menslikheid gestel om voedsel te voorsien aan die verhongerde bendes wat die Kolonie binnegekom het. Die koloniste het dikwels meer Tswana in diens gehad as wat hulle nodig gehad het.³¹⁾ Die groot aantal vreemdelinge op hul plase het grensboere soos Stephanus Erasmus baie gegrief.

Gewapende persone, behorende aan stamme oorkant die grense van die Kolonie, het in die distrikte Somerset, Albany en Uitenhage rondgeswerf. Dié persone het oor passe beskik wat hulle kragtens Ordonnansie no. 49 by die sendingstasie gekry het. Daarom het sir Lowry Cole op 25 Augustus 1829 deur middel van 'n proklamasie bepaal dat

---

30) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - H. Hudson, 28/3/1837, no. 13, pp. 34-36; Vergelyk 1/CDK 10/14 Letters Despatched to Secretary to Government : W. Gilfillan - H. Hudson, 28/3/1837, pp. 8-9.

31) 1/AY 9/6 Letter Book of Landdrost and Civil Commissioner : D. Campbell - J. Bell, 12/6/1829, pp. 228-232.

geen verdere passe aan sulke persone tot verdere kennisgewing uitgereik sou word nie. Diegene wat nie onder kontrak of in diens en woonagtig by die diensheer was nie, sou gearresteer en ontwapen word deur die veldkornet of grondeienaar en na die naaste magistraat of militêre pos geneem word.³²⁾

Sommige oënskynlike minder belangrike faktore het ook tot die grensboere se ontevredenheid bygedra. So het van die boere in die distrikte Somerset en Albany as gevolg van die heersende skutregulasies finansiële verliese gely. Drie-en-tagtig inwoners van daardie distrikte het in September 1829 'n versoekskrif in verband daarmee aan goewerneur Lowry Cole gestuur.³³⁾

Die skutregulasies het bepaal dat verdwaalde vee na die skut op Somerset geneem moes word. Vee is vir 'n vasgestelde tyd in die skut aangehou en dan in die openbaar van die hand gesit.³⁴⁾ In Maart 1829 is besluit dat afgedwaalde vee van die wyke Brakrivier, Tarka en Agter-Sneeuberg deur die veldkornette na Cradock gestuur sou word.³⁵⁾

Baie persone het na willekeur vee wat in die veld aangetref is na die skut gedryf. Daarvoor het die persone vergoeding ontvang. Boere moes 'n bedrag geld

32) CO 5829 Proclamations and Government Advertisements, 25/8/1829, ongepagineer.

33) CO 3941 Memorials Received, A-B : 83 Inwoners van die distrikte Albany en Somerset - L. Cole, 24/9/1829, no. 17, pp. 110-119.

34) 1/AY 8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : M. Onkruydt - D. Campbell, 20/1/1829, pp. 50-51.

35) 1/AY 8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : P.R. Marilier - D. Campbell, 11/3/1829, pp. 225-229; Vergelyk 1/AY 8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : P.R. Marilier - D. Campbell, 18/3/1829, pp. 250-251.

aan die skutmeester betaal om hul vee terug te kry. Die boere het daardeur finansiële verliese gely.

Die petitionarisse het ook oor die regulasies van die balju van die Kolonie gekla. Wanneer van hul besittings van die hand gesit moes word, het die balju dikwels nie op die bestemde dag opgedaag nie. Die huiseienaars moes die uitgawes van die balju dek wat alreeds 'n fooi van vyf riksdaalders per dag ontvang het.

Die noordoosgrensboere het ook gevoel dat daar nie voldoende voorsiening vir hul godsdienstige behoeftes gemaak is nie. Daarom het die petitionarisse die goewerneur versoek om 'n Hollandse predikant aan hulle beskikbaar te stel, aangesien baie van hulle "are straying about like lost sheep - without a herd".³⁶⁾ Tydens Donald Moodie se besoek aan die noordoosgrensgebied in 1834 het hy verklaar dat by Colesberg 'n groot kerk was wat ongeveer 800 mense kon huisves. Baie van die gesinne het van oorkant die koloniale grens gekom om hul kinders te laat doop of te laat aanneem. Volgens Moodie het die Afrikanerboere die bediening van die doop van hul kinders hoog aangeslaan.³⁷⁾ Stephanus Erasmus sou beslis baie moeite moes doen om by 'n predikant of kerk uit te kom.

Die petitionarisse het ook op 'n eenvoudige dog treffende wyse die behoefte aan 'n kommunikasie tussen hulle en die plaaslike en sentrale owerhede gestel. Hulle het inderdaad om 'n meganisme versoek wat die element van verteenwoordiging bevat. Dit word nie by die naam genoem nie, maar tog is dit duidelik dat dit ook hier gaan om

36) CO 3941 Memorials Received, A-B : 83 Inwoners van die distrikte Albany en Somerset - L. Cole, 24/9/1829, no. 17, pp. 110-119.

37) VC 873 Moodie's Papers : Notes of a tour to the Northern Frontier, August 1834.

die leemte wat die afskaffing van die heemrade met ingang 1828 gelaat het.³⁸⁾

Talle noordoosgrensboere het ook gekla oor die bestaande slawewetgewing. In Desember 1832 het 'n aantal persone van die wyk Brakrivier 'n petisie aan sir Lowry Cole gerig. Hierdie petisie is deur Stephanus, Lourens Abraham en Daniel Elardus Erasmus onderteken. Laasgenoemde twee persone was waarskynlik Stephanus se broer en seun onderskeidelik. Hulle het hul teen die nuwe slawewetgewing uitgespreek wat op 2 November 1831 uitgevaardig is. Hulle het onder meer gekla oor die ongerief en beslommernis wat die gereelde verslaggewing oor die welstand van hul slawe en byhou van strafboeke sou meebring. Verder was hulle ontevrede oor die instelling van werkure vir slawe en oor die voorskrifte in verband met die voorsiening van klere en beddens. Hulle het die vrees uitgespreek dat indien die bepalinge van die wetgewing onder die slawe bekend word, dit tot onrus onder die slawe kon lei. Daarom het hulle die goewerneur versoek dat die slawe hul wettige eiendom bly, anders sou hulle as eienaars nie meer in staat wees om hulle bediendes te beheer en dissipline oor hulle uit te oefen nie.³⁹⁾

Volgens die opgaafrolle het Erasmus in 1825 slegs een slaaf besit.⁴⁰⁾ Ons kan dus aanvaar dat hy teen 1832 weinig slawe in sy besit gehad het. Die blote feit dat

---

38) J.C. Visagie : Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek, pp. 45-46; Vergelyk CO 3941 Memorials Received, A-B : 83 Inwoners van die distrikte Albany en Somerset - L. Cole, 24/9/1829, no. 17, pp. 110-119.

39) CO 4376 Arrear Memorials : A. Pretorius (namens talle inwoners van die wyk Brakrivier) - L. Cole, 13/12/1832, no. 31, pp. 221-229.

40) J 182 Opgaafrol, Somerset-Oos, p. 10.

hy wel die petisie onderteken het, dien as voldoende bewys dat die maatreëls hom wel gegrief het.

'n Verdere grief onder die noordoosgrensboere en 'n aangeleentheid waarmee Stephanus Erasmus as veldkornet dikwels op die noordoosgrens te doen sou kry, was die smokkelhandel in buskruit en die tekort aan kruit onder die koloniste.

Die smokkelhandel in kruit het in die dekade voor die emigrasie toegeneem. Reeds in 1828 het Stockenstrom dié kwessie onder die regeringsekretaris se aandag gebring. Veldkommandant Van Wyk het teen die einde van 1833 ook teen die gevolge van smokkelhandel en kruit gewaarsku.⁴¹⁾

In September 1833 is aan die prokureur-generaal opdrag gegee om 'n ontwerp-ordonnansie vir die invoer en verkoop van buskruit op te stel. Die aanvalle van die Basters en Griekwas op die swart stamme oorkant die koloniale grens het tot 'n buitengewone toename in die invoer van buskruit in 1833 gelei. Tot en met 30 September 1833 is 30 850 pond buskruit by Tafelbaai ingevoer. Dit was meer as die totale hoeveelheid vir die jaar 1832 en twee maal die totale hoeveelheid vir die jaar 1831. Die koloniste het na bewering groot hoeveelhede kruit aan die Basters en Griekwas verkwansel.

Dié euwel het tot gevolg gehad dat bendes Basters en Griekwas geïsoleerde boere aangeval en die vee van hul slagoffers weggevoer het. Daarom wou die regering die invoer en verkoop van kruit doeltreffend beheer.⁴²⁾

---

41) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 103.

42) CO 5176 Letter Book, Judicial : J.G. Brink-Attorney General, 30/9/1833, pp. 26-27.

In Desember 1833 het die goewerneur beveel dat daar slegs een private kruithuis in elke dorp kon wees. Alle ander noodsaaklike kruitdepots in 'n distrik moes deur die siviele kommissaris by die koloniale kantoor geregistreer word. Kruithandelaars moes lisensies uitneem en vrederegters en veldkornette moes beheer uitoefen sodat die onwettige handel in kruit beëindig kon word.⁴³⁾ Hierdie maatreëls was nie suksesvol nie en daarom is die voorsiening van kruit aan individue in 1835 tot vier pond per jaar beperk.

In Julie 1835 het goewerneur D'Urban dit nodig geag om ondersoek in te stel na die verkoop en verspreiding van buskruit. Hy het voorgestel dat kruit slegs op aanbeveling van die siviele kommissaris uitgereik moes word. Nie meer as een pond buskruit moes op 'n keer deur die veldkornet (nie die provisionele veldkornet nie) aan die koloniste uitgereik word. Die militêre bevelvoerders van die distrik moes oor die noodsaaklikheid van die uitreiking beslis. Die versoeking was baie groot om met buskruit handel te dryf, aangesien dit 'n winsgewende bedryf was. Vir 'n teekoppie vol kruit kon 'n handelaar twee of meer koeie ontvang.⁴⁴⁾

Die tekort aan kruit was ook 'n grief onder die noordoosgrensboere. Reeds in 1826 het die grenskommandant van die tekort aan ammunisie in die distrik Somerset melding gemaak.⁴⁵⁾ Aan landdros Mackay is opdrag gegee om toe te sien dat die nodige kruit altyd

---

43) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 103.

44) GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book : B. D'Urban - D. Campbell, 7/7/1835, pp. 9-10; Vergelyk A519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - D. Campbell, 7/7/1835, pp. 15-16.

45) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : R. Plasket - W. Mackay, 20/10/1826, ongepagineer.

beskikbaar moes wees en ooreenkomstig die regulasies aan die inwoners verskaf word. Waar koloniste om kruit aansoek doen, moes dit aan hulle verskaf word.⁴⁶⁾ Hierdie instruksies van die koloniale amptenare het blykbaar selde die veldkornette bereik. Die gevolg was dat die koloniste dikwels nie kennis gedra het van die wyse waarop hulle kruit kon bekom nie.⁴⁷⁾ Ten spyte daarvan dat die regering sedert 1833 meer kruit ingevoer het; kon die koloniste klaarblyklik slegs vier pond kruit per jaar ontvang het.

In Januarie 1836 het veldkmdt. S.J. van Wyk, vk. Stephanus Erasmus en die ander veldkornette en provisionele veldkornette van die wyke Brakrivier, Grootrivier en Kraairivier 'n versoekskrif aan die koloniale regering gestuur. Pieter Ernst Erasmus en Daniel Elardus Erasmus, waarskynlik Stephanus se seuns, was onder die 255 inwoners wat die petisie onderteken het. Hulle het beswaar aangeteken dat siviele kommissaris Campbell aan elke individu slegs twee pond buskruit elke ses maande toegestaan het.

Die petitionarisse het verklaar dat vier pond buskruit per jaar nie aan hulle behoeftes voldoen het nie. Om hul vee teen wilde diere en diewe te beskerm, was dit noodsaaklik dat hulle van die nodige ammunisie voorsien word. Vanweë die groot gesinne van baie boere en omdat sommige nie groot kuddes gehad het nie, was hulle aangewese op die jag van wild en het dus kruit vir dié doel nodig gehad. Vir hulle eie beskerming was dit noodsaaklik dat hulle altyd 'n paar pond kruit byderhand moes hê, veral in die wyke Oranje- en Kraairivier. Soms

---

46) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : R. Plasket - W. Mackay, 6/12/1826, ongepagineer.

47) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : P. Robinson - W. Mackay, 15/2/1827, ongepagineer.

is hulle skielik vir kommandodiens opgeroep en kon hulle nie betyds kruit by die plaaslike amptenare kry nie.

Die petitionarisse het die goewerneur en Wetgewende Raad versoek dat die maatreël dat die koloniste slegs vier pond kruit per jaar kon kry, herroep moes word. Hulle het voorgestel dat die inwoners van die wyke Oranje- en Kraairivier soos voorheen van tien pond buskruit elke jaar voorsien moes word, of van vyf pond kruit elke ses maande. Die veldkornette moes ook die uitreik van buskruit deur die uitreiking van 'n sertifikaat magtig.⁴⁸⁾ Veldkornet Vorster het later weer gekla oor die behoefte aan buskruit in die wyk Brakrivier. Campbell het in Maart 1836 aan vk. Vorster verduidelik dat meer kruit wel toegestaan kon word, mits Vorster die nodige magtiging verleen. Dit het geblyk dat Vorster nie daarvan bewus was dat hy meer kruit aan individue kon toestaan nie.⁴⁹⁾

Tussen 7 Februarie en 27 April 1836 het Stephanus Erasmus sertifikate vir die verkryging van buskruit aan 35 inwoners van die wyk Kraairivier uitgereik. Steeds is slegs twee pond buskruit per persoon toegestaan en dan ook net op voorwaarde dat geen soortgelyke sertifikaat gedurende die voorafgaande ses maande aan die persoon toegestaan is nie.⁵⁰⁾

---

48) CO 3990 Memorials Received, S-T : S.J. van Wyk, J.C. Greyling, S.P. Erasmus, J.A. Vorster, J.G. Pelser, J.A. Venter, D.J. Joubert, P.D. du Preez - B. D'Urban en die Wetgewende Raad van die Kolonie, 30/1/1836, no. 89.

49) 1/AY 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J. Vorster, 7/3/1836, p. 8.

50) LG 581 Papers re Gunpowder certificates issued by Field Cornets, E-N, pp. 3-44.

In Maart 1836 het siviele kommissaris Van Ryneveld van Graaff-Reinet voorgestel dat, om die onwettige kruithandel oorkant die grens te verhoed, moes die lisensies van privaathandelaars teruggetrek word.⁵¹⁾ Individue het egter steeds van tyd tot tyd lisensies bekom. S.P.M. de Beer het in Februarie 1837 'n lisensie uitgeneem om op die plaas Grootfontein van Willem Henning aan die Stormbergspruit met buskruit handel te dryf.⁵²⁾ In September 1837 het ene A. Gilfillan 'n lisensie uitgeneem om op die plaas van A. de Klerk aan die Stormbergspruit met buskruit handel te dryf.⁵³⁾

Van Ryneveld het ook voorgestel dat die regering in elke distrik of subdistrik 'n depot oprig waarvandaan kruit van 'n goeie kwaliteit teen 'n redelike prys verkry kon word. Sertifikate moes deur die veldkornette of siviele kommissaris uitgereik word. Die veldkornette of siviele kommissaris moes lyste byhou van al die sertifikate wat uitgereik is. Die siviele kommissaris moes oor die mag beskik om 'n aansoek te weier as hul oortuig was dat die aansoeker nie die kruit vir sy eie gebruik sou aanwend nie. Geen handelaar moes toegelaat word om meer as tien pond kruit te vervoer nie. Kruit moes twee dae per week vanaf die depot uitgereik word.⁵⁴⁾

'n Ernstige probleem in die noordoostelike grenswyke wat bygedra het tot die administratiewe verwaarloosing van die gebied, was die tekort aan amptenare.

---

51) CO 2764 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Graaff-Reinet : W.C. van Ryneveld - J. Bell, 3/3/1836, pp. 34-38.

52) CO 5832 Proclamations and Government Advertisements, 16/2/1837, ongepagineer.

53) CO 5832 Proclamations and Government Advertisements, 28/9/1837, ongepagineer.

54) CO 2764 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Graaff-Reinet : W.C. van Ryneveld - J. Bell, 3/3/1836, pp. 34-38.

Na die totstandkoming van die nuwe distrik Somerset op 11 Maart 1825, is W. Mackay op 31 Maart 1825 as landdros van Somerset aangestel.⁵⁵⁾ Hy is deur maj. W.B. Dundas as landdros vir Albany en Somerset opgevolg, maar hy het na 'n paar maande bedank. In November 1827 het die koloniale sekretaris bekend gemaak dat die Rade van Landdros en Heemrade vir alle distrikte vanaf 1 Januarie 1828 afgeskaf word. Hulle regterlike funksie sou voortaan deur 'n resident-magistraat verrig word en hulle administratiewe pligte sou deur siviele kommissarisse behartig word.⁵⁶⁾

In Julie 1828 is Dundas deur kaptein Duncan Campbell as siviele kommissaris vir Albany en Somerset opgevolg. Donald Moodie is as resident-magistraat op Grahamstad aangestel.⁵⁷⁾

Reeds in Januarie 1829 het Campbell versoek dat vanweë die omvang van sy werkklas 'n bykomende amptenaar aangestel moes word. Hy was oortuig daarvan dat hy nie sy taak sonder bystand sou kon verrig nie.⁵⁸⁾

In Februarie 1828 is J.J. Meintjes as resident-magistraat op Somerset aangestel.⁵⁹⁾ Hy is in Desember 1828 deur die regs klerk M.J. van Nuldt Onkruidt, as resident-magistraat opgevolg.

---

55) CO 5958 Official Index Notices, 1790 - 1837, no. 6.

56) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 30.

57) CO 5828 Proclamations and Government Advertisements, ongepagineer.

58) CO 2712 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : D. Campbell - J. Bell, 9/1/1829, no. 15, p. 66.

59) CO 5828 Proclamations and Government Advertisements, 14/2/1828, ongepagineer; Vergelyk CO 5958 Official Index Notices, no. 6.

J.F. Ziervogel was die nuwe staatsaanklaer.⁶⁰⁾ In Januarie 1829 het Onkruydt verklaar dat hy tydens sy dienstyd as staatsaanklaer dit feitlik onmoontlik gevind het om al sy opdragte sonder bystand uit te voer.⁶¹⁾ Ook Ziervogel het verklaar dat hy groot probleme ondervind het om sy administratiewe werk sonder die hulp van 'n addisionele amptenaar uit te voer.⁶²⁾ In November 1833 het Ziervogel vir Onkruydt as resident-magistraat van Somerset opgevolg.⁶³⁾

Vanweë die Britse regering se besparingsbeleid was die amptenare se salarisse dikwels ontoereikend. Soms het hulle oor die ontoereikende salarisse gekla. Dit het tot traagheid onder die amptenare bygedra.⁶⁴⁾

Na aanleiding van 'n opdrag deur die minister van kolonies in Desember 1833 is die plaaslike administrasie weer eens weens die finansiële probleme herorganiseer.⁶⁵⁾ Daar is besluit om die ampte van siviele kommissaris van Somerset en Albany en resident-magistraat van Albany te verenig in een persoon, by name kaptein Duncan Campbell. Die resident-magistraat op Grahamstad sou bedank. Vanaf

-
- 60) CO 5829 Proclamations and Government Advertisements, 10/12/1828, ongepagineer; Vergelyk 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruydt - J. Bell, 17/12/1828, p. 74.
- 61) CO 2712 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : M. Onkruydt - J.F. Ziervogel, 20/1/1829, p. 113.
- 62) CO 2712 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - J. Bell, 20/1/1829, no. 27, p. 110.
- 63) CO 5830 Proclamations and Government Advertisements, 1/11/1833, ongepagineer; Vergelyk CO 5176 Letter Book, Judicial : J.G. Brink - G.M. Brunett, 4/11/1833, ongepagineer.
- 64) CO 3984 Memorials Received, A-B : G. Brunett - B. D'Urban, 20/7/1836, no. 123.
- 65) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 32.

1 Julie 1834 sou Campbell die gekombineerde amp van siviele kommissaris en resident-magistraat beklee.⁶⁶⁾

Resident-magistraat J.F. Ziervogel op Somerset sou die addisionele funksies van die assistent-siviele kommissaris sonder 'n verhoging in salaris oorneem. Hy sou ook die amp van resident-magistraat in die distrik Somerset beklee.⁶⁷⁾

Reeds in Januarie 1835 het Campbell gekla dat hy dit onmoontlik gevind het om die ampte van siviele kommissaris vir die distrikte Albany en Somerset en resident-magistraat vir Albany uit te voer. Hy het gevra dat 'n resident-magistraat vir Albany aangestel moes word. Dit sou hom in staat stel om sy volle aandag aan die amp van siviele kommissaris te bestee.⁶⁸⁾

In Januarie 1836 het Campbell weer by die koloniale regering oor die min amptenare tot sy beskikking gekla. Daardeur is 'n swaar las op die kantoor van die siviele kommissaris en die resident-magistraat geplaas. In die kantoor van die siviele kommissaris is nie eens een-derde van die diverse korrespondensie op rekord geplaas nie.

Campbell het ook gekla dat die siviele en kriminele sake van die magistraatshof daagliks toeneem en alreeds vier-vyfdes van sy tyd in beslag geneem het. Daarom was daar geen tyd beskikbaar om aan sy amp as siviele kommissaris

---

66) CO 5176 Letter Book, Judicial : J.G. Brink - resident-magistrate van George, Beaufort, Somerset, Clanwilliam, 27/5/1834, pp. 200-201.

67) CO 4905 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J.G. Brink - D. Campbell, 16/5/1834, pp. 29-31; Vergelyk CO 5830 Proclamations and Government Advertisements, ongepagineer.

68) CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous : D. Campbell - H. Smith, 7/1/1835, ongepagineer.

aandag te gee nie. Een klerk, hoe hardwerkend en bekwaam hy ook al was, was heeltemal onvoldoende om sy opdragte uit te voer.⁶⁹⁾

Daarop het die koloniale regering vir H. Hudson as agent-generaal vir die swart stamme en as resident-magistraat vir Albany op Grahamstad aangestel.⁷⁰⁾ Daarmee was Campbell van die pligte van die resident-magistraat van Albany ontslae, maar hy moes in 'n mate vir Hudson in die uitvoering van sy pligte bystaan.⁷¹⁾

Ook goewerneur D'Urban het in September 1837 verklaar dat die gekombineerde ampte van siviele kommissaris en resident-magistraat te veel was om deur een persoon behartig te word. Daar is besluit om Campbell se salaris van 500 pond per jaar met 100 pond te verminder.⁷²⁾

Die meeste koloniste van die noordoosgrenswyke, soos Stephanus Erasmus wat buite die Kolonie woonagtig was, het beslis nie die administratiewe verwaarlosing goedgekeur nie. Moodie het tydens sy reis na die noordoosgrenswyke in 1834 van die administratiewe verwaarlosing kennis geneem. Talle grensboere het hom meegedeel dat hulle beter weiding vir hul vee gesoek het en daarom genoodsaak was om die noordoosgrens van die

---

69) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 8/1/1836, no. 3.

70) LG 54 Despatches Received from Governor, Cape Town : J. Bell - H. Hudson, 26/2/1836, no. 2, pp. 41-42.

71) CO 4907 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J. Bell - D. Campbell, 26/2/1836, p. 133.

72) LG 59 Despatches Received from Governor, Cape Town : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 14/9/1837, no. 184, pp. 80-86.

Kolonie oor te steek. Die mense het egter die begeerte uitgespreek om onder die gesag van die wet te leef.⁷³⁾

Dit het spoedig geblyk dat optrede van regeringskant noodsaaklik geword het ten einde die administrasie van die noordoosgrenswyke op te knap. In Junie 1835 het ook assistent-siviele kommissaris Ziervogel hom ten gunste daarvan uitgespreek dat die koloniale grens na die Kraairiver uitgebrei moes word.⁷⁴⁾

In September 1835 het goewerneur D'Urban verdrae gesluit met die Xhosa-kapteins waardeur die gebied tussen die Kei- en Keiskammarrivier, die sogenaamde Provinsie van Koningin Adelaide as Britse gebied verklaar is. Die anneksasie van dié gebied het die hoop laat opvlam dat die goewerneur sy beleid van anneksasie so ver as die Oranjerivier sou uitbrei. Die noordoosgrensboere het die steun gekry van die Wesleyaanse sendeling, John Ayliff, wat deur die Afrikanerboere gerespekteer is hoofsaaklik omdat hy hulle taal kon praat. Ayliff het die saak van die grensboere aan die goewerneur voorgelê. Hy het voorgestel dat kol. Henry Somerset op 'n sending na die noordoosgrens gestuur word.⁷⁵⁾ Stephanus Erasmus sou as inwoner oorkant die Stormbergspruit sekerlik ook gehoop het dat die Britse regering die gebied tot aan die Kraairivier annekseer.

---

73) VC 873 Moodie's Papers : Notes on a tour to the Northern Frontier, August 1834, ongepagineer.

74) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), pp. 338-339; Vergelyk E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, p. 55.

75) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, pp. 51-52, 55-56.

Met die oog op die verbetering van die administrasie en gesindhede in die noordoosgrenswyke het D'Urban op 19 September 1835 aan kol. Somerset opdrag gegee om so spoedig moontlik na die noordelike en noordoostelike grenswyke van die distrik Somerset te vertrek.⁷⁶⁾ Kolonel Somerset moes onder andere die Stormberg- en Kraairiviergebied deurreis. Hy moes samesprekinge met die veldkornette en ander leierfigure voer en die stand van sake in elke distrik ondersoek.

Kolonel Somerset was goed op hoogte met die probleme van die inwoners en hy het hoë aansien onder persone soos Stephanus Erasmus geniet. Die grensboere het met groot verwagtinge na sy koms uitgesien en gehoop dat sy maatreëls 'n einde aan die administratiewe verwaarlosing sou maak.⁷⁷⁾

Kolonel Somerset se eerste verslag is reeds op 6 Oktober 1835 vanaf Cradock aan D'Urban gestuur.⁷⁸⁾ Hy het aanbeveel dat die volgende stappe onmiddellik in die noordoostelike grensdistrikte ingestel moes word. Hy het versoek dat Stephanus Erasmus as veldkornet vir die nuwe wyk Kraairivier aangestel word.⁷⁹⁾ Somerset het erken dat die administratiewe verwaarlosing en gebrek aan beheer een van die grondoorsake vir die probleme in die noordoosgrenswyke was.⁸⁰⁾

---

76) A 519 vol. 21 Letters Despatched, General : B. D'Urban - H. Somerset, 19/9/1835, pp. 201-202.

77) GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book : B. D'Urban - H. Somerset, 16/10/1835, pp. 159-165; Vergelyk A519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - H. Somerset, 16/10/1835, pp. 125-130.

78) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 36.

79) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 6/10/1835, p. 124.

80) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 36.

KOL. C.H. SOMERSET

Bron: M 401 Morrison-versameling : Kaapse Staats-
argief-bewaarplek, Kaapstad.

Daarom het hy die gebied tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier in die wyk Kraairivier omskep.⁸¹⁾ Soos reeds genoem het goewerneur D'Urban deur middel van 'n proklamasie die nuwe noordoosgrens van die Kolonie op 14 Oktober 1835 geproklameer.⁸²⁾

Talle Afrikanerboere wat oos van die Stormbergspruit en dus buite die Kolonie gewoon het, was nou meteens volwaardige koloniste van die nuwe wyk Kraairivier. Stephanus Erasmus en sy mede-inwoners van die nuwe wyk het dus met hernieude ywer met die bewerking van hul plase voortgegaan.⁸³⁾

Die wyke Brakrivier en Tarka is voorts in twee verdeel. Die noordelike deel van Brakrivier (noord van Suurberg en Bamboesberg) is Grootrivier genoem en onder vk. Jan C. Greyling geplaas. Greyling is daarbenewens ook as provisionele veldkommandant vir die wyke Grootrivier en Kraairivier aangestel. Die deel suid van die berge het as die wyk Brakrivier voortbestaan met prov. vk. Jan Venter as die nuwe veldkornet.

Die wyk Tarka is verdeel in 'n noordelike deel, naamlik die wyk Klaas Smitsrivier onder prov. vk. Willem Jacobus Pretorius. Die suidelike deel het met die naam Tarka onder vk. P.W. Coetzer bly voortbestaan.⁸⁴⁾

---

81) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 6/10/1835, p. 124.

82) A 519 vol. 37 The Graham's Town Journal, 14/10/1835, p. 159; Vergelyk CO 5831 Proclamations and Government Notices, 14/10/1835, ongepagineer.

83) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 340.

84) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 6/10/1835, p. 124; Vergelyk CO 5831 Proclamations and Government Advertisements, 24/11/1835, ongepagineer.

Kolonel Somerset het deur Brakrivier gereis en van die invloedryke persone daar toegesprek. Die grensboere van die nuwe wyk Kraairivier het hy by Buffelsvlei laat versamel waar hy die goewerneur se instruksies oorgedra het. Hy het hulle van sy simpatieke houding ten opsigte van hulle veiligheid en welsyn verseker. Kolonel Somerset het op 1 November aan Stephanus Erasmus opdrag gegee om aan die grensboere bekend te maak dat hulle nie toestemming gehad het om die grens van die Kolonie oor te steek nie. Enige persoon wat die grens vir 'n tydperk wou oorstek, moes eers toestemming van Erasmus verkry. 'n Naamlys van skuldiges moes jaarliks op 1 Desember aan die plaaslike amptenare gestuur word. Erasmus moes ook let op smokkelhandel in wapens en kruit oorkant die grens. Skuldiges se waens en osse moes gekonfiskeer word en hulle moes aan die amptenare gerapporteer word.

Voorts moes rondswerwende Mantatse, Tswana en ander rondlopers tot die besef gebring word dat hulle hul nie binne die Kolonie mag vestig nie. Oortreders moes gearresteer en hulle wapens gekonfiskeer word en Erasmus moes toesien dat hulle oor die Oranjerivier die Kolonie verlaat. Sou hulle hul daarteen verset, het Erasmus die mag gehad om hulle te laat doodskiet.⁸⁵⁾ Sou sodanige persone hulle bereid verklaar om in diens van die grensboere te tree, moes behoorlik boek daarvan gehou word. Swart immigrante kon nie uit die diensheer se diens ontslaan word en sonder 'n pas van plaas tot plaas rondswerf nie.⁸⁶⁾

---

85) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - S.P. Erasmus, 1/11/1835, p. 105; Vergelyk LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : H. Somerset - S.P. Erasmus, 2/11/1835, pp. 17-18.

86) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : H. Somerset - S.P. Erasmus, 2/11/1835, p. 111.

Van Buffelsvlei af het kol. Somerset op sy terugtog weer deur die Brakrivier getrek en die grensboere oor die goewerneur se instruksies en goeie bedoelinge toegesprek.

Kolonel Somerset het sy finale rapport op 8 November 1835 afgesluit en dit aan die goewerneur gestuur. G.D.J. Duvenage het die Somersetverslag as historiese bron hoog aangeslaan en dit in orde van belangrikheid met die manifes van Retief gelykgestel. Die bron het onder andere die administratiewe verwaarlosing en die gebrek aan wet en orde beklemtoon.

Somerset het verklaar dat die onwettige kruithandel met die swartes oorkant die grens die koloniste gegrief het. Hy het beloof om die beperkings op die aankope van kruit sover moontlik te verwyder. Die grensboere het ook gekla omdat daar geen magistrate en siviele amptenare binne redelike afstand van hulle geplaas is wat hulle klagtes en griewe kon aanhoor nie. Volgens kol. Somerset was dit onmoontlik vir een amptenaar om al die openbare pligte na te kom as sy distrik 32 000 km² was. Hy het na J.F. Ziervogel verwys wat die ampte van assistent-siviele kommissaris en resident-magistraat beklee het.⁸⁷⁾

Daarom het kolonel Somerset voorgestel dat die distrik Somerset verdeel moes word en dat Cradock tot 'n magistraatsetel verhef moes word. Om 'n beter kommunikasiestelsel daar te stel, moes die siviele kommissaris die veldkornette een of twee maal per maand ontmoet. Die regering moes op 'n meer gereelde basis

---

87) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 39, 97, 102-104; Vergelyk A 519 vol. 3 Letters Received: H. Somerset - B. D'Urban, 8/11/1835, pp. 126-127.

instruksies aan die veldkommandante en veldkornette deurstuur. Die verdragings in die betalings van die salarisse van amptenare het tot die traagheid van die amptenare bygedra. Hy het ten slotte verklaar dat dit noodsaaklik was om die behoeftes van die inwoners onder die owerheid se aandag te bring.⁸⁸⁾

Die gerespekteerde grensboer van die distrik Somerset, Maurice Robson, het die mening uitgespreek dat kol. Somerset se reis tot die inwoners se voordeel sou strek en dat dit die gewenste uitwerking gehad het. Daar het 'n nuwe lojale gesindheid teenoor die goewerneur en die Britse regering geheers, aldus Robson.⁸⁹⁾

In die wyk Kraairivier het die Tswana-vlugtelinge van Moyakisani, wat deur die blankes "Kaptyn" of kaptein April genoem is, van tyd tot tyd die gebied binnegekom om te jag.⁹⁰⁾ Vrederegter James O'Reilly van Somerset het op 12 Desember 1835 'n vredesverdrag met kaptein April by die Kraairivier gesluit. As getuies het veldkomdt. S.J. van Wyk, vk. Stephanus Erasmus en prov. vk. J.A. Vorster die verdrag onderteken. Die siviele amptenare sou soms die hulp en mening van die veldkornette ingewin het. Erasmus sou dus ook 'n bydrae ten opsigte van die oplossing van die probleme van die wyke Brak- en Kraairivier gelewer het.

Volgens die verdrag kon kaptein April se Tswana hulle in die wyk Kraairivier vestig. Die voorwaarde was dat hulle hul nie aan diefstal moes skuldig maak nie en dat hulle die regering se bevels moes gehoorsaam. Hulle moes hul

---

88) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 9/11/1835, pp. 138-141.

89) A 519 vol. 4 Letters Received : M. Robson - B. D'Urban, 5/2/1836, no. 4, pp. 42-44.

90) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872 II, p. 133.

daarvan weerhou om bondgenootskappe met ander swart stamme te sluit en nie in oorloë betrokke te raak nie. Kaptein April het die wens uitgespreek om Britse beskerming te geniet en het onderneem om hom by die voorwaardes van die verdrag te hou.⁹¹⁾ Dié groep Tswana het bestaan uit 202 mans, 390 vroue, 402 kinders, met 1 604 beeste, 6 300 skape en vier perde.⁹²⁾

Kritiek teen D'Urban se maatreëls het spoedig vanuit die Britse regeringskringe gekom. Die hervormingsmaatreëls van goewerneur D'Urban het saamgeval met 'n periode in Brittanje waartydens veral die humaniste die Britse regering teen die uitbreiding van Britse beheer beïnvloed het. D'Urban se anneksasie van 'n onderontwikkelde en ekonomies arm gebied, was 'n afwyking van verklaarde Britse beleid.⁹³⁾

Die Sesde Grensoorlog van 1834 - 1835 het groot uitgawes van die Britse regering geverg. Die finansiële faktor was een van die redes waarom lord Glenelg, die minister van kolonies, sou besluit om D'Urban se grensreëlings omver te werp. In die lig van die ontoereikendheid van die finansiële middele vir die behoorlike administrasie en doeltreffende verdediging van die Kaapkolonie, is dit verstaanbaar dat geen verdere uitbreiding van die Kaapkolonie toegelaat sou word nie.⁹⁴⁾

---

91) CO 5831 Proclamations and Government Advertisements, 21/1/1836, ongepagineer; Vergelyk LG 54 Despatches Received from Governor, Cape Town : Government Notice, 21/1/1836, p. 173.

92) G.E. Cory : The Rise of South Africa III, p. 251.

93) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820-1860, pp. 58-59.

94) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, pp. 178-179.

Lord Glenelg het versoek dat die kwessie in verband met die uitbreiding van die koloniale grondgebied aan die noordoosgrens tot ná die koms van die te aangestelde luitenant-goewerneur uitgestel moes word.⁹⁵⁾ Die Verkose Komitee, wat onder andere ondersoek na die beleid rondom die swart stamme aan die Kaapse grens moes instel,⁹⁶⁾ het voorgestel dat 'n Oostelike Provinsie onder beheer van luitenant-goewerneur Stockenstrom geskep moes word. Dit sou die distrikte Albany, Somerset, Uitenhage en Graaff-Reinet insluit.

Ondergeskikte amptenare se gesag en verantwoordelikhede moes verminder word. Die verhouding tussen die koloniste en die onderskeie stamme en die doeltreffendheid van die plaaslike administrasie moes voorrang geniet. Luitenant-goewerneur Stockenstrom moes verdrae met die stamkapteins sluit en wette ter ondersteuning van die verdrae opstel. Lord Glenelg het verklaar dat die Britse regering nie voornemens was om die koloniale grense uit te brei nie.⁹⁷⁾

Ten spyte van D'Urban se hervormingsmaatreëls het daar steeds ontevredenheid onder die noordoosgrensboere geheers. Robson het na die verwoestende Sesde Grensoorlog 'n besoek aan die noordoosgrensgebiede gebring. Hy het gevind dat inwoners soos Stephanus Erasmus verontwaardig was dat Maqoma, seun van Ngqika, se mense na die grensoorlog toegelaat is om hul perde en

95) GH 30/1 Letters Despatched, Eastern Province : Glenelg - B. D'Urban, 17/2/1836, pp. 48-49; Vergelyk A519 vol. 15 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : Glenelg - B. D'Urban, 17/2/1836, pp. 96-97.

96) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, pp. 59-65.

97) LG 53 Despatches Received from Secretary of State, London : Glenelg - A. Stockenstrom, 5/2/1836, no. 2, pp. 22-43.

beeste te behou en die regering dit kon bekostig om geskenke aan hul vyande te oorhandig.⁹⁸⁾

Ook die feit dat daar verdragings was om die koloniste te vergoed vir die voorrade wat hulle tydens die grensoorlog gelewer het, was vir die inwoners van Somerset 'n ernstige grief.⁹⁹⁾ In Junie 1836 het 16 persone van die wyk Grootrivier eise ter waarde van 4 000 riksdaalders ingestel ter vergoeding van die voorrade wat hulle tydens die grensoorlog gelewer het.¹⁰⁰⁾ Veldkornet J.C. Greyling van Grootrivier het self herhaalde vertoë in dié verband tot die regering gerig.¹⁰¹⁾

Robson het voorts in sy rapport verklaar dat die noordoos-grensboere se haglike omstandighede, die kompensasieregeld van die slawe wat in Engeland ontvang moes word en die skraal kans op blywende vrede met die stamme oorkant die grens swaar op die mense se gemoedere gelê het. Die inwoners het voortdurend daarvan melding gemaak.

Volgens Robson het die goedgesindheid wat deur kol. Somerset se besoek geskep is, heeltemal verdwyn. Robson het voorspel dat die grensboere die Kolonie permanent sou verlaat.¹⁰²⁾

---

98) A 519 vol. 4 Letters Received : M. Robson - B. D'Urban, 3/3/1836, pp. 98-101.

99) A 519 vol. 15 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 18/11/1836, no. 41, pp. 120-121.

100) GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : F. Rawstorne - H. Hudson, 13/6/1837, pp. 608-609.

101) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : J.C. Greyling - A. Stockenstrom, 17/9/1837, pp. 724-726; Vergelyk A 519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 15/12/1837, no. 221, pp. 219-220.

102) A 519 vol. 4 Letters Received : M. Robson - B. D'Urban, 3/3/1836, pp. 98-101.

Verdere klagtes was dat die gebrek aan kommunikasie tussen die koloniale regering en die burger-offisiere steeds bly voortbestaan het. Die veldkornette van die grensdistrikte het verskeie klagtes ingedien dat hulle die staatskoerante nie gereeld ontvang het nie.¹⁰³⁾ In Oktober 1836 het luitenant-goewerneur Stockenstrom soortgelyke klagtes van verskeie veldkornette ontvang.¹⁰⁴⁾

Stockenstrom het in April 1837 die gebrekkige kommunikasie aan onkunde omtrent die doelstellings en maatreëls van die Britse regering toegeskryf.¹⁰⁵⁾ Volgens Stockenstrom het die burger-offisiere dikwels antwoorde verskaf soos : "We cannot help you, we know not what we dare, or dare not do, we have no instructions".¹⁰⁶⁾ Dié probleem moes leierfigure soos Stephanus Erasmus baie gefrusteer het.

Dit het ook nie geblyk of die kommunikasie tussen die regeringsamptenare verbeter het nie. Stockenstrom het verklaar dat die siviele kommissarisse dikwels nie sy instruksies ontvang het nie.¹⁰⁷⁾ Siviele kommissaris Campbell het herhaaldelik aansoek gedoen om instruksies in die Hollandse en Engelse taal te ontvang, maar selde

---

103) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : J. Bell - J.F. Ziervogel, 11/3/1836, ongepagineer.

104) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 25/10/1836, no. 34, pp. 224-226.

105) GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 22/4/1837, no. 169, pp. 180-184.

106) GH 8/2 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 18/1/1837, no. 79, pp. 83-85.

107) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 27/9/1836, no. 16, pp. 22-26.

het hy enige ontvang.¹⁰⁸⁾ 'n Verdere probleem was natuurlik ook dat baie veldkornette nie die Engelse taal magtig was nie.¹⁰⁹⁾ Siviele kommissaris W. Gilfillan het in November 1836 voorgestel dat hulle opnuut van instruksies voorsien moes word, aangesien hulle instruksies vaag was en hulle dikwels nie bereik het nie.¹¹⁰⁾

Die siviele amptenare het self probleme ondervind om D'Urban se instruksies van 14 Oktober 1835 nougeset uit te voer. Volgens Campbell het die aard van die landskap en die wyd verspreide inwoners daartoe bygedra dat die instroming van die swart stamme nie verhoed kon word nie. Skuldiges moes nie slegs verplig word om terug te keer nie, maar hulle moes in hegtenis geneem word en strawwe moes op hulle gelê word.¹¹¹⁾

Die grensadministrasie is verder bemoeilik deurdat die bevolkingsgetalle van die wyke nie altyd konstant gebly het nie. Met die skepping van die wyke Tarka en Brakrivier en die skepping van die wyk Kraairivier was dit noodsaaklik om lyste op te stel om die verspreiding van die bevolking aan te toon. Ziervogel het in Mei 1836 gemeld dat hy van vke. Venter en Stephanus Erasmus geen lyste ontvang het nie.

---

108) LG 228 Letters Received from Civil Commissioner, Grahamstown : D. Campbell - H. Hudson, 24/10/1836, p. 73; Vergelyk GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches: D. Campbell - A. Stockenstrom, 24/10/1836, p. 227.

109) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.J. Meintjes - G.A. Aldrich, 14/4/1828, p. 10.

110) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 5-8.

111) 1/AY 9/8 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J. Bell, 22/4/1836, pp. 72-74.

Bowendien het daar onsekerheid by Ziervogel bestaan of die wyk Kraairivier deel van Somerset was of nie.¹¹²⁾ Veldkornet Stephanus Erasmus het in 'n brief aan Ziervogel die indruk geskep dat Kraairivier wel deel van die distrik Somerset was.¹¹³⁾ Groot onsekerheid het dus oor die geldigheid van D'Urban se maatreëls van 14 Oktober 1835 bestaan.

Onsekerheid het ook by die Britse regering geheers of die geannekseerde gebied tussen die Stormbergspruit en die Kraairivier behou moes word of nie.¹¹⁴⁾ Goewerneur D'Urban het dit benadruk dat dit uiters noodsaaklik was om die noordoostelike grenslyn van die Kolonie te definieer.¹¹⁵⁾

D'Urban se maatreëls is egter stelselmatig herroep. Kragtens 'n Proklamasie van 9 Julie 1836 is krygswet in die distrikte Somerset en Albany herroep.¹¹⁶⁾ Stockenstrom het in November 1836 die mening uitgespreek dat die ou koloniale noordoosgrens, naamlik die Stormbergspruit, herstel behoort te word. Die uitbreiding van die grens na die Kraairivier het nie verhoed dat die grensboere die grense oorsteek nie. Baie koloniste het reeds oorkant die grens versprei en die

---

112) LG 56 Despatches Received from Governor, Cape Town : J.F. Ziervogel - J. Bell, 24/5/1836, pp. 190-196; Vergelyk 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 20/7/1836, p. 50.

113) 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 20/7/1836, ongepagineer.

114) A 519 vol. 15 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 19/8/1836, no. 8, pp. 26-28.

115) LG 54 Despatches Received from the Governor, Cape Town: B. D'Urban - A. Stockenstrom, 14/10/1836, no. 2, p. 175.

116) CO 5920 Public Ordinances, 29/8/1836, ongepagineer.

regering sou uiteindelik genoodsaak wees om hulle te volg.¹¹⁷⁾

Stephanus Erasmus en sy mede-noordoosgrensboere is heeltemal ontnugter toe daar op 5 Desember 1836 deur middel van 'n proklamasie afstand gedoen is van die gebied wat D'Urban geannekseer het. Die gebied is aan die Thembukaptein, Maphasa toegeken.¹¹⁸⁾ Daar is dus met die soewereiniteit van die gebied tussen die Stormbergspruit en Kraairivier weggedoen. Dit het die probleme van die grensboere uitgelig, maar niks is gedoen om die probleme van inwoners wat hulle sedert 1822 daar gevestig het, op te los nie.

Die Sesde Grensoorlog en die beleidsrigtings van D'Urban en Glenelg het op 'n manier die einde van 'n era in die geskiedenis van die Stormberggebied beteken. In die 15 jaar sedert die blanke immigrasie oor die Stormbergspruit begin het, was die gebied soos 'n eiland, afgesny van die problematiek aan die noordoosgrens. Met die anneksasie en weer die ongeldigverklaring van die anneksasie is die gebied binne die hoofstroom van grenspolitiek en kontroversie geplaas. Gedurende die jare van hulle geïsoleerde trek na dié afgeleë hoek is die grensboere selde deur die groot politieke en sosiale aangeleenthede van die dag beïnvloed.

Vir Stephanus Erasmus en sy mede-inwoners was die anneksasie die formele implimentering van die belofte van kol. Somerset dat hulle aansprake op grond erken sou word. Dit was in die naam van die Kroon gedoen en as 'n finale daad beskou.

---

117) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 3/11/1836, p. 306.

118) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 340.

Dit was dus verstaanbaar dat die herroeping van D'Urban se grensbeleid vir vk. Stephanus Erasmus en die noordoos-grensboere in 'n toestand van wanhoop geplaas en tot groot bitterheid gelei het. Gevoelens het so hoog geloop dat baie van die grensboere wat op daardie stadium onverskillig teenoor trek gestaan het, die emigrasiebeweging begin steun het.¹¹⁹⁾

Stockenstrom se handelswyse het 'n aantal lojale grensboere van die koloniale regering vervreem en Natal toe laat trek. Hulle het geen ander uitweg voorsien nie. Hulle het dit onomwonde gestel dat hulle nie sou getrek het as Stockenstrom nie die geannekseerde gebied opgesê het nie.¹²⁰⁾

Ongelukkig is die getuienis oor die presiese aard van Stockenstrom se onderhandelinge met hierdie inwoners baie min. Bowendien kan hierdie bronne se objektiwiteit bevraagteken word. Die meeste briewe oor hierdie kwessie is naamlik deur die Wesleyaanse sendelinge geskryf en in The Graham's Town Journal gepubliseer.

Uit hierdie artikels blyk dit dat die inwoners in die gebied oorkant die Stormbergspruit goeie vordering getoon het totdat Stockenstrom die grensreëlings van goewerneur D'Urban herroep het. Byna al die boere wat grond in die voormalige wyk Kraairivier besit het, het weggetrek. 'n Groot aantal van die grensboere het te kenne gegee dat

---

119) E.J.C. Wagenaar : A. forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, pp. 60, 13.

120) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 341.

hulle daartoe gedwing was nadat Stockenstrom die gebied aan Maphasa toegeken het.¹²¹⁾

Die invloedryke inwoners oorkant die Stormbergspruit het hulle teleurstelling teenoor Stockenstrom oor die herroeping van die anneksasiemaatreëls uitgespreek.¹²²⁾ Hoewel Stephanus Erasmus op daardie stadium onderweg was om aan die strafkommando teen Mzilikazi deel te neem,¹²³⁾ sou hy die gevoelens en menings van sy mede-inwoners gedeel het.

In Maart 1837 is 'n versoekskrif deur verteenwoordigers van ongeveer 50 families tussen die Stormbergspruit en Kraairivier aan luitenant-goewerneur Stockenstrom gestuur. Die grensboere het verklaar dat die opsegging van die geannekseerde gebied aan hulle geen ander alternatief gelaat het as om weg te trek nie.

Die petisionarisse het verder verklaar dat hulle na die anneksasie huise in die nuwe wyk Kraairivier opgerig het en aansienlike uitgawes aangegaan het deur damme, sluise en ander verbeteringe aan te bring. Hulle het geen begeerte om die Kolonie te verlaat nie, maar die feit dat die gebied weer buite koloniale jurisdiksie geplaas is, het hulle daartoe genoodsaak. Die petisionarisse het Stockenstrom voor die keuse gestel : óf die gebied word aan hulle terugbesorg óf hulle verlaat die Kolonie om 'n nuwe vestigingsplek te gaan soek.¹²⁴⁾ Erasmus het nie

---

121) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, pp. 64-67.

122) GH 8/2 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 13/1/1837, pp. 37-51.

123) J.C. Visagie : Minder bekende Voortrekkerleiers, pp. 14-15.

124) LG 524 Memorials Received, "Ordinary" : C. van Niekerk en ander petisionarisse - A. Stockenstrom, 1/3/1837, pp. 120-122.

hierdie petisie onderteken nie, maar ons kan aanvaar dat hy die ondertekenaars omtrent hierdie kwessie gesteun het. Moontlik het hy toe reeds op trek besluit en was hy druk besig om voorbereidings te tref.

Praktiese probleme het ook opgeduik, want in April 1837 het siviele kommissaris Gilfillan sy onsekerheid uitgespreek of belasting van die mense in die Kraairiviergebied ingevorder moes word.¹²⁵⁾ Moontlik het van die inwoners geweier om belasting te betaal aangesien hulle buite die koloniale grens woonagtig was.

Die jarelange administratiewe verwaarlosing van die noordoosgrens wyke het uiteindelik daartoe gelei dat in die loop van 1837 belangrike administratiewe hervormings aangebring is. Aan Fleetwood Rawstorne is die pos aangebied van resident-magistraat, siviele kommissaris en spesiale regter van die nuwe distrik Colesberg. Dié distrik sou uit die noordoostelike wyke van Graaff-Reinet en noordelike dele van Cradock saamgestel word.¹²⁶⁾ Nog 'n distrik, Cradock, sou uit die wyke Brakrivier, Tarka, Klaas Smitsrivier en Agter-Sneeuberg bestaan¹²⁷⁾ met William Gilfillan as siviele kommissaris en resident-magistraat op Cradock.

Dié twee grensdistrikte het op 6 Februarie 1837 tot stand gekom. Hiermee het die regering beoog om 'n doeltreffender administrasie en beheer van die

125) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - H. Hudson, 18/4/1837, no. 22, pp. 59-60.

126) LG 624 Letter Book, Letters Despatched to officials and individuals : H. Hudson - F. Rawstorne, 6/1/1837, ongepagineer.

127) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 13/1/1837, pp. 96-99; Vergelyk CO 5832 Proclamations and Government Advertisements, 8/2/1837, ongepagineer.

noordoostelike grenswyke daar te stel, maar dit was ongelukkig te laat getref. Die uitvlug van die Afrikanergrensboere was reeds onafwendbaar. Die maatreëls was 'n vergeefse poging van die regering om die emigrasie uit die noordoosgrensgebiede te keer.¹²⁸⁾

In Mei 1837 het luitenant-goewerneur Stockenstrom voorgestel dat die distrik Somerset en Albany geskei word en dat assistent-siviele kommissaris Ziervogel as siviele kommissaris aangestel word.¹²⁹⁾ Daardeur wou Stockenstrom 'n poging aanwend om die "disgraceful state of anarchy and confusion" waarin die distrik verval het, te herstel.¹³⁰⁾ Vervolgens het die goewerneur op 1 Julie 1837 'n proklamasie uitgevaardig waardeur Somerset as afsonderlike distrik tot stand gekom het met J.F. Ziervogel as siviele kommissaris.¹³¹⁾

Al hierdie maatreëls het egter te laat gekom. Goewerneur D'Urban het in Julie 1837 aan lord Glenelg laat weet dat, ten spyte van die luitenant-goewerneur se maatreëls, die landsverhuising van die grensboere steeds voortgegaan het. Die regering kon ook nie enige maatreëls daarstel om die verhuising te keer nie.¹³²⁾

Dit is dus duidelik dat die ondoeltreffende grens-administrasie en grensmaatreëls 'n gegriefdheid onder die

---

128) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 41-42.

129) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 2/5/1837, no. 180, pp. 225-226.

130) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 29/6/1837, ongepagineer.

131) CO 5832 Proclamations and Government Advertisements, 1/7/1837, ongepagineer.

132) A 519 vol. 12 Despatches to the Secretary of State, London : B. D'Urban - Glenelg, 29/7/1837, no. 48, pp. 2-11.

noordoosgrensboere veroorsaak het en tot hul emigrasie aanleiding gegee het. Stephanus Erasmus het as invloedryke inwoner van die voormalige wyk Kraairivier in 'n toenemende mate ontevrede geword en die Kolonie teen die middel van 1837 verlaat.

HOOFSTUK 4

VEEDIEWERY EN INSTROMING IN DIE NOORDOOSGRENSWYKE

Die talryke voorvalle van veediefstalle en rondswerwery in die Kolonie deur groepe woonagtig buite die koloniale grense, was 'n ernstige klagte onder noordoosgrensboere soos, onder andere, Stephanus Erasmus. Dit was veral die San, allerlei swart vlugteling, Thembu, die Basters en Korana, Tswana, Khoi, Xhosa en Mfengu wat hulle aan misdrywe skuldig gemaak het. Om perspektief op Erasmus se lewensomstandighede te verkry en sy uiteindelijke besluit om te verhuis beter te begryp, moet nagegaan word hoe die optrede van bogenoemde groepe op 'n direkte sowel as indirekte wyse daartoe bygedra het.

Soos reeds genoem het die Britse koloniale regering van die standpunt uitgegaan dat die San op 'n bepaalde stuk grond kon aanspraak maak waarop blankes nie toegelaat moes word nie. Daarom het goewerneur Macartney in 1798 'n noordoosgrens vir die Kolonie vasgestel en allerlei maatreëls getref om die San te beskerm.¹⁾

Tydens Collins se reis na die noordoostelike grensgebiede in 1809, het die stryd tussen San en trekboer om grondgebied in die Kolonie alreeds die San-vlugteling in trurat gedwing en die onherbergsame Stormberggebied het die ideale beskerming gebied.²⁾

-
- 1) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 101.
  - 2) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, p. 42.

Teen 1824 is die groot gebied wat die Stormberge, Witteberge en Holspruitberge ingesluit het, deur 'n aansienlike aantal San onder kaptein Mandoor bewoon. Aangesien hulle moeiliker opgespoor kon word as die San op die vlaktes, kon die San van die Stormberggebied makliker die opvolgaksies van kommando's ontduik.

Teen die middel van die jare twintig van die 19de eeu het talle swart vlugtelinge, "Fetcanie" uit die noorde, oos van die Stormbergspruit tussen die Thembu en die San ingetrek en onder albei groot verwoesting aangerig. Baie San het toe oor die grens gevlug en onder die grensboere beskerming gesoek.³⁾

In die argivale bronne word daar talle voorbeelde aangetref waar die San hulle veral tot omstreeks 1830 aan veediefstal in die wyk Brakrivier skuldig gemaak het. 'n Groot aantal perde, beeste en skape is deur die San in daardie wyk weggevoer. Alhoewel vk. Pretorius van Brakrivier heelwat voorvalle by die regering aangemeld het, kan ons ook aanvaar dat die grensboere nie al die gevalle aangemeld het nie. Dikwels is daar patrollies teen die San uitgestuur. Gewapende botsings tussen die San en die grensboere was dan ook geen uitsondering nie.⁴⁾ Om tot die grensboere se ergernis by te dra, het die San soms die tuine verniel en groot skade aangerig.⁵⁾

3) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 156.

4) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets; Vergelyk 1/SSE 4/2 Record of Proceedings in Civil Cases; CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset; 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office; CO 2693 Letters Received from Drosdy, Somerset; CO 4886 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts; CO 2706 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Graaff-Reinet; 1/AY 8/79 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies; 1/AY

Eers in Junie 1829 het vk. Pretorius verklaar dat die aantal veediefstalle in sy wyk afgeneem het.⁶⁾ In 1830 het die San hulle egter opnuut aan veediefstalle skuldig gemaak. Veldkornet Pretorius het in Januarie gerapporteer dat prov. vk. Stephanus Erasmus daarin geslaag het om drie perde van die San te herwin. Twee-en-twintig perde wat aan die grensboere behoort het, is in die krale gevind. Pretorius het verklaar dat indien hy nie duidelike instruksies van die regering ontvang nie, sou die grensboere nie 'n enkele perd oorhou nie. Hy het gevra dat 'n kommando teen die San uitgestuur word.⁷⁾

Kommissaris-generaal Stockenstrom het in Maart 1830 opdrag gegee dat die inwoners van die wyke Tarka en Brakrivier 'n sterk kommando onder vk. Pretorius en veldkmdt. S.J. van Wyk op die been moes bring. Die werklike plundersaars en moordenaars moes sonder bloedvergiëting aan die man gebring word en tesame met die gesteelde vee aan die regering oorhandig word. In gevalle waar weerstand gebied word, kon die geweld beantwoord word. Die kommando sou egter verantwoordelik gehou word vir elke druppel bloed wat vergiet word.⁸⁾

8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies.

- 5) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 9/4/1825, no. 44; Vergelyk CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset : A. Pretorius - W. Mackay, 9/4/1825, p. 2057.
- 6) 1/AY 8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - D. Campbell, 29/6/1829, pp. 451-452.
- 7) LG 4 Letters Received from the Civil Commissioner, Grahamstown : A. Pretorius - D. Campbell, 24/1/1830, ongepagineer; Vergelyk CO 2721 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : A. Pretorius - D. Campbell, 24/1/1830, p. 121.
- 8) CO 373 Letters Received from the Commissioner General : A. Stockenstrom - A. Pretorius en S.J.

In April 1830 het vk. Pretorius gerapporteer dat die San veel meer vee weggevoer het as wat hy op sy lys aangedui het.⁹⁾ Hy was voornemens om op 1 Junie met 'n kommando uit te trek om die skuldiges te straf.¹⁰⁾ Stephanus Erasmus sou as provisionele veldkornet moontlik ook dié kommando meegemaak het.

Daarop het kommissaris-generaal Stockenstrom 'n besoek aan die noordoosgrensgebiede gebring. Veldkommandant S.J. van Wyk het hom meegedeel dat sedert die terugkeer van die kommando's die veediefstalle weer toegeneem het. Die mense van die wyke Tarka en Brakrivier het in onveiligheid gelewe.

Tydens Stockenstrom se besoek aan Philippolis het hy die Griekwaleier, Adam Kok, meegedeel dat die uitwissingsoorlog wat die Griekwas teen die San gevoer het, daartoe gelei het dat die San na die Kolonie gedryf is. Dit sou die hooforsaak wees waarom die verhongerde San veediefstalle in die wyke Tarka en Brakrivier gepleeg het.¹¹⁾

In Augustus 1830 het vk. Pretorius verklaar dat die tekort aan buskruit meegebring het dat die San nie

---

van Wyk, 13/3/1830, pp. 88-91; Vergelyk LG 11 Miscellaneous Letters Despatched : A. Stockenstrom - A. Pretorius en S.J. van Wyk, 13/3/1830, no. 35, pp. 344-348.

9) LG 6 Letters Received from Private Individuals (P-Z) : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 26/4/1830, p. 3.

10) 1/AY 8/81 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - D. Campbell, 30/5/1830, ongepagineer.

11) CO 373 Letters Received from the Commissioner General : A. Stockenstrom - J. Bell, 4/8/1830, no. 39, pp. 351-364; Vergelyk LG 12 Miscellaneous Letters Despatched : A. Stockenstrom - J. Bell, 4/8/1830, no. 106, pp. 183-198.

agtervolg kon word nie. Hy het die vrees uitgespreek dat die San die oorhand sou kry.¹²⁾

Teen die einde van 1830 het die aantal veediefstalle afgeneem en in Desember 1830 het vk. Pretorius gerapporteer dat weinig voorvalle plaasgevind het.¹³⁾ Gaandeweg het die grensboere die stryd teen die San gewen. Vanaf Desember 1830 tot 1832 was daar nog sporadiese rooftogte. Daarna het dit blykbaar skerp afgeneem.¹⁴⁾

So laat as Junie 1836 het vk. Stephanus Erasmus nog gerapporteer dat die San onrus in sy wyk veroorsaak het. Op Erasmus se plaas is sewe perde en 'n os deur die San doodgemaak. Op ander plase in die wyk Kraairivier is ook perde gesteel. Erasmus het verneem dat die San al die perde van prov. vk. P. du Preez doodgemaak het.¹⁵⁾ Provisionele veldkornet Dawid Joubert het gerapporteer dat in Junie 1836 daar 14 perde van prov. vk. P. du Preez gedood en drie gekwes is. Op Stephanus Erasmus se plaas is drie osse van Jacob Breedt, asook een van Pieter Ernst Erasmus en een van Jan Jacobs gedood. Drie osse is ook gekwes. Uit die voetspore kon afgelei word dat die skuldiges twee of drie San was wat in die wyk rondgeloop het.¹⁶⁾

---

12) 1/AY 8/80 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - D. Campbell, 9/8/1830, ongepagineer.

13) LG 5 Letters Received from Field Cornets : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 4/12/1830, pp. 30-31.

14) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 47-48.

15) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : S.P. Erasmus - J.F. Ziervogel, 28/6/1836, p. 50.

16) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : D.J. Joubert - J. O'Reilly, 15/8/1836, p. 55; Vergelyk LG 420 Agent General, Letters Received from various Officials and Private Individuals regarding

Die volgehoue patrollies en kommando's het egter die San afgeskrik en hulle getalle uitgedun. Sommige het die wyk geneem en ander het selfs by die grensboere in diens getree. Op die vooraand van die emigrasie was daar geen ernstige klagtes oor wandade deur Sanbendes in die noordoostelike grensgebiede nie.¹⁷⁾

Ter wille van perspektief moet aandag gegee word aan voorvalle waartydens die grensboere hulle aan ongenaakbare optrede teenoor die San skuldig gemaak het. Soms het die grensboere veral San-kindere ontvoer om as arbeiders in die Kolonie in diens te tree.

In Desember 1826 het die grenskommandant byvoorbeeld melding gemaak van die wrede optrede van sommige grensboere teenoor die San.¹⁸⁾

In November 1826 het maj. Henry Andrews verklaar dat twee San, genaamd Ackerman en Stuurman, by hom 'n klagte ingedien het dat veral twee van die grensboere ongeprovokeerde dade van aggressie teen hulle gepleeg het. Die grensboere sou van hul kindere doodgemaak en ander onder dwang in slawerny weggevoer het.

Volgens Stuurman, woonagtig oorkant die Oranjerivier, het ene Jan van Tonder van die wyk Brakrivier in September

---

Kaffirs, Fingoes etc : D.J. Joubert - H. Hudson, 24/8/1836, pp. 87-90; GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : P.D. du Preez - J.F. Ziervogel, 5/9/1836, pp. 108-109.

17) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 48.

18) CO 4893 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Military Departments : R. Plasket - Commander of the Frontier, 14/12/1826, p. 84.

1826 met twee ander persone na sy kraal gekom en sy vyfjarige seuntjie weggevoer.

Ackerman, woonagtig naby die Stormbergspruit, het verklaar dat verskeie blanke boere en Basters, waaronder Hans en Jan van Tonder, in September 1826 al hul kinders behalwe twee weggevoer het. 'n Paar dae daarna het Hans van Tonder ook Ackerman se sewejarige dogtertjie weggevoer. Volgens Ackerman het van dié grensboere saans op hul kraal gevuur en hulle beroof.¹⁹⁾

Die goewerneur het gelas dat die landdros van Somerset 'n intensiewe ondersoek moes loods.²⁰⁾ In November 1826 het 'n Britse troepemag onder maj. Andrews en lt. Warden die Oranjerivier oorgesteek om ondersoek na die klagtes van die San in te stel. Hulle was vergesel van vyf grensboere, waaronder Hans van Tonder, wat in die plek van prov. vk. Pelser as provisionele veldkornet opgetree het.²¹⁾

In Januarie 1827 het landdros Onkruydt vir vk. Pretorius aangesê om vir Hans van Tonder te dagvaar om op 6 Februarie voor die Raad van Landdros en Heemrade te verskyn.²²⁾ Op daardie dag is Van Tonder met 200

---

19) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : H. Andrews - H. Somerset, 21/11/1826, ongepagineer; Vergelyk CO 287 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Andrews - H. Somerset, 21/11/1826, pp. 254-260.

20) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : R. Plasket - W. Mackay, 14/12/1826, ongepagineer.

21) CO 333 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Warden - H. Somerset, 22/1/1827, pp. 27-30; Vergelyk CO 333 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Andrews - H. Somerset, 27/1/1827, pp. 23-26.

22) 1/SSE 10/1 Letters Despatched, Landdrost and Heemraden and Clerk of the Peace : M. Onkruydt - A. Pretorius, 22/1/1827, ongepagineer.

riksdaalders beboet aangesien hy 'n Sankind sonder toestemming van sy ouers aangehou het.

Van Tonder het egter in 'n versoekskrif aan goewerneur Bourke verklaar dat die ouers die kind na hom gebring het met die versoek dat hy die kind teen rondlopers wat in die omgewing was, moes beskerm. Van Tonder was voornemens om die kind terug te besorg, maar die veldkornet het hom beveel om met kind en al na Somerset te gaan waar hy verhoor is. Volgens Van Tonder was hy nie daarvan bewus dat hy eers aan die veldkornet moes rapporteer dat die San-ouers hom versoek het om na hul kind om te sien nie. Hy het versoek dat sy boete verminder moes word.²³⁾ Daar kon nie vasgestel word of daar aan Van Tonder se versoek voldoen is nie.

In 1837 was daar ook klagtes dat twee grensboere, Frans Lottering en Theunis Botha, tesame met 'n groep Basters, hulle aan wandade skuldig gemaak het. So het die gerespekteerde Pieter de Wet gerapporteer dat Lottering, Botha en die groepie Basters in April 1837 ongeveer 156 beeste van die Mantatiese afgeneem het. Die Mantatiese was by die Witteberge oorkant die Kraairivier woonagtig. Drie van die Mantatiese is doodgeskiet.²⁴⁾

Hierdie voorval is deur Christoffel Olivier bevestig wat pas van 'n tog oor die Oranjerivier teruggekeer het. Veldkornet Pretorius het die vrees uitgespreek dat die voorvalle tot weerwraak deur die stamme oorkant die grens

---

23) CO 3933 Memorials Received : J.P. Maré - R. Bourke, February 1827, no. 117.

24) LG 192 Letters Received from Civil Commissioner, Colesberg : P. de Wet - J. Greyling, 24/2/1837, p. 70; Vergelyk GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : P. de Wet - H. Hudson en J.F. Ziervogel, 24/4/1837, p. 529.

sou lei.²⁵⁾ 'n Swarte genaamd April was 'n ooggetuie en het gesien dat die beeste na die Kraairivierpoort aangejaag is.²⁶⁾ 'n Khoi genaamd Danster het 'n soortgelyke verklaring gelewer. Benewens Theunis Botha en Frans Lottering het ook Gert Lottering en die Basters, Orange, Wildeman, Brander en Danzer aan die wandaad meegedoen.²⁷⁾

Daarop het goewerneur D'Urban opdrag gegee dat Botha en Frans Lottering in hegtenis geneem en voor die gereg gebring word.²⁸⁾ Daar kon nie vasgestel word of hulle wel aan die gereg uitgelewer is nie.

Die gebied noord en oos van die Brakrivier is dikwels verontrus en gedestabiliseer deur enkele onverantwoordelike blanke boere wat deur bedenklieke metodes probeer het om San-kindere te ontvoer. By een van hierdie voorvalle was Stephanus Erasmus ook betrokke aangesien aan hom opdrag gegee was om die skuldige persone aan te keer.

So het die Franse sendeling, S. Rolland in Junie 1837 vir luitenant-goewerneur Stockenstrom om bystand gevra teen die optrede van Theunis Botha en Barend Lottering by die sendingstasie.²⁹⁾

---

25) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 6/6/1837, no. 207, pp. 255-256.

26) GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : P. de Wet, R. van Wyk - H. Hudson, 12/5/1837, p. 530.

27) GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : P.J. de Wet, R.P. de Winnaar - H. Hudson, Mei 1837, p. 531.

28) A 519 vol. 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Stockenstrom, 24/6/1837, no. 153, pp. 133-135.

29) LG 495 Letters Received from Private Individuals : S. Rolland - A. Stockenstrom, 26/6/1837, no. 41, pp. 137-139.

In Julie 1837 is aan vk. G.D. Joubert opdrag gegee om ondersoek in te stel na die gesteelde vee en die gerugte dat van die grensboere 'n aantal San-kindere by die sendingstasie Bersheba weggevoer het. Lucas en Johannes van den Heever het Joubert op hierdie tog vergesel.

Op 7 Julie 1837 het Joubert-hulle na Bersheba vertrek. Daar het sendeling Rolland en Arend, 'n vrygestelde slaaf, verklaar dat Botha en Barend Lottering 'n paar dae tevore by die sendingstasie aangekom het. Hulle wou van die San as arbeiders huur.³⁰⁾ Twee San-gesinne, waaronder vier kindere, was bereid om Botha te vergesel.³¹⁾ Botha het gedreig dat hy met ander grensboere sou terugkeer en die sendingstasie sou aanval. Hy het ook brandewyn by hom gehad. Daarop het hulle met die groepie San vertrek. Kort daarna het die ouers teruggekeer en verklaar dat die grensboere hulle weggedryf het, gedreig het om hulle te skiet en met hul kindere vort is.

Joubert en Johannes Van den Heever het op 8 Julie van 'n groepie grensboere wat tussen die Caledon- en Oranjerivier woonagtig was, verneem dat Barend Lottering aan hulle goed bekend was. Barend en Frans Lottering het naby die sendingstasie vertoef.

Met vk. Joubert se terugkeer na die sendingstasie het hy 'n groepie San, naamlik Vortman, Kiewiet, Kaatje en Platje daar aangetref. Vortman het getuig dat twee blanke koloniste van hom en 'n ander vier kindere

30) LG 494 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 183-187; Vergelyk LG 498 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 76-88.

31) LG 495 Letters Received from Private Individuals : S. Rolland - A. Stockenstrom, 26/6/1837, no. 41, pp. 137-139.

weggevoer het. Hulle wou die blankes vergesel, maar is deur hulle weggejaag. Volgens Vortman sou ene Hans Pieterse ook betrokke gewees het. Kort daarna het ses ander blankes opgedaag en nog vyf kinders weggevoer. Kiewiet en Kaatje het getuig dat ses blankes altesaam ses kinders weggevoer het. Volgens Platje is vyf kinders ontvoer en was Hans Pieterse nie daarby betrokke nie.

Lucas van den Heever het vir Botha en Pieterse langs die Caledon opgespoor, maar hulle wou hom nie na die sendingstasie vergesel nie. Volgens Pieterse het hy opgemerk dat een van Vortman se kinders by Botha was. Vortman was in Pieterse se diens en daarom het hy die kind geneem en die Baster, Gert Kotze, gestuur om Vortman te versoek om sy kind te gaan haal. Pieterse was ook bereid om die kind persoonlik af te lewer. Volgens Botha het hy die kinders met die medewete van die vrygestelde slaaf, Arend, gehuur. Hy het die kinders op sy perd gelaai aangesien dit koud was. Die ouer mense sou volg, maar het dit nie gedoen nie. Botha kon geen verklaring daarvoor gee nie.

Benewens bogenoemde voorvalle het dit ook geblyk dat Frans Lottering en Theunis Botha tesame met Orange, Brander, Danzer en Wildeman in Mei 1837 'n aantal vee van die Sotho tussen die Caledon- en Oranjerivier gesteel het. Orange het as aanvoerder van die groep opgetree.³²⁾ Volgens eerwaarde Rolland is 190 stuks vee geroof. Toe die Sotho hulle vee terugeis, is twee van hulle doodgeskiet.³³⁾

---

32) LG 498 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 76-88; Vergelyk LG 494 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 183-189.

33) LG 495 Letters Received from Private Individuals : S. Rolland - A. Stockenstrom, 26/6/1837, no. 41, pp. 137-139.

Stephanus Erasmus het vir Hans Pieterse en ander grensboere aangesê om hom na Orange te vergesel. Erasmus het die vee by Orange afgeneem en wou dit aan die Sotho terugbesorg. Die Sotho was na Bersheba onderweg. Daarom het Erasmus die vee by Pieterse en andere gelaat met die opdrag om na die vee om te sien totdat die Sotho dit sou kom haal. Die Sotho het wel hul vee opgeëis, maar Botha en Barend Lottering het geweier om van die vee afstand te doen.

Botha het aangevoer dat die Sotho 41 stuks beeste tussen die Caledon- en Oranjerivier van hom gesteel het. Bygestaan deur Frans Lottering, Orange, Danzer, Wildeman en Brander het hy die Sotho gevolg en by die eerste kraal soveel beeste geneem as wat aan hom behoort het. Volgens Botha het Stephanus Erasmus aan hom magtiging gegee om die beeste te behou. Botha het daarop die beeste verkoop.

Op 9 Julie 1837 het vk. Joubert weer die terugtog vanaf Bersheba aangepak. Onderweg het hy vir Orange ontmoet wat hom meegedeel het dat die Sotho in Mei ongeveer 150 skape van hom oorkant die Oranjerivier geroof het. Vergesel van Botha, Frans Lottering, Danzer, Wildeman en Brander het hulle weer 100 beeste van die Sotho afgeneem. Orange het daarom tussen die Oranje- en Caledonrivier teruggetrek. Daar aangekom het verskeie grensboere van die afgeneemde beeste as hul eiendom geëien. Twee van daardie persone was Abraham Coetzee, woonagtig aan die Stormbergspruit en Albert Venter van die wyk Grootrivier.³⁴⁾

---

34) LG 498 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 76-88; Vergelyk GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : G.D. Joubert - H. Hudson, 11/7/1837, pp. 190-199.

Volgens die verklaring van vk. Joubert het Barend Lottering die Kolonie met vyf San-kindere binnegekom. Opdrag is aan vk. J.C. Greyling en siviele kommissaris Rawstorne gegee om die kindere van Lottering weg te neem en hulle na Colesberg te bring. Lottering moes volgens die bepalinge van die wet vervolg word.³⁵⁾ Joubert het ook verneem dat Theunis Botha een van die San-kindere aan 'n onbekende persoon vir 'n perd verruil het.³⁶⁾

Dit was nie net die grensboere en San van die noordoosgrensgebied wat in konflik verkeer het nie. Die Difaqane, wat teen 1829 uitgewoed was, het verreikende gevolge gehad. Groot getalle oorlewendes van die uitdelgingsoorloë het op die koloniale noordoosgrens afgestuur en dit sou tot komplekse probleme lei. Verstrooide oorblyfsels van Sotho-stamme het teen 1825 die grense van die wyke Tarka en Brakrivier bereik. Dit sou die veiligheid van die noordoosgrensboere in die gedrang bring en tot 'n toename in veeverliese lei.

Die persone uit die binneland (hulle is Mantaties, Mantatees, Makatees, Massatou, Betsjoeanas, Boochoonas, Goes, Fekanie, Fetcanie en Folcanice deur die verskillende grensamptenare genoem) was "in the lowest state of human misery", veral omdat die bietjie vee wat hulle na die uitdelgingsoorloë nog oorgehad het, op hulle

---

35) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : F. Rawstorne - H. Hudson, 16/7/1837, pp. 187-189; Vergelyk LG 192 Letters Received from Civil Commissioner, Colesberg : F. Rawstorne - H. Hudson, no. 41, pp. 129-131.

36) LG 494 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 183-189.

swerftogte suidwaarts deur die Griekwas en Basters en Korana afgeneem is.³⁷⁾

Die grensboere het geglo dat groot dele van die gebied noord van die Oranjerivier en oos van die Drakensberge daardeur onbewoon gelaat is. Kontemporêre bronne toon egter aan dat die ontvolkingsteorie onbetroubaar en grotendeels oordryf is.³⁸⁾

Nietemin het die grensboere onrustig begin word oor lewe en eiendom en het die grensamptenare klagtes oor die instroming van vlugteling in die noordoosgrenswyke begin ontvang.

Landdros Mackay het in Maart 1825 berig dat die Mantatiese of "Goes" in klein groepies aan die noordelike grens verskyn het. Hulle was in 'n uiters ellendige toestand en in 'n staat van hongersnood. Sommige inwoners het hulle gedwing om oor die grens terug te keer. Uit medemenslikheid is baie egter toegelaat om in die Kolonie te bly.³⁹⁾

In Junie 1825 is die aantal Mantatiese en ander vreemdelinge wat die Kolonie binnegekom het op 175 mans, 93 vroue en 33 kinders geskat. Dit was buiten diegene wat kragtens 'n bepaling van Augustus 1823 by die inwoners in diens was.⁴⁰⁾ Veldkornet Pretorius het

---

37) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 50-51.

38) D. Oakes (ed.) : Reader's Digest Illustrated History of South Africa. The Real Story, pp. 113, 115-116.

39) CO 2762 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 27/3/1825, no. 4; Vergelyk 2667 Letters Received from Drosdy, Graaff-Reinet : A. Stockenstrom - R. Plasket, 24/3/1825, ongepagineer.

40) CO 2667 Letters Received from Drosdy, Graaff-Reinet : A. Stockenstrom - R. Plasket, 7/6/1825, no. 77.

dieselfde maand gerapporteer dat 62 Mantatiese sy smaldeel binnegekom het. Volgens opdrag het Pretorius hulle onder die inwoners verdeel.⁴¹⁾

Daarop het landdros Mackay 'n lys beskikbaar gestel van die aantal Mantatiese en ander vlugteling wat hulle tot en met 1 Junie 1825 in die distrik Somerset gevestig het.

	Aantal mans		Aantal vroue		Totaal	Plek van vestiging	Opmerkings
	Bo 16 jaar	Onder 16 jaar	Bo 16 jaar	Onder 16 jaar			
Mantatiese	3	4	4	1	12	Cradock	Al die persone is werk-saam by inwoners van die wyke
D ^o	2		3		5	Agter-Sneeuberg	
Goes	18	6	17	7	48	Veldkornetskap	
Toro	1				<u>1</u>	Brakrivier	
					66		42)

'n Groep noordoosgrensboere het teen die einde van Junie 1825 aan landdros Mackay gerapporteer dat 'n verdere 207 "Goes" die Kolonie binnegekom het. Die inwoners het die vlugteling onder mekaar versprei. Mackay het die vermoede uitgespreek dat die grensboere die vlugteling aangemoedig het om die grens oor te steek en by hulle in diens te tree.⁴³⁾

Die goewerneur het hierop vir landdros Mackay in Julie 1825 opdrag gegee dat hy alles binne sy vermoë moes doen om die vlugteling te verhoed om die Kolonie binne te kom. Diegene wat wel in die Kolonie gebly het, moes egter beskerm en versorg word. Geen vlugteling moes in

41) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 19/6/1825, no. 83.

42) CO 2762 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 23/6/1825, no. 29; Vergelyk G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony XXIV (W.M. Mackay - R. Plasket, 23/6/1825), p. 295.

43) CO 2762 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 30/6/1825, no. 33.

diens tree van 'n slawebesitter of persoon wat slawe in diens gehad het nie. Persone wat vrywillig by grensboere in diens tree, moes in 'n boek geregistreer word waarin karakteristieke eienskappe soos ouderdom, geslag, lengte ensovoorts aangedui word. Na die eerste opgaaf sou die Mantatiese voor die Raad van Landdros en Heemrade verskyn. Indien hulle hul bereidwillig verklaar om by die grensboere in diens te tree, kon hulle dit vir vyf, sewe of tien jaar doen. Dan sou hulle aan die wette rakende ingeboekte arbeiders van die Kolonie onderhorig wees.⁴⁴⁾ Die Britse regering het dan ook sy goedkeuring hieraan verleen.⁴⁵⁾

Hierdie bepalinge het egter nie die probleem opgelos nie. In Februarie 1826 het gerugte die ronde gedoen dat die Fetcanie 'n aanval op die Kolonie sou loods. 'n Tekort aan kruit onder die grensboere het groot onrus veroorsaak.⁴⁶⁾ Veldkornet Pretorius het ook rapport ontvang dat die Mantatiese in Junie 1826 'n aanval op die plaas van Willem Henning aan die Stormbergspruit geloods het en 267 beeste van hom weggevoer het.⁴⁷⁾ Hulle sou ook die waens bestorm het en sewe assegaasteke is later in die tentseile waargeneem.⁴⁸⁾

-
- 44) CO 4853 General Letter Book : R. Plasket - W. Mackay, 14/7/1825, pp. 309-312; Vergelyk G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony XXIV (R. Plasket - W. Mackay, 14/7/1825), pp. 296-299.
- 45) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : R. Plasket - W. Mackay, 31/3/1826, ongepagineer.
- 46) CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset : S.J. van Wyk - W. Mackay, 5/2/1826, p. 161.
- 47) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 23/6/1826, ongepagineer; Vergelyk CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset: A. Pretorius - W. Mackay, 23/6/1826, p. 489.
- 48) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 16/8/1826, ongepagineer.

In Julie 1826 het Willem Henning twee van die Mantatiese gevang. Hulle is onder bewaring van twee San na die provisionele veldkornet gestuur. Onderweg is die twee San deur die Mantatiese vermoor.⁴⁹⁾ Henning het later sy beeste weer teruggevind.⁵⁰⁾

Dié slagoffers van die Difaqane het in Augustus 1826 die plase van Andries de Klerk, Barend Matheus en Frans du Plessis by die Stormbergspruit aangeval. Al Du Plessis se beeste en perde is weggevoer en twee van De Klerk se bediendes is aangerand.⁵¹⁾ Du Plessis het later weer sy perde en beeste by die ongeveer 100 vlugteling afgeneem.⁵²⁾ Drie Mantatiese het ook vir Willem Nel met 'n byl en graaf aangeval nadat hulle op sy versoek nie sy plaas wou verlaat nie.⁵³⁾

Hierdie gebeure sou ook nie ongemerk by Stephanus Erasmus, op daardie stadium woonagtig aan die Stormbergspruit, verbygegaan het nie. Dié voorvalle het daartoe aanleiding gegee dat kol. Henry Somerset na die noordoosgrensgebied gestuur is.

Uit die verslae van die veldkornette en kol. Somerset se eie waarnemings het dit geblyk dat die gebied baie blootgestel en onbeskerm teen invalle was. Verskeie plase is deur groepe Fetcanie aangeval. Baie grensboere het hul plase as gevolg van die onrus verlaat. Ook die San oorkant die Stormbergspruit het beskerming binne die

---

49) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : S.J. van Wyk - W. Mackay, 2/7/1826, ongepagineer.

50) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 7/7/1826, ongepagineer.

51) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 5/9/1826, ongepagineer.

52) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 11/9/1826, ongepagineer.

53) CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset : A. Pretorius - W. Mackay, 5/9/1826, p. 709.

Kolonie kom seek. Van die Thembukapteins het vir Somerset meegedeel dat die Fetcanie agter die Jantjiesberg versamel het, ongeveer twee dae te perd vanaf die Oranjerivier. Veldkornet Pretorius het dieselfde inligting van die San-verkenners ontvang.

Somerset het 'n sterk berede mag na die samevloeiing van die Oranjerivier en Stormbergspruit gestuur om beskerming aan die grensboere te verleen. Die ammunisievoorrade van die grensboere was so min dat hulle dit as rede aangevoer het waarom hulle hul plase verlaat het. Dit het weer die Fetcanie aangemoedig om aanvalle te loods.⁵⁴⁾

'n Verdere probleem was dat die grensboere dikwels nie betyds byeen kon kom voordat die skuldiges die grens bereik het nie. Om die verlies van eiendom langs die grenslyn te voorkom, was feitlik onmoontlik aangesien die plase ongeveer 5 km tot 10 km van mekaar geleë was. Sommige plase was tot 50 meter van die grenslyn. Veral in die wyk Brakrivier was die grensboere aan aanvalle blootgestel ongeag die mate van waaksaamheid wat hulle toegepas het.⁵⁵⁾

Volgens die goewerneur moes die stelsel van opvolgaksies nie as enigste uitweg beskou word om gesteelde vee te herwin nie. Deur kontak met die kapteins te maak en presente te oorhandig moes hulle vertrouwe gewen word. Verder moes die veldkornette met die kapteins onderhandel om die vee terug te kry. 'n Militêre eenheid eerder as

---

54) CO 287 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Somerset - R. Bourke, 9/10/1826, pp. 204-217.

55) CO 2683 Letters Received from Drosdy, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 23/12/1826, no. 146, p. 2031.

gewapende koloniste moes dan die veldkornette vergesel.⁵⁶⁾

In opdrag van kol. Somerset het maj. Henry Andrews van die Kaapse Kavaleriekorps 'n tog na die Jantjiesberg-omgewing onderneem om inligting oor die Fetcanie in te win. Onderweg het Andrews in November 1826 'n verlate Mantateeskraal van byna 40 hutte aangetref. 'n Mantateesvrou het hulle meegedeel dat die Fetcanie haar stamlede verslaan en al die vee meegevoer het. Daarop het die Mantatiese deur die land begin rondswerf.

Anderkant die Jantjiesberg het hulle die oorblyfsels van minstens 500 hutte van die Fetcanie aangetref. Hulle gids, Hans van Tonder, en drie gevange Fetcaniemans het bevestig dat die Fetcanie voortdurend deur die Basters, woonagtig wes van die Caledonrivier, aangeval en beroof is. Daarom het die Fetcanie na die Oranjerivier beweeg om vee by hulle swakker bure af te neem. Volgens die drie mans was "Rahasri" en "Macheta" hul kapteins, maar "Macheta" was koning van die hele nasie.⁵⁷⁾

Intussen het die Mantateesvlugtelinge wat onder druk van die Fetcanie die Kolonie binnegekom het, hulle rooftogte voortgesit. In April 1827 het hulle 26 beeste van Casper Badenhorst na oorkant die Oranjerivier gejaag en 'n beeswagter vermoor. 'n Vrugtelose patrollie het daarna opgemerk dat die spore by die van duisende stuks vee in die rigting van die Caledonrivier aangesluit het.⁵⁸⁾ In Mei 1827 het die Mantatiese 22 beeste van Jacobus de Meyer

56) 1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office : R. Plasket - W.B. Dundas, 1/12/1826, ongepagineer.

57) CO 287 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Andrews - H. Somerset, 4/12/1826, pp. 285-303.

58) CO 333 Letters Received from the Commandant of the Frontier : P.J. Robinson - major Molesworth, 26/4/1827, pp. 66-67.

van Brakrivier weggevoer. In Julie is weer van Gerrit Buitendag van Brakrivier 29 osse en vyf beeste gesteel.⁵⁹⁾

Siviele kommissaris Campbell het in Augustus 1829 verklaar dat veeverliese veral in die distrik Somerset voorgekom het. Veediewery is aangemoedig deurdat grensboere dikwels van hul plase weg was ten einde kommandodiens te verrig. Die meeste voorvalle is vanweë die geweldige afstande en die tekort aan perde nie aangemeld nie. Die veldkornette was dikwels nie tuis nie met die gevolg dat grensboere nie die voorvalle aangemeld het nie. Waar die spore van gesteelde vee nie gevind kon word nie, het persone ook nie die vrymoedigheid gehad om veeverliese aan te meld nie.⁶⁰⁾

In Desember 1830 het vk. Pretorius verklaar dat die Mantateesvlugteling besig was om met hul vee onder die inwoners in te vlug. Pretorius was onseker oor die wyse waarop hy moes optree aangesien hy geen opdrag van die regering ontvang het nie.⁶¹⁾

Die rooftogte deur rondswerwende vlugteling het in die jare voor die emigrasie van die grensboere voortgeduur. Veldkornet J.C. Greyling het in Januarie 1835 laat blyk dat hy nie raad geweet het met die rondswerwende Mantatees- en Khoivlugteling nie.⁶²⁾ Assistent-siviele kommissaris Ziervogel het dit noodsaaklik gevind dat 'n

59) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : S.J. van Wyk - W. Mackay, 17/7/1827, ongepagineer.

60) CO 2713 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 7/8/1829, no. 197, pp. 162-165.

61) CO 2728 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : A. Pretorius - D. Campbell, 31/12/1830, p. 12.

62) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.C. Greyling - J.F. Ziervogel, 31/1/1835, ongepagineer.

geskikte persoon na die wyk Brakrivier gestuur moes word om ondersoek na die stand van sake in daardie wyk in te stel.⁶³⁾

In April 1835 het prov. vk. Vorster vanaf die Stormbergspruit gerapporteer dat die Mantatese onder Soperrie, Morosi en Macowaan voortdurend beeste van die Xhosa gesteel het. Daar moes vinnig opgetree word anders sou daar ook geen beeste wat van die grensboere gesteel is, herwin word nie.⁶⁴⁾ Kolonel England het vir Ziervogel versoek om toe te sien dat op die gesteelde vee beslag gelê word.⁶⁵⁾

Volgens kol. England het sommige veldkornette nie kragdadig genoeg opgetree nie. Dit sou veral Jacobus Vorster van Brakrivier wees wat Ziervogel se aanmoediging nodig gehad het.⁶⁶⁾ Ziervogel is daarop na die noordoosgrens gestuur om na die gerugte van veediefstalle ondersoek in te stel. 'n Mantatees het by hom gekla dat ene Hendrik Nieuwenhuizen, 'n boer woonagtig naby Buffelsvlei, 27 beeste en 80 bokke van hom gesteel het.

Nieuwenhuizen het op sy beurt verklaar dat daar 28 beeste van hom gesteel is. Die spore het na die Mantatees se kraal gelei. Nieuwenhuizen het die Mantatees se bokke en beeste geneem omdat hy geen bevredigende inligting omtrent sy vee kon verskaf nie. Ziervogel het ook van

---

63) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - R. England, 14/4/1835, ongepagineer.

64) 1/GR 12/16 Letters Received from Veldwagtmeesters, Field Cornets, etc. : J. Vorster - Colonel Smith, 17/4/1835, ongepagineer; Vergelyk A519 vol. 4 Letters Received : J. Vorster - col. Smith, 17/4/1835, pp. 89-91.

65) A519 vol. 4 Letters Received : R. England - J.F. Ziervogel, 1/5/1835, pp. 87-88.

66) A519 vol. 4 Letters Received : R. England - J.F. Ziervogel, 17/4/1835, no. 1, pp. 85-86.

Nieuwenhuizen se vee by "Macowaan", 'n aansienlike afstand van die Kraairivier gevind.

By die kraal van "Seperrrie" het Maurice Glisson, 'n boer woonagtig by Buffelsvlei, 'n gedeelte van die ongeveer 200 skape en bokke gevind wat 'n jaar tevore van hom gesteel is. Die Mantatees in wie se besit die beeste gevind is, het verklaar dat hy die beeste by 'n boer in Graaff-Reinet gekry het.

Verskeie ander voorvalle van dieselfde aard is aangemeld. Die grensboere naby die grens het aan Ziervogel meegedeel dat groot getalle Mantatiese voortdurend die grens oorgesteek het. Met beeste, skape en bokke in hul besit, het hulle die Kolonie so onopsigtelik as moontlik verlaat. Daarom was dit moeilik vir die grensboere om die diefstalle te bewys. Vir Ziervogel was dit duidelik dat die grensboere eerder sou berus in die skade wat hulle moes ly of die gereg in eie hande neem.⁶⁷⁾

Ook Stephanus Erasmus het die diewery nie vrygespring nie. In Julie 1835 het hy aangevoer dat hy 45 beeste ter waarde van ses pond verloor het.⁶⁸⁾ In September 1835 is hy met vyf pond, drie sjielings en vier pennies vir die verlies van 23 skape vergoed.⁶⁹⁾

---

67) 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 22/6/1835, ongepagineer; Vergelyk 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 22/6/1835, ongepagineer.

68) CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous : H. Hudson - B. D'Urban, 28/10/1835, no. 2.

69) CO 2756 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 11/9/1835, no. 75, p. 267; Vergelyk CO 2756 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 22/6/1835, pp. 178-182.

Dit was ook die Thembu, wat in vrede met die grensboere geleef het, wat as gevolg van die bedreiging van die Fetcanie tot die grensboere se ergernis bygedra het.

Reeds in 1821 het eerwaarde John Brownlee vanaf Tyhume gerapporteer dat die Thembu oos van die Winterberge en nie ver van die koloniale grens was nie. George Thompson het tydens sy reis in 1823 opgemerk dat die Thembu 'n tyd lams die Swart Keirivier woonagtig was en 'n vreesdame lewe gelei het. Veldkornet Van Wyk van die wyk Tarka het ook getuig dat die eerste aanraking tussen blank en Thembu relatief kalm verloop het.⁷⁰⁾

Kolonel Somerset het tydens sy tog na die Oranjerivier bevestig dat die Fetcanie die Thembu se gebied binnegedring het. Dit het die Thembu so verontrus dat hulle die Kolonie binnegevlug het.⁷¹⁾ Die Thembukapteins Bawana (Powana) en Quesha het vir kol. Somerset by die Swart-Keirivier ingelig dat hulle goed deur die grensboere behandel is. Hulle het egter baie onder die Fetcanie gely. Veldkornet Steenkamp van Tarka, wat vir kol. Somerset vergesel het, het op 'n gebied afgekom waar duisende Thembu-lyke aangetref is. Klaarblyklik is dié slagting deur die Fetcanie aangerig.⁷²⁾

---

70) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, p. 9.

71) CO 333 Letters Received from the Commandant of the Frontier : H. Somerset - R. Plasket, 2/1/1827, pp. 18-21.

72) E.J.C. Wagenaar : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860, p. 17; Vergelyk G.E. Cory : The Rise of South Africa II, p. 345.

Die handelaar en grensboer, George Joseph, het ook verklaar dat die Fetcanie die Thembu aangeval het. Bawana, sy seun Maphasa en ander kleiner kapteins, het daarop nader aan die koloniale grens verskuif.⁷³⁾ Bawana het in Januarie 1827 verklaar dat al sy en sy seuns se besittings deur die Fetcanie weggevoer is.⁷⁴⁾ Die koloniale regering het beskerming aan Bawana beloof en het verklaar dat die Thembu welkom was om in diens van die koloniste te tree.⁷⁵⁾

Net na die helfte van 1827 het die Fetcanie die Thembu uit hul land verdryf. Die gevolg was dat hulle in groot getalle oor die Swart-Keirivier die distrik Somerset binnegevlug het.⁷⁶⁾ Onder kaptein Bawana het ongeveer 3 000 Thembu met 10 000 - 12 000 beeste die Kolonie genader. 'n Ander gedeelte van die Thembu het na die Xhosa gevlug.⁷⁷⁾

Landdros Mackay het vasgestel dat die Fetcanie ongeveer vyf dagreise vanaf die Stormberge was. Die twee stamme was die "Masotu" en Ngwane onder "Maketa" en Mathiwane. Die Zulu onder Shaka het hul vee geroof. Daarop het die Fetcanie uitgegaan om die Thembu van hul vee te

---

73) CO 3933 Memorials Received : G. Joseph - W.B. Dundas, 13/1/1827, no. 34.

74) CO 333 Letters Received from the Commandant of the Frontier : W. Mackay - H. Somerset, 27/1/1827, p. 39.

75) CO 4886 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts : R. Plasket - W. Mackay, 31/1/1827, p. 391.

76) CO 4893 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous. Letter Book, Military Departments : R. Plasket - H. Somerset, 9/8/1827, pp. 154-155.

77) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 101; Vergelyk G.E. Cory : The Rise of South Africa II, p. 347.

beroof.⁷⁸⁾ In Thembuland is landdros Mackay byna deur 'n oormag van 7 000 man vasgekeer.⁷⁹⁾

Hierdie gebeure het groot onrus onder Stephanus Erasmus en die noordoosgrensboere veroorsaak. Vanweë die swaar droogte was die mense versprei sodat die veldkornette nie die koloniste betyds kon opkommandeer wanneer dit nodig was nie.⁸⁰⁾

Die regering het ook opdrag gegee dat die veldkornette van sekere wyke dringend aangesê moes word om sekere regeringsgrond tot die beskikking van die Thembu te stel. Die landdros sou besluit of die Thembu werklik rede gehad het om so te vlug (en dus hulp verdien).⁸¹⁾

Die teenwoordigheid van die Thembu oorkant die Stormberge was vir die regering meer aanvaarbaar as enige ander groep. Die Thembu was vreedsaam en het hulle nie aan veediefstal skuldig gemaak nie.⁸²⁾ Hoewel daar nie genoeg weiveld vir die blanke boere en die Thembu was nie, sou dit volgens goewerneur Bourke onmenslik wees om die Thembu in die hande van hul vyande te dryf. Dit sou ook tot nadeel van die Kolonie strek indien die vreedsame Thembu deur 'n oorlogsugtige stam aan die grens vervang word.⁸³⁾

---

78) G.M. Theal (ed.) : Records of the Cape Colony XXXIV (W. Mackay - R. Plasket, 8/8/1827), pp. 463-468.

79) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 101.

80) 1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - W. Mackay, 25/8/1827, ongepagineer.

81) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 102.

82) CO 4893 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Military Departments : W.C. van Ryneveld - H. Somerset, 24/9/1827, pp. 173-176.

83) C.F.J. Muller : Die Oorsprong van die Groot Trek, p. 102.

Die grensboere het egter dikwels gekla dat die Thembu hulle wel aan plundertogte skuldig gemaak het. Daarom was dit die regering se siening dat die Thembu so spoedig moontlik na hul eie land moes terugkeer, behalwe as hulle in diens van die koloniste getree het.⁸⁴⁾

Die Xhosa was dikwels die oorsaak dat die Thembu na die Kolonie gevlug het. Veldkornet Pretorius het in Desember 1830 gerapporteer dat die Xhosa die Thembu na die wyk Brakrivier laat vlug het.⁸⁵⁾

Volgens siviele kommissaris Campbell was die vete tussen die Thembukapteins Ndlela en Bawana een van die redes vir die Thembu se instroming in die Kolonie. Van die Xhosakapteins het hulle dikwels aan die kant van een van die Thembukapteins geskaar. Campbell het dit moeilik gevind om spesifieke instruksies aan vk. Pretorius te stuur. Hy was daarteen gekant om geweld te gebruik teen persone wat deur die Xhosa oor die grens gedryf is en beskerming in die Kolonie gesoek het.⁸⁶⁾

Ook regeringsekretaris J. Bell het dit moeilik gevind om vaste riglyne vir optrede neer te lê. Hy het erken dat die grensboere aan molestering en verliese blootgestel was as gevolg van die instroming van die Thembu. Die enigste oplossing het geblyk te wees om hulle aan te

---

84) CO 4887 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts : R. Plasket - W. Mackay, 3/12/1827, p. 421.

85) CO 2721 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : A. Pretorius - D. Campbell, 4/12/1830, ongepagineer; Vergelyk 1/AY 8/81 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - D. Campbell, 4/12/1830, ongepagineer.

86) CO 2728 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 7/1/1831, no. 2, pp. 5-7.

moedig om hulle so na as moontlik aan die grense van die Kolonie te vestig. Sou die Thembu dan aangeval word, moes die koloniste hulp aan hulle verleen.⁸⁷⁾

Dit was duidelik dat die gebrek aan vaste maatreëls rakende die instroming van swart vlugteling in die Kolonie groot onrus onder die grensboere veroorsaak het. In Mei 1831 het siviele kommissaris Campbell opdrag aan vk. Pretorius en ander veldkornette gegee dat die Thembu wat in die Kolonie skuiling gesoek het, nie toegelaat kon word om hulle in groepe in die Kolonie te vestig nie. Die veldkornette moes die Thembu vanaf die wyk waar hulle hul bevind het, na hul eie gebied verskuif.⁸⁸⁾ Stephanus Erasmus sou as provisionele veldkornet van Brakrivier ook opdragte in daardie verband ontvang het.

Hierdie opdragte het blykbaar dikwels nie die veldkornette bereik nie. Veldkommandant S.J. van Wyk het gekla dat hy nog geen opdragte ontvang het sedert hy en vk. Pretorius aangemeld het dat daar onrustigheid onder die Thembu geheers het nie. Van Wyk was verontrus oor die vestiging van die Thembu op die grensboere se plase. Dit het groot ontevredenheid onder die grensboere veroorsaak.⁸⁹⁾

Weer eens moet ter wille van perspektief ook aandag gegee word aan gevalle waar die grensboere hulle aan wandade skuldig gemaak het. Die Basters, Korana en ook die Khoi

---

87) CO 4901 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J. Bell - D. Campbell, 14/1/1831, pp. 93-94.

88) 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - vk. C.J. van der Nest, P. Erasmus, P.H. Coetzer en A. Pretorius, 26/5/1831, p. 137.

89) CO 390 Letters Received from the Commissioner General : A. Stockenstrom - J. Bell, 1/7/1831, no. 6, pp. 26-29.

het dikwels aan die wandade deel gehad. Provisionele veldkornet Stephanus Erasmus was ook by die voorvalle betrokke om die wet en orde te handhaaf.

In Oktober 1832 het 'n Baster genaamd Hans Gert by Pieter de Wet gekla dat ene Gert Bezuidenhout al sy skape en bokke weggevoer het. Bezuidenhout sou groot onvergenoegdheid onder die swart stamme veroorsaak het.⁹⁰⁾

Vrederegter O'Reilly het vasgestel dat Hans Gert by Sanddrift naby Buffelsvlei woonagtig was. Dit het geblyk dat Bezuidenhout vir Hans Gert versoek het om twee halfaam wyn neem en dit vir beeste te verruil. Hans Gert het 'n gedeelte van die wyn aan die mense by sy kraal vir drie koeie verruil. Hy was daarop vir 'n tydperk uithuisig, maar met sy terugkeer het hy gevind dat die res van die wyn gesteel was. Gedurende sy afwesigheid het Bezuidenhout na sy kraal gegaan en al 200 skape weggevoer. Bezuidenhout het verklaar dat hy dit as betaling vir sy wyn beskou het.

Hans Gert het ook verneem dat Bezuidenhout vantevore brandewyn aan die Korana verkoop het. By Hendrik Coranna se kraal het hy verneem dat Bezuidenhout brandewyn oorkant die grens vir vee verruil het.⁹¹⁾

Die grensboere het dus soms wel tot die onrus op die noordoosgrens bygedra. Willem Frederik Henning, woonagtig op die plaas Honingkrans aan die oewer van die Oranjerivier naby die Stormbergsspruit, het in Augustus

---

90) 1/AY 8/33 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - J. O'Reilly, 30/10/1832, ongepagineer.

91) 1/AY 8/83 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : J. O'Reilly - D. Campbell, 12/11/1832, ongepagineer.

1833 verklaar dat 'n groep Korana, Basters en San aan die anderkant van die Oranjerivier woonagtig was. Die meeste van hulle was bewapen en goed van ammunisie voorsien. Daar was ongeveer 400 weerbare man, afgesien van die vroue, kinders en San in hul midde.

Henning het veral oor die onwettige handel in drank gekla wat tussen die Basters en Korana en veral die inwoners van Graaff-Reinet plaasgevind het. In Augustus 1833 het hy by die Oranjerivier 'n wa gesien wat deur 'n aantal Basters en Korana omring was. Hulle was besope en het skote die lug in afgevuur. Dit was duidelik dat daar onwettige drankhandel plaasgevind het.

Reeds in Junie 1833 het Henning vir prov. vk. Christoffel Greyling van Brakrivier na die Korana en Basters vergesel. Daar het hulle vir Piet Grobbelaar van die Stormbergspruit met sy wa vol brandewyn gelaai, aangetref. Hy kon geen dranklisensie toon nie en het aangevoer dat hy dit tuis agtergelaat het.

In dieselfde maand het Henning ook verneem dat Piet Vorster van die distrik Graaff-Reinet twee halfaam wyn na Hendrik Nieuwenhuis geneem het. Nieuwenhuis het wyn en brandewyn by die inwoners van Graaff-Reinet bekom en dit aan die Basters en Korana verruil. Hy het Henning meegedeel dat hy twee flesse brandewyn vir 'n gewone koei en twee en 'n halwe flesse vir 'n vet koei verhandel het.⁹²⁾

Die Basters en Korana het op hulle beurt ook probleme vir die noordoosgrensboere geskep. Hulle het so 'n probleem in Brakrivier veroorsaak dat vk. Pretorius in Maart 1833

---

92) 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : W. F. Henning - E. Bergh, 22/8/1833, ongepagineer.

nie bereid was om 'n 100 burgers van sy wyk op te kommandeer en aan veldkmdt. S.J. van Wyk af te staan nie. Die inwoners van Brakrivier het in so 'n groot gevaar verkeer dat hulle vir Pretorius om beskerming gevra het.⁹³⁾

Hierdie optrede van die Basters het daartoe aanleiding gegee dat veldkmdt. S.J. van Wyk in Mei 1833 vir prov. vk. Stephanus Erasmus opdrag gegee het om na Buffelsvlei te gaan. Die Basters het aan Erasmus belowe dat hulle hul belofte aan Van Wyk gestand sou doen om die beeste wat hulle van die swart vlugtelingte gesteel het alles terug te besorg. Die Basters het dit egter nie gedoen nie. Daarop het Erasmus, tesame met Pieter de Wet, Jan Joubert en Hans van Rensburg na hulle gegaan. Hulle het hul belofte herhaal om alle gesteelde vee aan die vlugtelingte terug te gee. Die regering was waarskynlik nie van die Basters se bedrywighede bewus nie. Campbell het in die kantlyn van die brief bygevoeg : "I do not know to what this alludes."⁹⁴⁾

Die Thembu en swart vlugtelingte het in Junie vir veldkmdt. Van Wyk ingelig dat die Basters hulle vroue en kinders vermoor het en al hul vee weggevoer het. Provisionele veldkornet Kruger het soortgelyke rapporte deurgestuur. Daarop het Van Wyk vir prov. vk. Stephanus Erasmus afgevaardig om die vlugtelingte se vee aan hulle

---

93) 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - S.J. van Wyk, 9/3/1833, ongepagineer.

94) CO 2742 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : S.P. Erasmus - S.J. van Wyk, 29/5/1833, pp. 431-432; Vergelyk 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : S.P. Erasmus - S.J. van Wyk, 29/5/1833, ongepagineer.

terug te besorg.⁹⁵⁾ Daar kon nie vasgestel word of Erasmus wel daarin geslaag het nie.

Net die volgende maand het siviele kommissaris Campbell gerapporteer dat talle swart vlugteling in die Kolonie kom skuiling soek het. Die Zulu het die Tswana in die rigting van die Kolonie gedryf. Die Korana en Basters het weer die Tswana aangeval. Daarom het die Tswana na die Kolonie gevlug. Die Tswana het beeste gehad en wou nie by die koloniste in diens tree nie. Uit vrees vir hul vyande wou hulle ook nie die Kolonie verlaat nie.⁹⁶⁾

In Augustus 1833 het die Korana 600 beeste van die Tswana weggevoer. Onder die Tswana was daar klaarblyklik tien blankes aanwesig wat op die Korana gevuur het en een gedood het. Gerugte was in omloop dat die Korana 'n aanval teen diegene wou loods wat op hulle gevuur het.⁹⁷⁾ Sulke gerugte sou Stephanus Erasmus en sy mede-koloniste tot groot onrustigheid gestem het.

Die koloniale regering het in dieselfde maand besluit om ter wille van die veiligheid van die noordoosgrenswyke die Tswana weer oor die grens te begelei. Die Basters en Korana moes ingelig word dat indien die Tswana weer aangeval word die regering teen die aggressors sou optree.⁹⁸⁾ Kaptein A.B. Armstrong is afgevaardig om die

95) CO 2742 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : S.J. van Wyk - D. Campbell, 27/6/1833, pp. 429-430.

96) CO 2742 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J.G. Brink, 12/7/1833, no. 110, p. 425; Vergelyk LG 227 Letters Received from Civil Commissioner, Graaff-Reinet : J. O'Reilly - J.F. Ziervogel, 21/11/1836, p. 37.

97) 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - S.J. van Wyk, 16/8/1833, ongepagineer.

98) LG 229 Letters Received from the Civil Commissioner, Grahamstown : K.B. Hamilton - J.G.

Korana en Basters van die regering se besluit te verwittig. Sodra die veldkornette hulle oor die grens begelei het, het hulle telkens weer na die Kolonie teruggekeer. Campbell was raadop oor die wyse waarop die Tswana verplig kon word om permanent na hul gebied terug te keer.⁹⁹⁾

Die Basters het ook vir Mzilikazi kans gesien. 'n Grensboer, Karel Kruger, het in Januarie 1835 berig dat Mzilikazi tot aan die Vaalrivier getrek het. Ene Ocker Schalk het weer berig dat 'n Basterkommando op 5 Januarie byeengekom het om teen Mzilikazi uit te trek.¹⁰⁰⁾

Veldkommandant H. van der Walt het vasgestel dat Danzer se Basters die gebied bokant die Stormbergspruit beset het. Hulle was gereed om na die Kolonie te vlug indien die voorgenome ekspedisie teen Mzilikazi sou faal.¹⁰¹⁾ Dié berigte van die destabilisering van die noordoosgrens is deur ene Jacob Scheffer bevestig. Hy het verklaar dat Danzer en die Korana kragte saamgesnoer het om die inwoners aan die Stormbergspruit aan te val. Die blanke boere oorkant die Stormbergspruit was te swak om weerstand te bied en baie het na die Kolonie gevlug.¹⁰²⁾

Brink, 29/8/1833, pp. 31-33; Vergelyk CO 4903 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil : J.G. Brink - D. Campbell, 30/8/1833, p. 500.

99) 1/AY 9/7 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J.G. Brink, 10/1/1834, pp. 117-118; Vergelyk LG 229 Letters Received from Civil Commissioner, Grahamstown : D. Campbell - J.G. Brink, 10/1/1834, pp. 34-36.

100) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : A. Pretorius - J. O'Reilly, 8/1/1835, pp. 17-20.

101) CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous : H. van der Walt - A. Berrange, 17/1/1835, ongepagineer.

102) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : G.J. Opperman - A. Pretorius, 23/1/1835; ongepagineer;

Ook vk. J.C. Greyling het van die bondgenootskap verneem wat tussen die Korana en die Basters gesluit is.¹⁰³⁾ Sulke nuus sou dus tot Stephanus Erasmus en sy wykgenote wat oorkant die Stormbergspruit woonagtig was, se gevoel van onveiligheid bygedra het.

Om sake te vererger het rondswerwende Khoi, in samewerking met blanke boere, hulle ook soms aan veediefstalle skuldig gemaak. So het Pieter Hendrik Henning, woonagtig naby die Kraairivier, in Maart 1833 gerapporteer dat ene Benjamin Windvogel een oggend vanaf die plaas van Sybrand Bronkhorst na sy plaas gegaan het en met geweld die beeste van sy arbeiders afgeneem het. Henning het vir Windvogel te perd agterna gesit. Windvogel was gewillig om die beeste terug te gee, maar Bronkhorst het geweier. Henning het verneem dat Bronkhorst 'n gedeelte van die beeste vir wyn en brandewyn verruil het.¹⁰⁴⁾

Provisionele veldkornet Stephanus Erasmus het op sy beurt verklaar dat Windvogel gedurende die nag van 27 tot 28 Mei 1833 op Jacobus du Preez se plaas opgedaag het. Daar het Windvogel se mense hulle aan wangedrag skuldig gemaak en skote die lug in afgevuur. Erasmus het dié inligting van Pieter de Wet ontvang. Jacob Scheffer het aan Erasmus meegedeel dat Windvogel in die omgewing van die Caledonrivier was.

Vergelyk 1/SSE 8/100 Letters Received from Private Individuals : G. Opperman - A. Pretorius, 23/1/1835, no. 43.

103) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.C. Greyling - J.F. Ziervogel, 31/1/1835, ongepagineer.

104) 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : P.H. Henning - M. Onkruidt, 17/3/1833, ongepagineer.

Volgens 'n rapport van Sybrand van Dyk en Jan van der Schyff het Erasmus daarvan bewus geword dat Windvogel en sy mense in besit van 50 beeste en 300 of 400 skape was wat hulle by die swartes geroof het. Toe dié inligting Erasmus bereik het, was Windvogel reeds verby hom. Volgens Erasmus het dit bewys dat Scheffer 'n onwaarheid verkondig het en dat Windvogel in der waarheid by sy (Scheffer) se woning was.

Die bedrywighede van Windvogel was by die regering onbekend. Campbell het in die kantlyn van die brief bygevoeg dat hy nie geweet het wie Windvogel was nie, maar dat dit geblyk het of hy die leier van 'n rowerbende was.¹⁰⁵⁾

Die toenemende rowery het daartoe gelei dat die regering besluit het om patrollies uit te stuur. Die regering het onderneem om die kwessie met die siviele kommissaris te bespreek. Daarop sou planne in oorleg met die prov. vke. Steenkamp, Lombard en Stephanus Erasmus beraam word oor die wyse waarop 'n einde aan die veediefstalle gemaak kon word.¹⁰⁶⁾

In Junie 1833 het siviele kommissaris Campbell opdrag gegee om patrollies gedurende die nag uit te stuur om die gesteelde vee terug te vind. Diegene wat na aan die grens woonagtig was en baie aan rowery blootgestel was, moes vier dae lank patrolliediens verrig. Diegene wat verder van die grens gewoon het, moes patrolliediens vir

---

105) CO 2742 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : S.P. Erasmus - S.J. van Wyk, 29/5/1833, pp. 431-432; Vergelyk 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : S.P. Erasmus - S.J. van Wyk, 29/5/1833, ongepagineer.

106) 1/AY 8/84 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : J.G. Brink - D. Campbell, 4/6/1833, ongepagineer.

agt dae lank verrig. Twee patrollies, naamlik een in Somerset en een in Albany, moes voortdurend aan diens wees. Volgens Campbell het hy die maatreëls teen sy sin ingestel omdat hy bewus was van die ongerief wat die grensboere moes verduur wanneer hulle hul plase verlaat.¹⁰⁷⁾

Die Xhosa het teen die middel van die jare dertig die noordoosgrens van die Kolonie bedreig en sodoende verdere destabilisering veroorsaak. Dit het tot groot paniek onder die noordoosgrensboere gelei.

Stephanus Erasmus het in Desember 1834 inligting van 'n seun van die Basterkaptein, Danzer, ontvang dat verskeie Khosakapteins met hul magte in die omgewing van die Kraairivier in aantog was. Omdat vk. Pretorius se mag te klein was, het hy onderneem om sy kommando 'n dag of twee terug te hou. Indien die gerug die waarheid blyk te wees, sou hy die aanvallers met sy kommando teenstaan.¹⁰⁸⁾

Daarop het vk. Pretorius vier wagposte langs die grens geplaas. Een wagpos was aan die Oranjerivier geleë, een agter Kramberg oorkant die Stormbergspruit en 'n derde wagpos was by Sterkfontein, ook oorkant die Stormbergspruit geleë. Die vierde wagpos was aan die rand van Donkerhoek geleë.

---

107) CO 2742 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J.G. Brink, 7/6/1833, no. 108, pp. 415-417.

108) 1/AY 8/86 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - J. O'Reilly, 31/12/1834, pp. 1-2; Vergelyk CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous : A. Pretorius - J. O'Reilly, 31/12/1831, no. 119.

Die wagte was egter so ver van mekaar geleë dat hulle mekaar nouliks binne 'n dag kon bereik. Pretorius wou nie die wagte tot minder as 25 man per pos beperk nie, aangesien die noordoosgrens deur die Xhosa oorstroom was. Provisionele veldkornet Greyling was in beheer van die wagposte, aangesien vk. Pretorius al bejaard was en nie veeleisende take kon verrig nie.¹⁰⁹⁾ Stephanus Erasmus sou as leierfiguur oorkant die Stormbergspruit gewis ook opgekommandeer gewees het.

Op 3 Januarie 1835, dit wil sê na die uitbreek van die Sesde Grensoorlog in Desember 1834, het goewerneur D'Urban krygswet in die distrikte Somerset, Uitenhage, Graaff-Reinet, George en Beaufort afgekondig.¹¹⁰⁾ Veldkornet Pretorius het egter weinig hulp van die regering ontvang. Hy het gekla dat sy manskappe sonder kos was. Hy het ook oor die tekort aan kruit en lood gekla.¹¹¹⁾

Op 4 Januarie 1835 het assistent-siviele kommissaris Ziervogel berig dat die inwoners van die wyk Brakrivier met die Xhosa slaags geraak het.¹¹²⁾ Berigte van Xhosa-invallers en onrus aan die noordoosgrens het van oral gekom. Van prov. vk. Vorster wat by Donkerhoek op wag was, is verneem dat die Xhosa-kaptein, Hintsa, 'n aanval op die kommando wou loods. Veldkornet Pretorius het gekla dat hy vanweë die talryke Xhosa aan die grens geen

---

109) 1/SSE 8/89 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - J. O'Reilly, 3/1/1835, no. 32.

110) CO 5831 Proclamations and Government Advertisements, 13/1/1835, ongepagineer.

111) 1/SSE 8/89 Letters Received, Field Cornets : A. Pretorius - J. O'Reilly, 3/1/1835, ongepagineer.

112) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 4/1/1835, ongepagineer.

dag of nag rus gehad het nie. Hy kon ook nie meer manskappe uit sy wyk afstaan nie.¹¹³⁾

Die berigte van die naderende Xhosa-invalliers noord van die Winterberge het meegebring dat die paniekbevange inwoners aan weerskante van die Stormberge na die Kolonie gevlug het.¹¹⁴⁾ Die verdedigbare grenslyn het vanaf die Winterberge tot by die Brakrivier gestrek. Die burgermag was onder veldkmdt. S.J. van Wyk se bevel.¹¹⁵⁾

In April 1835 het prov. vk. J.A. Vorster verklaar dat die wagstelsel algaande swakker geword het omdat die grensboere hul poste verlaat het. Die skuldiges was veral diegene wat aan die Stormbergspruit woonagtig was. Hy het ook gekla dat hy geen instruksies ontvang het nie.¹¹⁶⁾

Hierdie grensoorlog het baie tot Stephanus Erasmus en die noordoosgrensboere se gevoel van weerloosheid bygedra. Die verliese wat hulle gely het sou in 'n toenemende mate tot hulle ontevredenheid met die Britse regering bydra.

Die omstandighede is ook geensins deur die instroming van die Mfengu in die Kolonie verbeter nie. In September 1835 het veldkmdt. S.J. van Wyk gekla dat die Mfengu in groot getalle in die Kolonie rondgeswerf het. Die

---

113) 1/AY 8/86 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies : A. Pretorius - J. O'Reilly, 8/1/1835, pp. 17-20.

114) CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous : A. Berrange - J. Bell, 8/1/1835, no. 112.

115) A519 vol. 26 Letters Despatched, Military : H.G. Smith - J. Bell, 16/1/1835, pp. 178-184.

116) 1/AY 8/55 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : J.A. Vorster - J.F. Ziervogel, 9/4/1835, ongepagineer; Vergelyk 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - J. Vorster, 24/4/1835, ongepagineer.

inwoners het daardeur nie net groot veeverliese gely nie, maar hulle lewens het ook in gevaar verkeer.¹¹⁷⁾

Soos reeds in 'n vorige hoofstuk bespreek, het goewerneur D'Urban in September 1835 aan kol. Henry Somerset opdrag gegee om na die omstandighede in die noordelike en noordoostelike wyke van die distrik Somerset ondersoek in te stel.¹¹⁸⁾

Op 2 November 1835 het kol. Somerset aan die nuwe veldkornet Stephanus Erasmus van Kraairivier opdrag gegee om alle rondswerwende Mfengu en Mantatse wat nie by die koloniste in diens was nie te ontwapen en na Cradock te stuur. Daarvandaan moes hulle oorkant die koloniale grens gestuur word. Diegene wat nie daaraan gehoor wou gee nie en hulle aan wapengeweld skuldig gemaak het, kon deur Erasmus geskiet word.¹¹⁹⁾

Kolonel Somerset het reeds in Oktober 1835 soortgelyke opdragte aan vke. W. Pretorius, P.W. Coetzer en J. Greyling gegee. Vlughtelinge kon wel deur die grensboere in diens geneem word. Sou daar geen werk vir hulle wees nie, moes die grensboere na die persone omsien totdat hulle oorkant die grens geneem kon word. Geen Xhosa kon in die distrik Somerset in diens geneem word nie.¹²⁰⁾

---

117) A519 vol. 2 Letters Received : S.J. van Wyk - B. D'Urban, 19/9/1835, pp. 261-262.

118) A519 vol. 21 Letters Despatched, General : B. D'Urban - H. Somerset, 19/9/1835, pp. 201-202.

119) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : H. Somerset - S.P. Erasmus, 2/11/1835, p. 111; Vergelyk LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : H. Somerset - S.P. Erasmus, 2/11/1835, pp. 17-18.

120) A 519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - P.W. Coetzer en J. Greyling, 26/10/1835, p. 101; Vergelyk A519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - W. Pretorius, 26/10/1835, pp. 98, 101.

Die benarde toestand waarin die noordoosgrenswyke verkeer het, blyk uit kol. Somerset se versoek dat die goewerneur nie eens moes oorweeg om die berede mag te onttrek nie.¹²¹⁾ Kolonel Somerset het in sy verslag gemeld dat die grensboere gekla het dat hulle die afgelope vyf tot ses jaar deur swart vlugtelinge oorstroom is wat hulle wederregtelik binne die Kolonie gevestig het. Hulle het gekla dat die mense op hul plase geplak en hulle besteel het.¹²²⁾

Goewerneur D'Urban het egter vir kol. Somerset versoek om nie die Tswanakaptein, Morosi, woonagtig in die omgewing van die Stormbergspruit, te verskuif nie. Hy was 'n vredeliewende persoon en selfs die grensboere sou nie ten gunste van so 'n stap wees nie.¹²³⁾

Stephanus Erasmus en die noordoosgrensboere het met groot verwagting na kol. Somerset se koms uitgesien en het gehoop dat D'Urban se maatreëls die tydperk van instroming en veediewery sou beëindig. Ten spyte van die maatreëls het onrusvoorvalle steeds voorgekom en het die destabilisering van die noordoosgrens voortgeduur.

Assistent-siviele kommissaris Ziervogel het in Februarie 1836 verklaar dat hy veral van die veldkornet en provisionele veldkornet van Brakrivier verskeie rapporte van onrus ontvang het.¹²⁴⁾ Ook vk. Coetzer van die wyk Tarka het die volgende maand gerapporteer dat die Thembu

---

121) A519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - B. D'Urban, 27/10/1835, pp. 89-97.

122) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 98.

123) A519 vol. 24 Letters Despatched, Military : B. D'Urban - H. Somerset, 11/11/1835, pp. 84-87.

124) A519 vol. 4 Letters Received : J.F. Ziervogel - J. Bell, 9/2/1836, pp. 71-84.

hulle soos voorheen aan diefstal skuldig gemaak het.¹²⁵⁾ Campbell het verklaar dat nieteenstaande die instruksies van 14 Oktober 1835 het talle vlugteling sonder vaste verblyf steeds in die omgewing van die noordoosgrens rondgeswerf.¹²⁶⁾ Hy het aan Ziervogel opdrag gegee om toe te sien dat die vlugteling na oorkant die grens verskuif word.¹²⁷⁾

Die nuwe wyk Kraairivier is veral deur die vlugteling oorstroom. Veldkornet Stephanus Erasmus sou op 28 Junie op 'n jagtog na die binneland vertrek en het versoek dat sy opdragte gedurende sy afwesigheid aan prov. vk. Dawid Joubert gestuur word. Hy kon egter nie vertrek sonder om eers Ziervogel se aandag op die daaglikse instroming van vlugteling te vestig nie. Klein groepies vlugteling van tot 40 op 'n keer het feitlik daaglik van oorkant die Kraairivier verby sy plaas beweeg. Hulle het in die rigting van Donkerhoek beweeg en die meeste was met assegaie bewapen.

Ene Keyter was die leier van die groep vlugteling. Hy het 'n pas van vk. W.J. Pretorius ontvang om die Kolonie binne te kom. Keyter het die Oranjerivier met 12 man oorgesteek en weer met ongeveer 50 man teruggekeer. Daarbenewens het groepies van twee, drie of vier man vir Keyter gevolg.¹²⁸⁾

---

125) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : J.F. Ziervogel - D. Campbell, 28/3/1836, ongepagineer.

126) A519 vol. 6 Letters Received : D. Campbell - A.B. Armstrong, 16/4/1836, pp. 102-104.

127) A519 vol. 6 Letters Received : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 16/4/1836, pp. 98-100; Vergelyk 1/AY 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 13/4/1836, p. 23.

128) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : S.P. Erasmus - J.F. Ziervogel, 28/6/1836, p. 50.

Volgens prov. vk. Dawid Joubert het die grensboere die instruksies wat aan die veldkornette gegee is, as waardeloos beskou. Baie grensboere het weer oor die ou grens van die Kolonie (dit wil sê die Stormbergsspruit) na die Kolonie teruggekeer. Die vlugteling het in groepe van tien en 20 hulle tussen die inwoners gaan vestig en oral krale gemaak.

Indien die veldkornet tussenbeide tree, het die Mantateesvlugteling weerstand gebied en geweier om te verskuif. Volgens die grensboere was daar voortdurend kontak tussen die kapteins Tyhali, Maqoma en Danster gewees. Blykbaar kon vk. Erasmus nie daarin slaag om die kontak te verhoed nie.¹²⁹⁾

Joubert het ook gerapporteer dat die Mantatiese in Augustus 1836 sewe beeste en 'n bul van 'n grensboer, Marthinus Bekker en agt osse van M.D. Glisson, woonagtig by Buffelsvlei, gesteel het. In dieselfde tyd het verskeie Mantatiese die Kolonie binnegekom. Joubert het in vk. Erasmus se afwesigheid sy bes gedoen om die Mantatiese oorkant die grens te stuur, maar hulle het geweier om die Kolonie te verlaat. Hulle het van oorkant die Oranjerivier gekom en was na Donkerhoek onderweg. Die Mantateeskapteins, April en Seperrie, het op hulle beurt weer by prov. vk. Joubert gekla dat 'n onbekende groep swartes hulle beeste gesteel het.

Joubert het gevra dat instruksies aan hom gestuur moes word. Die inwoners van Kraairivier het groot ongerief

---

129) 1/AY 8/87 Albany, Miscellaneous Letters : T. Robson (vir D. Joubert) - D. Campbell, 28/6/1836, pp. 244-246.

gelyk as gevolg van die vlugtelinge wat die Kolonie binnegekom het en sonder kontrole rond dwaal.¹³⁰⁾

In die afwesigheid van vk. Stephanus Erasmus het ook prov. vk. P.D. du Preez 'n rapport ingestuur wat met prov. vk. Joubert se verklaring ooreengestem het. Hy het beklemtoon dat die rondswerf van die swart immigrante in die wyk Kraairivier met daaglikse diefstalle gepaard gegaan het.¹³¹⁾

Kort na Stephanus Erasmus se terugkeer van sy jagtog in die omgewing van die Vaalrivier, het hy op 9 September 1836 vir kol. Somerset ingelig dat 'n groep van Moshweshwe se mense 'n kraal van Mnyaluza en ander kleiner kapteins aangeval het. Die kraal was oorkant die Oranjerivier geleë. Die Sotho is verslaan en het in verskillende rigtings die Kolonie binngevlug. Die inwoners van Kraairivier het aan Erasmus meegedeel dat die vlugtelinge goed bewapen in die Kolonie rondgeswerf het.

Erasmus was onseker oor die wyse waarop hy moes optree. Hy was egter versigtig om geweld toe te pas. Hy het na die instruksies van 14 Oktober 1835 verwys. Die veldkornet het vir kol. Somerset versoek om riglyne neer te lê waarvolgens hy kon optree. Hy het daadwerklike optrede as noodsaaklik vir die welsyn van daardie gedeelte van die Kolonie beskou. Die enigste manier om die diefstalle te verhoed, was om die vlugtelinge na 'n

---

130) 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : D. Joubert - J. O'Reilly, 15/8/1836, p. 55; Vergelyk LG 420 Agent General, Letters Received from various Officials and Private Individuals regarding Kaffirs, Fingoes etc : D. Joubert - H. Hudson, 24/8/1836, pp. 87-90.

131) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : P.D. du Preez - J.F. Ziervogel, 5/9/1836, pp. 108-109.

ander gebied te verdryf.¹³²⁾ Kolonel Somerset het op sy beurt vir luitenant-goewerneur Stockenstrom omtrent die hernieude instroming van gewapende vlugteling in die wyk Kraairivier ingelig.¹³³⁾

Dit is moontlik dat Erasmus versigtig was om op te tree omdat hy bewus was van die moordaanklag wat daar teen hom aanhangig gemaak is nadat hy 'n Mantatees in die uitvoering van sy pligte geskiet het.¹³⁴⁾

M.C. Jacobs, die skoonseun van Lourens Erasmus (Stephanus se broer), het in September 1836 aan vk. Erasmus gerapporteer dat tien vlugteling met geweld ongeveer 100 skape en bokke van twee Mantatiese op sy plaas weggevoer het. Die Mantatiese is ook met assegaaië gewond. Die vlugteling het op die plaas van Wessel Gous by Witspruitjie vertoef vanwaar hulle die rooftogte uitgevoer het. Hulle het ook die beeste van ander Mantatiese op Jacobs se plaas geroof. Jacobs het vir Erasmus versoek om na die veiligheid van die inwoners in die omgewing om te sien.¹³⁵⁾

Assistent-siviele kommissaris Ziervogel het die rapporte van vk. Erasmus en prov. vk. Du Preez onder luitenant-goewerneur Stockenstrom se aandag gebring. Ziervogel het beklemtoon dat Erasmus dit baie moeilik gevind het om die

---

132) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 99-100; Vergelyk LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, p. 151.

133) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : H. Somerset - A. Stockenstrom, 24/9/1836, p. 149.

134) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Books : A. Oliphant - Clerk of the Peace, 17/8/1836, ongenapagineer.

135) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : M.C. Jacobs - S.P. Erasmus, 25/9/1836, pp. 109-110.

rondswerwende swart vlugteling in die wyk Kraairivier te beheer. Hulle het gedreig om geweldadige weerstand te bied teen enige poging wat Erasmus sou aanwend om hulle te verskuif. Intussen het hulle die grens na willekeur oorgesteek.

Ziervogel was bewus van die opdrag wat kol. Somerset op 2 November 1835 aan vk. Erasmus gegee het. Hy het die geldigheid van Somerset se bevel in twyfel getrek, aangesien krygswet sedertdien herroep is.¹³⁶⁾ Hierdie aangeleentheid word in hoofstuk ses in meer besonderhede bespreek.

Hierdie voortgesette onrus het baie noordoosgrensboere ernstig gegrief. Veldkommandant S.J. van Wyk het in September 1836 die gewapende groepe vlugteling wat van plaas tot plaas rondgeswerf en rooftogte uitgevoer het, as 'n belangrike oorsaak van die uiteindelijke emigrasie beskou.¹³⁷⁾

Die toestand in die noordoosgrenswyke het daartoe gelei dat 'n aantal nuwe grensopdragte uitgereik is. Offisiere moes alles in hulle vermoë doen om diefstalle te verhoed. Persone is verbied om sonder magtiging die Kolonie binne te kom. Die uitreiking van passe in die distrikte Albany en Somerset moes sover moontlik beperk word.¹³⁸⁾

Dié pogings tot strenger kontrole het egter nie tot 'n verbetering van die situasie gelei nie. Campbell het

---

136) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : J.F. Ziervogel - A. Stockenstrom, 28/9/1836, no. 17, pp. 105-107.

137) LG 493 Letters Received from Private Individuals : S.J. van Wyk - A. Stockenstrom, 16/9/1836, pp. 19-21.

138) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier), 28/9/1836, pp. 171-173.

teen die einde van September 1836 verklaar dat die inwoners van die distrik Somerset verslae was en 'n gevoel van onveiligheid van lewe en eiendom het vinnig deur die hele distrik toegeneem. Sedert die beëindiging van die grensoorlog het die inwoners swaar verliese as gevolg van die rowery gely. Campbell het bykans daaglik klagtes van die inwoners ontvang. Hy het gewaarsku dat indien die inwoners nie beskerm word nie, sou hulle eenvoudig wegtrek.¹³⁹⁾

Ook Stockenstrom was van mening dat die waarborg van die koloniste se veiligheid die enigste manier was om te verhoed dat hulle sou emigreer.¹⁴⁰⁾ Dit was veral die Mantatiese by Donkerhoek wat hulle aan wandade skuldig gemaak het.¹⁴¹⁾ Vrederegter O'Reilly het oor die talle krale van die Thembu en Mantatiese gekla.¹⁴²⁾

Om sake te beredder het luitenant-goewerneur Stockenstrom in November 1836 vir siviele kommissaris Gilfillan opdrag gegee om die noordoosgrenswyke te besoek. Gilfillan het 'n aansienlike mate van opgewondenheid onder die grensboere aangetref, selfs in daardie dele waar daar nog geen gedagte rondom emigrasie bestaan het nie. In die wyke Brakrivier en Grootrivier was 'n hoofgrief die onmoontlikheid om die groepe Mantatiese te beheer.

Volgens Gilfillan was die grensboere bewus van die maatreëls dat hulle vlugtelinge oorkant die grens kon

139) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : D. Campbell - A. Stockenstrom, 29/9/1836, pp. 135-137.

140) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 1/10/1836, no. 17, pp. 101-104.

141) LG 610 Papers relative to Captain Rabe of Shiloh : Captain Rabe - A. Stockenstrom, 31/10/1836, pp. 160-162.

142) LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : J. O'Reilly - J.F. Ziervogel, 21/11/1836, p. 37.

stuur. Aangesien die vlugteling gewoonlyk bewapen was, was hulle bang om dit te doen. Die grensboere was bevrees dat 'n moordaanklag teen hulle aanhangig gemaak word in gevalle waar lewensverlies sou plaasvind.¹⁴³⁾ Die grensboere was moontlik bekend met die insident waartydens vk. Stephanus Erasmus 'n Mantatees in die uitvoering van sy opdragte geskiet het en daarop van moord aangekla is.¹⁴⁴⁾

Veldkornet J.C. Greyling van Grootrivier het sy onsekerheid teenoor Gilfillan oor die wyse van optrede uitgespreek. Ook hy het oor die rooftogte van die Mantatiese by Donkerhoek gekla.¹⁴⁵⁾

Volgens Gilfillan het die gereelde skermutselinge wat tussen die Mantatiese en ander swart stamme plaasgevind het, groot wreuel onder die inwoners veroorsaak. Een groep het dikwels die Kolonie binnegevlug waar die geveg voortgesit is. Uit vrees het die grensboere soms op die vlug geslaan. Gilfillan het gewaarsku dat die geruïneerde inwoners tot roekelose optrede gedryf kon word indien die regering nie aan hulle beskerming bied nie.¹⁴⁶⁾

-
- 143) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 5-8; Vergelyk GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 501-505.
- 144) LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - A. Stockenstrom, 28/9/1836, pp. 12-14.
- 145) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : J.C. Greyling - W. Gilfillan, 26/7/1837, p. 24.
- 146) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 5-8; Vergelyk GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 501-505.

Die inwoners van die wyk Klaas Smitsrivier was raadop as gevolg van die daaglikse plundering. Ook vk. W.J. Pretorius was onseker oor die wyse waarop hy moes optree.¹⁴⁷⁾

Dit is opmerklik dat ten spyte van die talle maatreëls wat deur die regering afgekondig is en die verskeie besoeke deur amptenare, het vk. Erasmus en sy medeveldkornette steeds in onsekerheid oor die hantering van voorvalle gestaan. Siviele kommissaris Gilfillan het verklaar dat eweneens hy nie aan hulle 'n antwoord kon verskaf nie.¹⁴⁸⁾

Gilfillan se besoek het ook nie die situasie verbeter nie. In Februarie 1837 was daar weer eens klagtes dat gewapende vlugteling van oorkant die grens diefstalle onder die noordoosgrensboere gepleeg het en groot onrus onder hulle veroorsaak het.¹⁴⁹⁾

Luitenant-goewerneur Stockenstrom het dieselfde maand berig dat groot getalle vlugteling naby die grens versamel het. Hy het om 'n nuwe wet gevra waarvolgens die magte van die vrederegter en veldkornet uitgebrei moes word.¹⁵⁰⁾

Die regering se antwoord was om opdrag aan die siviele kommissaris te gee om ooreenkomstig die bepalinge van

---

147) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W.J. Pretorius - W. Gilfillan, 26/2/1837, p. 25.

148) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 13/3/1837, no. 7, pp. 21-23.

149) GH 8/2 Lieutenant Governor, Despatches : H. Hudson - W. Gilfillan, 28/2/1837, pp. 425-429.

150) LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 28/2/1837, no. 114, pp. 156-157.

Ordonnansie no. 49 van 14 Julie 1828 op te tree.¹⁵¹⁾
Resident-magistraat Ziervogel het hierdie instruksies aan
die veldkornette deurgestuur.¹⁵²⁾

Die instruksies het óf nooit die veldkornette bereik nie,
óf hulle het dit as van geen waarde beskou nie, want op
27 Maart 1837 het vk. Stephanus Erasmus verklaar dat hy
voornemens was om te bedank. Die rede daarvoor was die
gebrek aan spesifieke instruksies met betrekking tot die
bendes vlugteling wat sonder passe deur die Kolonie
geswerf het. Erasmus het bygevoeg dat hy dit onmoontlik
gevind het om orde in sy wyk te handhaaf. Hy het sy
vasberadenheid te kenne gegee om by die emigrante aan te
sluit wat die Kolonie verlaat het.

Siviele kommissaris Gilfillan het onmiddellik aan Erasmus
laat weet dat hy nie sy bedanking moes deurstuur alvorens
hy nie self met Erasmus beraadslaag het nie. Hy het 'n
omsendbrief van Stockenstrom ingesluit waarin oplossings
oor die euwel aan die hand gedoen is. Gilfillan het
gereken dat dit 'n gerusstellende uitwerking op die mense
sou hê. Hy het aan Fynn, die resident-agent in
Thembuland, en vk. W.J. Pretorius van Klaas Smitsrivier,
laat weet om hom op 7 April by vk. Erasmus se plaas te
ontmoet.¹⁵³⁾

Gilfillan het in sy verslag aan die regering die rapporte
van die veldkornette rakende die instroming van swart

---

151) LG 653 Proclamations issued, Drafts : H. Hudson -
W. Gilfillan, 18/3/1837, pp. 21-23.

152) 1/SSE 10/1a Letters Despatched Civil Commissioner
and Resident Magistrate, Miscellaneous : J.F.
Ziervogel - Field Cornets, 20/4/1837, ongepagineer.

153) LG 207 Letters Received from the Civil
Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - H. Hudson,
28/3/1837, no. 13, pp. 34-36; Vergelyk 1/CDK 10/14
Letters Despatched to Secretary to Government : W.
Gilfillan - H. Hudson, 28/3/1837, pp. 8-9.

groepe as waar bevind. Hy het ook van die veldkornette verneem dat vlugteling wat by die grensboere in diens was dikwels meer vee wegvoer as wat hulle op 'n eerlike wyse verdien het. Aan Fynn is opdrag gegee om kontrole te hou oor die aantal vee waarmee vlugteling die Kolonie binnekom en verlaat. Pieter Grobbelaar, woonagtig tussen die plase van vke. Erasmus en Pretorius, is deur Gilfillan as provisionele veldkornet aangestel.¹⁵⁴⁾

Regeringsekretaris H. Hudson het daarop geantwoord dat die Britse regering alles in sy vermoë sou doen om die koloniste se griewe uit die weg te ruim en aan hulle beskerming te bied. Die regering sou egter toesien dat die laaste man die Kolonie verlaat alvorens die beginsels van geregtigheid en moraliteit opgeoffer word om diegene wat ontevrede was tegemoet te kom.¹⁵⁵⁾

In September 1837 het ene R. Southey verklaar dat die hele land geruïneer sou word as gevolg van die instroming deur bendes vlugteling en die gepaardgaande wegtrek deur die koloniste. Talle blanke boere was vasberade om die Kolonie te verlaat. Indien hulle nie hul plase kon verkoop nie, sou hulle dit weggee.¹⁵⁶⁾

Die jarelange blootstelling aan veediewery en die voortdurende oorstroming van verskillende groepe op hulle plase het uiteindelik tot totale wanhoop onder die noordoosgrensboere gelei. Stephanus Erasmus het dit as dié rede aangevoer waarom hy wou emigreer. Ten spyte van

---

154) 1/CDK 10/14 Letters Despatched to Secretary to Government : W. Gilfillan - H. Hudson, 11/4/1837, pp. 11-13.

155) 1/CDK 8/27 Letters Despatched from Lieutenant Governor : H. Hudson - W. Gilfillan, 21/4/1837, pp. 56-65.

156) A519 vol. 13 Despatches to the Secretary of State, London : R. Southey - B. D'Urban, 8/9/1837, pp. 247-249.

die maatreëls wat van tyd tot tyd deur die regering daargestel is, kon die probleem nie hokgeslaan word nie. Erasmus het geen verdere bestaansmoontlikhede in die Kolonie gesien nie en daarom het hy sy lot by die emigrante ingewerp.

HOOFSTUK 5

DIE ONSEKERHEID VAN GRONDBESIT

Faktore soos die vertraging in die uitreiking van grondbriewe, die hewige mededinging om grond, die hoë opmetingsgeld, wanpraktyke in verband met die opmeting van grond en die algemene onsekerheid van grondbesit het daartoe bygedra dat die noordoosgrensboere in 'n toenemende mate ontevrede geraak het. As bewoner van leningsplase sou bogenoemde faktore in 'n mindere of meerdere mate ook 'n wesenlike grief by Stephanus Erasmus gewees het. Daarom is dit nodig om die faktore in verband met grondbesit wat tot Erasmus en die noordoosgrensboere se besluit om te emigreer bygedra het, van naderby te bekyk.

Die grensboere het hulle grond as van hulle kosbaarste aardse besittings beskou en was gretig om eiendomsreg daarop te verkry. Daarom is goewerneur Cradock se ewigdurende erfpagstelsel deur hulle verwelkom.¹⁾ Hiervolgens is die leningsplaasstelsel deur middel van 'n proklamasie op 6 Augustus 1813 geskrap. Kroongrond sou in die toekoms alleen op die basis van ewigdurende erfpag uitgegee word. Onder die nuwe stelsel moes die boere deur middel van rekweste vir hulle plase aansoek doen. Daarna moes 'n regeringskommissie die grond inspekteer en 'n landmeter dit opmeet. Eindelik sou die goewerneur sy beslissing gee nadat hy die rapporte van die kommissie en die landmeter oor die betrokke grond ontvang het. Die proklamasie het dus vir deegliker kontrole oor die uitgee van regeringsgrond voorsiening gemaak.²⁾

1) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 89.

2) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842), p. 126.

Die boere van die distrik Somerset was van mening dat dié stelsel tot hulle voordeel sou strek. Dit het die verwagting geskep dat hulle nakomelinge se toekoms verseker sou word.³⁾ Die boere het gehoop dat die erfpagstelsel hulle eienaars van hulle plase sou maak.⁴⁾

Vanweë faktore soos die tekort aan opgeleide landmeters en gebrek aan geld, het die nuwe erfpagstelsel daartoe aanleiding gegee dat grondbriewe oneindig stadig uitgereik is. Die regering kon nog minder beheer oor grondsake uitoefen as die veel gekritiseerde leningsplaasstelsel.

Vanaf 1814 het aansoeke vir erfpagplase en versoeke vir die omskepping van leningsplase in erfpagplase ingestroom, sodat die grondadministrasie 'n groot agterstand opgebou het. Teen 1824 was daar meer as 'n duisend rekweste vir grond in byvoorbeeld die distrik Graaff-Reinet wat vir behandeling gelê en wag het.⁵⁾ Ongeveer 4 600 aansoeke het teen 1828 nog onbeantwoord gelê.⁶⁾ In die plaaslike kantore van Cradock en Somerset was daar 'n opeenhoping van aansoeke wat groot verwarring veroorsaak het. Dit het groot ongeduld en frustrasie onder die noordoosgrensboere veroorsaak.⁷⁾

---

3) CO 3944 Memorials Received, N-S : S.J. van Wyk, A. Pretorius en 212 petisionarisse - L. Cole, 2/1/1829, no. 829.

4) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 89.

5) P.J. van der Merwe : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842) , pp. 126-127.

6) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 89.

7) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : M. Onkruydt - R. Plasket, 20/11/1827, ongepagineer.

Daarom het die kommissarisse van ondersoek in 1826 voorstelle ter hersiening van die Kolonie se stelsel van grondbesit gemaak. In Maart 1828 is die stelsel van plakkerhuurplase in werking gestel. Daarvolgens kon 'n applikant dadelik op sy rekwesplaas gaan boer. Grond is gewoonlik eers na sewe of tien jaar opgemeet en daarom was geen onmiddellike uitgawes aan inspeksie en opmetingskoste nodig nie. Die boer moes slegs jaarliks huurgeld betaal. Die grondadministrasie kon dan die tydperk van sewe tot tien jaar benut om die agterstand in die uitreiking van grondbriewe uit te wis. Die huurkontrak was die boer se bewys dat hy na ongeveer sewe jaar die grond in erfpag kon ontvang.

In Mei 1829 het die koloniale sekretaris op aanbeveling van die landraad met die stelsel weggedoen. Boere in besit van plakkerplase moes nou verneem dat hulle okkupasie daarvan onwettig was tot tyd en wyl hulle in besit van grondbriewe gekom het. Die nietigingverklaring van hierdie stelsel het tot vertragings van minstens twee jaar in die toekenning van grond gelei.

Teen die einde van die jare twintig het die boere dus steeds gekla dat hulle nie oor grondbriewe beskik het nie. Aangesien die regering egter agter geraak het met die uitreiking daarvan, het die boer die rekwesplaasstelsel ontwikkel. Daarvolgens het hulle die grond, wat soms geïnspekteer en opgemeet was, in besit geneem en bewerk. Steeds het daar egter by hulle die hoop bestaan dat hulle hul grondbriewe sou ontvang.⁸⁾

So byvoorbeeld het veldkmdt. S.J. van Wyk, vk. A. Pretorius en 212 inwoners van die distrik Somerset in Januarie 1829 in hulle versoekskrif aan goewerneur Cole

8) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, pp. 89-92.

verklaar dat hulle herhaaldelik om grondbriewe aansoek gedoen het. Hulle het versoek dat hulle plase in ewigdurende erfpag omskep moes word. Dit is duidelik dat daar by die petisionarisse 'n gevoel van onsekerheid oor grondbesit bestaan het. Die boere het gevoel dat hulle nie enige werklike en permanente aanspraak op die grond, waarvoor hulle jare lank aansoek gedoen het, gehad het nie. Dit het groot wanhoop onder die boere veroorsaak.⁹⁾

Dieselfde mate van onsekerheid oor grondbesit word ook by Stephanus Erasmus aangetref. Ook hy het in hoopvolle verwagting uitgesien en aansoek gedoen dat sy plase in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word.

Soos elders genoem het die jong Stephanus Erasmus na sy vader se dood in 1811¹⁰⁾ die boerdery op die plaas Brandrivier in die wyk Langeberg oorgeneem.¹¹⁾ Sy broer, Daniel Jacobus, het hom in 1815 by sy broer op Brandrivier gevoeg.¹²⁾

Die twee Erasmus-broers het in Desember 1819 'n versoek aan die goewerneur gerig waarin hulle gevra het dat die leningsplaas, Brandrivier, in ewigdurende erfpag aan hulle toegeken moes word. Tesame daarmee het hulle ook versoek dat twee stukke onbewerkte regeringsgrond, Brandriviershoek en Klipgatskraal, geleë aan die Doringrivier in die wyk Langeberg in ewigdurende erfpag aan hulle toegeken moes word.¹³⁾

---

9) CO 3944 Memorials Received, N-S : S.J. van Wyk, A. Pretorius en 212 petisionarisse - L. Cole, 2/1/1829, no. 829.

10) MOOC 7/1/62 Testamenten, 1811 : P. Faure - A.W. Bland, 9/9/1811, ongepagineer.

11) J 331 Opgaafrol, Swellendam 1814, ongepagineer.

12) J 332 Opgaafrol, Swellendam 1815, ongepagineer.

13) CO 8508 Reports on the Memorials by the Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-H : D.J. Erasmus - C.H. Somerset, 30/12/1819, no. 12.

Die regering het op 3 Januarie 1820 ontvangs erken, maar die versoek is eers op 10 April 1822 na die landdros verwys.¹⁴⁾ Teen 1822 was Stephanus Erasmus natuurlik glad nie meer in die distrik Swellendam woonagtig nie, maar wel in die distrik Graaff-Reinet.¹⁵⁾ Of hy tydens sy kortstondige verblyf in dié distrik om grond aansoek gedoen het, is nie seker nie.

Dit is interessant om daarvan kennis te neem dat Stephanus Erasmus wel in 1823 die plase Oudeberg en Roodeklip in die distrik George gekoop het.¹⁶⁾ Hy het egter nooit daar gewoon nie. Hierdie twee plase is in 1822 vir Solomon Terblanche opgemeet.¹⁷⁾ Terblanche moes daarna gesterf het, want Erasmus het die koopsom aan sy weduwee betaal.¹⁸⁾ Toe Erasmus die plase gekoop het, het Terblanche nog nie die grondbriewe van die twee plase ontvang nie, met die gevolg dat hy nie die plase kon oordra nie. Die gevolg was dat Erasmus die koop nie as bindend beskou het nie. In Junie 1832 is die grond eers aan Erasmus toegeken en in Desember 1832 het hy die grondbriewe ontvang. In 1834 het die weduwee van Terblanche 'n saak teen Erasmus aanhangig gemaak. Erasmus het geweier om die betalings te doen en oordrag te aanvaar. Hy het wel die koopsom van 4 000

---

14) CO 8531 Register of Memorials for Land, Swellendam, ongedateer, p. 30.

15) J 159 Opgaafrol, Graaff-Reinet 1822, p. 46.

16) CO 3969 Memorials Received, C-E : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 11/4/1834, no. 130, pp. 676-677.

17) CO 3959 Memorials Received, S-T : W.A. Smuts - L. Cole, 1/5/1832, no. 35; Vergelyk SG 2/1/1/1 General Letters Despatched : W.F. Hertzog - anoniem, 10/10/1832, p. 95.

18) CO 4016 Memorials Received, A-E : J.B. Rudolph - G. Napier, 9/10/1843, no. 205/2.

riksdaalders betaal, maar was ook verplig om dubbele oordragskoste te betaal.¹⁹⁾

Erasmus het in April 1834 die versoek gerig dat hy slegs die normale oordragskoste in plaas van die dubbele koste moes betaal.²⁰⁾ J.B. Rudolph, agent van Erasmus, het so laat as Oktober 1843 vanuit Natal versoek dat die boete wat teen Erasmus opgelê is vir die betaling van die oordragskoste op die twee plase, opgehef moes word.²¹⁾ Die goewerneur het egter nie oor die mag beskik om aan dié versoek te voldoen nie.²²⁾

Aangesien die plase op Erasmus se naam oorgedra is en die erfpag agterstallig geraak het, het ene Moodie in Mei 1842 versoek dat die grondbriewe hertoegeken word. Daar is in die Kaapse staatskoerant aangekondig dat die regering besit neem van die grond en die kontrak kanselleer. Hierdie besluit is egter geneem ooreenkomstig 'n aanname dat geen grondbrief ooit aan Erasmus uitgereik is nie en dat hy die grond opgesê het. Aangesien hy wel oor die grondtransport beskik het, was hy volgens proklamasie no. 97 geregtig om die bedrag te bekom. Erasmus het egter die Kolonie verlaat en na Natal verhuis en nie die oordragsgeld betaal nie. Dit het meegebring dat hy tien jaar lank agterstallig was.²³⁾

-
- 19) CO 3969 Memorials Received, C-E : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 11/4/1834, no. 130, pp. 676-677; Vergelyk CO 4016 Memorials Received, A-E : J.B. Rudolph - G. Napier, 9/10/1843, no. 205/2.
- 20) CO 3969 Memorials Received, C-E : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 11/4/1834, no. 130, pp. 676-677.
- 21) CO 4016 Memorials Received, A-E : J.B. Rudolph - G. Napier, 25/10/1843, no. 205/2.
- 22) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 3/11/1843, no. 92.
- 23) CO 4016 Memorials Received, A-E : Moodie - J. Montagu, 26/10/1843, no. 205/2.

J.B. Rudolph het op sy beurt versoek dat Erasmus toegelaat moes word om die agterstallige erfpag te betaal en dat hy namens Erasmus die plase in besit neem.²⁴⁾ Rudolph is ingelig dat die regering geen beswaar daarteen sou hê nie.²⁵⁾

Daarop het Rudolph in sy hoedanigheid as agent van Erasmus die plaas Roodeklip, geleë in die wyk Bo-Olifantsrivier, distrik George, in Desember 1843 aan J.N.W. Barkhuizen vir die bedrag van 3 800 riksdaalders verkoop.²⁶⁾ Barkhuizen was met Anna Catharina Erasmus, dogter van Daniel Jacobus (Stephanus se broer) getroud.²⁷⁾

Intussen het vrederegter Ludolph Niepoth in Desember 1843 besluit om Oudeberg te koop en Rudolph het 'n aanbod van 2 000 riksdaalders aan hom gemaak.²⁸⁾ Niepoth het in Januarie 1844 vir S.H. du Toit versoek om Oudeberg namens hom vir 150 pond sterling te koop.²⁹⁾

Verwarring het daarna ontstaan oor wie werklik vir Oudeberg gekoop het, aangesien daar verskeie persone na vore getree het wat aanspraak op die plaas gemaak het.

-
- 24) CO 4016 Memorials Received, A-E : J.B. Rudolph - G. Napier, 9/10/1843, no. 205/2.
- 25) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 10/11/1843, no. 92.
- 26) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 8/12/1843, no. 92; Vergelyk CO 4020 Memorials Received, A-E : J.N.W. Barkhuizen - Maitland, 17/6/1844, no. 36.
- 27) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), p. 222.
- 28) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : L. Niepoth - J.B. Rudolph, 15/12/1843, ongepagineer.
- 29) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : L. Niepoth - J.B. Rudolph, 20/1/1844, ongepagineer.

Niepoth het in Julie 1845 verklaar dat hy sy transaksie kanselleer.³⁰⁾

Erasmus het in Maart 1844 vir Oudeberg aan Jacobus Cornelis Rademeyer verkoop op voorwaarde dat die plase nie reeds aan iemand anders verkoop is nie.³¹⁾ Rademeyer het teen Oktober 1845 oor 'n koopbrief tussen hom en Erasmus beskik en het sy koop as bindend beskou.³²⁾ Rademeyer is in 1837 met Cornelia Jacoba Erasmus, ook 'n dogter van Daniel Jacobus, getroud.³³⁾

Rudolph het op sy beurt toestemming aan W.A. Wentzel, Erasmus se agent in Kaapstad, gegee om Oudeberg namens Erasmus te verkoop. Voorkeur moes aan Niepoth gegee word indien hy sou belang stel. Anders moes die plaas aan Rademeyer gebied word teen die bedrag van 150 pond sterling. Volgens Rudolph het Erasmus nie vir Rademeyer as wettige koper van die plaas beskou nie.

Erasmus was blykbaar ontsteld omdat die kwessie in verband met die verkoop van die plase so gesloer het. Hy het vir Rudolph as die aanspreeklike persoon beskou. Toe Rudolph by hom besoek afgelê het om hom oor die verloop van sake in te lig, het Erasmus hom aan die kraag gegryp. Erasmus het Rudolph daarvan beskuldig dat hy lank reeds die plase verkoop het en in besit van die geld was. Erasmus was teen 1846 op Ohrigstad woonagtig. Dit was 'n aansienlike afstand van die Kolonie en hy moes dus magteloos gevoel het om self iets omtrent die kwessie te

---

30) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : L. Niepoth - J.H. du Toit, 14/7/1845, ongepagineer.

31) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, ongedateer, no. 92.

32) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : J.C. Rademeyer - S. du Toit, 4/10/1845, no. 92.

33) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagsregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), pp. 222-223.

doen. Geen wonder dat Rudolph ook nie vir Erasmus verkwalik het dat hy so heftig gereageer het nie.³⁴⁾

Tot en met Erasmus se dood in Februarie 1847 op Ohrigstad was die kwessie rakende die twee plase nog nie opgelos nie. Uit sy sterftekenis blyk dit dat hy steeds in besit van die plaas Oudeberg was. Verder was 'n balans van die koopbedrag op die plaas Roodeklip ook aan hom verskuldig.³⁵⁾

In September 1847 het Rudolph versoek dat alle dokumente van die saak aan hom gestuur word om hom in staat te stel om met Erasmus se erfgename te onderhandel. Hy het 'n deklarasie uitgestuur wat J.N.W. Barkhuizen in staat sou stel om die grondbrief op die plaas Roodeklip te bekom.³⁶⁾ Oudeberg is uiteindelik op 'n openbare veiling vir die bedrag van 316 pond en tien sjielings verkoop.³⁷⁾

Teen 1825 was Erasmus in die wyk Brakrivier, distrik Somerset, woonagtig.³⁸⁾ Gedurende daardie jaar het die inspeksie van verskeie plase in die wyk Brakrivier plaasgevind. Diegene wie se plase geïnspekteer is, moes teen die einde Desember 1825 die bedrag van 250 riksdaalders vir opmetingskoste by die landdroskantoor deponeer.³⁹⁾

---

34) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : J.B. Rudolph - W.A. Wentzel, 7/2/1846, ongepagineer.

35) MOOC 6/9/47, No. 144 (Death Notice).

36) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : J.B. Rudolph - anoniem, 5/9/1847, ongepagineer.

37) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 20/10/1852, no. 92.

38) J182 Opgaafrol, Somerset-Oos 1825, p. 76.

39) 1/SSE 10/1 Letters Despatched, Landdrosts and Heemraden and Clerk of the Peace : M.J. Onkruydt - A. Pretorius, 24/11/1825, ongepagineer.

In Januarie 1830 het Erasmus weer 'n versoek aan die goewerneur gerig. Daarin het hy versoek dat die plaas, Mooiplaats, geleë naby die Stormberge teenoor die Stormbergspruit, aan hom toegeken word.⁴⁰⁾ Uit die bestudering van kaarte kan afgelei word dat die plaas buite die koloniale grens geleë was.

Die plaas is in 1830 geïnspekteer en die opmetingswerk is deur T.C. White gedoen.⁴¹⁾ Erasmus se versoek is op 30 November in ontvangs geneem en op 31 Desember 1830 na die plaaslike regering verwys.⁴²⁾ Uit 'n brief van Erasmus blyk dit dat hy ook die plaas Kruitfontein, ongeveer 6,5 km van Somerset, besit het.⁴³⁾

Soos talle ander boere sou Erasmus jare lank moes wag voordat hulle grondbriewe uitgereik word. Dit sou egter meebring dat hulle in 'n toenemende mate ongeduldig begin word het. In Julie 1832 het goewerneur Lowry Cole dan ook gewaarsku dat grond wat in die proses was om toegeken te word, volvoer moes word. Indien dit nie gedoen word nie, sou dit tot groot verwarring en wanhoop onder die boere lei.⁴⁴⁾

---

40) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : S.P. Erasmus - L. Cole, 7/1/1830, no. 21.

41) SG 3/1/7/1 Surveyor of Land-surveyors Brown and White : Return of the names of persons for whom lands have been surveyed and inspected but not yet reported upon in the District of Somerset, 1829-1839, ongepagineer.

42) CO 8529 Register of Memorials for Land, Somerset, ongedateer, ongepagineer.

43) CO 3951 Memorials Received : S.P. Erasmus - L. Cole, 23/5/1831, no. 20, pp. 78-79.

44) CO 5476 Colonel Bell's Memorandum Book : L. Cole - Secretary of State, 4/7/1832, pp. 88-89.

So was Mooiplaats teen 1834 nog nie aan Erasmus toegeken nie.⁴⁵⁾ In November 1835 het hy, nou veldkornet van die nuwe wyk Kraairivier, weer 'n versoek aan goewerneur D'Urban gestuur. Daarin het Erasmus met trots verklaar dat hy sedert 1829 op Mooiplaats woonagtig is en met groot moeite sy tuine en landerye bewerk het. Hy het gereeld belasting betaal ten spyte daarvan dat die gebied waar hy woonagtig was oorkant die ou grenslyn van die Kolonie was. Weer eens het Erasmus gevra dat Mooiplaats in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word. Hy het versoek dat die aanliggende beskikbare water, veral Kulfontein, aan hom toegestaan moes word. Daarsonder sou hy oor geen permanente water vir sy vee beskik nie.⁴⁶⁾

Eers in Augustus 1837 het Stephanus Erasmus se naam verskyn op 'n lys van persone aan wie grond in die distrik Somerset toegeken is.⁴⁷⁾ Erasmus het in iedere geval teen daardie tyd al die Kolonie verlaat.

Nog 'n plaas, Tygerkloof, is eers in Maart 1837 aan Erasmus toegeken. Hierdie plaas is deur die plase Leeufontein, Kopjesfontein en Slegtgenoeg begrens. Die plaas se oppervlakte was 2 214 hektaar (2 578 morg) en Erasmus moes 'n jaarlikse erfpag van drie pond, drie sjielings en vier pennies betaal.⁴⁸⁾

---

45) 1/AY 9/7 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J.G. Brink, 31/1/1834, pp. 133-134.

46) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : S.P. Erasmus - B. D'Urban, 2/1/1835, ongepagineer.

47) 1/SSE 8/76 Letters Received from Surveyor General : W.F. Hertzog - D. Campbell, 18/8/1837, ongepagineer.

48) QRR 187 Quitrent Register, Somerset East, p. 498; Vergelyk SG 6/4 Register of titles issued, Eastern Province, ongepagineer.

Waarskynlik het die totstandkoming van die nuwe wyk Kraairivier, waardeur die gebied tussen die Stormbergspruit en Kraairivier op 14 Oktober 1835 by die Kolonie ingelyf is,⁴⁹⁾ opnuut die verwagtinge by die boere in dié wyk geskep dat hul grond in ewigdurende erfpag omskep sou word. Verskeie grondmemories uit daardie oord is aan die goewerneur gerig.

Die seun en naamgenoot van Stephanus Erasmus, naamlik Stephanus Petrus junior, het in Oktober 1835 so 'n versoek aan goewerneur D'Urban gerig. Hy het verklaar dat die plaas Tygerkloof, geleë aan die Stormbergspruit, die eiendom van sy vader was. Tydens die inspeksie en opmeting van die plaas onder leiding van siviele kommissaris Campbell, is die plaas deur die kloof, Tygerkloof, afgesny. Die gevolg was 'n tekort aan genoegsame weiding daarnaas.

Campbell het daarop vir Erasmus senior ingelig dat die grond wat teenoor sy plaas lê te gelegenertyd aan hom toegeken sou word. Daarom het Stephanus Erasmus junior aansoek gedoen dat die plaas, Losberg, geleë langs die plaas Tygerkloof by Valsfontein in die wyk Kraairivier, in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word.⁵⁰⁾ Waarskynlik was dié plaas net oorkant die Stormbergspruit geleë.

In November 1835 het Pieter Ernst Erasmus, nog 'n seun van Stephanus Erasmus, versoek dat die plaas Harmse Fontein, wat strek vanaf Mooiplaats tot Barnardspruit in

---

49) A 519 vol. 37 The Graham's Town Journal, 14/10/1835, p. 159.

50) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : S.P. Erasmus jr. - B. D'Urban, 29/10/1835, ongepagineer.

die wyk Kraairivier, in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word.⁵¹⁾

Dieselfde maand het ook Daniel Elardus Erasmus, die oudste seun van Stephanus Erasmus, 'n versoek aan goewerneur D'Urban gerig. Hy het versoek dat die plaas Kulfonteinpoort, wat strek van Brandkraalgatwater en aangrensend aan Mooiplaats in die wyk Kraairivier, in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word.⁵²⁾

Daniel, Pieter en Stephanus junior Erasmus was op daardie stadium onderskeidelik 22, 20 en 16 jaar oud gewees.⁵³⁾ Aangesien hulle nog jonk was, was hulle aansoeke moontlik bloot 'n poging deur hul vader om sy plase te vergroot. Dit was 'n algemene gebruik onder die boere van daardie tyd om hul plase op dié wyse te vergroot.

Die grondkwessie moes noordoosgrensboere soos Stephanus Erasmus baie frusteer het. Kolonel Henry Somerset het tydens sy inspeksietog na die noordoosgrenswyke in November 1835 bevind dat daar ernstige klagtes oor die onsekerheid van grondbesit was. Vier-vyfdes van die grondbesitters was sonder grondbriewe. Hoewel baie plase deur die landmeter opgemeet is, het die okkupeerders na baie jare nog geen grondbriewe ontvang nie.⁵⁴⁾

---

51) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : P.E. Erasmus - B. D'Urban, 2/11/1835, ongepagineer.

52) CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor Wernich, E-F : D.E. Erasmus - B. D'Urban, 2/11/1835, ongepagineer.

53) J.A. Heese : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D-G (geredigeer deur R.T.J. Lombard), pp. 222-223.

54) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 104-105.

Die versuim van die regering om die grondbriewe aan die boere uit te reik, het 'n ernstige grief van die boere gebly. So laat as 1839 het Benjamin D'Urban nog verklaar dat een van die grootste griewe onder die boere van die noordoostelike grensdistrikte was die kwessie dat hulle nooit die grondbriewe van hul plase ontvang het nie. Dit was die geval ten spyte van die feit dat die plase jare tevore reeds toegeken en opgemeet is en die boere ook reeds daarvoor betaal het.⁵⁵⁾

Die hewige mededinging om grond in die noordoosgrenswyke het ook meegebring dat beskikbare grond al skaarser geword het. Dit het tot angstigheid onder die noordoosgrensboere gelei. Moontlik was dit 'n rede waarom Stephanus Erasmus in 1829 besluit het om hom buite die koloniale grens te vestig.

Die geweldige mededinging om grond word getoon deurdat die meeste plase in die distrik Somerset reeds teen April 1827 beset was.⁵⁶⁾ Omdat die boere so gretig was om plase te kry, maar dikwels jare lank moes wag om grondbriewe te bekom, het hulle dikwels onder verskillende name vir dieselfde plaas aansoeke ingestuur. Persone het ook vir meer as een plaas aansoek gedoen om hulle kanse te verbeter. Vir die plaaslike regering was dit uiters moeilik om vas te stel waar elke plaas

---

55) A 519 vol. 28 Notes and Memoranda, 5/1/1839, pp. 92-94.

56) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 2/4/1827, ongepagineer; Vergelyk CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : Uittreksel uit die Notule van die Raad van Landdros en Heemrade, Somerset, Mei 1827, ongepagineer.

waarvoor in die versoek aansoek gedoen is, geleë was. Verskeie name is dikwels aan dieselfde plaas toegeken.⁵⁷⁾

Siviele kommissaris Campbell het in 1828 bevind dat daar groot stukke onbewerkte grond tussen die plase beskikbaar was. Talle persone het daarvoor aansoek gedoen. Hy het opdrag aan die landmeters gegee om grond op so 'n wyse op te meet dat die grond uiteindelik ingesluit sou word. Die veldkornette moes bekend maak dat in gevalle waar daar los stukke grond aangrensend aan plase beskikbaar was, daarvoor aansoek gedoen moes word.⁵⁸⁾

'n Belangrike grief van die noordoosgrensboere was die bepaling van Mei 1820 dat alle nuwe grondtoekennings in distrikte wat aan Xhosaland gegrens het, 'n klousule moet bevat waarin eienaars verbied word om van slawe-arbeid gebruik te maak. In Mei 1826 moes die Raad van Landdros en Heemrade daarvan kennis neem dat dié bepaling op alle grensdistrikte van toepassing was. In Oktober 1826 het goewerneur Bourke die Minister van Kolonies se toestemming gekry om die verbod op slawe-arbeid slegs in die distrik Albany en op plase wat binne 'n gordel van 48 km van die grens geleë is, toe te pas. Boere wat slawebesitters was in daardie gordel sou dus nie op hul grond kon aanspraak maak nie.⁵⁹⁾ Op daardie stadium was 'n

---

57) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : M. Onkruidt - R. Plasket, 20/11/1827, ongepagineer.

58) CO 2749 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J.G. Brink, 18/9/1834, no. 102.

59) J.C. Visagie : Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek, pp. 17-19; Vergelyk CO 8537 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - Raad van Landdros en Heemrade, Somerset, 26/5/1826, p. 493.

groot aantal grondbriewe juis gereed om in die distrik Somerset afgelewer te word.⁶⁰⁾

Stephanus Erasmus was woonagtig aan die Stormbergspruit en sou dus deur hierdie maatreël geraak word. In die opgaafrolle word aangetoon dat Erasmus in 1825 net een slaaf besit het.⁶¹⁾ Hoewel hy nie 'n groot slawebesitter was en dus nie gevaar geloop het om groot verliese te ly nie, bestaan die moontlikheid dat hy hierdie maatreël persoonlik ter harte geneem het.

Nietemin het dié maatreël hewige reaksie van talle boere van die noordoosgrenswyke uitgelok. Spoedig het die noordoosgrensboere hulle teen die nuwe besluit van die regering uitgespreek. In Augustus 1826 het vk. Pretorius en 32 inwoners van die wyk Brakrivier 'n versoekskrif aan goewerneur Bourke gerig. Hulle het verklaar dat hulle hul rekweplase bewoon het met die verwagting dat dit uiteindelik in ewigdurende erfpag toegeken sou word. Dit was vir hulle moeilik om vry arbeiders te bekom. Daarom was hulle verplig om groot uitgawes aan te gaan en slawe aan te koop. Dikwels het die grensboere hulself in die skuld gesteek om slawe-arbeid te bekom. Hulle het die aankoop van slawe as noodsaaklik beskou aangesien hul families en eiendom teen invallers beskerm moes word.

Die petitionarisse het aangevoer dat die besluit van die regering om geen verdere grond aan slawebesitters toe te ken nie, die waarde van hul slawe sou verminder. Die grensboere sou dus daaronder ly en dit sou groot wanhoop onder hulle veroorsaak.

---

60) CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 23/6/1826, pp. 4-5.

61) J182 Opgaafrol, Somerset-Oos 1825, p. 76.

Daarom het hulle 'n ernstige versoek tot die goewerneur gerig dat hulle grond in ewigdurende erfpag aan hulle toegeken moes word. Hulle het ook gevra dat die regering geen voorwaardes en beperkings betreffende slawe-arbeid moes stel nie en dat hulle toegelaat moes word om slawe in diens te neem.⁶²⁾

Van die inwoners van die wyke Agter-Sneeuberg, Baviaansrivier en Tarka het soortgelyke petisies na die goewerneur gestuur. Die petitionarisse het ook gekla dat die nuwe maatreël sou meebring dat talle grensboere heeltemal geruïneer word.⁶³⁾

In April 1827 het die goewerneur bekend gemaak dat die Britse regering besluit het dat dit vir hom aanvaarbaar sou wees dat diegene wat hulle rekweplase reeds bebou of die grond bewerk het, toegelaat word om op die plase aan te bly. Hulle moes egter 'n onderneming gee dat hulle nie van slawe-arbeid gebruik sou maak om die grond te bewerk nie.⁶⁴⁾

Die grensboere se verontwaardiging oor die saak het voortgeduur en in Junie 1832 het 496 petitionarisse, waaronder veldkmdt. S.J. van Wyk en vk. A. Pretorius, nog 'n versoekskrif aan goewerneur Lowry Cole gestuur. Hulle het gekla dat die inperking in verband met die gebruik

62) CO 8459 Private Individuals, Letters re Land Matters: A. Pretorius - R. Bourke, 2/8/1826, no. 151; Vergelyk CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 31/8/1826, pp. 60-61.

63) CO 8460 Private Individuals, Letters re Land Matters, Somerset : S.J. van Wyk en 84 inwoners van die wyk Tarka - R. Bourke, ongedateer, no. 23; Vergelyk CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 11/8/1826, p. 50; CO 8538 Letters Despatched on Land Matters : R. Plasket - W. Mackay, 6/9/1826, ongepagineer.

64) J.C. Visagie : Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek, p. 18.

van slawe-arbeid sou meebring dat hulle hul grond nie sou kon benut nie. Hulle het versoek dat dié ernstige grief aan die Britse regering voorgelê moes word.⁶⁵⁾

Siviele kommissaris Campbell het in Desember 1835 tot die gevolgtrekking gekom dat die grensboere nie hul grondbriewe wou ontvang nie vanweë die klousule dat grondbriewe slegs uitgereik sou word aan grensboere wie se plase deur vrye arbeiders bewerk word. Na die vrystelling van slawe op 1 Desember 1834 het die grensboere opnuut aangedring dat hulle die grondbriewe wou ontvang.⁶⁶⁾

Dit blyk dat die maatreël van die regering om nie grondtoekennings aan aansoekers te maak wat slawebesitters binne die genoemde gordel was nie, 'n ernstige grief onder baie inwoners van die noordoosgrenswyke was. Die doelstelling van die regering was om te verseker dat grond wat in die toekoms deur die regering toegeken word, nie deur slawe nie, maar deur vrye arbeiders bewerk sou word.

'n Verdere beswaar van die noordoosgrensboere was die groot somme geld wat baie boere vir die inspeksie en opmeting van hul grond moes deponeer sonder die versekering dat hulle die grondbriewe binne 'n afsienbare tyd sou ontvang.⁶⁷⁾ 'n Versoekskrif van Mei 1827 deur die Afrikanerboere van Brakrivier bied die geleentheid om die algemene lewensomstandighede en probleme in verband

---

65) CO 3959 Memorials Received, S-T : S.J. van Wyk - L. Cole, 20/6/1832, ongepagineer.

66) SG 6/1 Diverse indexes, lists, memoranda, reports, letters received, notes on land, etc : D. Campbell - B. D'Urban, 11/12/1835, ongepagineer.

67) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 90.

met grond waaronder Erasmus en sy mede-grensboere gebuk moes gaan, van naderby te beskou.

Die petisionarisse het beswaar aangeteken teen die hoë opmetingsgeld wat hulle moes betaal. Hulle het aangevoer dat hulle vier stuiwers vir elke morg wat opgemeet word aan die landmeter moes betaal. Dit het die landmeters in staat gestel om binne 'n kort tydperk groot bedrae geld in te vorder. Die grensboere het verwys na 'n landmeter wat binne die tydperk van twee maande rekeninge ter waarde van byna 18 000 riksdaalders ingevorder het.

Die petisionarisse het die hoë opmetingskoste as 'n ernstige grief beskou. Dit het hulle genoodsaak om skuld aan te gaan, of om hulle aansoeke op grond te laat vaar. Daarom het die petisionarisse gevoel dat grond, soos die gebruik in Graaff-Reinet was, teen twee stuiwers per morg deur die landmeters opgemeet moes word.

Die vermindering in opmetingskoste is reeds in 1818 deur die plaaslike owerheid van Graaff-Reinet voorgestel en deur die koloniale regering goedgekeur. Die landmeters sou ook voorgestel het om grond in ander distrikte teen twee stuiwers per morg op te meet.⁶⁸⁾ Stockenstrom het in Junie 1818 aan landmeter Azerond berig dat hy aan die goewerneur voorgestel het dat vir elke stuk grond bo 250 morg nie meer as drie stuiwers en vir elke stuk grond bo 500 morg nie meer as twee stuiwers per morg gevra moes word nie.⁶⁹⁾

---

68) CO 8470 Memorials for land, George : A. Pretorius en 30 petisionarisse - W. Mackay, 15/5/1827, ongepagineer.

69) SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals : A. Stockenstrom - A. Azerond, 30/6/1818, ongepagineer.

Van die inwoners van die wyk Brakrivier het baie verontwaardig oor die hoë opmetingskoste gevoel, want in April 1828 is nog 'n versoekskrif na kommissaris-generaal Stockenstrom gestuur. Weer eens het hulle gekla dat hulle vir die opmeting van grond vier stuiwers per morg aan landmeter Azerond moes betaal. Dit was in teenstelling met die regulasies wat in 1818 in Graaff-Reinet ingestel is en waarvolgens Azerond daar opmetingswerk gedoen het.

Voordat die distrik Somerset in 1825 tot stand gekom het, was die wyk Brakrivier deel van die distrik Graaff-Reinet. As deel van Graaff-Reinet het die inwoners twee stuiwers per morg betaal. Die petisionarisse was nie bewus daarvan dat die distriksverandering met 'n verhoging van 50% in die opmetingskoste gepaard gegaan het nie. Sou hulle van enige verhoging in opmetingsgeld bewus gewees het, sou hulle van Graaff-Reinet se landmeter se dienste gebruik maak wat bereid was om teen twee stuiwers per morg opmetingswerk te doen.⁷⁰⁾

Volgens kommissaris-generaal Stockenstrom het Azerond onderneem om sy opmetingswerk teen twee stuiwers per morg te verrig. Terwyl Azerond by vk. Pretorius besoek afgelê het ter invordering van sy opmetingsgeld, het hy egter ontken dat hy ooit voor Stockenstrom onderneem het om grond teen twee stuiwers per morg op te meet. Azerond het verklaar dat hy onderneem het om in die distrik Graaff-Reinet teen drie stuiwers per morg opmetingswerk te doen. Azerond het dit egter nie as 'n vaste reël beskou om opmetingswerk in elke distrik teen dieselfde bedrag te verrig nie.

---

70) LG 2 Letters Received from Civil Commissioner, Graaff-Reinet : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 15/4/1828, pp. 204-210.

Volgens vk. Pretorius was die inwoners van Brakrivier nie bereid om meer as twee stuiwers per morg te betaal nie. Vele inwoners sou in totale ramspoed gedompel word indien hulle meer as twee stuiwers per morg moes betaal. Pretorius het onderneem om nie meer as twee stuiwers per morg te betaal alvorens Stockenstrom op sy brief gereageer het nie.⁷¹⁾

Daarop het siviele kommissaris Campbell in Maart 1829 vir Azerond versoek om te verklaar of hy enige ooreenkoms met kaptein Stockenstrom gesluit het en of hy enige grond teen twee stuiwers per morg opgemeet het en waarom hy grond teen vier stuiwers per morg in die wyk Brakrivier wou opmeet.⁷²⁾ Ook landmeter-generaal C.C. Michell het vir Azerond versoek om te verklaar op wie se gesag hy die grond teen vier stuiwers per morg wou opmeet.⁷³⁾

In antwoord hierop het Azerond verklaar dat hy reeds sedert 1825 grond in die wyk Brakrivier opgemeet het. Volgens Azerond het landdros Mackay tydens die inspeksie van die grond voorgestel dat die grond teen twee stuiwers per morg opgemeet word. Azerond sou egter toe beswaar aangeteken het en sedertien het hy die grond teen vier stuiwers per morg opgemeet. Hy het verklaar dat hy nooit grond teen twee stuiwers per morg opgemeet het nie en ook

---

71) SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 7/3/1829, ongepagineer; Vergelyk CO 367 Letters Received from the Commissioner General : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 7/3/1829, pp. 63-65.

72) SG 1/1/1/9 Letters Received, Civil Commissioners, A-C : D. Campbell - A. Azerond, 14/3/1829, ongepagineer.

73) SG 2/1/1/1 General Letters Despatched : C.C. Michell - A. Azerond, 25/5/1829, p. 5.

nooit ingestem het om grond teen daardie bedrag op te meet nie.⁷⁴⁾

Landmeter-generaal Michell se bevinding was dat daar tussen die grensboere en die landmeters slegs mondeling ooreengekom is dat grond teen twee stuiwers per morg opgemeet kon word. Voordat die regering instruksies uitgevaardig het dat grond teen twee stuiwers per morg opgemeet moet word, het Azerond dus geen wet oortree om grond teen vier stuiwers per morg in Brakrivier op te meet nie.⁷⁵⁾

Volgens Stockenstrom het Azerond in 1818 voorgestel dat onderskeid tussen ryk en arm grondaansoekers getref moes word. Stockenstrom het dit duidelik onder die landmeter se aandag gebring dat hulle nie vir meer as twee stuiwers per morg kon opmeet in die barre en uitgestrekte oppervlaktes van die noordoosgrenswyke nie. Stockenstrom het verklaar dat Azerond die voorbeeld van die landmeters van Graaff-Reinet moes volg, of glad nie opmetingswerk verrig nie. Die hoë opmetingskoste van vier stuiwers per morg was volgens Stockenstrom heeltemal teenstrydig met die lae opbrengsgebied waarin dit ingevorder was.⁷⁶⁾

Voorvalle van korrupsie en pligsversuim deur die regeringsamptenare, die foutiewe opmeting van grond en oneerlikheid deur die landmeters, het daartoe bygedra dat die verhouding tussen die regering en die noordoosgrensboere verder verswak het.

---

74) SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals : A. Azerond - C.C. Michell, 13/6/1829, no. 15.

75) SG 2/1/1/1 General Letters Despatched : C.C. Michell - J. Bell, 28/7/1829, p. 8.

76) SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals : A. Stockenstrom - J. Bell, 28/3/1829, ongepagineer.

Die staatsaanklaer, M. Onkruidt, blyk een van die skuldiges te wees. Van die talle plase wat in die jare twintig in Tarka, Brakrivier en Oos-Rietrivier geïnspekteer en opgemeet is, en waarvan die koste daaraan verbonde reeds in 1827 ingevorder is, het Onkruidt die lys eers in April 1828 na die koloniale kantoor gestuur. Omdat die lys van dié groot aantal plase ontbreek, kon nie vasgestel word of die administrasie van erfpag op die plase voor die emigrasie afgehandel is nie.⁷⁷⁾

Azerond sou vir die opmetingswerk wat hy in die wyk Brakrivier verrig het, die bedrag van 13 482 riksdalder aan Onkruidt betaal het. Van daardie bedrag het die Inspeksiekommissie egter 'n groter deel ontvang as wat hulle veronderstel was om te kry. As vergoeding vir die invordering van die geld was Onkruidt, toe resident-magistraat van Somerset, op 2½% van die totale bedrag geregtig. Dit het geblyk dat Onkruidt die bedrag van 894 pond, 14 sjielings en 11 en 'n kwart pennies ingevorder het. Twee en 'n half persent van daardie bedrag het die totaal van 22 pond, sewe sjielings en vier en 'n halwe pennies beloop. Onkruidt het egter 47 pond, 19 sjielings en sewe en 'n derde pennies aan homself toegeken. Hy het dus 'n groter bedrag aan homself toegeken as waarop hy geregtig was.⁷⁸⁾

Daar is ook van die noordoosgrensboere verwag om geld te deponeer voordat die inspeksie van die grond plaasgevind het. Daardeur het die boere verliese gely en gevaar geloop om hulle aanspraak op grond te verloor. Daarom was hulle traag om hulle fooie te betaal.

---

77) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 107.

78) 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - M. Onkruidt, 10/9/1830, p. 92.

In November 1827 het die opmetingsgeld wat aan Azerond verskuldig was 24 461 riksdaalders beloop. Hiervan is 10 379 riksdaalders aan Azerond uitbetaal. Landdros Mackay het gevind dat die inwoners wie se plase deur Azerond opgemeet was, traag was om hul fooie te betaal. Die gevolg was dat daar nie genoeg geld in die distrikskas beskikbaar was om vir Azerond te betaal nie.⁷⁹⁾

In April 1828 het ook staatsaanklaer Onkruydt verklaar dat talle inwoners van die wyk Brakrivier, Tarka en Rietrivier traag was om hul opmetingsgeld te betaal.⁸⁰⁾ Siviele kommissaris Campbell het in Maart 1829 verklaar dat indien die inwoners van Brakrivier nie hulle opmetingsgeld betaal nie, sou hul grondbriewe nie uitgereik word nie.⁸¹⁾

Kommissaris-generaal Stockenstrom het verklaar dat die bepaling dat boere geld moes deponeer voordat die inspeksie van grond plaasgevind het, groot ongerief vir die aansoekers veroorsaak het. Dikwels was die aansoekers verplig om van hul vee te verkoop om hulle in staat te stel om van hul deposito's te betaal. Boonop het daar heelwat tyd verloop voordat die inspeksie plaasgevind het. Maande het verloop tussen die inspeksie en opmeting van grond en soms tien tot 15 jaar tussen die opmeting en die uiteindelijke toekenning van grond. Sou die grond nie aan 'n individu toegeken word nie, moes die geld wat hy gedeponeer het aan die individu terugbesorg

---

79) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 12/11/1829, no. 111.

80) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : M. Onkruydt - acting secretary to Government, 14/4/1828, ongepagineer.

81) SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 7/3/1829, ongepagineer; Vergelyk CO 367 Letters Received from the Commissioner General : A. Pretorius - A. Stockenstrom, 7/3/1829, pp. 63-65.

word. Die gevolg was dat die individu heelwat rente verloor het.

Vir Stockenstrom was dit duidelik dat buiten vir 'n klein bedrag vir die inspeksie van grond, daar geen uitgawes voor die opmeting daarvan op die boere gelê moes word nie. Eers na die opmeting moes die landmeters aanspraak op betaling kon maak. Dit sou die aansoekers in staat stel om hul opmetingsgeld te betaal. Indien die siviele kommissaris tydens die inspeksie vind dat grond nie geskik was nie, moes dit onder die aansoeker se aandag gebring word. Dan moes die grond nie opgemeet word nie.⁸²⁾ In April 1832 het Stockenstrom herhaal dat grondaansoekers nie verplig moes word om uitgawes aan te gaan voordat die opmetingswerk voltooi is nie.

Die regeringsamptenare het ook versuim om die grond te inspekteer voordat die opmeting daarvan plaasgevind het. Volgens Stockenstrom moes die regering eers toestemming verleen voordat die landmeters toegelaat word om grond op te meet. Volgens die regulasies van 30 September 1814 was alle opmetings voor inspeksie onwettig. Dit sou die boere aan die genade van die landmeters oorlaat.⁸³⁾

Weens hul veelvuldige pligte was dit skynbaar so onmoontlik vir die siviele kommissaris om alle plase te inspekteer dat hulle, met die oog op vinniger vordering, die landmeters gelas het om met die opmeting voort te gaan voordat die inspeksie gedoen is. Toe dié praktyk bekend geword het, het die goewerneur dit in 'n omsendbrief aan alle siviele kommissaris op 13 April

---

82) CO 367 Letters Received from Commissioner General : A. Stockenstrom - J. Bell, 28/3/1829, no. 9, pp. 68-76.

83) CO 402 Letters Received from Commissioner General : A. Stockenstrom - J. Bell, 12/4/1832, no. 5, pp. 13-20.

1834 verbied en hulle gelas om alle opgemete plase te inspekteer en die inspeksierapporte sowel as die kaarte na die landmeter-generaal se kantoor te stuur.

Campbell het 'n jaar tevore gekla dat die aard van die landskap die aanwysing van grense en bakens bemoeilik het. Die verdeling van die grond in ewe groot eenhede was onmoontlik en het tot groot ontevredenheid gelei. Die twiste oor bakens het ook die landmeter se taak bemoeilik. Campbell het nie die tyd gehad om aan elke grondtuis aandag te gee nie.⁸⁴⁾

Campbell moes egter erken dat hy dikwels grondinspeksies nā opmeting uitgevoer het. Die assistent-landmeter-generaal, W.F. Hertzog, het later vasgestel dat Campbell baie min van die inspeksies ooit uitgevoer het. Hoewel hy nalatig was en oortree het, het die regering nie teen hom opgetree nie. Sy optrede het nietemin groot ontevredenheid en tot talle grondgeskille aanleiding gegee.⁸⁵⁾

Campbell het hom verder verweer en aangevoer dat opdragte van die goewerneur hom lank in die Katriviernedersetting besig gehou het. Daarom kon hy nie aandag aan die groot stukke onopgemete grond in Somerset gee nie.⁸⁶⁾

In September 1834 het Campbell weer eens erken dat byna al die opmetings wat gedurende sy administrasie in die

---

84) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 106-107.

85) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 95.

86) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 106.

distrikte Albany en Somerset uitgevoer is, sonder die inspeksie vooraf plaasgevind het.⁸⁷⁾

Eintlik was Campbell die slagoffer van die administratiewe verwaarloosing van die grensdistrikte. Die aanvanklike okkupasie en toekenning van plase was ongeorden en onbeplan. Die eerste okkupeerders in 'n gebied het plek-plek die beste plase uitgesoek en die latere plaastoekennings tussen hulle het sodanig met die eerste plaasgrense oorvleuel dat dit twiste uitgelok het.⁸⁸⁾

Om sake te vererger het van die landmeters hulleself die reg toegeëien om self die opmetingsgeld in te samel. In Oktober 1836 het Azerond verklaar dat hy persoonlik die opmetingsgeld in die wyk Brakrivier ingesamel het. Volgens hom het hy en siviele kommissaris Campbell ooreengekom dat hy self die opmetingsgeld in Tarka en die ander wyke sou invorder.⁸⁹⁾ Dit het geblyk dat Azerond die geld op 'n onwettige wyse ingesamel het.⁹⁰⁾ Luitenant-goewerneur Stockenstrom het in November 1836 aangevoer dat die onwettige invordering van opmetingsgeld deur Azerond in die naam van Campbell, 'n ernstige grief onder die inwoners van Cradock was.⁹¹⁾ Ons kan aanvaar dat Stephanus Erasmus ook met die voorvalle van korrupsie bekend was en dat dit hom ongelukkig gestem het.

---

87) CO 2749 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J.G. Brink, 18/9/1834, no. 102.

88) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, p. 107.

89) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Azerond - H. Hudson, 16/10/1836, no. 3, p. 380.

90) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : H. Hudson - D. Campbell, 19/1/1836, no. 6, p. 384.

91) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 21/11/1836, no. 94, pp. 374-377.

Stockenstrom het in April 1837 verklaar dat Azerond aangesê is om grond op te meet, maar nie om die opmetingsgeld te ontvang nie. Dit het geblyk dat Azerond onder dié valse voorwendsel dat dit op gesag van siviele kommissaris Campbell geskied het, geld van verskeie boere ontvang het.⁹²⁾ Dié gebruik het die sisteem vir landmeters daargestel om die grensboere uit te buit deurdat hulle soveel grond as moontlik kon opmeet en soveel geld as moontlik kon invorder, sonder dat die grond vooraf geïnspekteer is. Geen verslag oor die verrigtinge het ooit die regering bereik nie. Volgens Stockenstrom was dit sulke voorbeelde van wanbestuur wat tot die boere se landsverhuising aanleiding gegee het.⁹³⁾

Dit blyk ook dat Azerond aan die boere meegedeel het dat indien hulle nie die opmetingsgeld aan hom betaal nie, die grond vir ander boere opgemeet sou word. Die boere is dus van hulle geld beroof en Azerond is deur die regering ontslaan.⁹⁴⁾

Boonop het dit aan die lig gekom dat die landmeters die grond verkeerd opgemeet het. Dit is te verstane dat wanneer sulke berigte die noordoosgrensboere soos Stephanus Erasmus bereik het, dit tot paniek en 'n gevoel van onveiligheid onder hulle gelei het.

Reeds in November 1827 het landdros Mackay bekend gemaak dat talle van die plase wat in 1825 in die wyk Brakrivier geïnspekteer is, nie korrek deur Azerond opgemeet is

---

92) GH 8/3 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 26/4/1837, no. 170, pp. 186-189.

93) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 23/8/1837, no. 269, pp. 455-467.

94) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 7/9/1837, no. 282, pp. 620-630.

nie.⁹⁵⁾ In Junie 1834 het landmeter-generaal Michell verklaar dat die landmeters nie betaal moes word voordat hul werk eers nagegaan en 'n sertifikaat uitgereik is dat hul werk korrek gedoen is nie.⁹⁶⁾

Wat die defekte opmetingswerk van landmeters vir hierdie jare betref, kan met een spesifieke voorbeeld volstaan word. In November 1835 het vk. Abraham Pretorius gekla dat landmeter Elemans in 1829 vasgestel het dat sy plaas Groote Vallei, geleë aan die Suurberg, verkeerd deur Azerond opgemeet is. Kaptein C. Bird, ook 'n regeringslandmeter, is aangesê om Pretorius se plaas weer op te meet.⁹⁷⁾

Waarskynlik was Bird se opmetingswerk ook nie korrek nie. In April 1841 het regeringslandmeter G.D. Greaves opgemerk dat sy opmeting van die plaas Groote Vallei van Abraham Pretorius nie met dié van Bird ooreengestem het nie.⁹⁸⁾ Pretorius het die kwessie herhaaldelik onder siviele kommissaris Campbell se aandag gebring, maar tot op daardie stadium was nog niks gedoen nie.

Die algemene gevoel van die grensboere in Brakrivier was dat daar 'n heropmeting van plase in die wyk moes plaasvind. Baie boere was daarvan oortuig dat hul plase se oppervlakte nie die helfte so groot was as wat deur opmeting vasgestel is nie. Nietemin moes hulle betaal

---

95) CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land Matters, Somerset : W. Mackay - R. Plasket, 12/11/1827, no. 111.

96) CO 425 Letters Received from Surveyor General : C.C. Mitchell - J.G. Brink, 5/6/1834, no. 99.

97) SG 6/1 Diverse indexes, lists, memoranda, reports, letters received, notes on land, etc : H. Somerset - B. D'Urban, 5/11/1835, ongepagineer.

98) SG 1/1/5/1 Letters Received, Sundry Matters : G.D. Greaves - W.F. Hertzog, 9/4/1841, ongepagineer.

vir die opmeting van plase wat as twee maal die werklike grootte daarvan aangegee is.⁹⁹⁾

In November 1835 het Campbell bevestig dat Azerond nie sy opmetingswerk noukeurig gedoen het nie. Kaptein Bird is aangestel om vas te stel waar die fout lê. Ook hy het vasgestel dat daar 'n groot fout in die opmetings van Azerond was.

Volgens Campbell het die grensboere eers nadat die fout by Pretorius se plaas blootgelê is, te kenne gegee dat soortgelyke foute in die opmeting van hul plase bestaan het. Hy het die gevolgtrekking gemaak dat die foute in die opmetingswerk oor die algemeen nie so omvangryk was nie.¹⁰⁰⁾

Dit het geblyk dat ook ander landmeters grond nie korrek opgemeet het nie. Luitenant-goewerneur Stockenstrom het in September 1837 bevind dat landmeter White ook grond na willekeur opgemeet het. White sou elke bestaande wet en regulasie omseil het. Vir jare het hy nooit enige grondbrief uitgemaak nie. Weer eens is die boere van hul geld beroof. Die boere het al die skuld voor die regering se deur gelê.¹⁰¹⁾ Dit was dieselfde landmeter White wat Mooiplaats vir Stephanus Erasmus opgemeet het.¹⁰²⁾ Moontlik was Erasmus se plaas dus ook verkeerd opgemeet.

---

99) SG 6/1 Diverse indexes, lists, memoranda, reports, letters received, notes on land, etc : H. Somerset - B. D'Urban, 5/11/1835, ongepagineer.

100) SG 6/1 Diverse indexes, lists, memoranda, reports, letters received, notes on land, etc : D. Campbell - anoniem, 11/12/1835, ongepagineer.

101) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 7/9/1837, no. 282, pp. 620-630.

102) SG 3/1/7/1 Surveyor of Land-surveyors Brown and White : Return of the names of persons for whom lands have been surveyed and inspected but not yet

Landmeter White is deur Brown opgevolg, maar spoedig het dit geblyk dat daar ook nie op sy opmetings peil getrek kon word nie. Ook hy het geld op onwettige wyse ingevorder en die grensboere se grondbriewe is nooit aan hulle uitgereik nie. Die grensboere het tevergeefs gekla en versoekskrifte na die koloniale regering gestuur. Vanweë die verkeerde opmeting van grond het onsekerheid oor die korrekte grense van en landmerke op plase ontstaan.¹⁰³⁾

Daar kon nie van die arm grondbewoners wat alreeds vir die foutiewe opmeting betaal het, verwag word om vir die heropmeting te betaal nie. Daarom het landmeter-generaal C.C. Michell reeds in 1832 voorgestel dat hyself of die assistent-landmeter-generaal uitgestuur word om die heropmetingswerk te verrig. Indien bevind word dat die grond foutief opgemeet is, moes die skuldige landmeter vervolg en verplig word om die opmetingsgeld wat hy ontvang het, terug te betaal.¹⁰⁴⁾

In die Kaapse landmetingskantoor het 'n gebrek aan geld en die onrealistiese planne van die landmeter-generaal eweneens 'n remmende invloed op die afhandeling van grondsake uitgeoefen. Boonop het die gebrek aan goeie en akkurate opmetingsinstrumente die kantoor van die landmeter-generaal in die uitvoering van sy pligte belemmer. In 1832 was die instrumente van die kantoor so

---

reported up on in the District of Somerset, ongedateer, ongepagineer.

103) GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 7/9/1837, no. 282, pp. 620-630.

104) SG 2/1/1/1 General Letters Despatched : C.C. Michell - anoniem, 20/11/1832, ongepagineer.

geslyt dat Michell om 'n nuwe stel aansoek gedoen het.¹⁰⁵⁾

Met die nietigingverklaring van die opmetingswerk wat deur Azerond verrig is, het luitenant-goewerneur Stockenstrom in November 1836 verklaar dat dit 'n gevoel onder die noordoosgrensboere kon laat ontstaan dat daar geen geregtigheid en veiligheid onder die Britse regering bestaan nie en dat dit beter sou wees om by Dingane of Mzilikazi beskerming te soek.¹⁰⁶⁾

Die ontdekking van foutiewe opmetings in die noordoostelike distrikte het die uitreiking van grondbriewe verder vertraag. Talle noordoosgrensboere wat tot 20 jaar op hul grondbriewe gewag het, het nou ontdek dat hul plase weer opgemeet moes word voordat hulle die grondbriewe kon ontvang.¹⁰⁷⁾

In Augustus 1837 het verskeie grensboere by resident-magistraat Ziervogel omtrent hul grondbriewe navraag gedoen. Dit was veral vanweë die gerugte dat die grond nie korrek opgemeet was nie. Baie boere kon geen kopers vir hul plase vind nie, omdat hulle geen grondbriewe daarvoor kon toon nie.¹⁰⁸⁾

Landmeter-generaal Michell is persoonlik deur die goewerneur aangewys om die foute in die opmetings van grond in die wyk Brakrivier te gaan regstel. Verskeie

---

105) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, pp. 92-94.

106) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 21/11/1836, no. 94, pp. 374-377.

107) J.C. Visagie : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847, p. 94.

108) 1/SSE 10/1 a Letters Despatched, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Miscellaneous : J.F. Ziervogel - H. Hudson, 29/8/1837, ongepagineer.

vertragings wat langer as twaalf maande geduur het, het meegebring dat Michell nie daarheen kon gaan nie. Die vertragings in die heropmetings het groter probleme as ooit tevore veroorsaak.¹⁰⁹⁾

In Desember 1837 is aan W.F. Hertzog die taak opgedra om na die heropmeting van plase in die wyk Brakrivier ondersoek in te stel. In Maart 1839 het Hertzog ses rapporte ingestuur van 30 plase in Brakrivier wat deur Azerond opgemeet is en waarvoor deur landdros Mackay en sy heemraad in Mei 1827 verslag gelewer is. Volgens Hertzog se bevindings moes Azerond volkome van die foute bewus gewees het wat hy in sy opmetings begaan het. Hy het die regering en die grensboere doelbewus mislei en was slegs daarop uit om die boere uit te buit.

Hertzog het baie gevalle gevind waar Azerond grond opgemeet en geld ontvang het, terwyl inspeksie nooit vooraf plaasgevind het nie. Hy het grond opgemeet en teenstrydig met die regulasies self die opmetingsgeld ingevorder met die belofte om dit aan die plaaslike regering te rapporteer en die grondbriewe deur te stuur. Dit was egter nie gedoen nie.¹¹⁰⁾

Die heropmeting van plase in die noordoostelike grenswyke het soveel tyd in beslag geneem dat Hertzog in 1839 nog daarmee besig was. Teen dié tyd was die emigrasiebeweging in daardie wyke al byna verby.¹¹¹⁾

---

109) SG 1/1/3/3 Letters Received from Colonial Secretary: J. Bell - C.C. Michell, 12/9/1837, ongepagineer.

110) CO 2789 Acting Secretary to Lieutenant Governor : W.F. Hertzog - H. Hudson, 30/3/1839, pp. 171-174.

111) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 108-109.

bevind dat die lang verdragings in die toekenning van grondbriewe 'n belangrike rede was waarom sommige boere besluit het om te emigreer.¹¹²⁾ In The Graham's Town Journal van 1 Desember 1842 is ook aangevoer dat die wanpraktyke in die opmeting van grond en verdragings in die toekenning van grondbriewe een van die hoofredes vir emigrasie was.¹¹³⁾

In hoe 'n mate hierdie faktore 'n rol in Stephanus Erasmus se besluit om te emigreer gespeel het, is moeilik om te bepaal. Dat griewe oor grondkwessies wel 'n rol kon gespeel het, is seker. Daar is voldoende bewys vir so 'n stelling. Erasmus het verskeie versoeke gerig dat sy plase in ewigdurende erfpag aan hom toegeken moes word. Tevergeefs het hy op die grondbriewe gewag. Verder is sy plaas deur 'n landmeter opgemeet wie ontmasker is dat hy plase verkeerd opgemeet en die boere uitgebuit het. Uit sy briewe blyk dit dat sy grond hom na aan die hart gelê het. Daarom sou struikelblokke oor grondbesit hom beslis krielrig gemaak het.

---

112) A 519 vol. 28 Notes and Memoranda, 28/2/1838, pp. 49-55.

113) A519 vol. 38 The Graham's Town Journal, 1/12/1842, p. 69.

HOOFSTUK 6

DIE MOORDAANKLAG EN OPTREDE TEENoor SLAWE

A. Die moordaanklag teen Stephanus Erasmus

Een van die faktore wat waarskynlik daartoe aanleiding gegee het dat Stephanus Erasmus besluit het om sy lot by die emigrante in te werp, was die moordaanklag wat daar teen hom aanhangig gemaak is. In uitvoering van die opdrag van kol. Henry Somerset van 1 November 1835,¹⁾ het Erasmus vir Africa, 'n Mantateeskaptein woonagtig by Donkerhoek verplig om van die vee in sy besit af te gee. Daarna is 'n aantal Mantatiese na oorkant die Oranjerivier verskuif. Onderweg het Erasmus 'n Mantatees doodgeskiet. Dit is egter nodig om eers lig te werp op die faktore wat tot hierdie gebeure aanleiding gegee het.

Die Mantatiese wat by Donkerhoek woonagtig was, het hulle dikwels aan veediewery skuldig gemaak. So het vrederegter Robert Hart verklaar dat lede van 'n kommando hom ingelig het dat hulle van sy skape in besit van die Mantatiese by Donkerhoek naby die Klaas Smitsrivier gesien het. Hart wou vasstel of daar enige waarheid in die berigte steek, aangesien alle vorige ondersoeke na die skape vrugteloos was. Hart het vervolgens na die plek gegaan waar die gesteelde vee volgens berigte sou wees.

Op 3 Junie 1835 het Hart vir prov. vk. Mauritz Krugel langs die ou grens van die Swart-Kei en Klaas Smitsrivier ontmoet. Volgens Krugel was daar ongeveer 700 Mantatiese en Thembu by Donkerhoek teenwoordig. Volgens hom was daar gesteelde vee in hul troppe aanwesig.

---

1) A519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - S.P. Erasmus, 1/11/1835, p. 105.

By die burgerwag aan die Swart-Kei en Klaas Smitsrivier het prov. vk. Gert Olivier vir Hart ingelig dat hy twee maal gesteelde vee by die kraal van die Thembukaptein, Dumisa, afgeneem het. Olivier het 21 en 33 stuks gesteelde beeste onderskeidelik op 8 en 11 Mei 1835 geneem.

Krugel, Hart en Olivier het daarna verskeie krale besoek. By hierdie krale is groot veetroppe gevind. Van die noordoosgrensboere se vee is ook onder die troppe gevind. Met hul besoek aan die sewende kraal het kaptein Cobus 157 beeste en 300 skape in sy besit gehad. Cobus het verklaar dat hy eens by Stephanus Erasmus aan die Stormbergspruit woonagtig was. By die negende kraal het Hart vasgestel dat sy gebrandmerkte skape in besit was van die Mantatees-kaptein, Africa. Ook by die kraal van kaptein April aan die Stormbergspruit het Hart van sy vee aangetref.

Nadat kaptein April 'n Thembukraal by die Swart-Keirivier beroof het, het die Korana op 28 Mei 1833 vir April aangeval en al hul vee weggedryf. Daarop het April en sy mense skuiling in die Kolonie kom soek en is hulle onder die grensboere versprei.

Dit is welbekend dat die Mantatiese bestaan het uit verskeie stamme uit die binneland wat na die Kolonie gevlug het om skuiling teen hul vyande te soek. Hulle het feitlik geen besittings meer gehad nie. Hulle is onder die grensboere as veewagters versprei en het vir twee tot drie jaar goeie diens gelewer. As vergoeding het hulle vee ontvang. Daarna het baie van hulle van roof begin lewe en van plek tot plek rondgeswerf. Hart het bevind dat sommige rowers wel opgespoor is, maar min is vanweë die geweldige afstand na die magistraat aan die gereg oorgelewer. Die moeite en uitgawes om oortreders

aan die gereg oor te lewer was dikwels so groot dat negatiendes van die kleiner diefstalle nooit aangemeld is nie. Die gevolg was dat sulke diefstalle aangemoedig is en dat die boere daagliks van hul eiendom verloor het.

Volgens Hart het daar geen twyfel bestaan dat die Mantatiese wel baie van die vee in hul besit as vergoeding ontvang het vir die diens wat hulle aan die boere gelewer het nie. Die vryheid waaroor hulle beskik het om van plek tot plek te swerf en die versamelplek by Donkerhoek het die geleentheid geskep om diefstalle te pleeg.²⁾

In sommige gevalle het dit gelyk asof van die grensboere die skuldiges was. Die getuienis in sulke gevalle blyk ietwat eensydig te wees, aangesien slegs die lydende party getuienis gelewer het. Die vraag of daar enige provokasie of regverdiging vir sodanige daad was, is selde gehoor, aangesien die aangeklaagdes nie teenwoordig was nie.³⁾

So byvoorbeeld het twee Mantatiese, genaamd Lucas en Malagas, inwoners van kaptein Africa se kraal oorkant die koloniale grens van die distrik Somerset, 'n klagte by resident-magistraat Campbell ingedien. Gert Olivier sou ongeveer vyf maande tevore ongeveer sewe van Lucas se beeste geneem het. Lucas sou die beeste van ene Thomas Hartley van Bathurst, John James en ene Smith ontvang het. Lucas was nie ooggetuie van die diefstal gewees nie, maar nadat hy verneem het dat Olivier die beeste geneem het, het hy na Olivier se woonplek gegaan waar hy sy vee gesien het. Lucas het die daaropvolgende vier

---

2) 1/SSE 8/100 Letters Received from Private Individuals: R. Hart - J.F. Ziervogel, June 1835, ongepagineer.

3) G.E. Cory : The Rise of South Africa III, p. 258.

maande herhaalde besoeke aan Olivier gebring, maar Olivier sou geweier het om die beeste terug te gee.

Malagas, 'n veewagter in die veld toe die beeste deur Olivier geneem is, het verklaar dat hy vir drie jaar in die Kolonie in diens was by ene Theodorus Daniël Potgieter van Grahamstad, Pieter Retief van Winterberg en 'n persoon genaamd King. Vir sy diens gelewer het Malagas ses beeste ontvang wat hy saam na Donkerhoek geneem het. Malagas het getuig dat Olivier, wat naby Donkerhoek woonagtig was, ongeveer drie maande tevore met 20 berede mans opgedaag het. Hulle het tien beeste van Malagas self, ses beeste van sy vader January en ses beeste wat aan January se kraal behoort het, geneem. Volgens Olivier het hy die beeste geneem omdat hy onder die indruk verkeer het dat dit beeste was wat in die Kolonie gesteel is. Al 22 beeste het uiteindelik gevrek weens die gebrek aan weiding op Olivier se plaas.⁴⁾

Die Mantateeskaptein, Africa, het ook 'n klagte ingedien dat Gert Olivier ongeveer sewe of agt maande tevore die Mantateeskaptein Seperrrie aangesê het om beslag te lê op die vee van die Thembu wat in daardie deel van die Kolonie was. Daarop het Seperrrie op 200 beeste beslag gelê. Olivier het 110 beeste aan die kaptein gegee en 90 vir homself gehou. Die Thembu het by die sendelinge by Klipplaatsrivier gaan kla en hulle het weer die kwessie onder assistent-siviele kommissaris Ziervogel se aandag gebring. Ziervogel het met Olivier in verbinding getree wat daarop afstand van 30 beeste gedoen het. Olivier het 60 beeste behou en Seperrrie beweeg om van 60 beeste

---

4) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 12/12/1835, no. 2; Vergelyk 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 1/12/1835, pp. 380-381.

afstand te doen. Saperrie het die orige 50 stuks beeste behou.⁵⁾ Daarop is 'n lasbrief vir die inhegtenisname van Gert Olivier uitgereik.⁶⁾

Wat verder gebeur het is nie bekend nie, maar dit blyk dat Olivier wel in hegtenis geneem was. Volgens Maurice Robson het die inhegtenisname van Olivier deur siviele kommissaris Campbell tot die negatiewe gesindheid van die Stormbergspruitboere bygedra.⁷⁾ Stephanus Erasmus sou beslis ook van hierdie gebeure kennis gedra het. Dit sou tot sy ontevredenheid oor die teenwoordigheid van die Mantatse by Donkerhoek bygedra het.

Dit was sulke voorvalle wat daartoe aanleiding gegee het dat kol. Henry Somerset gestuur is om toestande in die noordoosgrenswyke te ondersoek. Soos reeds in 'n vorige hoofstuk bespreek, het kol. Somerset tydens sy besoek aan die Kraairivier in November 1835 vir vk. Stephanus Erasmus opdrag gegee dat rondswerwende Mantatse en ander vlugteling ingelig moes word dat hulle nie toegelaat sou word om in die Kolonie rond te swerf nie. Sulke persone moes gearresteer en ontwapen word en oorkant die Oranjerivier verskuif word. Uitsonderinge sou diegene

-
- 5) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 1/12/1835, no. 1; Vergelyk 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 12/12/1835, pp. 377-378.
- 6) 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 18/12/1835, pp. 400-401; Vergelyk 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate: J.F. Ziervogel - D. Campbell, 23/12/1835, ongepagineer.
- 7) A519 vol. 4 Letters Received : M. Robson - B. D'Urban, 3/3/1836, pp. 98-101.

wees wat bereid was om in diens van die grensboere te tree. Sulke persone se name moes geregistreer word.⁸⁾

Indien die rondlopers nie aan vk. Erasmus se opdragte gehoor wou gee nie, het hy oor die mag beskik om hulle daartoe te dwing. Sou die Mantatiese van wapengeweld gebruik wou maak en sodoende vir Erasmus in die uitvoering van sy opdragte verhinder, dan het hy die mag gehad om hulle te laat doodskiet.⁹⁾

Kolonel Somerset het soos vrederegter Robert Hart bevind dat die noordoosgrensboere eerder in die verlies van gesteelde eiendom berus as om die skuldiges voor die gereg te bring. Talle vlugtelingte het met hulle vee deur die noordoosgrenswyke getrek en na willekeur op die plase oorgestaan. As die grensboer geweld gebruik het, het hulle hom met die hulp van getuies by die magistraat van aanranding aangekla. Daardeur is die boer onmiddellik gedagvaar en moes hy borg betaal of tronk toe gaan. Aangesien daar te min amptenare was om wet en orde te handhaaf, is hulle verbied om die wet in eie hande te neem. Sodra hulle deur provokasie daartoe oorgegaan het, is hulle swaar gestraf.¹⁰⁾

Dit is dan teen die agtergrond van hierdie gebeure dat die moordsaak teen Erasmus beskou moet word. Na die klagtes wat kaptein Africa van Donkerhoek en Lucas en Malagas op 1 en 12 Desember 1835 by Campbell ingedien het in verband met die optrede van Gert Olivier, het 'n aantal Mantatiese in Januarie 1836 ook klagtes by Campbell oor die optrede van Stephanus Erasmus ingedien.

---

8) A519 vol. 3 Letters Received : H. Somerset - S.P. Erasmus, 1/11/1835, p. 105.

9) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : H. Somerset - S.P. Erasmus, 2/11/1835, p. 11.

10) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 98-99.

Die Mantatiese het die volgende getuienis gelewer. Jan July, alias Machati, het op 14 Januarie 1836 voor siviele kommissaris Campbell verklaar dat hy die afgelope jaar by Donkerhoek onder kaptein Rauca (alias Africa) woonagtig was. Ongeveer 'n maand tevore het Africa vanaf Donkerhoek na Grahamstad vertrek om sy klag teen Gert Olivier voor Campbell te lê. Ongeveer vyf dae na sy vertrek het vk. Erasmus en 12 of 14 gewapende grensboere by hul kraal opgedaag. Erasmus het die Mantatiese meegedeel dat kol. Somerset aan hom bevel gegee het dat die Mantatiese die Donkerhoek-omgewing moes verlaat en oorkant die Kraairivier moes verskuif.

Ene Jonas, een van Africa se volgelinge, het aan Erasmus meegedeel dat Africa na Grahamstad onderweg was. Hy het vir Erasmus versoek om die uitvoering van sy bevel te vertraag totdat Africa teruggekeer het. Die Mantatiese was van mening dat Africa opdrag van siviele kommissaris Campbell sou ontvang oor wat hulle te doen staan. Erasmus het egter volgehou dat kol. Somerset aan hom opdrag gegee het dat die Mantatiese tot oorkant die Kraairivier gedryf moes word aangesien die gebied waar hulle woonagtig was nie aan hulle behoort het nie. Jan July het verklaar dat dit op daardie stadium gereën het en dat hulle Erasmus gesmeek het om te bly totdat die reën opgeklaar het.

Weer eens het Erasmus geweier en volgens August, alias Moreliani, was die Mantatiese verplig om Donkerhoek daardie selfde dag te verlaat. Hulle is aangesê om in die rigting van die Kraairivier voort te beweeg. Jan July het verder verklaar dat hy geen kennis gedra het van die aantal Mantatiese wat Donkerhoek moes verlaat nie, maar dit sou 'n groot aantal wees.

'n Mantatees genaamd Amabushi, alias Maart, was vir vyf jaar in diens van kaptein Stockenstrom voordat hy na Donkerhoek verhuis het. Volgens Amabushi het drie gewapende grensboere in die vroeë oggendure by sy vader, Robert (Maketie), se kraal opgedaag. Hy het gehoor dat die Afrikanerboere sy vader meedeel dat al die Mantatiese Donkerhoek moes verlaat, en oorkant die Kraairivier moes gaan. Die grensboere het Hollands gepraat en Amabushi se seun, Machabi, het as tolk opgetree. Robert het die grensboere meegedeel dat kaptein Africa en April nie tuis was nie, maar hulle het daarop aangedring dat al die persone in die kraal moes vertrek.

Volgens Amabushi het vyf families met drie van die grensboere na die Kraairivier vertrek. Hy het ook klein groepies grensboere na ander Mantateeskrale sien vertrek. Nadat die Mantatiese 'n kort afstand van Donkerhoek beweeg het, het hulle drie ander grensboere verbygesteek wat 'n aansienlike aantal Mantatiese in die rigting van die Kraairivier begelei het.

August het getuig dat vk. Erasmus die Mantatiese beveel het om deur die nag te reis. Aangesien dit deur die hele nag gereën het, het Robert gesmeek dat hulle toegelaat moes word om vir die nag halt te roep. Die kinders het koud gekry en was nie in staat om voort te gaan nie. Die veldkornet het egter nie sy toestemming gegee nie en hulle aangesê om deur die nag voort te reis. Daarop het Erasmus weggery. Robert het egter besluit om Erasmus se opdrag te verontagsaam en hulle het daar oornag. Die volgende dag het die Mantatiese weer hul reis voortgesit.

Amabushi het verklaar dat Erasmus die volgende oggend met vier grensboere by vyf ander aangesluit het. Daarna het nog ses grensboere verbygekom. August het getuig dat die Mantatiese almal besig was om die vee langs 'n heuwel af

te dryf. Hulle was byna in gelid, maar 'n aansienlike afstand van mekaar, toe Erasmus naderkom.

Vier Mantatiese, naamlik August, Abraham, Amabushi en Robert was die verste weg van die rigting waaruit Erasmus gekom het. Erasmus het sonder om te praat verby hulle gery en na Robert gegaan.¹¹⁾ Robert was besig om die vee voort te dryf, toe Erasmus by hom kom. Behalwe 'n stok, het Robert niks in sy hande gehad nie. Die Mantatiese het nog net 'n entjie gevorder van die plek waar hulle die vorige aand geslaap het. August het nie vir Erasmus of enige lede van sy groep iets hoor sê nie.¹²⁾

Volgens August het Erasmus voor Robert gaan staan. Daarop het Robert in die rigting van August, Abraham en Amabushi begin hardloop. Amabushi het egter getuig dat Erasmus en nog 'n grensboer voor Robert gaan staan het en hom verplig het om te hardloop na die plek waar die res van die groep hulle bevind het, ongeveer 600 meter van die vee.

Daarop het Erasmus met sy geweer in die hande vir Robert agterna gesit. Toe Robert naby August-hulle was, het hulle ook begin hardloop. Daarop het Erasmus 'n skoot gevuur. Die koeël het Robert in die nek getref en hy was op slag dood.

Amabushi het verklaar dat hulle gestop het nadat Robert geskiet is. Hy het teruggekyk die oomblik toe Erasmus gevuur het. Die veldkornet het die geweer gelig en op

11) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 14/1/1836, no. 4; Vergelyk 1/AY 9/8 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J. Bell, 15/1/1836, pp. 37-38.

12) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 18/1/1836, ongepagineer.

Robert aangelê. August, Mabi, Abraham, Lebaas, Machabi en 'n grensboer was in die onmiddellike nabyheid toe Erasmus gevuur het. Erasmus self was ongeveer 12 meter van Robert toe hy geskiet het.

Volgens August was daar geen grensboere in die nabyheid toe Robert geskiet is nie. Daar was wel verskeie grensboere binne 60 meter vanaf Erasmus. Erasmus self was ongeveer 15 meter vanaf sy vader, Robert. August het ook gesien dat Erasmus sy geweer gelig, na Robert gemik en gevuur het.

Amabushi het verder getuig dat hy nie gesien het dat Erasmus enigiets gedoen het om vir Robert uit te lok nie. Hy was ook nie bewus daarvan dat Robert vir Erasmus geprovokeer het nie.

Nadat Robert geskiet is, het Erasmus weggegaan en die Mantatiese het vir Robert begrawe. Erasmus sou gepoog het om vir August en Amabushi te ontmoedig dat hulle vir Robert begrawe. Erasmus het gesê dat die aasvoëls hom moes eet. August het vir Erasmus gevra waarom hy vir Robert geskiet het. Erasmus het geantwoord dat die "Groote Baas" hom opdrag gegee het om hulle almal te skiet as hulle nie deur die nag trek nie.¹³⁾

Kaptein April en August het voorts verklaar dat nie een van die Mantatiese enige wapens by hulle gehad het toe Robert geskiet is nie. Hulle was in besit van drie assegaaië nadat hulle Donkerhoek verlaat het. In opdrag

---

13) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 14/1/1836, no. 4.

van die grensboere het hulle egter met hul vertrek die assegaaië weggegooi.¹⁴⁾

Ooreenkomstig die opdrag van kol. Somerset het vk. Erasmus ook sowat 13 gewere van die Mantatiese afgeneem. Volgens August het Erasmus twee perde by Abraham geneem wat aan Robert behoort het. Erasmus sou ook vyf perde by ander Mantatiese geneem het.

Daarna het Erasmus en sy mense die Mantatiese vir vier dae lank op hul reis vergesel totdat hulle die oewer van die Kraairivier bereik het. Die res van die tog het sonder enige voorval verloop. Toe hulle die Kraairivier bereik het, was die rivier in vloed en hulle kon nie oorkom nie. Jan July, Amabushi en August het al drie getuig dat die Mantatiese vir vier dae lank by die Kraairivier vertoef het. Daarna het 'n groepie van Erasmus se manne teruggekeer en die Mantatiese beveel om die rivier oor te steek.

Twee dae nadat hulle die rivier oorgesteek het, is die Mantatiese aangeval terwyl hulle geslaap het. Die aanval is geloods deur 'n groep Swartes en Korana onder leiding van Danster wat al hul vee afgeneem het. Hulle kon nie vasstel waarom Danster die daad gepleeg het nie. Die Mantatiese het probeer om hul vee te herwin, maar in die proses is ses van hulle doodgeskiet en vyf gewond.¹⁵⁾ Vrederegter O'Reilly het bogenoemde gegewens bevestig.¹⁶⁾

---

14) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 18/1/1836, ongepagineer.

15) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 14/1/1836, no. 4.

16) A519 vol. 37 The Graham's Town Journal, 28/1/1836, p. 210.

Aangesien die Mantatiese ongewapen was, moes hulle die stryd gewonne gee en is al hul beeste, skape, bokke en besittings deur Danster se mense weggevoer. August het bereken dat ongeveer 100 beeste en nog soveel skape en beeste deur die Korana weggevoer is.¹⁷⁾

Africa het verklaar dat van hom en tien families in sy onmiddellike omgewing 175 beeste en 324 skape en bokke weggevoer is. Sommige bronne dui aan dat die Mantatiese 900 beeste en 'n veel groter getal skape en bokke verloor het.

Africa het egter die volgende lys van vee wat weggevoer is, verstrek:

	beeste	skape en bokke
Africa (die kaptein)	70	100
July (sy broer)	30	50
Rosaline (sy moeder)	14	20
Jonas	7	10
September	6	10
Moos	6	9
Rammacollie	8	40
Old Prince	10	20
August (seun van Prince)	8	20
Jackalls	3	5
Gonamma	13	40
Totaal	175	324 ¹⁸⁾

17) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 14/1/1836, no. 4.

18) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 18/1/1836, ongepagineer; Vergelyk CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and

Daarop het die Mantatiese weer die Kraairivier na die Kolonie oorgesteek waar hulle gebly het totdat Africa van Grahamstad teruggekeer het. Die 12 getuies het met Africa na Grahamstad gegaan en hul vrouens en kinders by die Kraairivier gelaat. Behalwe vir 'n paar boklammers het die agtergeblewenes geen voedsel tot hul beskikking gehad nie.¹⁹⁾ Daarom het siviele kommissaris Campbell opdrag gegee dat aan die Mantatiese hulp verleen word indien benodig.²⁰⁾

In Mei 1835 het resident-magistraat Ziervogel bekend gemaak dat April en ander Mantatiese wat getuies in die saak teen Erasmus was, na Cradock onderweg was. Hoewel hulle vroeër aan siviele kommissaris Campbell verklaar het dat Danster al hul vee langs die Kraairivier geroof het, was hulle in besit van 60 beeste en 'n paar bokke. Ziervogel het gereken dat dit moontlik gesteelde vee kon wees. Daarom het hy die vrederegter van Cradock opdrag gegee om vas te stel hoe die Mantatiese só gou weer in besit van vee gekom het.²¹⁾

Somerset : D. Campbell - J. Bell, 22/1/1836, no. 19;
CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - B. D'Urban, 15/1/1836, no. 15.

- 19) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - J. Bell, 14/1/1836, no. 4; Vergelyk 1/AY 9/8 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J. Bell, 15/1/1836, pp. 37-38.
- 20) 1/SSE 8/32 Letters Received, Civil Commissioners and Resident Magistrate : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 15/1/1836, no. 7.
- 21) 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - J. O'Reilly, 19/5/1836, ongepagineer.

Die administratiewe verwaarlosing en gebrek aan kommunikasie in die noordoosgrensweke blyk duidelik uit 'n brief van siviele kommissaris Campbell aan die regeringsekretaris op 15 Januarie 1836. Daarin het Campbell vermeld dat hy nie enige gevolgtrekkings in verband met die Erasmus-saak kon maak nie. Campbell het verklaar dat hy nie bewus was van die aard van die instruksies van kol. Somerset aan vk. Erasmus toe hy sy sending na daardie deel van die Kolonie onderneem het nie. Campbell het dit egter as sy plig geag om beëdigde verklarings van die twee seuns van die oorledene te neem en dit na Somerset deur te stuur sodat verder geregtelike stappe geneem kon word.²²⁾

Campbell het voorts in sy rapport van 15 Januarie 1836 die mening uitgespreek dat vk. Erasmus van moord aangekla moes word.²³⁾ D'Urban het egter dieselfde maand vir Campbell daaraan herinner dat hy daardie streek op 14 Oktober 1835 onder krygswet geplaas het. Die maatreëls was steeds van krag en het behels dat die gebied van rondswerwende rowers skoongemaak moes word. D'Urban het versoek dat die aangeleentheid in die hande van kol. Somerset gelaat word. Hy het verklaar dat, om permanente vrede te handhaaf, daar voortgegaan moes word om krygswet te handhaaf.²⁴⁾

-
- 22) 1/AY 9/8 Letter Book, Government Departments : D. Campbell - J. Bell, 15/1/1836, pp. 37-38; Vergelyk CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - B. D'Urban, 15/1/1836, no. 15.
- 23) CO 2763 Letters Received from Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset : D. Campbell - B. D'Urban, 15/1/1836, no. 15.
- 24) A519 vol. 22 Letters Despatched, Colonial, Civil and Private Matters : B. D'Urban - D. Campbell, 29/1/1836, pp. 36-38.

Resident-magistraat Ziervogel het op 22 Januarie 1836 vir kol. Somerset in kennis gestel dat daar nog geen lasbrief vir Erasmus se inhegtenisname uitgereik was nie.²⁵⁾

In Februarie 1836 het Campbell sy spyt teenoor die goewerneur uitgespreek dat sy optrede ten opsigte van die Erasmus-saak nie die goewerneur se goedkeuring weggedra het nie. Campbell het aangevoer dat daar moeilik onderskeid getref kon word oor watter aangeleenthede presies onder krygswet geval het. Die bevel om rondswerwende individue na buite die distrik Somerset te verskuif, was afkomstig van die plaaslike owerhede en deur burgermagslede uitgevoer. Volgens Campbell kon die oorledene, Robert, homself as 'n Britse onderdaan beskou en moes hy nie aangesê word om te verskuif nie. Krygswet was op daardie stadium ook nog nie uitgebrei na die omgewing waar Robert woonagtig was nie.

Campbell het verklaar dat hy nie krygswet in daardie gedeelte sou opgehef het, indien dit geblyk het dat die gebied onder militêre gesag was nie. Campbell was wel daarvan bewus dat kol. Somerset deur goewerneur D'Urban opdrag gegee is om oor die uitvoering van sekere instruksies toesig te hou. Hy was egter nie bewus daarvan dat daardie stap behels het dat die gesag voortaan by die militêre gesag sou berus nie.

Campbell het die goewerneur versoek om sy posisie in aanmerking te neem. Indien hy sou geweier het om die saak te ondersoek, sou dit voorgekom het asof hy versuim het om sy pligte na te kom. Campbell het vir kol. Somerset versoek om die verklarings van die

25) 1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J.F. Ziervogel - H. Somerset, 25/1/1836, ongepagineer; Vergelyk 1/AY 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - J.F. Ziervogel, 15/1/1836, p. 40.

Mantateesgetuies te bestudeer, maar hy het geweier. Daarop het kol. Somerset die rapporte van Erasmus en vrederegter O'Reilly na hom gestuur om dit met die klaers se verklarings te vergelyk.

D'Urban het sy vrees uitgespreek dat Campbell se optrede tot groot ontevredenheid onder die noordoosgrensboere sou lei. Campbell was egter daarvan oortuig dat die oorgrote meerderheid inwoners ten gunste van 'n geregtelike ondersoek sou wees.²⁶⁾

Die saak teen Stephanus Erasmus het intussen voortgesloer. Prokureur-generaal A. Oliphant het die vrederegter van Somerset in Maart 1836 versoek om die Mantateesgetuies solank op staatsonkoste aan te hou totdat hy verdere instruksies ontvang het.²⁷⁾

Oliphant was voornemens om 'n lasbrief vir die inhegtenisname van Erasmus kragtens Ordonnansie no. 73 uit te reik. Hy kon nog nie die lasbrief uitstuur nie, omdat hy nog nie in besit daarvan was nie.²⁸⁾ Eers in April 1836 is die lasbrief na die vrederegter deurgestuur en is Erasmus van moord aangekla.²⁹⁾

Goewerneur D'Urban het egter sy eie ondersoek na die saak gelas. In Junie 1836 het D'Urban opdrag aan kol. Somerset gegee om so spoedig moontlik 'n offisier na die

---

26) 1/AY 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies : D. Campbell - B. D'Urban, 12/2/1836, pp. 2-4.

27) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - J. O'Reilly, 18/3/1836, ongepagineer.

28) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - J. O'Reilly, 25/3/1836, ongepagineer.

29) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - J. O'Reilly, 8/4/1836, ongepagineer.

noordoosgrens te stuur om die saak te ondersoek. Daardie offisier sou ook maatreëls moes tref om te sorg dat soortgelyke voorvalle in die toekoms voorkom word.

D'Urban het ook vir Campbell daaraan herinner dat die betrokke landstreek uit noodsaak steeds onder krygswet was. Die magistrate moes ook D'Urban se instruksies van 14 Oktober 1835 uitvoer, naamlik om die land van rondswerwende groepe swartes skoon te maak. Die goewerneur was daarvan oortuig dat sonder die toepassing van krygswet die veiligheid van die grens nie verseker kon word nie. Die opheffing van krygswet sou tot die ondoeltreffende beskerming van die grens lei. Dit sou aanleiding gee tot groot bitterheid en 'n negatiewe gesindheid onder die inwoners van die distrik Somerset waar daar reeds groot ontevredenheid geheers het.³⁰⁾

Dit was deurgaans duidelik dat goewerneur D'Urban vir Erasmus in die bresse wou tree. In Augustus 1836 het D'Urban aan regter Menzies afskrifte van sy instruksies aan Campbell op 14 Oktober 1835 gestuur. Ook sy instruksies aan kol. Somerset het hy aan regter Menzies gestuur.

Volgens D'Urban het die grensamptenare glad nie ooreenkomstig sy opdragte aan Campbell opgetree nie. Dit sou slegs kol. Somerset wees wat sy opdragte korrek uitgevoer het.

D'Urban het aan Menzies verklaar dat sy doel met die stuur van die afskrifte was om hom daarvan te vergewis dat Erasmus juis in die uitvoering van daardie instruksies nou van moord aangekla word. Hy wou vir

---

30) A519 vol. 22 Letters Despatched, Colonial, Civil and Private Matters : B. D'Urban - D. Campbell, 29/6/1836, pp. 36-39.

Menzies op hoogte bring met die haglike omstandighede wat daar in die distrik geheers het. Daar was op daardie stadium soveel onrusvoorvalle in die gebied dat die burgerlike gesag dit nie kon hanteer nie. Uit noodsaak is die gebied onder krygswet geplaas.

D'Urban het bygevoeg dat hy geen rede gehad het om te glo dat Erasmus 'n moeilike, buitengewone streng man en kort van humeur was nie. Daarom het hy aanbeveel dat 'n bekwame offisier aangestel moes word om die saak te ondersoek.³¹⁾

Prokureur-generaal Oliphant het in Julie 1836 vrederegter O'Reilly se mening bevestig dat die proklamasie van 14 Oktober 1835 nie bepaal het dat die wyk Kraairivier by die distrik Somerset ingesluit is nie. Volgens Oliphant het die Kraairiviergebied wel deel gevorm van die Kolonie, hoewel dit nie by enige distrik ingesluit is nie. Daarom het hy 'n lasbrief vir Erasmus se inhegtenisname uitgereik. Enige magistraat het die mag gehad om Erasmus volgens die wet te laat opsluit.³²⁾

In Augustus 1836 het Oliphant aan vrederegter O'Reilly laat weet dat hy nie daarvan bewus was of die vrederegter wel die lasbrief wat in April 1836 uitgereik was, ontvang het nie. Oliphant het ook nie geweet of Erasmus wel gearresteer en aangehou is nie. Oliphant het die vrederegter versoek om hom op hoogte van sake te hou.

Verdere vertraging in verband met die saak was dat Oliphant die vrederegter versoek het om aan hom 'n afskrif te stuur van die oorspronklike verklarings

31) A519 vol. 22 Letters Despatched, Colonial, Civil and Private Matters : B. D'Urban - Menzies, 31/8/1836, pp. 91-93.

32) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book, 7/7/1836, ongepagineer.

aangesien die dokumente wat Oliphant ontvang het, verlore gegaan het.³³⁾ O'Reilly moes verder toesien dat kol. Somerset en alle burgerlike getuies by Erasmus se verhoor teenwoordig is.³⁴⁾

In September 1836 het Oliphant sy verbasing uitgespreek dat vrederegter O'Reilly nog nie sy instruksies in twee vorige briewe uitgevoer het nie. Steeds het hy ook nie die afskrifte van die verlore verklaring ontvang nie.

Oliphant was daarvan bewus dat Erasmus op daardie stadium die Kolonie verlaat het om 'n jagtog te onderneem. Dit is onseker of Erasmus daarvan bewus was dat sy verhoor op daardie stadium hangende was. Indien hy daarvan bewus was, sou hy waarskynlik nie die Kolonie verlaat het nie.

Die Mantateesgetuies het ook gedros en dit het meegebring dat die hofsitting nie kon plaasvind nie. Oliphant het aangevoer dat die verhoor in iedere geval nie kon plaasvind nie aangesien hy nie oor die nodige verklarings beskik het nie. Selfs al sou Erasmus en die getuies skielik hulle opwagting maak, sou daar geen verhoor kon plaasvind nie.

Daar was duidelik 'n gebrek aan kommunikasie tussen die Kaapse regering en die noordoosgrensamptenare. Oliphant het daarop gewys dat hy reeds in 'n brief gedateer 25 Maart 1836 die vrederegter versoek het om na die Erasmus-saak ondersoek in te stel. Die vrederegter het egter nooit aan Oliphant laat weet of hy dit wel gedoen het nie. Oliphant het egter veronderstel dat die vrederegter

---

33) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - Clerk of the Peace, Somerset, 17/8/1836, ongepagineer.

34) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - Clerk of the Peace, Somerset, 12/9/1836, ongepagineer.

nie aan sy versoek voldoen het nie, anders sou hy die verklarings ontvang het.

Daar het groot onduidelikheid oor Erasmus se verhoor geheers. Oliphant het die vrederegter versoek om ondersoek in te stel na die omstandighede waaronder die getuies weggedros het. Erasmus moes onmiddellik na sy terugkeer in die Kolonie in hegtenis geneem word.³⁵⁾

Hoewel veldkornet Erasmus in September 1836 na afloop van sy rampspoedige jagtog na die Kolonie teruggekeer het, is hy nie in hegtenis geneem nie. M.C. Jacobs, 'n boer aan die Stormbergspruit, het op 25 September 1836 'n brief aan Erasmus geskryf.³⁶⁾ Hierdie brief is op 28 September deur Erasmus aan resident-magistraat Ziervogel oorhandig. Die plaaslike amptenare moes dus van Erasmus se terugkeer na die Kolonie bewus gewees het.

Ziervogel was op hoogte met die instruksies wat kol. Somerset op 2 November 1835 aan vk. Erasmus gegee het. Hy het ook kennis gedra dat Erasmus die Mantatees geskiet het en dat daar 'n lasbrief vir Erasmus se inhegtenisname uitgereik is. Ziervogel het erken dat Erasmus kragtens kol. Somerset se instruksies en die afkondiging van krygswet by magte was om op rondswerwende swart vlugtelingte te skiet. Hy het egter die geldigheid van Somerset se instruksies sedert die herroeping van krygswet betwyfel.³⁷⁾

-
- 35) 1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : A. Oliphant - J. O'Reilly, 16/9/1836, ongepagineer.
  - 36) LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : M.C. Jacobs - S.P. Erasmus, 29/9/1836, pp. 16-17.
  - 37) LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner, Somerset : J.F. Ziervogel - A. Stockenstrom, 28/9/1836, pp. 12-14.

Daarop het goewerneur D'Urban in 'n brief aan hoofregter John Wylde verwys na die moordklag wat teen Stephanus Erasmus aanhangig gemaak is. D'Urban het die hoofregter versoek om vas te stel of daar doeltreffende wetgewing bestaan om die lewens en eiendom van die inwoners te beskerm. Indien wel, moes dit onder die inwoners bekend gemaak word. Indien nie, moes opdrag aan die Wetgewende Raad gegee word om sodanige wetgewing daar te stel. D'Urban het wetgewing as noodsaaklik beskou om die lewens en eiendom van die koloniste te beskerm, anders sou hulle die Kolonie verlaat. So nie was die koloniste se enigste ander alternatief om die wet in eie hande te neem.³⁸⁾

In November 1836 het goewerneur D'Urban gevra of dit kragtens Ordonnansie no. 49 vir die burgerlike amptenare moontlik was om sonder die toestemming van die plaaslike amptenare, ongewapende persone deur middel van wetlike gesag of wapengeweld indien nodig, oorkant die koloniale grens te verskuif. Hy het ook gevra of die resident-magistraat kragtens dieselfde Ordonnansie, wettiglik swart vlugtelinge met wapengeweld oorkant die grens kon verskuif.³⁹⁾

In Desember 1836 het Oliphant geantwoord dat oortreders volgens die wet nie gedood mag word nie. Hy het egter bygevoeg dat lewe wel geneem mag word in gevalle waar die skuldiges op geen moontlike wyse gearresteer kon word nie, hoewel hulle geen weerstand gebied het nie.⁴⁰⁾

---

38) CO 5177 Letter Book, Judicial : B. D'Urban - J. Wylde, 14/10/1836, pp. 226-227.

39) CO 5177 Letter Book, Judicial : B. D'Urban - A. Oliphant, 30/11/1836, pp. 261-262; Vergelyk A 519 vol. 15 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts : B. D'Urban - A. Oliphant, 30/11/1836, pp. 133-136.

40) LG 57 Despatches Received from Governor, Cape Town : A. Oliphant - H. Hudson, 13/12/1836, pp. 2-3.

Soos reeds in 'n vorige hoofstuk genoem het siviele kommissaris W. Gilfillan in November 1836 gerapporteer dat die noordoosgrensboere bewus was van die maatreël dat hulle rondlopers na oorkant die grens kon stuur. Die noordoosgrensboere was egter bang om die maatreël toe te pas, aangesien die Mantatiese gewoonlik bewapen was. Hulle was bang dat hulle van moord aangekla kon word in gevalle waar lewensverlies plaasvind.⁴¹⁾

Intussen het die saak teen Erasmus voortgeduur. Daniël J. Cloete het in November 1836 vanuit die kantoor van die prokureur-generaal die vrederegter versoek dat die Erasmussaak vergemaklik sou word indien die stoflike oorskot van Robert gevind kon word. Die liggaam moes opgegrawe word met die doel om vas te stel of Robert in sy nek of bors geskiet was. Volgens Cloete sou die uitkoms van die saak daarvan afhang. Die prokureur-generaal sou die akte van beskuldiging terughou totdat uitsluitel oor die kwessie gekry is.⁴²⁾ Dit is onbekend waarom hierdie kwessie van belang was. Volgens die getuienis wat die Mantatiese voor Campbell gelewer het, is Robert in die nek geskiet. Moontlik het Erasmus in sy rapport oor die gebeure anders vermeld.

Teen die einde van Maart 1837 is Erasmus se saak nog nie verhoor nie. Cloete het die vrederegter daaraan herinner dat die getuies vir die verhoor steeds nie opgespoor kon word nie. Daarom moes die saak onverwyld uitgestel word

---

41) LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - A. Stockenstrom, 25/11/1836, pp. 5-8.

42) 1/SSE 12/4 Letters Received from the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : D.J. Cloete - Clerk of the Peace, Somerset, 17/11/1836, ongepagineer.

totdat die prokureur-generaal inligting ontvang het dat die getuies opgespoor is.⁴³⁾

Dit is nie seker of Erasmus op daardie stadium al daarvan bewus was dat daar 'n moordaanklag teen hom aanhangig gemaak is nie. Blykbaar het Erasmus die Kolonie verlaat en hom by die emigrante aangesluit sonder dat hy ooit verhoor is. Nietemin sou hierdie gebeure tot die grensboere se gevoel van magteloosheid bygedra het. Die grensboere het gevoel dat die regering nie die maatreëls wat daargestel is op 'n konsekwente wyse uitgevoer het nie.

B. Erasmus se optrede teenoor sy slawe

Kolonel Somerset het tydens sy inspeksietog in November 1835 bevind dat hoewel sommige grensboere sowat 400 - 480 km van die magistraatsetel te Somerset gewoon het, hulle dikwels vir die aanranding van bediendes gedagvaar is om voor die hof te verskyn. Die grensboere het ook gekla oor die hoë boetes vir aanranding op slawe wat hulle huishoudelike gesag sou ondermyn en tot ongehoorsaamheid onder die slawe sou lei.⁴⁴⁾

Luitenant-goewerneur Stockenstrom het alles in sy vermoë gedoen om die Afrikanerboere van Albany en Somerset te keer om nie te emigreer en 'n wettelose bestaan buite die koloniale grense te voer nie. Telkemale het hulle aan Stockenstrom die volgende meegedeel : "We leave the Colony because we know of neither Government nor Law. Of the government we know nothing except when we have money to pay, and the law never reaches us except to fine or

43) 1/SSE 12/4 Letters Received from the Clerk of the Peace, Rough Letter Book : D.J. Cloete - Clerk of the Peace, Somerset, 31/3/1837, ongepagineer.

44) G.D.J. Duvenage : Van die Tarka na die Transgariep, pp. 100, 104.

otherwise punish, or for acts which we did not know to be wrong. Our Fieldcornets can give us no assistance as they are as much in the dark as ourselves - we are like lost sheep."⁴⁵⁾

Daar bestaan bewyse dat Stephanus Erasmus ook griewe oor bogenoemde aangeleenthede gehad het. Soos in 'n vorige hoofstuk genoem was Erasmus onder die petisionarisse wat hulle in Desember 1832 teen die slawewetgewing van November 1831 uitgespreek het. Hulle het die goewerneur versoek om die swaar strawwe wat op hul van toepassing gemaak is vir die oortreding van die slawewette te verlig.⁴⁶⁾

Vir die grensboere was dit 'n ernstige grief dat hulle swaar boetes opgelê is vir oortredings wat hulle teen hul slawe begaan het, terwyl hulle dikwels heeltemal in die duister oor die wette van die Kolonie was.

Erasmus het ook voor die gereg verskyn vir oortredings wat hy teen sy slawe begaan het. Reeds in 1816, terwyl hy op die plaas Brandrivier in die distrik Swellendam woonagtig was,⁴⁷⁾ moes sy vrou, Maartje, voor die omgangshof verskyn. Sy is aangekla dat sy haar slavin, Alima van die Kaap, sleg behandel het.⁴⁸⁾

---

45) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : A. Stockenstrom - B. D'Urban, 25/10/1836, no. 34, pp. 224-226.

46) CO 4376 Arrear Memorials : A. Pretorius (namens talle inwoners van die wyk Brakrivier) - L. Cole, 13/12/1832, pp. 221-229.

47) J333 Opgaafrol, Swellendam en Caledon, 1816, pp. 77-78.

48) CO 78 Letters Received from the Collector of Tithes and Customs : P.S. Benifine - C. Somerset, 19/12/1816, ongepagineer; Vergelyk CO 78 Letters Received from the Collector of Tithes and Customs : J. Neethling - C. Somerset, geen datum, ongepagineer.

Hierdie geval is oorspronklik anders - P.S. Erasmus

In Mei 1831 is Erasmus en sy vrou gedagvaar om voor resident-magistraat Onkruidt op aanklag van aanranding te verskyn. Erasmus is daarvan aangekla dat hy op of ongeveer 23 April 1831 die "22nd section of the order of the King in Council" oortree het. Hy het sy slaaf, Dina (alias Spaas) met 'n stoel geslaan dat dit op haar liggaam gebreek het. Erasmus is ook daarvan aangekla dat hy nie vir Dina ooreenkomstig Ordonnansie no. 75 van goeie en genoegsame klere voorsien het nie.

Erasmus se vrou het egter nie ooreenkomstig die dagvaarding op 19 Mei 1831 voor die hof verskyn nie.⁴⁹⁾ Die slavin, Dina, het die klag gelê nadat Erasmus se vrou haar met 'n besemstok gekasty het omdat die slavin op 3 Mei 1831 'n brood gesteel het.⁵⁰⁾

Erasmus het belowe om sy vrou op 23 Mei na die hof te bring. Aangesien die klag teen haar bewys is, is sy dan ook met tien pond sterling beboet.

Wat Stephanus Erasmus betref, is uit die getuienis op die eerste aanklag duidelik bewys dat Erasmus wel swaar straf op Dina toegepas het. Die straf is egter in Desember 1829 toegedien en nie in April 1831, soos in die klag uiteengesit nie. Daarom het die hof bevind dat Erasmus nie aangekla kon word dat hy die "order of the King in Council" oortree het nie, maar dat hy wel Ordonnansie no. 19 oortree het. As gevolg daarvan is Erasmus vrygespreek op die aanklag dat hy vir Dina nie behoorlik van klere

---

49) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruidt - L. Cole, 20/6/1831, ongepagineer; Vergelyk CO 3951 Memorials Received : M. Onkruidt - L. Cole, 20/6/1831, pp. 80-82.

50) CO 3951 Memorials Received : S.P. Erasmus - L. Cole, 23/5/1831, no. 20, pp. 78-79.

voorsien het nie. Daarom is die verminderde boete van twee pond tien sjielings op hom gelê.⁵¹⁾

Daarop het Erasmus van sy plaas Kruitfontein 'n versoekskrif aan goewerneur Lowry Cole gerig. Daarin het Erasmus verklaar dat hy tot voor sy verhoor op 19 Mei 1831 nie van die nuwe slawewetgewing bewus was nie. Hy was onder die indruk dat die wet nog dieselfde was as tien tot 12 jaar gelede. Erasmus het wel verneem dat die veldkornette nuwe proklamasies ontvang het, maar die res van die inwoners het toe nog nie van die inhoud kennis gedra nie.

Erasmus het aangevoer dat hy die slavin nie gestraf het op die wyse wat sy verklaar het nie. Hy sou die slaaf nie swaarder gestraf het as sy eie kinders vir 'n soortgelyke oortreding nie. Hy het gevoel dat hy geregverdig was om die slaaf te straf op die manier wat sy kinders gestraf is. Erasmus het herhaal dat hy nie bewus was van die slawewetgewing voordat die magistraat dit in die hof voorgelees het nie. Hy het dus die wet verbreek sonder om daarvan bewus te wees. Erasmus het aangevoer dat hy baie arm was en daarom het hy die goewerneur versoek om die boete te verminder.⁵²⁾ Die goewerneur het die saak weer na die resident-magistraat verwys.⁵³⁾

Hierop het resident-magistraat Onkruidt 'n verslag opgestel van die gebeure en dit aan goewerneur Cole

---

51) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruidt - L. Cole, 20/6/1831, ongepagineer; Vergelyk CO 3951 Memorials Received: M. Onkruidt - L. Cole, 20/6/1831, pp. 80-82.

52) CO 3951 Memorials Received : S.P. Erasmus - L. Cole, 23/5/1831, no. 20, pp. 78-79.

53) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : J. Bell - M. Onkruidt, 23/5/1831, ongepagineer.

gestuur. Die goewerneur het bevind dat daar geen versagtinge omstandighede was op die aanklag dat Erasmus en sy vrou hul slavin fisiek aangerand het nie. Ook op die tweede aanklag dat Erasmus nie vir Dina van goeie kos voorsien het nie, het die goewerneur min rede vir versagting gevind. Nogtans het hy besluit om die boete na vyf pond te verminder. Die rede vir die vermindering van die boete was die groot armoede waarin die Erasmus-egpaar verkeer het.⁵⁴⁾

Resident-magistraat Onkruidt het vir Erasmus omtrent die besluit van die goewerneur ingelig. Hy is aangesê om die bedrag sonder versuim by die hofklerk te betaal.⁵⁵⁾

Die hofsake teen Erasmus en sy vrou was enkele van die talle wat grensboere op die oos- en noordoosgrens te beurt geval het.⁵⁶⁾ Die geldigheid van die uitsprake kan nie betwis word nie, maar die slawe-eienaars het as gevolg van die hofsake irritasie, moeite en koste ervaar. Ook Stephanus Erasmus het sy porsie daarvan gehad en ten spyte van sy uiters afgeleë woonplek op die verre noordoosgrens het hy in toenemende mate die druk van regeringsinmenging aan sy lyf gevoel.

---

54) CO 5175 Letter Book, Judicial : J. Bell - M. Onkruidt, 7/7/1831, p. 153; Vergelyk CO 5728 Schedule of Papers submitted to Governor, ongedateer, ongepagineer.

55) 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruidt - S.P. Erasmus, 14/7/1831, ongepagineer.

56) CO 3958 Memorials Received : L.N. Robbertze - L. Cole, 11/6/1832, no. 119; Vergelyk 1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate : M. Onkruidt - J.G. Brink, 11/11/1833, ongepagineer.

HOOFSTUK 7

NDEBELE-AANVAL

Hoewel die aanval op Erasmus se jagkamp langs die Vaalrivier in 'n ander onlangse studie reeds breedvoerig ontleed is, is dit vir die doel van hierdie studie nodig om weer die aandag op die noodlottige gebeure te vestig.

Toe Erasmus in Junie 1836 na die Vaalrivier vertrek het, was die Groot Trek reeds aan die gang. Benewens Louis Tregardt, het 'n tweede groep emigrante onder Andries Hendrik Potgieter vanuit die streke Tarka en Colesberg teen die einde van 1835 of vroeg in 1836 die Kolonie verlaat. Hulle het vermoedelik in groepe die Oranje oorgesteek en aanvanklik nie as een trek beweeg nie.¹⁾

Op 24 Mei 1836 het twee groepe emigrante onder leiding van J.G.S. Bronkhorst en A.H. Potgieter vanaf die Sandrivier vertrek met die doel om die land verder noordwaarts te ondersoek.²⁾ Terwyl die kommissie onderweg was, het die lede van sy trek die Sandrivier verlaat en noordwaarts verskuiwe tot naby die Vaalrivier waar die trek in familiiegroepe langs die rivier versprei het.³⁾ Weldra het sowat 40 waens die Vaalrivier bereik. Salig onbewus van enige gevaar het die Trekkers die rivier oorgesteek. Ter wille van weiveld vir hulle vee het die mense in verskillende groepies langs die rivier verspreid gestaan. Daar is hulle onverwags deur Mzilikazi aangeval. Met hierdie aanval het daar 'n reeks

- 1) Duncan C.F. Moodie : History of the Battles and Adventures in Southern Africa I, p. 376; Vergelyk John Tudhope : The Voortrekkers of South Africa, p. 34.
- 2) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers Part I, 1498 - 1843 (verklaring van J.G.S. Bronkhorst), p. 71.
- 3) H.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, pp. 37-38).

botsings plaasgevind wat groot invloed uitgeoefen het, nie alleen op die verdere verloop van die Groot Trek nie, maar ook op die latere geskiedenis van die gebied noord van die Limpopo.

Dit was egter nie die emigrante wat eerste deur die Ndebele aangeval is nie, maar wel Stephanus Erasmus se jagparty wat per toeval in daardie omstreke was.⁴⁾

Erasmus het op 28 Junie 1836 met 'n klein geselskap vanaf Mooiplaats vertrek nadat hy die owerheid daarvan kennis gegee en kol. Somerset se verlof gekry het. Hy het ook vir assistent-siviele kommissaris Ziervogel versoek om al sy opdragte aan vk. Dawid Joubert deur te stuur.⁵⁾

Die jag op wild was waarskynlik nie Erasmus se enigste oogmerk nie. Dit is moontlik dat dit 'n rookskerm was en dat hy heeltemal iets anders in gedagte gehad het. Veldkornet J.C. Greyling van Grootrivier en vk. G.H.J. Kruger van Suurberg het Erasmus se onderneming as 'n kommissie beskou.⁶⁾

Die woord kommissie is in daardie tyd in verband met 'n verkenningstog gebruik. Die omliggende veldkornette was dus van mening dat Erasmus ander voornemens gehad het as om te jag, hoewel hulle nie vermeld wat sy werklike oogmerk of opdrag was nie. In die tydperk voor die Groot

---

4) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 3.

5) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156; Vergelyk 1/AY 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset : S.P. Erasmus - J.F. Ziervogel, 28/6/1836, p. 50.

6) 1/AY 8/87 Albany, Miscellaneous Letters : J.C. Greyling - J. O'Reilly, 7/9/1836, pp. 435-436; Vergelyk 1/GR 10/26 Letters Received : G. Kruger - W.C. van Ryneveld, 29/9/1836, ongepagineer.

Trek is daar inderdaad verskeie kommissies uitgestuur om die binneland met die oog op moontlike vestiging te gaan verken. Dit is dus 'n logiese afleiding dat die gebruik van die woord kommissie in 1836 met verkenning in verband gebring word. Hierbenewens verklaar ook A.H. Potgieter junior, wat Erasmus op sy reis ontmoet het, dat laasgenoemde die Kolonie verlaat het om die gebied te besigtig.⁷⁾

Soos reeds genoem moes griewe soos die instroming en rondswerwery van vreemde bendes in sy wyk en ondoeltreffende grensadministrasie, veroorsaak het dat Erasmus teen Junie 1836 ongelukkig was oor die toestande in sy distrik. Daarom sou hy dit oorweeg het om te trek, maar wou eers self die omstandighede in die binneland gaan ondersoek.

Volgens 'n onbekende getuie in die ongepubliseerde manuskrip "De Uitroeiers van die Selekaatsryk in de Transvaal", het Erasmus een oggend nadat die Potgieters reeds deur die Oranjerivier was, na Cradock gegaan om die gebruikelike verslag as veldkornet in te lewer. Daar het die predikant, ds. Taylor, hom versoek om die Potgieter-trek agterna te sit en hulle te waarsku dat die Britte aan Mzilikazi 'n wa en geskenke gegee het met die boodskap om die Potgieter-trek voor te keer aangesien hulle weglopers was. Taylor was daarvan oortuig dat Mzilikazi die trek sou aanval en almal om die lewe sou bring. Aangedryf deur liefde vir sy landgenote sou Erasmus dan met drie van sy seuns en Carel Kruger die Potgieter-trek agterna gesit en hulle naby die Vaalrivier ingehaal het.

---

7) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 3-4.

Terwyl Erasmus nog 'n aansienlike afstand van die emigrante af was, het hy een oggend met sy agterryer, Januarie, na die Potgieter-trek gery. Hy het 'n paar uur gesellig by ene Claassen deurgebring en hom gewaarsku dat hulle op hul hoede vir Mzilikazi moes wees. Daarna het hy na sy waens teruggekeer en daarvandaan huis toe gegaan.⁸⁾

Hierdie verklaring kan nie aanvaar word nie en dit blyk uit ander bronne dat dit 'n versinsel is. Dit is weliswaar so dat goewerneur D'Urban kort voor Erasmus se vertrek na die binneland 'n wa en twee kiste met geskenke aan Mzilikazi gestuur het. Dit was vergesel van die Ndebele-gesantskap onder leiding van Mncumbathe wat kort tevore saam met dr. Andrew Smith na Kaapstad gegaan het om vriendskaplike verhoudinge met die Kolonie aan te knoop.

Mncumbathe, as Mzilikazi se gevolmagtigde, het op 3 Maart 1836 'n formele skriftelike ooreenkoms met goewerneur D'Urban aangegaan. Daarvolgens het Mzilikazi onder andere onderneem om hom te weerhou van oorlog, tensy hy uit selfverdediging daartoe gedwing word. Hy het ook onderneem om alle blankes en sendelinge wat sy land mag besoek te beskerm.

Daar bestaan geen getuienis dat goewerneur D'Urban 'n boodskap aan Mzilikazi gerig het om die Potgieter-trek voor te keer nie. Die Amerikaanse sendelinge was nie van so 'n boodskap bewus nie. Dr. Wilson was daarvan oortuig dat die geskenke bloot as vriendskapsbewys bedoel was.⁹⁾

---

8) SS 4063 Odé-stukke : Die Uitroeiers van die Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 54-57 (TAB); Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 4.

9) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 5-6; Vergelyk GH 19/5 Treaties

Erasmus was in iedere geval bewus van die geskenke wat Mzilikazi ontvang het. Ook hy was van mening dat die geskenke gestuur is om Mzilikazi as bondgenoot te wen en met die verwagting dat Mzilikazi beskerming aan die koloniste sou bied en hulle nie sonder rede sou aanval nie.¹⁰⁾

Stephanus Erasmus se geselskap het uit agt blankes met ongeveer vyf waens, 80 osse en 50 perde bestaan. Benewens Erasmus self, was daar sy drie seuns (Pieter Ernst, Daniel Elardus en Stephanus Petrus), Pieter Bekker en sy seun, Carel Kruger en Johannes Claassen. Dan was daar nog 'n aantal bediendes.¹¹⁾

Volgens die Amerikaanse sendelinge by Mosega het 'n Ndebele-impi op 15 Augustus 1836 daarvandaan vertrek en die ongeveer 175 km na Erasmus se staanplek aan die Vaalrivier aangepak. Klaarblyklik was hulle voornemens om die jagkamp aan te val.¹²⁾ Erasmus se kamp was aan die noordelike oewer van die Vaalrivier en min of meer suid van Potchefstroom toe dit aangeval is.¹³⁾

-
- concluded with native Tribes : Articles of an Agreement between the Governor of the Colony ... and Umziligaz, 13/3/1836, ongepagineer.
- 10) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, p. 153.
- 11) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, p. 56 (TAB); Vergelyk LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 19/9/1836; 1/GR 10/26 Letters Received : S.P. Erasmus - G. Kruger, 22/9/1836, ongepagineer; GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : J. Archbell - D. Campbell, 4/9/1836, pp. 86-88.
- 12) D.J. Kotzé (ed.) : Letters of the American Missionaries, 1835 - 1838 (Wilson to Anderson, 17/4/1837), p. 153.
- 13) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 34.

Erasmus-hulle het gejag tot so ver noord as die Magaliesberge.¹⁴⁾ Hulle was nie baie suksesvol nie en het stadig huiswaarts gekeer. Die geselskap was steeds op hul terugreis toe hulle kamp onverwags deur 500 - 600 Ndebele aangeval is. Stephanus Erasmus was nie by die waens toe die aanval geloods is nie. Hy en Pieter Erasmus het die oggend veld toe gery om te gaan jag, of om olifanttande te laat uitkap. Daniel Elardus en Stephanus Petrus junior, Erasmus en Claassen was in die veld om wild te gaan slag wat hulle die vorige dag geskiet het. Carel Kruger het by die waens agtergebly. Wat Bekker en sy seun die oggend gedoen het, is onbekend. Waarskynlik het hulle ook gaan jag.

Toe Erasmus en sy seun die aand na sy waens terugkeer, was sy waens deur 'n Ndebele-mag onder aanvoering van Kaliphi omsingel. Volgens Erasmus het hy twee keer pogings aangewend om die waens te bereik, maar die Ndebele het hom verhoed.¹⁵⁾ Volgens die verklaring van A.H. en W.J. Potgieter het die Ndebele ruimte vir Erasmus gelaat sodat hy kon inkom.¹⁶⁾ Hy het egter die gevaar besef waarin hy verkeer het. Daarom het hy geen ander keuse gehad as om met Pieter Erasmus na 'n aantal waens te vlug wat aan die Potgieter-trek behoort het en ongeveer vyf uur te perd van hom was. Erasmus het in daardie stadium nog nie geweet wat die lot van sy twee seuns en vriende was nie.¹⁷⁾

14) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 52.

15) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 112-115, no. 17; Vergelyk W.C. Harris : The Wild Sports of Southern Africa, p. 292.

16) A.H. Potgieter jr. en W.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense III, p. 3).

17) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 112-115, no. 17; Vergelyk SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers

Hierdie verrassingsaanval is op 21 Augustus geloods. Dit het weldra geblyk dat Pieter Bekker en sy seun, nes Erasmus en sy seun, daarin geslaag het om te ontsnap. Hierdie vier persone was die enigste blankes in Erasmus se party oor wie se lotgevalle daar vir 'n geruime tyd na die aanval sekerheid bestaan het.¹⁸⁾ Volgens die skrywer Becker het die Bekkers net-net die Ndebele-mag vrygespring en onderweg na die ander emigrante langs die Vaalrivier by die twee Erasmusse aangesluit.¹⁹⁾ Erasmus self het egter gemeld dat slegs hy en sy seun by die emigrante opgedaag het.²⁰⁾

Die plek waar die emigrante se waens gestaan het, was waarskynlik noord van die Vaalrivier bokant die sameloop van die Mooi- en Vaalrivier. Dit was op 'n plek waar die plaas Rietpoort (no. 66) later aangelê is.²¹⁾

Die twee jagters het gedurende die Sondag na die Voortrekkerwaens hoër op langs die Vaalrivier gejaag en vroeg voor dagbreek die Maandagoggend gearriveer. Erasmus het die mense omtrent die gebeure ingelig en hulle gewaarsku om op hul hoede te wees. Hy het ook hulp gevra om sy waens en diere te probeer red, asook sy twee seuns, indien hulle nog gelewe het. Elf emigrante het hulle bereidwillig verklaar om hom na sy kamp te

-
- van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 61-62 (TAB).
- 18) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 7, 32.
- 19) P. Becker : Path of Blood, p. 163.
- 20) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 112-115, no. 17.
- 21) SS 463 Keate Award, Inkomende Stukke, 1880 (getuienis van Frans Kruger en J.H. van Vuuren), pp. 365, 489 (TAB); Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 35-36.

vergesel.²²⁾ Volgens die Bronkhorst-verklaring het die patrollie uit tien man bestaan²³⁾ en volgens Voigt uit Erasmus en 12 ander.²⁴⁾ Aangesien Erasmus self teenwoordig was, is ons verplig om sy getuienis as korrek te aanvaar.

Tot en met Erasmus se aankoms het die emigrante nog geen onheil verwag nie. Die mense het gevolglik nie in 'n laer gestaan nie, maar elke familie was afsonderlik by hul eie wa. Toe hulle die berig kry dat die Ndebele in die omgewing was, het hulle haastig bymekaar getrek en maatreëls vir hulle verdediging getref. Doringbome is afgekap, aan mekaar vasgebind, onder die waens ingesleep en deur mekaar gevleg en toe weer met kettings vasgemaak. Die emigrante het dus laer aan die Vaalrivier getrek, maar watter vorm die laer aangeneem het, bestaan daar uiteenlopende getuienis.²⁵⁾ Geen klinkklare afleiding kan oor hierdie kwessie gemaak word nie.

Erasmus en sy metgeselle was sowat 'n uur onderweg toe hulle 'n Ndebele-mag van sowat 500 man tegemoet gery het. Die patrollie was genoodsaak om om te draai aangesien die Ndebele-mag 'n verwoede aanval op hulle geloods het. Al vegtende het hulle na die waens teruggeval. Die patrollie het die laer net betyds bereik en het bykans geen tyd gehad om enige verdere aandag aan hulle

---

22) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, pp. 154-156.

23) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers Part I, 1498 - 1843 (J.G.S. Bronkhorst-verklaring), p. 74.

24) J.C. Voigt : Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, p. 289.

25) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 10; Vergelyk A.H. Potgieter jr. en W.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, pp. 10,18,39).

verdediging te bestee nie. Hulle laer moes dus al klaar gevorm gewees het toe die Ndebele hulle omsingel het.²⁶⁾

Volgens die verklaring wat Diederik Frans Kruger in 1871 voor die Bloemhof-kommissie afgelê het, was hy besig om skape op te pas toe die Ndebele die groepie ruiters tot omtrent 100 tree van die laer uitdryf. Die patrollie, waarby sy vader was, het by hom verby gejaag. Hy het agter op sy pa se perd gespring. Toe hulle in die laer kom, het die eerste skoot geval en is 'n Ndebele-kryger binne 100 meter van die laer doodgeskiet.²⁷⁾

Van die leierfigure in die laer was Johannes Petrus Botha, Stephanus Erasmus, Daniel Kruger, Stephanus Fourie, Lucas Badenhorst, Harmse en enige ander.²⁸⁾ Daar was slegs sowat 35 weerbare mans in die laer teenwoordig. Nietemin het hulle laer hul daardie dag teen uitwissing gevrywaar.²⁹⁾ Telkemale het die Ndebele die waens bestorm in die geveg wat van 10h00 tot die middag geduur het.³⁰⁾ Erasmus het later vanaf sy plaas aan vk. Gert Kruger geskryf dat die aanval geloods is "mit de son imtrint drie uur hoog en mit twee uur son overwonnen".³¹⁾ Volgens die herinneringe van Anna S. Coetzee het die

-
- 26) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156; Vergelyk J.C. Voigt : Fifty years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, p. 289.
- 27) P.J. van der Merwe : Die Matebeles Keate Award, en die Voortrekkers, p. 11; Vergelyk SS 463 Inkomende Stukke, 1880 (getuienis van Frans Kruger), p. 365 (TAB).
- 28) Anna S. Coetzee : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense IV, p. 26).
- 29) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers Part I, 1498 - 1843 (J.G.S. Bronkhorst-verklaring), p. 74.
- 30) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156.
- 31) 1/GR 10/26 Letters Received : S.P. Erasmus - G. Kruger, 22/9/1836, ongepagineer.

geveg van 10h00 tot 15h00 uur geduur. Die Ndebele is daarna tot en met sonsondergang agtervolg.³²⁾

Op grond van Erasmus se brief aan kol. Somerset blyk dit asof die Vaalrivierslag op dieselfde dag plaasgevind het waarop Erasmus en sy seun by die emigrante aangekom het. Dit is egter onwaarskynlik dat hy dwarsdeur die Sondag sou ry en teen 08h00 die Maandagoggend alreeds 11 man gereed sou hê om hom te vergesel. Hulle moes teen ongeveer 08h00 vertrek het aangesien die geveg teen 10h00 begin het. Die emigrante sou eers voorsorg vir hulle eie verdediging getref het voordat hulle hulp aan Erasmus sou bied. Daar moet ook in aanmerking geneem word dat die 11 man sowat een-derde van die totale aantal weerbare mans verteenwoordig het. Die Ndebele sou ook nie gedwonge gevoel het om onmiddellik na die aanval op Erasmus se jagkamp die ongeveer 45 km na die emigrante se kamp af te lê nie. Hulle was al sedert 15 Augustus aan die opmars. Daar was geen haas by die Ndebele om die emigrante aan te val voor hulle laer getrek het nie, aangesien dié metode van verdediging nie aan hulle bekend was nie.

Erasmus se brief aan kol. Somerset is ongetwyfeld deur iemand anders opgestel op grond van inligting wat hy verstrekket het, of anders is dit deur iemand anders vertaal. Daarom weet ons nie presies wat hy bedoel het nie. Uit die brief kan ook nie spesifiek afgelei word dat hy die Maandagoggend met die elf man na sy waens vertrek het nie.³³⁾

---

32) Anna S. Coetzee : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense IV, p. 27).

33) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 30; Vergelyk LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156.

Aan vk. Gert Kruger het Erasmus dit duidelik gestel dat die slag die Dinsdag plaasgevind het.³⁴⁾ Kruger moes dit ook so verstaan het, want hy het aan siviele kommissaris Van Ryneveld laat weet dat die Ndebele die tweede dag na die aanval op Erasmus se waens die emigrante se laer aangeval het.³⁵⁾ Die Vaalrivierslag moes dan op 23 Augustus 1836 plaasgevind het.³⁶⁾

Dit is nie seker wat die ongevallen van die Ndebele tydens die slag was nie. Uit die beskikbare getuienis kan ons aflei dat dit aansienlik moes wees.³⁷⁾

Aan die kant van die emigrante het slegs Adolf Bronkhorst geval. 'n Seun van Christiaan Harmse, wat die vee opgepas het, is in die veld oorval en om die lewe gebring.³⁸⁾ Verskeie veewagters is ook daardie dag om die lewe gebring. Hulle is in die veld oorval terwyl hulle besig was om die vee op te pas en brandhout te versamel.

Die beskikbare getuienis dui daarop dat die Ndebele met die Vaalrivierslag 'n aansienlike gedeelte van die

-
- 34) 1/GR 10/26 Letters Received : S.P. Erasmus - G. Kruger, 22/9/1836, ongepagineer; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 31.
  - 35) 1/GR 10/26 Letters Received : G. Kruger - W.C. van Ryneveld, 29/9/1836, ongepagineer; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 31.
  - 36) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 32.
  - 37) Anna S. Coetzee : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 27); Vergelyk J.C. Voigt: Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, p. 290.
  - 38) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 12.

emigrante se vee buitgemaak het. Die verliese kon egter nie buitensporig gewees het nie. Dit blyk uit die feit dat die emigrante by Vegkop nog baie vee oorgehad het.³⁹⁾

Die geveg aan die Vaalrivier was nie sonder historiese belangrikheid nie. Dit was die eerste stryd tussen die emigrante en die Ndebele-magte en ook die eerste van 'n aantal nederlae wat die emigrante die Ndebele sou toedien. Die geveg het plaasgevind op grond wat later as die Suid-Afrikaanse Republiek bekend sou staan.⁴⁰⁾

Klaarblyklik het die Ndebele na die aanval op Erasmus se kamp dadelik sy waens en vee na Mosega vervoer, terwyl die res vertrek het om die emigrante langs die Vaalrivier aan te val. Onderweg het die Ndebele-mag in twee verdeel. Die een gedeelte het die genoemde aanval op die Potgieter-laer geloods, terwyl die ander die Liebenberg-kamp verras het.

Die Liebenbergs het uit die noordelike gedeelte van Graaff-Reinet gekom. Van hulle het reeds sedert 1835 oorkant die noordgrens van die Kolonie gewoon, maar hul opgaaf in die Kolonie betaal.

Die Liebenbergs het noord van die Oranjerivier by die Potgieter-groep aangesluit. Saam met die Potgieter-trek het hulle van die Sandrivier na die Vaalrivier verskuiwe. Sarel Cilliers en Christiaan Liebenberg het die Potgieter-kommissie na die noorde vergesel. Die Liebenbergs het verwyderd van die oorspronklike Potgieter-groep gestaan toe die emigrante langs die Vaalrivier aangeval is. Hulle het ingesluit Barend

---

39) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 28.

40) J.C. Voigt : Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, p. 290.

Liebenberg senior en sy vrou met hulle getroude dogter en seuns en hulle gesinne, asook die gesin van die afwesige Christiaan. Ook teenwoordig was 'n onderwyser, MacDonald, wat blykbaar ongetroud was.⁴¹⁾ By die staanplek van die Liebenbergs was daar sowat nege waens.⁴²⁾ Daar het hulle niks vermoedend vertoef en het, soos die Potgieters, nie in 'n laer gestaan nie.⁴³⁾

Die Liebenbergs se waens was waarskynlik ook op Rietpoort, maar hoër op langs die rivier. Die waens het naby die Potgieter-laer gestaan. Dié vermoede word bevestig aangesien die Liebenbergs se perde en 'n span osse op die Potgieter-laer afgestorm het nadat die Vaalrivier-slag 'n halfuur lank aan die gang was.⁴⁴⁾

Volgens die herinneringe van A.H. en W.J. Potgieter het Stephanus Erasmus na die aanval op sy kamp na die Liebenbergs gery om hulle teen die komende gevaar te waarsku. Die Liebenbergs sou daarvan bewus gewees het dat Erasmus 'n veldkornet in die Kolonie was. Daarom sou hulle hom gewantrou het en hom daarvan beskuldig het dat hy hulle na die Kolonie wou teruglok. Volgens die herinneringe was dit juis daarom dat hulle geen ag op sy waarskuwing geslaan het nie.⁴⁵⁾

---

41) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 14.

42) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156.

43) Maria Jacoba Minnaar : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense IV, p. 135); Vergelyk SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, p. 62 (TAB).

44) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 36-37.

45) A.H. Potgieter jr. en W.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, pp. 4, 17).

Hierdie mededeling is blykbaar 'n vergissing. Erasmus self het nie verklaar dat hy na die Liebenbergs uitgery het om hulle te gaan waarsku nie. Hy het wel uitgeweier oor die aanval op die Liebenberg-kamp. Daar bestaan geen bevestiging vir dié mededeling van die Potgieters nie.⁴⁶⁾

H.J. Potgieter skep wel die indruk dat Erasmus 'n waarskuwing aan die Potgieter- en die Liebenberg-groep gerig het. Slegs die Potgieter-groep sou egter daarop ag geslaan en laer getrek het. Nadat ook 'n seun van Bronkhorst hulle gewaarsku het, het hulle die waens begin inspan om met die groter laer te verenig.⁴⁷⁾ Volgens die Odé-stukke het Erasmus, nadat hy by die Potgieter-trek aangekom het, sy seun gestuur om die Liebenbergs te gaan waarsku. Pieter Erasmus sou die opdrag uitgevoer het en daarop huis toe gery het om die tragiese nuus aan sy familie oor te dra.⁴⁸⁾ Maria Jacoba Minnaar het aangevoer dat haar broer, Rudolph Bronkhorst, na die Liebenbergs gestuur is om hulle te gaan waarsku. Hulle sou dadelik gereed gemaak het om te vlug, maar die Ndebele was alreeds op en om hulle.⁴⁹⁾

Anna S. Coetzee het hierdie getuienis gestaaf dat Rudolph Bronkhorst gestuur is om die Liebenbergs te gaan waarsku.

---

46) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 15; Vergelyk LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier): S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156.

47) H.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 39); Vergelyk P.J. van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 16.

48) SS 4063 Odé-stukke : Die Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 62-64 (TAB).

49) Maria Jacoba Minnaar : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 135).

Hy sou egter nooit die boodskap oorgedra het nie en het vermis geraak.⁵⁰⁾

Laasgenoemde se getuienis is teenstrydig met die getuienis van H.J. Potgieter en Maria Jacoba Minnaar wat ooggetuies was. Daarom moet Anna S. Coetzee se getuienis volgens Van der Merwe wat daardie besonderheid betref, verwerp word. Die verklaring dat die Liebenbergs se perde en 'n span osse met 'n disselboom na Botha se waens gestorm het, dien as voldoende bewys dat hulle aan die inspan was toe hulle aangeval is. Ook Diederik Frans Kruger het voor die Bloemhofkommissie in 1871 getuig dat die Liebenbergs aan die trek was toe hulle oorval is.⁵¹⁾

Pieter Ernst Erasmus het aan vk. G.D. Joubert meegedeel dat hy van 'n afstand gesien het dat die Ndebele-mag die Liebenbergs bestorm het. Hy het geeneen daar sien uitkom nie en het ook nie 'n skoot gehoor nie. Dit skep die indruk dat die Liebenbergs onverwags oorval is en nie weerstand gebied het nie.⁵²⁾ Die meeste getuienis gee egter 'n ander weergawe van die gebeure.

Volgens H.J. Potgieter was die Liebenbergs aan die inspan, maar het die aanvalsmag gewaar en hul te perd tegemoetgery. Skietafstand van die Ndebele het hulle afgespring, maar as gevolg van die rumoer en die geweervuur het die perde losgeruk en na die waens gehardloop. Dit het die Ndebele die geleentheid gebied om op die Liebenbergs toe te sak. Hulp het opgedaag toe H.J. Potgieter en 'n groepie emigrante wat deel gevorm

50) Anna S. Coetzee : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense IV, p. 26).

51) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 18.

52) 1/GR 10/26 Letters Received : G.D. Joubert - W.C. van Ryneveld, 16/9/1836, no. 1; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 17.

het van die kommissie na die Soutpansberge, deur Andries Potgieter vooruitgestuur is, en hulle op die geveg afgekom het.⁵³⁾

Uit die beskikbare getuienis blyk dit dat daar ses mans by die waens van die Liebenbergs om die lewe gebring is. Hulle was Barend Liebenberg senior, sy seuns Hendrik, Stephanus en Barend, sy skoonseun Johannes du Toit en die onderwyser MacDonald.

Dit is nie heeltemal seker hoeveel vroue om die lewe gebring is nie. Uit die meeste getuienis kon afgelei word dat daar twee vroue omgekom het. Dit is opmerklik dat die meeste getuies die name van mev. Hendrik Liebenberg en mev. Johannes du Toit noem.

In totaal lyk dit asof daar in die kamp van die Liebenbergs ses volwasse mans, twee vroue en ses kinders omgekom het. Buiten die bediendes is daar dan sowat 20 blankes langs die Vaalrivier deur die Ndebele om die lewe gebring.⁵⁴⁾

Die nege waens van die Liebenbergs het behoue gebly, maar die meeste van hulle vee is weggevoer.⁵⁵⁾ Die Vaalrivierslag en die aanval op die Liebenbergs het op dieselfde dag plaasgevind, naamlik 23 Augustus 1836.⁵⁶⁾

---

53) H.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekermense III, pp. 39-40; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 17.

54) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 19-20, 22, 27.

55) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, no. 17, pp. 112-115.

56) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 32.

Stephanus Erasmus moes teen daardie tyd baie bekommerd gewees het oor wat van sy twee kinders en besittings geword het. Ses dae na die aanval het hy en nog 'n persoon na die plek gegaan waar hy sy waens agtergelaat het. Daar het hy gevind dat sy vyf bediendes om die lewe gebring is en dat sy vyf waens deur die Ndebele weggevoer is. Dit was al persone wat hy daar aangetref het.⁵⁷⁾

Daarop het 'n verwese Erasmus weer by die laer aangedoen en die waens vergesel tot aan die Renosterrivier waar hulle in afwagting op die Potgieter-kommissie vertoef het.⁵⁸⁾ Vandaar het hy na sy plaas teruggekeer op 'n reis wat drie dae geduur het. Van Carel Kruger en sy twee seuns het hy met sy terugkeer nog geen tyding ontvang nie. Erasmus was bevrees dat hulle om die lewe gebring is. Hy het die vermoede uitgespreek dat Carel Kruger deur die Ndebele weggevoer is. Erasmus het die verliese wat hy gely het op ongeveer 8 000 riksdalder beraam.⁵⁹⁾

Daar het tot en met die eerste strafekspedisie teen Mzilikazi nog geen sekerheid by Erasmus oor die lotgevalle van sy seuns bestaan nie. Talle gerugte was in omgang dat die Ndebele hul weggevoer het. Daarom het Erasmus die hoop gekoester dat die twee seuns nog lewe en dat hulle lewendig teruggevind sou word. Om dié rede het hy aan die eerste veldtog teen Mzilikazi deelgeneem.

---

57) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, no. 17, pp. 112-115.

58) 1/GR 10/26 Letters Received : S.P. Erasmus - G. Kruger, 22/9/1836, ongepagineer; Vergelyk G.D.J. Duvenage: Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar I, p. 82.

59) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, no. 17, pp. 112-115; Vergelyk 1/GR 10/26 Letters Received : G. Kruger - W.C. van Ryneveld, 29/9/1836, ongepagineer.

Voordat Erasmus of die emigrante enige verdere inligting oor die gebeure gekry het, het die Amerikaanse sendelinge by Mosega op hoogte gekom van wat daar gebeur het. Die eerste vae gerugte het hulle op 28 Augustus 1836 bereik. 'n Paar dae later het hulle vollediger besonderhede ontvang.⁶⁰⁾

Op 29 Augustus het dr. Wilson aan eerw. Peter Wright geskryf dat hul verneem het dat die impi teruggekeer het met vyf waens, 74 osse en 'n groot aantal perde. Op 31 Augustus het Khaliphi aan die sendelinge laat weet dat sy impi terug was, dat hy in sy voet gewond was en hulle daarom nie kon spreek nie. Op 1 September het die sendelinge vir Khaliphi ontmoet. Aan die teenoorgestelde kant van die kraal het vyf waens gestaan. Hulle het nader gestaan en gesien dat op een van die waens die naam "S.P. Erasmus, 229 Cradock" en op die ander "P. Bekker, 227 (of 229) Uitenhage" geverf was. Die ander drie waens was ongeregistreer.

Met Khaliphi se toestemming het die sendelinge ook drie San of Khoi wat by die waens gevange geneem is, ondervra. Hulle het die sendelinge omtrent die gebeure ingelig en verklaar dat 74 osse en 23 perde buitgemaak is.⁶¹⁾ Volgens Mary W.T. Gray wat by die sendelinge woonagtig was, was daar twee San gevange geneem.⁶²⁾ Eerwaarde James Archbell, die Wesleyaanse sendeling by Thaba Nchu,

60) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 7-8; Vergelyk Herinneringe : J.H. Hatting sr. (Preller, red. : Voortrekkermense I, p. 131).

61) D.J. Kotzé : Die eerste Amerikaanse sendelinge onder die Matebeles, pp. 268-270; Vergelyk Edwin W. Smith: The Life and Times of Daniel Lindley (1801 - 1880), pp. 98-99.

62) Mary W.T. Gray : Stories of the early American Missionaries in South Africa (Preller pam. 2), p. 12.

het aangevoer dat Erasmus 43 perde en 80 osse verloor het. Volgens Erasmus se berekening het die Ndebele ongeveer 1 000 beeste en 'n groot aantal skape by die Vaalrivier gebuit.⁶³⁾

Volgens die getuienis van eerw. Daniel Lindley,⁶⁴⁾ die reisiger, kaptein W.C. Harris,⁶⁵⁾ en Diederik Frans Kruger⁶⁶⁾ is die Erasmus-seuns en Carel Kruger om die lewe gebring voordat hulle die hoofstat, Gabeni (Kapain), bereik het. Volgens die getuies in "De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal" is Carel Kruger en Erasmus se twee seuns na Mzilikazi se hoofstat meegevoer. Toe Mzilikazi egter die talle gewondes sien wat na die Vaalrivierslag teruggekeer het, het hy opdrag gegee dat die drie gevangenes om die lewe gebring moet word.⁶⁷⁾ Die herinneringe van J.H. Hatting gee ook te kenne dat die seuns na die Ndebele se gebied vervoer is vanwaar hulle nooit weer uitgekom het nie.⁶⁸⁾

Professor P.J. van der Merwe het tot die gevolgtrekking gekom dat die gevangenes nie Gabeni bereik het nie. Die Amerikaanse sendelinge sou daarvan bewus gewees het en dit vermeld het indien dit wel so was. Ook volgens die herinneringe van H.J. Potgieter is lede van Erasmus se

63) LG 228 Letters Received from Civil Commissioner, Grahamstown : J.Archbell - D. Campbell, 4/9/1836, pp. 34-36.

64) Edwin W. Smith : The Life and Times of Daniel Lindley (1801 - 1880), p. 100.

65) W.C. Harris : The Wild Sports of Southern Africa, p. 293.

66) SS 463 Keate Award, Inkomende Stukke, 1880 (getuienis van Frans Kruger), p. 36 (TAB); Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 9.

67) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 65-66 (TAB).

68) J.H. Hatting : De Geschiedenis van de Hollandsche Afrikaansche Boeren, van af hun vertrek uit de Kaapkolonie tot op de Aftreding van President Burgers, p. 19.

jagparty in die veld oorval. Uit 'n ondersoek later by Mzilikazi het dit geblyk dat die vermiste persone om die lewe gebring is.⁶⁹⁾

Volgens die herinneringe van Maria Jacoba Minnaar (gebore Bronkhorst) is haar broer, Rudolph Bronkhorst, wat na die Liebenbergs gestuur is om hulle te waarsku, en 'n seun van die Liebenbergs ook deur die Ndebele weggevoer. Daar is na die tyd nooit weer spesifiek van hulle verneem nie. Jare daarna is daar egter nog moeite gedoen om uit te vind of hulle nog lewendig was. Slegs die perd van Rudolph Bronkhorst is met 'n assegaai in die boud gevind.

Van 'n sekere groep Basters is verneem dat hulle nog gelewe het. Bronkhorst senior het by Andries Potgieter aangedring om 'n kommando op die been te bring om te gaan uitvind. Die kommando is uitgestuur, gedeeltelik met die doel om sekerheid rondom die bestaan van die kinders te kry. Eerwaarde Lindley was werksaam by Mzilikazi in Marico en sou vertel het van die aankoms van Rudolph Bronkhorst en Liebenberg. Rudolph is selfs toegelaat om by hom skool te gaan. Nie lank daarna nie het die kommando egter die Ndebele verdryf en is nie weer iets omtrent die kinders verneem nie.⁷⁰⁾

Ook Johannes Claassen is na die aanval op Erasmus se kamp as vermis aangegee. Waarskynlik is hy om die lewe gebring, want daar is nooit weer iets van hom verneem nie.⁷¹⁾

---

69) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 9.

70) Maria Jacoba Minnaar : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, pp. 135-136).

71) 1/GR 10/26 Letters Received : G.D. Joubert - W.C. van Ryneveld, 14/11/1836; Vergelyk P.J. van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 9.

Kort na die aanval op die mense langs die Vaalrivier, het die Potgieter-kommissie op 2 September van hul reis na die Soutpansberge teruggekeer.⁷²⁾

'n Verskeidenheid van redes is aangevoer waarom die Ndebele van Mzilikazi die emigrante en jagters langs die Vaalrivier aangeval het. Twee offisiere van die 75ste regiment, kaptein Sutton en luitenant Moultrie, wat pas van 'n jagtog uit die binneland teruggekeer het, het vir Mzilikazi ontmoet en 'n besondere gunstige indruk van hom gekry. Kaptein Sutton het die aanval aan die onversigtigheid van die emigrante en jagters toegeskryf en as 'n fout wat deur Mzilikazi begaan is. Dit het later geblyk dat luitenant Moultrie se siening heelwat van dié van kaptein Sutton verskil het.⁷³⁾

Die Griekwa-kaptein, Barend Barends, het met behulp van die Rolong en ander versterkings teen 1831 'n aanval op die voorposte van die Ndebele geloods. In Griekwa-geledere was daar 'n groep Korana onder Jan Bloem. Aanvanklik het die Griekwas sukses teen die Ndebele behaal, maar is vanweë onversigtigheid deur die Ndebele verslaan. As gevolg van die Griekwa-aanvalle het Mzilikazi die Griekwas gehaat.⁷⁴⁾ Die Ndebele het 'n aantal persone, onder wie Truëy en Wilhelm, 'n dogter en neef van die Griekwa-kaptein, gevange geneem en na Mosega weggevoer.⁷⁵⁾

---

72) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 57.

73) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 39-40.

74) F. Lion Cachet : De Worstelstrijd der Transvalers, p. 139; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 40.

75) R. Moffat : The Matabele Journals 1829 - 1860, I (editor J.P.R. Wallis), p. 140.

Dingane het vir Mzilikazi kort daarna met 'n groot impi verras en die Ndebele-koning het dus in gedurige vrees vir 'n aanval uit die suide geleef. Aan die sendelinge Robert Moffat en dr. Andrew Smith het hy erken dat hy nog 'n aanval van Jan Bloem verwag het. Hy het ook voorsien dat Peter Davids 'n poging sou aanwend om sy dogter en die ander Griekwa-gevangenes te bevry. Vanweë Mzilikazi se aanval op die padbouer en ontdekkingsreisiger, A.G. Bain, het hy ook reaksie van die blankes verwag.

Daarom het Mzilikazi by talle geleenthede reisigers verbied om sy land uit 'n ander rigting as oor Kuruman binne te kom. Diegene wat vanuit 'n suidoostelike rigting sy gebied binnegekom het, het hy as sy vyande beskou. Hy het van tyd tot tyd spioene uitgestuur om die omgewing in die omstreke van die Vaalrivier te verken.⁷⁶⁾

Louis Tregardt en Van Rensburg se geselskappe het ongemerk langs die oosgrens van Mzilikazi se gebied noordwaarts beweeg. Mzilikazi het kort daarna van die trek en kommissie op pad na die Soutpansberg te hore gekom en dit het hom aangespoor om noukeuriger te let op die bewegings van die emigrante wat in aantog was.⁷⁷⁾

Mzilikazi het waarskynlik ook nie die onderskeid tussen emigrant of Griekwa geken nie. Die emigrante het soos die Griekwas perde en vuurwapens gehad. Erasmus en sy mede-jagters sou ook as rowers en moordenaars beskou word.⁷⁸⁾ Die emigrante en jagters was gerus dat Mzilikazi hulle nie sonder enige aanleiding sou aanval nie.

---

76) D.J. Kotzé : Die eerste Amerikaanse sendelinge onder die Matebeles, pp. 264-265.

77) F. Lion Cachet : De Worstelstrijd der Transvalers, p. 139.

78) J.H. Malan : Boer en Barbaar, p. 170.

Indien die aanvalle op die jagters 'n fout was soos kaptein Sutton beweer het, ontstaan die vraag waarom Mzilikazi nie die beeste en skape wat sy mense weggevoer het, teruggegee het nie? Die vraag ontstaan ook waarom 'n tweede impi gestuur is om die emigrante weer aan te val?

Indien Mzilikazi vrede wou gehad het, sou hy die emigrante laat weet het wat sy wens was, voordat hy hulle aangeval het. Sy rekord het egter daarop gedui dat hy vir alle groepe in daardie gedeelte van Afrika 'n bedreiging was.

In 'n latere brief aan kaptein Sutton het dit geblyk dat Mzilikazi van die aanwesigheid van die vreemdelinge bewus was. Indien die vreemdelinge Griekwas was, moes hulle uitgewis word. Indien hulle blankes was, moes hulle ongedeerd na Mzilikazi vervoer word.⁷⁹⁾ Eerwaarde Lindley het reeds in Julie 1836 'n groep Ndebele by die Moloporivier aangetref wat op die uitkyk was vir 'n kommando wat volgens gerugte na Mosega in aantog was.⁸⁰⁾

Volgens D.J. Kotzé sou die feit dat van die emigrante se vroue hulle vergesel het, waarskynlik daartoe bygedra het om Mzilikazi tot aksie aan te spoor. Mzilikazi sou graag van hierdie vroue in sy harem wou opneem.⁸¹⁾ Gerugte was in omgang dat twee jong meisies deur Khaliphi weggevoer is.⁸²⁾ Die bewering dat Mzilikazi die vroue in sy harem

---

79) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 39.

80) Edwin W. Smith : The Life and Times of Daniel Lindley, 1801 - 1880, p. 98.

81) D.J. Kotzé : Die eerste Amerikaanse sendelinge onder die Matebeles, p. 267.

82) Aletta Bernhardina Oosthuizen : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense III, p. 141); Vergelyk W.C. Harris : The Wild Sports of Southern Africa, p. 120.

wou opneem, kan egter nie te veel gewig dra nie, aangesien die aanvalsmag van die vroue gedood het en nie besondere moeite gedoen het om hulle te ontvoer nie.

Eerwaarde Wilson was van mening dat Mzilikazi die aanvalle geloods het met die doel om die emigrante se vee te roof.⁸³⁾ Eerwaarde James Archbell het hierdie mening gedeel.⁸⁴⁾ Volgens W.C. Harris het Mzilikazi die gebruik van die verbode roete slegs as voorwendsel gebruik en het hy die aanvalle geloods om die emigrante se vee te buit.⁸⁵⁾

Daar kan tot die slotsom gekom word dat die veerykdom van die emigrante veel met Mzilikazi se aanval op hulle te doen gehad het. Dit was waarskynlik die belangrikste motief vir sy optrede gewees.

Die emigrante en jagters het nou wel nie 'n militêre inval in die gebied oorkant die Vaalrivier geloods nie, maar hulle het 'n gebied betree waarop Mzilikazi aanspraak gemaak het. Mzilikazi het dalk gereken dat die emigrante 'n inbreuk op sy regte gemaak het.⁸⁶⁾ Hoewel sy land na die suide prakties nie verder as die Molopo en die noordelike kant van die Magaliesberg gestrek het nie, het hy nogtans in teorie op die hele gebied tot aan die Vaal aanspraak gemaak.⁸⁷⁾

---

83) D.J. Kotzé (ed.) : Letters of the American Missionaries, 1835 - 1838 (Joint Letter to Anderson, 2/5/1837, no. 4), p. 165.

84) LG 228 Letters Received from Civil Commissioner, Grahamstown : J. Archbell - D. Campbell, 4/9/1836, pp. 34-36.

85) W.C. Harris : The Wild Sports of Southern Africa, p. 292.

86) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 42-43.

87) D.J. Kotzé : Die eerste Amerikaanse sendelinge onder die Matebeles, p. 265.

Verder was Erasmus se medejagters heel moontlik op die uitkyk vir olifante. Mzilikazi het egter die soektog na ivoor in sy land en die gebiede wat deur sy mag verower is, as een van sy koninklike prerogatiëwe beskou. Ivoor, graan en beeste het die rykdom van die Ndebele gevorm. Mzilikazi is ook "Grootolifant" deur sy onderdane genoem. Die koninklike olifant was die simbool van die Ndebeleryk by Gabeni en Mosega. Om koninklike wild te skiet sonder die koning se toestemming in 'n gebied wat deur die koning se impi verower is, het vir die Ndebele op die miskienning van die koning se gesag gedui.⁸⁸⁾

Volgens Mzilikazi was alle blankes onder die goewerneur se gesag met wie hy ongeveer vyf maande tevore 'n verdrag van vrede en vriendskap gesluit het. Waarskynlik het hy gevoel dat die goewerneur dié verdrag verbreek het.

Vir Mzilikazi kon die moontlikheid bestaan het dat die blankes die Griekwas, Tswana en Korana sou help om 'n aanval op die Ndebele te loods. Hy sou ook kennis geneem het van die oorwinning wat die kommando's teen die sterk stamme van oorkant die grens behaal het. Sy optrede teenoor die jagters en emigrante was soortgelyk aan die talle strooptogte wat hy in sy lewe onderneem het.⁸⁹⁾

Op hulle beurt het die groepie jagters en emigrante noordwaarts beweeg na 'n gebied wat hulle onbewoon gevind het. Hulle het jag gemaak op wild soos wat hulle voorouers gedoen het.

Soos wat die grens van die Kolonie noord- en noordooswaarts uitgebrei het, is gevind dat die plato

88) J.C. Voigt : Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, pp. 303-305.

89) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 43-44.

baie wild gehad het. Jagtogte en reise na betreklik onbekende gebiede het by hulle 'n leefwyse geword. Heelwat emigrante van die Potgieter-trek het na die gebied noord van die Oranje- en Vaalrivier gegaan op soek na grootwild wat al skaarser in die noordoostelike en oostelike grensdistrikte geword het. Die beskikbaarheid van jagvelde was vir hulle net so belangrik as weiding vir hul veetroppe. Daarom sou hulle nie die reg van enige heerser erken het om hulle te verhoed om te jag nie. Hulle het dit as 'n voorreg en deel van hul geboortereg as burgers van die Kolonie beskou. Selfs die Britse regering het hulle nie van daardie voorreg ontnem nie.

Sou hulle rede gehad het om vyandelikhede van swart stamme te vrees, sou hulle probleme probeer vermy het met watter kaptein ook al oor die gebied gesag gevoer het waar hulle wou jag. Deur Potgieter se ooreenkoms met Mokwena het hulle klaarblyklik gedink dat hulle so gedoen het. Waarskynlik het hulle glad nie vir 'n aanval van die Ndebele gevrees nie, omdat hulle nie bewus daarvan was dat Mzilikazi se aansprake op jurisdiksie so ver suid gestrek het nie.⁹⁰⁾

Ons kan aanvaar dat die dood van sy seuns vir Stephanus Erasmus hewig moes ontstel het. Daar kan egter nie beweer word dat dié gebeure hom laat trek het nie. Hy sou egter die strafkommando teen Mzilikazi in Januarie 1837 meemaak. Dit sou hom in kontak met die emigrante buite die Kolonie bring en dit kon die trekgedagte by hom aangewakker het.

---

90) J.C. Voigt : Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845 I, p. 309.

HOOFSTUK 8

EMIGRASIE EN VROEË VESTIGING IN NATAL

Die presiese dag en datum waarop Stephanus Erasmus die Kolonie verlaat het met die doel om te emigreer, is nie bekend nie.

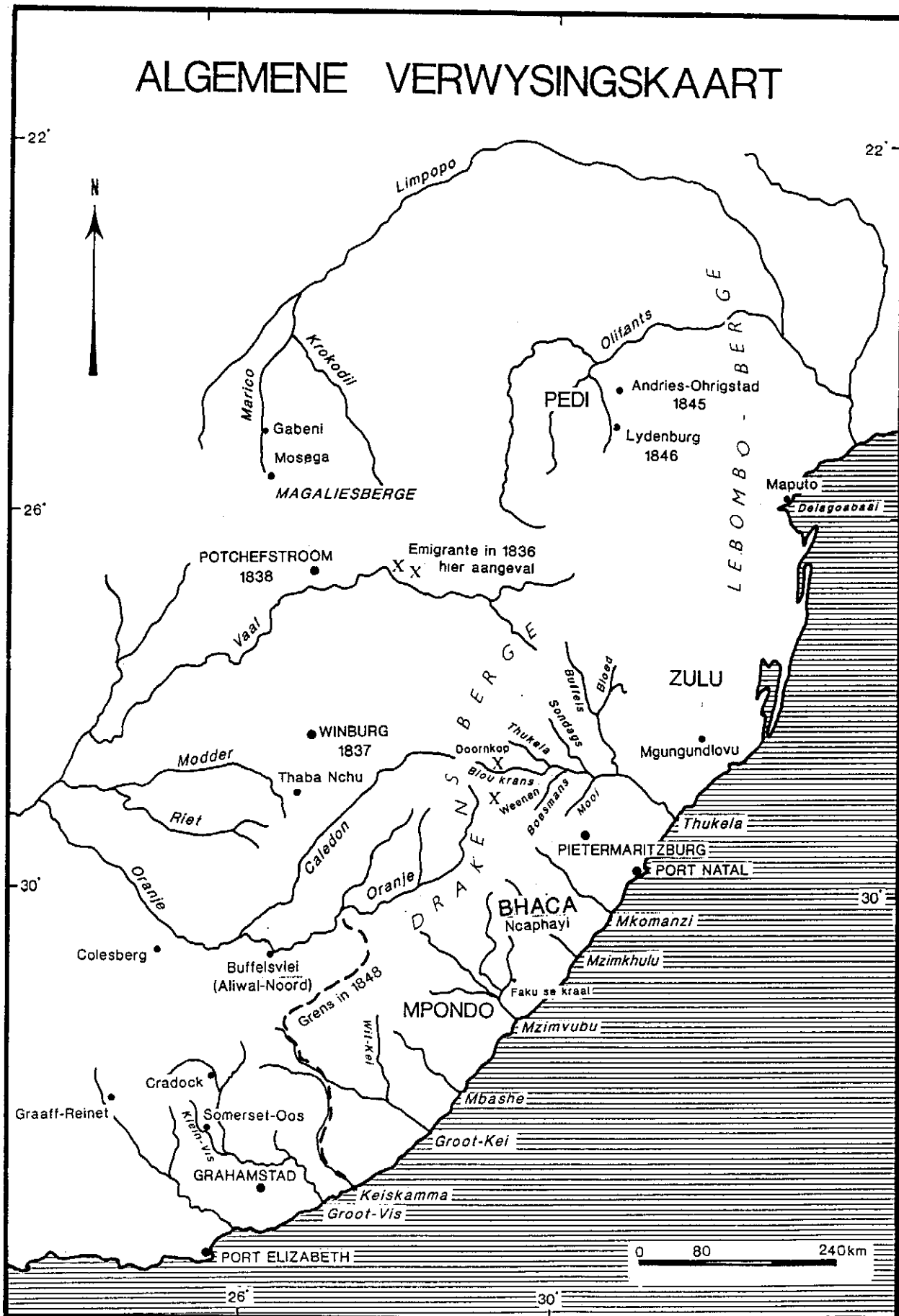
Soos reeds genoem het hy met die jagtog wat hy in Junie 1836 na die omgewing van die Vaalrivier onderneem het, dit ook as 'n verkenningstog beskou.¹⁾ Hy was ook nie deel van die emigrante wat in die omgewing van die Vaalrivier was nie.²⁾

Erasmus het vroeg September 1836 van hierdie noodlottige ekspedisie na die Kolonie teruggekeer.³⁾ Volgens die herinneringe van A.H. Potgieter junior was Erasmus wel by die slag van Vegkop in Oktober 1836 teenwoordig. Preller self het egter bygevoeg dat hy nie daaraan deelgeneem het nie.⁴⁾

Ander getuienis dui ook daarop dat Erasmus hom weer in die Kolonie gevestig het. So byvoorbeeld het M.C. Jacobs so laat as 25 September 1836 'n rapport aan Erasmus deurgestuur.⁵⁾

Erasmus se gesin was gedurende Oktober 1836 nog steeds op Mooiplaats in die voormalige wyk Kraairivier woonagtig.

- 1) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 3-4.
- 2) A.H. en W.J. Potgieter : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 3).
- 3) LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset (Commandant of the Eastern Frontier) : S.P. Erasmus - H. Somerset, 9/9/1836, pp. 154-156.
- 4) A.H. Potgieter jr. : Herinneringe (Preller red. : Voortrekkermense III, p. 18).
- 5) GH 8/1 Lieutenant Governor, Despatches : M.C. Jacobs - S.P. Erasmus, 25/9/1836, pp. 109-110.

Bron: A.J. Boëseken (red.) : Geskiedenis-Atlas vir Suid-Afrika, p. 61.

Dáár is op 29 Oktober 1836 'n seun, Daniel Elardus Erasmus, vir die Erasmus-egpaar gebore.⁶⁾

Waarskynlik het Erasmus wel aan die strafveldtog teen Mzilikazi in 1837 deelgeneem. Volgens die onbekende getuie in "De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal" het hy klaarblyklik nog die vae hoop gekoester dat sy twee seuns wat tydens die Vaalrivier-aanval deur die Ndebele weggevoer is, nog gelewe het. Erasmus sou selfs aansoek by die Britse regering gedoen het om manskappe beskikbaar te stel om 'n strafveldtog teen Mzilikazi te loods. Hierdie versoek is natuurlik deur die Britse regering geweier. Verlof is egter aan Erasmus toegestaan om burgers op 'n vrywillige basis te werf. Hy sou berede vrywilligers asook 'n kommando Korana bymekaar gekry het om die veldtog teen Mzilikazi te loods.⁷⁾ Bogenoemde mededeling skep die indruk dat Erasmus met sy eie mag teen Mzilikazi opgetrek het. Daar bestaan egter geen ander getuienis om so 'n bewering te staaf nie.

Op die oog af lyk dit of Erasmus na die Vaalrivierslag na die Kolonie teruggekeer het en toe gereed gemaak het om te vertrek om hom by die emigrante aan te sluit. Hy sou dan met sy trek op 19 Desember by Maritz se laer aan die suidekant van die Blesberg arriveer het. Dit is egter moontlik dat Erasmus met van sy familie en vriende in Desember 1836 na die emigrante teruggekeer het met die doel om die strafkommando teen Mzilikazi mee te maak. Die strafkommando het op 2 Januarie 1837 vertrek.⁸⁾

-
- 6) Doopregister van Erasmus Smit, 1837 - 1849, 4/3/1838, no. 33, ongepagineer (Natale N.G. Kerkargief).
- 7) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 67-68 (TAB).
- 8) J.C. Visagie : Minder bekende Voortrekkerleiers, pp. 14-15 (ongepubliseerde referaat, 18/1/1988).

Erasmus Smit het byvoorbeeld in sy dagboek aangeteken dat die brawe kommandant Stephanus Erasmus op 19 Desember 1836 gearriveer het.⁹⁾ Hy was waarskynlik onderweg om die veldtog teen Mzilikazi mee te maak.

Van die sendelinge het ook getuig dat Erasmus kort na die aanvang van die aanval op Mosega by hulle kom verneem het of hul nie iets van sy kinders te hore gekom het nie. Hulle het hom toe van die dood van sy twee seuns in kennis gestel.¹⁰⁾

Op 26 Januarie 1837 is tyding gebring dat Mzilikazi verslaan is. Teen 28 Januarie 1837 het van die kommandoede begin terugkeer. Op 8 Februarie is 'n vergadering oor die verdeling van die buit gehou.¹¹⁾

Erasmus het teen ongeveer begin Februarie 1837 van die kommando na sy huis teruggekeer en het daarna eers sy trekgeselskap vanuit die streke Brak- en Kraairivier georganiseer.¹²⁾

Stephanus Erasmus het hom eers weer op sy plaas gevestig en sy pligte as veldkornet in die voormalige wyk Kraairivier voortgesit. Teoreties gesproke was hy natuurlik nie meer veldkornet nie aangesien sy wyk met die herroeping van D'Urban se maatreëls aan die Thembu

---

9) Gustav S. Preller : Voortrekkermense II (Uit het Dagboek van Erasmus Smit), p. 75.

10) D.J. Kotze : Die eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Matebeles, p. 279; Vergelyk M.W.T. Gray: Stories of the early American Missionaries in South Africa (Preller pam. 2), p. 12.

11) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 26/1/1837, 28/1/1837, 8/2/1837, pp. 18-19.

12) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, p. 69 (TAB); Vergelyk J.C. Visagie: Minder bekende Voortrekkerleiers, p. 15 (ongepubliseerde referaat, 18/1/1988).

toegeken is. Soos reeds genoem het siviele kommissaris W. Gilfillan op 27 Maart 1837 'n brief van Erasmus ontvang. Daarin het hy sy voornemens om te bedank te kenne gegee. Hy het sy vasberadenheid uitgespreek om die Kolonie te verlaat en by die emigrante aan te sluit.¹³⁾

Erasmus was moontlik nie daarvan bewus dat hy nie meer die amp van veldkornet beklee het nie. Soos reeds in 'n vorige hoofstuk bespreek, het hy as veldkornet teen die einde April of vroeg in Mei 1837 meegehelp om die vee wat twee koloniste, Theunis Botha en Frans Lottering, en 'n bende Griekwas op 22 April 1837 van die Sotho geroof het, aan hulle terug te besorg.¹⁴⁾

Intussen moes Erasmus voorbereidings getref het om sy trek op die been te bring. Uit bogenoemde kan ons aflei dat hy op die vroegste eers teen die einde van Mei 1837 geëmigreer het. Daar is voldoende bewyse in Smit se dagboek dat hy wel sy eie laer moes gehad het.¹⁵⁾ Die verteller in "De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal" vermeld ook dat Erasmus sy eie trek georganiseer het.¹⁶⁾

Erasmus het die amp van kommandant tydens die emigrasie beklee. Eerwaarde Smit het in sy dagboek vermeld dat hy

---

13) 1/CDK 10/14 Letters Despatched to Secretary to Government : W. Gilfillan - H. Hudson, 28/3/1837, pp. 8-9; Vergelyk LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner, Cradock : W. Gilfillan - H. Hudson, 28/3/1837, no. 13, pp. 34-36.

14) LG 498 Letters Received from Private Individuals : G.D. Joubert - F. Rawstorne, 11/7/1837, pp. 76-78; Vergelyk GH 8/4 Lieutenant Governor, Despatches : G.D. Joubert - H. Hudson, 11/7/1837, pp. 190-199.

15) J.C. Visagie : Minder bekende Voortrekkerleiers, p. 15 (ongepubliseerde referaat, 18/1/1988).

16) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 69-70 (TAB).

'n gewaardeerde leier en kommandant was.¹⁷⁾ Presies wanneer Erasmus tot die amp verkies was, is nie seker nie. Gewoonlik is iemand wat 'n leier van 'n trek was ook kommandant genoem. Erasmus Smit het egter reeds op 19 Desember 1836 van Erasmus se kommandantskap melding gemaak.¹⁸⁾ Dalk het hy dié amp in die veldtog teen Mzilikazi bekleed. Die verteller in "De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal" het ook genoem dat hy tot kommandant gekies was.¹⁹⁾ Lion Cachet het verklaar dat elke familie sy eie "hoof" of "voorman" gehad het en dat Erasmus die leier van so 'n groep was.²⁰⁾ Soos later sal blyk was kommandant Erasmus 'n gerespekteerde leier wat ook sy invloed op sy mede-trekleiers laat geld het.

Daar bestaan geen inligting omtrent die trekroete wat Stephanus Erasmus sou volg nie. Aangesien hy naby Buffelsvlei woonagtig was, kan ons aanvaar dat hy soos talle ander Trekkers die Oranjerivier by Buffelsvlei (Somersetdrift) deur is. Indien ons aanvaar dat hy die algemene trekroete gevolg het, kan ons aflei dat hy van Buffelsvlei deur die Caledonrivier en deur die boloop van die Riet- en Modderrivier getrek het en daarvandaan na Thaba Nchu koers gevat het. Vandaar het die Erasmus-trek waarskynlik na die Sandrivier gereis.²¹⁾ Erasmus Smit meld op 20 Julie 1837 dat ene P. Erasmus en twee Potgieter-broers die vorige dag in hul laer arriveer het

-
- 17) J.C. Visagie : Minder bekende Voortrekkerleiers, p. 15 (ongepubliseerde referaat, 18/1/1988); Vergelyk H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 19/12/1836, 19/9/1837, 4/4/1838, pp. 11, 38, 36.
- 18) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 19/12/1836, p. 91.
- 19) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, pp. 69-70 (TAB).
- 20) F. Lion Cachet : De Worstelstrijd der Transvalers, p. 123.
- 21) C.F.J. Muller : Leiers na die Noorde. Studies oor die Groot Trek, pp. 100-102.

waar dit aan die Sandrivier gestaan het. Hulle het versoek dat die Retief-geselskap moes terugval vanweë die gevaar wat die Korana en Basters ingehou het. Daarop het dié drie persone weer na hul laers vertrek wat ongeveer 200 waens sterk was.²²⁾ Die moontlikheid bestaan dat dié P. Erasmus niemand anders as Stephanus Erasmus self was nie.

Volgens C.F.J. Muller het die Landman-geselskap ongeveer teen die helfte van Desember 1837 die Grootrivier bereik en was dit 'n maand later reeds by Thaba Nchu.²³⁾ Indien die Erasmus-trek dan teen die einde van Mei 1837 oor die Oranjerivier getrek het, kon hulle teen die einde van Junie 1837 by Thaba Nchu gewees het en teen 20 Julie 1837 die Sandrivier bereik het. Aliwal-Noord (naby Buffelsvlei) is ongeveer 400 km van Winburg (naby die Sandrivier) geleë. Teen 'n gemiddelde spoed van 8 km per ossewa per dag sou die reis ongeveer 50 dae (sewe weke) duur. Op grond hiervan is dit dan wel moontlik dat genoemde P. Erasmus wel Stephanus Erasmus kon wees.

Die trek van Erasmus het enige afstand van dié van Retief gestaan.²⁴⁾ Retief se laer het gedurende Augustus 1837 ooswaarts langs die Sandrivier opgetrek.²⁵⁾

Die Erasmus-trek moes tussen Julie en September 1837 in die omgewing van Retief se laer waar hulle langs die Sandrivier opgetrek het, gewees het. Daardie tydperk was vir die emigrante 'n sorgwekkende periode van dwarstrekery en besluitloosheid. Die meningsverskil het

22) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 20/7/1837, 21/7/1837, p. 32.

23) C.F.J. Muller : Leiers na die Noorde. Studies oor die Groot Trek, p. 101.

24) Gustav S. Preller : Piet Retief, p. 116.

25) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 4/8/1837, 10/8/1837, 14-15/8/1837, 31/8/1837, pp. 35-36.

gehandel oor die vraag of hulle gesamentlik die oorvaalse gebied sou intrek en of hul Mzilikazi verder in vrede sou laat en gesamentlik Natal sou intrek. Toe daar besluit word dat Potgieter eersgenoemde weg en Retief laasgenoemde weg sou inslaan, was daar weer 'n verskil oor waar hulle die Drakensberg moes oorgaan.²⁶⁾

Op 13 September is 'n volksbyeenkoms gehou. Dit het geblyk dat daar geskille oor die bestemming van hul reis tussen Uys en Potgieter aan die een kant en Retief aan die ander kant was. Erasmus het na alle waarskynlikheid vir Retief gesteun en besluit om na Natal te trek.

Op 19 September 1837 het hulle verder ooswaarts verby een van Mzilikazi se verlate statte gereis. Retief het dieselfde dag te perd na kommandant Erasmus se laer gery.²⁷⁾ Waarskynlik het hulle oor Retief se voorgenome kommissie na Port Natal beraadslaag.²⁸⁾ Hieruit kan ons aflei dat Erasmus se ervaring bekend was en dat leiers soos Retief sy mening hoog geag het. Hy het dus 'n aansienlike mate van invloed as trekleier geniet.

Die 21ste September het Retief se mense tot by 'n spruit van die Vaalrivier getrek. Die 30ste September 1837 het hulle deur die Elandsrivier gereis.

Op 5 Oktober 1837 het Retief met 14 man en vier waens op 'n ekspedisie oor die Drakensberge na Port Natal vertrek. Retief het onderneem om van daar 'n besoek aan Dingane te bring.²⁹⁾ Eintlik het Retief self eers die volgende dag

---

26) Gustav S. Preller : Piet Retief, p. 91.

27) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 19/9/1837, p. 38.

28) Gustav S. Preller : Piet Retief, p. 116.

29) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 21/9/1837, 30/9/1837, 5/10/1837, pp. 38-40.

met sy oudste skoonseun, Piet Meyer, ofte wel Lucas Petrus Johannes Meyer, vertrek.

Retief en Piet Meyer het op 6 Oktober bo-op die Drakensberge aangekom. Sy waens het die 7de Oktober oorgegaan, maar hulle het nog 'n dag of ses onder die berg op Maritz en kmdt. Stephanus Erasmus gewag, wat blykbaar ook sou meegaan. Retief het later vanuit Natal aan Stockenstrom geskryf dat Maritz en Erasmus hom volgens afspraak op 1 Oktober 1837 op die Drakensberge sou ontmoet het. Aangesien hulle toe nog nie opgedaag het nie, veronderstel hy dat hulle die berg op 'n ander plek oorgegaan het. Retief was bekommerd, aangesien Maritz reg oos gereis het. Volgens Retief was Maritz veel verder noordwaarts as hy, en hoewel hy sy koers suidoos gestuur het, moes hy tog nog op die laaste dag heeltemal suid ry. Nou was hy bevrees dat indien Maritz sy voorbeeld gevolg het, hy in Dingane se gebied sou uitkom. Daar sou hy nie welkom wees nie, want Dingane het diegene wat sy land vanuit Mzilikazi se gebied genader het, as sy vyande beskou.³⁰⁾

Daar moes egter 'n misverstand gewees het, want Erasmus en Maritz het die berg eers later oorgetrek. Maritz was by Hendrik Potgieter se laer aan die Suikerbosrant tot na die terugkeer van Potgieter se kommando wat Mzilikazi in November verslaan het.³¹⁾

Retief en sy mense het Port Natal op 19 Oktober 1837 bereik. Hy en sy metgeselle is vriendelik deur die Engelse verwelkom. Hy het dieselfde dag aan Dingane

---

30) Gustav S. Preller : Piet Retief, pp. 110, 115-116; Vergelyk J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers, Part I, 1498 - 1843 (Retief - Stockenstrom, 23/10/1837), pp. 125-126.

31) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, pp. 43-44.

geskryf en hom omtrent die rede vir sy sending ingelig.³²⁾

Die 27ste Oktober het Retief en sy reisgenote van die baai na Dingane se hoofstat vertrek. Die hele reisgeselskap met hul vier waens is langs die kus op tot aan die monding van die Thukela. Daar het die waens agtergebly en het Retief met ses ander te perd na Mgungundlovu vertrek.³³⁾

Die doel van hul sending was om grond van Dingane te probeer kry. Dingane was bereid om van sy grondgebied afstand te doen op voorwaarde dat Retief 'n hoeveelheid beeste wat Sikonyela van Dingane geroof het, aan hom terugbesorg. Retief is toe eers terug na Port Natal en op 2 November 1837 het hy weer by sy trek aangesluit. Sy trek het intussen die Drakensberg afgekom en aan die Thukela gestaan. Op 26 Desember het Retief met 'n klein kommando en 'n groepie Zulu vertrek om die gesteelde beeste by Sikonyela te kry. Die onderneming was geslaag en op 11 Januarie 1838 was Retief terug by sy trek wat sedert 3 Januarie by Doornkop, suid van die Thukela gestaan het.³⁴⁾ Retief het daarin geslaag om 700 beeste, tesame met 63 perde en 11 gewere van Sikonyela te verower.³⁵⁾

Dit is nie bekend of Erasmus die sending na Sikonyela meegemaak het nie. Aangesien Erasmus se laer in die

---

32) Herinneringe : D.P. Bezuidenhout (Die Brandwag, Deel I, Mei 1910 - Mei 1911, uit Onze Geschiedenis, 15/4/1911, p. 685).

33) Gustav S. Preller : Piet Retief, p. 125; Vergelyk Herinneringe : D.P. Bezuidenhout (Ons Taal, Deel I, 15/7/1907, no. 3, p. 17).

34) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 2; Vergelyk H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 26/12/1837, 11/1/1837, pp. 52, 54.

35) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 127.

omgewing van Retief se trek gestaan het en hy 'n erkende leier onder die emigrante was, is die moontlikheid nie uitgesluit nie.

Op 16 Januarie 1838 is 'n volksvergadering gehou waartydens besluit is dat Retief 'n tweede besoek aan Dingane sou bring om die vee aan hom terug te besorg en die verlangde grondgebied in ontvangs te neem.

Op 25 Januarie 1838 het hy op hierdie rampspoedige tog vertrek.³⁶⁾ Retief het met 72 blankes (waaronder vier seuns) en 30 agterryers met Dingane se vee vertrek.³⁷⁾ Die moord op Retief en sy mense het op 11 Februarie 1838 plaasgevind. Op 17 Februarie het die Zulu die mense tussen die Bloukrans- en Boesmansrivier aangeval. Tesame met die bediendes het meer as 400 mense omgekom. Die emigrante het ten tye van die aanval baie verspreid gestaan. Dit was ten spyte van die feit dat hulle deur Retief gemaak was om bymekaar te bly.

Retief se laer was op daardie stadium steeds by Doornkop. Die Zulu het hulle nie daar aangeval nie.³⁸⁾ Waar Stephanus Erasmus se laer gestaan het, is onseker. Sover bekend is sy laer nie aangeval nie. Waarskynlik was sy mense steeds in die omgewing van Retief se laer gewees.

Gert Maritz se laer, saam met die Rudolphi's, het naby die teenswoordige Estcourt aan die Boesmansrivier gestaan. Digby was ook Sarel Cilliers se mense. Tussen Groot- en Klein-Moordspruit het verskeie klein geselskappies

---

36) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 25/1/1838, p. 56.

37) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 132.

38) J. Bird (ed.) : Annals of Natal 1495 - 1845, I (Joernaal van Anna Elizabeth Steenkamp), pp. 462-463; Vergelyk W.B. Boyce : Notes on South African Affairs, pp. 149-151.

gestaan.³⁹⁾ Maritz se laer is wel deur die Zulu aan die noordelike en suidelike walle van die Boesmansrivier aangeval.⁴⁰⁾

Na die Zulu-aanval het die emigrante gesorg om so ver moontlik in groot laers bymekaar te kom. Op 1 Maart het Piet Uys in Retief se laer gearriveer en op 7 Maart het hy en Jacobus Uys weer vertrek om sy laer nader aan Retief se laer te bring.⁴¹⁾ Maritz het van Boesmansrivier na Strydpoort, naby Doornkop, gegaan, terwyl die laer van Uys ook eers tussen Doornkop en die Thukela gestaan het. Op 18 Maart het Hendrik Potgieter se laer opgebreek. 'n Gedeelte daarvan het by die Retief-laer by Doornkop aangesluit, terwyl die ander hulle by Maritz op Strydpoort gevoeg het. Maritz het wyd en syd om hulp gevra. Hy het swaar op die hulp van Potgieter en Uys gesteun.

In 'n brief wat Susanna Smit, die vrou van eerwaarde Smit, aan haar seun H.S.G. Smit op 24 Maart 1838 geskryf het, voer sy aan dat daar toe ses laers was : dié van Maritz, Erasmus, Uys, Venter, Du Plessis en Potgieter. Sy voeg daarby dat eerw. Smit en sy by die laer van Erasmus was, wat uit 200 - 300 waens bestaan het. Dit was die laer van Retief by Doornkop, tesame met al die ander laers en groepe wat na die aanval daarby aangesluit het.⁴²⁾

Op 6 Maart 1838 is 'n vendusie onder leiding van Gert Maritz gehou met die doel om die besittings van die

39) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 34.

40) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, p. 216; Vergelyk E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 45.

41) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 1/3/1838, 7/3/1838, p. 62.

42) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, pp. 45-46, 52.

gestorwe persone op te veil. Van die boedel van wyle Louw Erasmus en sy vrou, Geertruida Joubert, het Stephanus Erasmus die volgende artikels gekoop : een vaatjie vir drie riksdalders, een sak gars vir twee riksdalders, twee rieme vir een riksdalder, een sak bone vir sewe schelling, drie velle vir sewe schelling, vier kussings vir een riksdalder, een broek vir sewe schelling en een stampblok vir vyf riksdalders en vier schelling.⁴³⁾ Van die boedel van wyle J. Joubert het Erasmus een ploegskaar vir ses riksdalders en een schelling gekoop.⁴⁴⁾

Die emigrante het op daardie stadium 'n mate van eenheid bereik, maar daar was steeds die kwessie van leierskap. In die beoogde strafkommando teen Dingane sou Maritz aanvanklik die bevel voer. Uys was nie daarvoor te vinde nie en Maritz het teruggestaan. Maritz sou voortaan sy aandag aan burgerlike aangeleenthede en die veiligheid van die laers wy. Ook tussen Uys en Potgieter het onenigheid oor leierskap ontstaan. Geeneen wou ondergeskik aan die ander wees nie en daar is besluit dat beide die bevel sou voer. Hierdie besluite is op 28 Maart tydens 'n volksvergadering geneem.⁴⁵⁾

Op 2 April 1838 het Retief se laer tot by 'n spruit van die Bloukransrivier verskuif. Regoor hulle aan die onderkant van die rivier, het Jan du Plessis van die wyk Tarka en Jacobus Potgieter se dubbele laer gestaan.⁴⁶⁾

43) 1/LPMB 18 Vendurolle, 1838 - 1845, p. 2 (NAB); Vergelyk 1/LPMB 15 Stukke en Uitgestorwe Boedels, A-K, p. 113 (NAB).

44) 1/LPMB 18 Vendurolle, 1838 - 1845, ongepagineer (NAB).

45) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, pp. 232-235; Vergelyk H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 28/3/1838, pp. 65-66.

46) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 2/4/1838, p. 66; Vergelyk P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 141.

A.H. Potgieter se laer het aan die Groot-Thukela gestaan. Maritz se laer was aan die Klein-Thukela, terwyl Uys se laer aan die bo-loop van die Bloukransrivier was. Dit was die Modderlaer waar die Retief-laer ook gestaan het.⁴⁷⁾

Op 4 April 1838 is Lucas Meyer op advies van die mense deur Uys as "onder-oorlogskommandant" aangestel in die plek van ene Pieter Erasmus wat bedank het. Die meeste mense was volgens Erasmus Smit ontevrede oor die skielike bedanking van Erasmus. Hy het waarskynlik vanweë die tweedrag tussen Potgieter en Uys bedank.

Daar bestaan 'n moontlikheid dat hierdie Pieter Erasmus waarvan eerw. Smit in sy dagboek melding maak, niemand anders as Stephanus Petrus Erasmus is nie. Erasmus Smit het soms gegewens met mekaar verwar, maar hy was ook goed met Erasmus bekend. Moontlik was "Pieter" 'n noemnaam waarop eerw. Smit vir Erasmus aangespreek het.

Eerwaarde Smit het dikwels kerkdienste in Stephanus Erasmus se tent gehou. So byvoorbeeld het hy op 15 April 1838 oor Openbaring 2:18-29 in die tent van Erasmus gepreek. Op 18 April het hy weer aandgodsdien in die tent van kmdt. Stephanus Erasmus gehou. Hier dui eerw. Smit aan dat Erasmus steeds kommandant was. Moontlik het hy sy bedanking in heroorweging geneem en is hy weer as kommandant aangestel. Op 6 Mei 1838 is die tente van Erasmus, C. Liebenberg en Erasmus Smit tot 'n kerkplek saamgespan en het eerw. Smit daar gepreek. Op 27 Mei het Smit weer die voormiddag in die laer van Piet Greyling gepreek, in die namiddag in die laer van Jacobus

---

47) I.J. Breytenbach : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 98); Vergelyk Barend Oosthuizen: Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, pp. 146-147).

Potgieter en Jan du Plessis en in die aand in die veldtent van Stephanus Erasmus.⁴⁸⁾

Daar bestaan natuurlik die moontlikheid dat Schoon met die oorskryf van die manuskrip die Stephanus per ongeluk weggelaat het. Daar is ook nie getuienis wat daarop dui dat daar 'n ander "Pieter Erasmus" was wat in so 'n belangrike posisie aangestel sou gewees het nie.

Die vermoede dat Erasmus weer as kommandant aangestel is, word versterk deurdat Preller aandui dat Potgieter en Uys met dieselfde bevoegdheid bekleed was, en dat hulle in oorlog met die veldkommandante Pretorius, Koos Potgieter, Landman, De Lange, Stephanus Erasmus, Jan du Plessis en Lucas Meyer sou handel.⁴⁹⁾ 'n Resente artikel bevestig ook dat Stephanus Erasmus lid was van die Vlugkommando wat teen die Zulu opgetrek het.⁵⁰⁾

Stephanus Erasmus was dus heel moontlik 'n lid van die kommando bestaande uit 347 man wat op 6 April 1838 in twee groepe vertrek het om later weer bymekaar aan te sluit. 'n Paar dae later is die slag van Italeni gelewer waartydens die Zulu hulle in 'n bergkloof in 'n hinderlaag gelok het. Weens die gebrek aan samewerking tussen die twee bevelvoerende kommandante het Piet Uys, sy seun Dirkie en nege ander mans gesneuwel.⁵¹⁾

Toe berig gekry is dat die kommando 'n nederlaag gely het, het die laers van Du Plessis en Jacobus Potgieter op 13 April oor die rivier getrek en met die Retief-laer

---

48) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 4/4/1838, 15/4/1838, 6/5/1838, 27/5/1838, pp. 66, 68-69, 72, 75.

49) Gustav S. Preller : Piet Retief, p. 238.

50) M.H. Buys : S.P. Erasmus (Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek III), pp. 283-284.

51) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, pp. 141-143.

verenig. Op 14 April het dié drie laers na Jacobus Uys se laer verskuif wat hoër op langs die Bloukransrivier gestaan het. Du Plessis en Jacobus Potgieter se laers het bymekaar gebly en met verloop van tyd die naam Dubbele Laer gekry. Ook die Retief-laer het by bogenoemde laers gebly tot na die terugkeer van die Wenkommando.⁵²⁾

Op 17 April het die Natalse setlaars en hulle bediendes ook in kontak met die Zulumag gekom. Byna twee-derdes van hulle het geval, waaronder 13 blankes en tien Khoi. Die Zulu het na bewering drie hele regimente van 'n 1 000 man elk verloor.⁵³⁾

Die eerste veldtog teen Dingane was 'n ramspoedige mislukking. Die mense was ontsteld en verslae en boonop het die ou partygevoelens weer ontvlam. Potgieter het die skuld vir die nederlaag gekry en is van lafhartigheid beskuldig. Na dié kommando is oneervol as die Vlugkommando verwys. A.H. Potgieter het nooit werklik in Natal belang gestel nie. Hy het besluit om Natal te verlaat en hom by die mense anderkant die Drakensberge aan te sluit.⁵⁴⁾

Stephanus Erasmus het waarskynlik nie aan die twis en beskuldiging deelgeneem nie. Kort na die slag by Italeni het hy op 18 April 1838 na Potgieter se laer gery en hom probeer oorreed om nie weg te trek nie.⁵⁵⁾ Erasmus het sekerlik besef dat die veiligheid van die emigrante op die spel was en dat eenheid en

52) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 41; Vergelyk H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 13/4/1838 - 14/4/1838, p. 68.

53) J.C. Chase : The Natal Papers, Part II, 1498 - 1843, (brief van G. Napier, 9/4/1838), p. 16.

54) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, pp. 236-237.

55) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 18/4/1838, p. 69.

eensgesindheid van groot belang was. Moontlik is hy as gerespekteerde leier deur sy mede-emigrante versoek om met Potgieter te beraadslaag. Potgieter se posisie het onhoudbaar geword. Hy het nog sowat 'n maand daar vertoef en toe Natal vaarwel toegeroep.⁵⁶⁾

Op 28 Mei het die laers verskuif. Hulle het nog op 29 Mei in 'n konvooi getrek, maar later het die laers verwyderd van mekaar geraak. Teen sononder dieselfde dag is die laer van Piet Greyling bereik waar Hans de Lange, Stephanus Erasmus en Lucas Meyer vir eerw. Smit tegemoet geloop en hom verwelkom het. Hulle het ook gehelp om Smit se wa, wat vroeër die dag gebreek het, en Francois Retief se wa, wat omgeslaan het, in die middel van die laer te plaas.

Teen 30 Mei 1838 het daar vier laers noord en suid van die Boesmansrivier gestaan. Pogings is ook aangewend om die emigrante te konsolideer en op 12 Junie 1838 is Jacobus Boshof tot President van die Raad van 24 lede gekies.

Teen 27 Julie het die Retief-laer langs die Boesmansrivier opgetrek waar die laer van Stephanus Maritz aangetref is. Jan du Plessis en Jacobus Potgieter se gesamentlike laers het op 30 Julie met 140 waens aangekom en hulle by Stephanus Maritz se 100 waens en eerw. Smit-hulle se 50 waens aangesluit.⁵⁷⁾

Toe die Modderlaer teen die end van Mei 1838 na die Boesmansrivier verplaas is, het Gert Maritz ook daarheen getrek en sy laer het byna die hele Juniemaand daar naby

56) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 143.

57) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 28/5/1838 - 30/5/1838, 12/6/1838, 27/7/1838, 30/7/1838, pp. 75, 77, 81; Vergelyk E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 41.

die ander laers gestaan. Dit het Maritz egter nie geval nie en hy het na 'n plek aan die Klein-Thukela getrek wat later as Maritzdam bekend was.⁵⁸⁾

Die emigrante het hulle in twee groot laers verenig, die een aan die sogenaamde Boesmansrivier en die ander onder Maritz aan die Klein-Thukela.⁵⁹⁾ Veiligheid het streng voorkeur geniet en Maritz se laer is deur sooie omring wat verklaar waarom die laer weldra Sooilaer geheet het. Water was vanaf die rivier beskikbaar. Die emigrante kon dus groentetuine aanlê en vandaar dan ook die naam Saailaer.⁶⁰⁾

Aan weerskante van die Boesmansrivier teenoor mekaar was twee laers : kmtd. Jacobus Potgieter se Dubbele Laer aan die regteroewer en De Lange en ander se laer aan die linkeroewer.⁶¹⁾ De Lange is as laerkommandant aangewys en die laer het as die Gatslaer bekend gestaan.⁶²⁾ Teen die einde Julie 1838 het Maritz die mense van die Gatslaer versoek om na sy laer terug te trek. Die mense aan die Boesmansrivier het egter daarteen besluit, aangesien daar beter brandhout in hulle omgewing was.⁶³⁾

Dingane het gedurende Augustus 'n groot impi gestuur om die laers aan die Boesmansrivier aan te val. Daardie laers was in 'n bedenklike toestand. Gert Maritz het hom met 'n groot aantal weerbare mans by die Thukelalaer bevind. Die emigrante het egter gedoen wat hulle kon om

---

58) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 46.

59) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 51.

60) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, p. 249; Vergelyk P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 43).

61) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red. : Voor-trekkermense IV, p. 44).

62) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 147.

63) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 31/7/1838, 1/8/1838, p. 81.

die laer in gereedheid te bring. Daar was slegs ongeveer 75 weerbare man gewees. In daardie laer was ook die meeste weduwees, vrouens, kinders en gewondes.

Op 13 en 14 Augustus het die Zulu-impie Gatslaer aangeval. Die aanval is afgeslaan maar die impi het baie vee weggevoer. Slegs Johannes Coenraad Froneman en 'n slavin van Anna Steenkamp het gesneuwel. Dié laer was sedertdien ook as Veglaer bekend.⁶⁴⁾

Maritz se laer is nie aangeval nie en hy het 'n sterk patrollie gestuur om Hans de Lange, Jacobus Potgieter en hul mede-emigrante by te staan.⁶⁵⁾ Stephanus Erasmus het waarskynlik hierdie aanval meegemaak. Sy trek het moontlik steeds deel van die Retief-trek gevorm.

Daarna het die emigrante van Veglaer na die Thukela verskuif.⁶⁶⁾ Twee laers is by die Klein-Thukela gevorm. Maritz se laer was aan die linkeroewer en Jacobus Potgieter, Hans de Lange en andere se laer aan die regteroewer. Piet Greyling en Karel Landman se trekke was na Port Natal onderweg.⁶⁷⁾ Stephanus Erasmus was heelwaarskynlik onder diegene wat na die Klein-Thukela verskuif het.

---

64) F. Lion Cachet : De Worstelstrijd der Transvalers, pp. 190-193; Vergelyk G.F. de Vos Hugo : Die Dagboek van Anna Steenkamp en Fragmentjies oor die Groot Trek, pp. 19, 21; H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 13/8/1838 - 14/8/1838, pp. 82-83.

65) J.C. Chase : The Natal Papers, Part II, 1498 - 1843 (Verklaring van J. Boshof), p. 28; Vergelyk H.B. Thom: Die lewe van Gert Maritz, p. 255.

66) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, pp. 256-257; Vergelyk H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 24/8/1838 - 26/8/1838, pp. 85-86.

67) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 23/9/1838 - 23/10/1838, pp. 90-91, 93.

Intussen het Gert Maritz op 23 September 1838 gesterf. 'n Maand later het kmdt. Piet Greyling 'n nuwe dorp, Pietermaritzburg, aangê.⁶⁸⁾ Sy laer was waar die dorp aangê is. Louw Badenhorst se laer was naby Port Natal, terwyl Jacobus Uys se laer aan die mond van die Mlazi was.⁶⁹⁾

Die emigrante was bewus daarvan dat hulle nie sterk genoeg was om weer 'n ekspedisie teen Dingane uit te stuur nie. 'n Besluit is geneem om drie ekspedisies na die Kaapkolonie te stuur ten einde hulp te vra. Reeds op 10 Augustus het Willem Jurgen Pretorius na Beaufort-Wes, Frans Hatting na Graaff-Reinet en Sarel Cilliers na Nuwe Hantam vertrek. Andries Pretorius, 'n boer van die distrik Graaff-Reinet wat vroeër reeds in Natal was, was onder diegene wat sy landgenote gaan help het.⁷⁰⁾

Pretorius het op 22 November 1838 by die laer aan die Klein-Thukela opgedaag.⁷¹⁾ Benewens Pretorius het Pieter Daniël Jacobs van die distrik Beaufort op 15 November aangekom. Die laers van Piet Greyling by Pietermaritzburg, Karel Landman by die Mgeni, Louw Badenhorst by Congella en Jacobus Uys by die Mlazi het ook by die laer aan die Klein-Thukela aangesluit.⁷²⁾

Pretorius is klaarblyklik op 26 November deur die Volksraad as hoofkommandant aangewys.⁷³⁾ As kommandante sou optree : Karel Landman (tweede in bevel), Jacobus

68) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 54.

69) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 51-52; Vergelyk P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 149.

70) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 22/11/1838, p. 96.

71) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 16.

72) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 153.

73) H.J. Hofstede : Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat (Joernaal van J.G. Bantjes), p. 43; Vergelyk P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p.153.

Potgieter (derde in bevel), Pieter Daniël Jacobs (ondervoorsitter van die Krygsraad), Hans de Lange en Stephanus Erasmus. Jacobus Uys het waarskynlik na sy aankoms by die kommando ten noorde van die Thukela ook as 'n kommandant opgetree. Naas die kommandante was daar ook die veldkornette waaronder Pretorius se broer Bart getel het.⁷⁴⁾

Vanaf Soeilaer het die kommando deur die Klein-Thukela en Thukela getrek. Op 28 November 1838 is aan die noordoewer van die Thukela laer getrek.⁷⁵⁾

Pretorius het reeds die eerste nag aan die Thukela aandag aan die geestelike voorbereiding van die kommando gelede geskenk. Hy het hulle voortdurend aangespoor tot eensgesindheid, groter erns en gehoorsaamheid. Hierdie deugde is verder ingeskerp deur gereelde godsdiensoefeninge.

Na godsdiensoefening op 28 November is kmdt. Stephanus Erasmus deur Pretorius met 'n patrollie uitgestuur om die krale van Jobe te verken. Jobe was 'n Zulu-kaptein wat êrens oos van die teenswoordige Ladysmith was en wat vir die emigrante probleme veroorsaak het. Die plan was om hom onskadelik te stel sodat daar geen vyandige magte tussen die kommando en die hooflaer sou oorbly nie. Erasmus se verkenningspatrollie kon egter nie sekerheid bring nie aangesien mis en reën hom verhinder het om enige iets anders as rook hier en daar te onderskei. Die kommando het van 28 November tot 3 Desember aan die Thukela gelê om te wag op Karel Landman se manskappe wat van Port Natal moes kom.⁷⁶⁾

74) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 23.

75) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 154.

76) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, pp. 33-34; Vergelyk H.J. Hofstede : Geschiedenis van den

Op 3 Desember het Pretorius die laer aan die Thukela laat opbreek en verder getrek. Hulle het nie ver gevorder nie toe hulle Landman se geselskap sien aankom het. Dit was 'n welkome versterking vir die kommando, want benewens Landman se 123 mans, was daar ook twee Engelse, Alexander Biggar en Edward Parker, met ongeveer 60 swartes van Port Natal.⁷⁷⁾

Van die Thukela af het die kommando in die rigting van die huidige Ladysmith getrek. Hulle het deur die Kliprivier getrek en naby die huidige plaas Danskraal no. 1020 net noord van Ladysmith oornag.⁷⁸⁾ Daar het Jan Bantjes op las van die hoofkommandant 'n volledige naamlys van die burgers gemaak en vasgestel dat daar, behalwe die kommandante, 464 burgers aanwesig was. Met Pretorius ingesluit was daar ses kommandante sodat die kommando uit 470 burgers bestaan het.⁷⁹⁾

Die 5de Desember het die kommando daar oorgestaan om te wag op die terugkeer van Hans de Lange wat twee dae tevore op 'n verkenningstog uitgegaan het. Pretorius en Landman het van die geleentheid gebruik gemaak om die kommandante, veldkornette en korporaals toe te spreek. Hier het Sarel Cilliers die gedagte van Pretorius om 'n gelofte af te lê aan die kommando lede verklaar.

Dieselfde dag het De Lange en sy verkenners hulle opwagting gemaak. Krygsraad is gehou en daar is besluit

---

Oranje-Vrijstaat (Joernaal van J.G. Bantjes), pp. 43-44.

77) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 27-28.

78) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, p. 157.

79) J. Bird (ed.) : Annals of Natal, 1495 - 1845, I (Joernaal van J.G. Bantjes), p. 442.

om 'n kommando teen Jobe uit te stuur.⁸⁰⁾ Op 6 Desember is die laer geleidelik verskuif tot waarskynlik by een van die spruite wat oor die teenswoordige plaas Elandslaagte loop. Die middag het Pretorius met 300 man teen Jobe uitgetrek. Hy het die kommando in vyf afdelings verdeel, elk onder 'n kommandant wat elkeen die nodige bevele gegee is. Erasmus sou beslis een van die aanvoerders gewees het. Die volgende oggend het hulle egter die krale van Jobe verlate gevind. Die kommando het die middag van 7 Desember 1838 weer by die laer aangekom.

Die 8ste Desember het die kommando tot aan die Sondagsrivier opgetrek en daarvandaan oor 'n rivier wat deur lede van die Vlugkommando die Blyrivier genoem is, maar as die Wasbankrivier bekend geword het. Hier het die kommando op Sondag 9 Desember die bekende gelofte afgelê dat indien hulle in die komende stryd die oorwinning behaal, hulle 'n kerk sou bou en hulle sowel as hul nageslag die dag van oorwinning ter ere van God sou vier. Ons kan aanvaar dat Erasmus ook die gelofte afgelê het.

Op 10 Desember het die kommando die Wasbankrivier deurgegaan en die volgende dag tussen die Buffelsrivier en die Sandspruit laer getrek. Die 12de het hulle daar oorgestaan en die volgende dag langs die Buffelsrivier afgetrek. Patrollies was intussen voortdurend in skermutselings met die Zulu betrokke.

Die Buffelsrivier is die 13de of 14de Desember gekruis. Die 15de Desember het die kommando die Ncome, 'n tak van die Buffelsrivier, wat later die naam Bloedrivier ontvang

---

80) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, pp. 158-159; Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 28-29, 31.

het bereik en daar laer getrek. Die laer is naby die rivier en teenaan 'n diep sloot getrek. Volgens Liebenberg het die laer waarskynlik die vorm van 'n halfmaan of die vorm van 'n hoofletter D gehad.⁸¹⁾

Op Sondagoggend 16 Desember het die Zulu aangeval en is die bekende slag van Bloedrivier gelewer waartydens die Zulu verslaan is.⁸²⁾ Drie emigrante is tydens die geveg gewond, naamlik Philip Fourie, Gert Raath en Andries Pretorius self.⁸³⁾ Weer eens sou Stephanus Erasmus as kommandant bevel oor 'n afdeling emigrante gevoer het. Hy sou dus 'n vername bydrae tot die oorwinning lewer.

Die volgende dag het die kommando in die rigting van Mgungundlovu getrek. Op 19 Desember het hulle die Mhlatuzerivier bereik en daar oornag. Die volgende dag het hulle ongeveer drie kilometer van die hoofstat gekampeer.⁸⁴⁾

Die volgende dag het die kommando na Mgungundlovu gereis en daar die oorskot van Retief en sy mense aangetref.⁸⁵⁾ In Retief se bladsak is die traktaat gevind wat bepaal het dat die grondgebied tussen die Thukela- en Mzimvuburivier aan die emigrante afgestaan is.⁸⁶⁾

---

81) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 31-36.

82) H.J. Hofstede : Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat (Joernaal van Sarel Cilliers), p. 59.

83) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 31/12/1838, pp. 100-101.

84) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, pp. 170-171.

85) I.J. Breytenbach : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense III, p. 102).

86) Henry Cloete : Five Lectures on the Emigration of the Dutch Farmers ... in the year 1843, p. 94.

Verskeie artikels is in die hoofstat aangetref en op 24 Desember op 'n vendusie verkoop. Stephanus Erasmus het dit bygewoon en die volgende artikels gekoop:⁸⁷⁾

	<u>Rds</u>	<u>S</u>	<u>st</u>
een kommetjie	1	7	-
twee glase	1	6	-
een skottel	20	-	- ?
een kaggeloond	10	-	-
een geweer	3	-	-

Terwyl die kommando by Mgungundlovu vertoef het, het patrollies die omgewing elke dag verken, maar geen Zulu of beeste is gewaar nie. Op Kersdag, 25 Desember 1838, het Alexander Biggar se patrollie egter by die laer met 'n gevange Zulu aangekom. Hy het sy naam as Bongoza aangegee.

Na ondervraging het dit geblyk dat Bongoza een van Dingane se kapteins was. Volgens hom was Dingane se mag heeltemal gebreek en kon hy nie verdere weerstand bied nie. Hy het voorts verklaar dat die Zulu se beeste onbeskermd aan die Wit-Mfolozi gewei het. Aangesien Pretorius nie vir Bongoza vertrou het nie, het hy besluit om Dingane met waens te agtervolg. In geval van nood kon daar dan weer laer getrek word.

Met Bongoza as gids het die kommando vervolgens op 26 Desember 1838 in 'n suidoostelike rigting getrek tot by 'n hoogte, waarskynlik die Mtonjanenihoogte, wat sowat tien kilometer van Mgungundlovu was. Daarvandaan het hulle 'n baie goeie uitsig in die rigting van die Wit-

---

87) H.S. Pretorius en D.W. Krüger (reds.) : Voortrekker-Argiefstukke, 1829 - 1849, pp. 38-39, 42, 47; Vergelyk J.H. Hatting : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekermense I, p. 314).

Mfolozi gehad. Met 'n perdekommando van ongeveer 300 man en 40 van Biggar se Zulu het Pretorius die oggend van 27 Desember uit die laer vertrek. Die doel was om die oorblywende Zulu te verdryf en hulle beeste te buit. Onder aan die Mfolozi het die kommando 'n gemaal gewaar. Bongoza het aangedui dat dit hulle beeste was.

Vanweë die wond aan sy hand het Pretorius besluit om na die laer terug te keer. Die bevel van die kommando het hy aan Karel Landman oorgedra.⁸⁸⁾ Volgens die herinneringe van Schalk Willem Burger is die bevel aan De Lange en Stephanus Erasmus oorgedra.⁸⁹⁾ Ook Philippus Jeremias Coetser het aangevoer dat die bevel aan Hans de Lange en Erasmus oorhandig is.⁹⁰⁾ Die meeste bronne meld egter dat Landman die bevel gevoer het. Aangesien Landman tweede in bevel onder Pretorius was, is dit ook logies dat Pretorius die bevel aan hom sou oordra. Landman se kommandante was Hans de Lange, Stephanus Erasmus en Jacobus Potgieter.⁹¹⁾

Daarop het die kommando teen die kloof begin afdaal.⁹²⁾ Bongoza het aangedui dat hulle al die vee onder in die kloof sou vind. Zulu-veewagters was sigbaar, maar verder kon die kommando nie veel meer sien as voorwerpe wat volgens Bongoza vee was nie.⁹³⁾

Die kommando was ongeveer halfpad teen die kloof af toe daar opeens vanuit 'n houtbos langs die rivier sowat 400

---

88) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 42-43.

89) S.W. Burger : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 81).

90) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 54).

91) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 58.

92) J.H. Hatting sr. : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense V, p. 112).

93) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 58.

- 500 Zulu te voorskyn getree het. Hulle het in die rigting van die rivier padgegee asof hulle vir die kommando bang was.⁹⁴⁾ Dit was in die omgewing waar die Opate-spruit by die Wit-Mfolozi aansluit.⁹⁵⁾

Die verskyning van die Zulu-impie was 'n té deursigtige beweging en De Lange het Bongoza om 'n verduideliking gevra. Bongoza het aangevoer dat dit al was wat van Dingane se krygsmag oorgebly het. Volgens Coetser het De Lange die saak nie vertrou nie en het hy teenoor Erasmus opgemerk dat dit op verraad dui.⁹⁶⁾ Ander bronne dui weer daarop dat Landman na Erasmus gedraai het en hom gevra het of dit nie 'n lokval was nie. Vanuit die boskoppie oorkant die Mfolozi het die kommandoede 'n geroep gehoor.⁹⁷⁾ Hulle het besef dat Bongoza hulle in 'n valstrik gelei het. Volgens die herinneringe van Coetser het De Lange én Erasmus opdrag gegee dat Bongoza geskiet moes word.⁹⁸⁾ Preller voer aan dat Landman vir Erasmus gelas het om Bongoza te skiet.⁹⁹⁾ Maar toe hulle na Bongoza soek, het hy hom reeds uit die voete gemaak. Eers twee jaar later is hy deur Mpande se mag herken en

---

94) W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 18); Vergelyk Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 59.

95) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 43.

96) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 55); Vergelyk M. Nathan : The Voortrekkers of South Africa, p. 264.

97) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 59; Vergelyk J. Meintjes : The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa, p. 143.

98) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 55).

99) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 59.

gedood.¹⁰⁰⁾ Volgens J.H. Hatting se getuienis is Bongoza net daar deur die kommando om die lewe gebring.¹⁰¹⁾

Onmiddellik na die Zulu-uitroep het die kommando meer lewe in die vallei onderkant hulle bespeur. Wat vir die kommando lede na vee gelyk het, het nou Zulu blyk te wees wat onder hulle skilde weggekruip het. Landman, De Lange en die ander kommandante het vir 'n wyle beraadslaag en besluit om die Zulu te agtervolg. Die Zulu het dieper die kloof ingevlug. In die proses het die kommando die Wit-Mfolozi, wat daar 'n skerp draai maak, twee maal oorgesteek. Hulle moes hul perde tussen die rotse en aalwynstompe deurlei totdat hulle aan die voet van die rif 'n gelykte bereik het wat na die rivier toe afloop. Daar kon hulle weer hul perde bestyg. Tussen die bosse kon hulle die Zulu opmerk en die kommando het in twee verdeel.¹⁰²⁾

Uit P.J. Coetser se herinneringe kan ons aflei dat die kommando in twee verdeel het. Die een groep het spruit op en die ander spruit af beweeg. Stephanus Erasmus sou die groep gevolg het wat spruit af gegaan het, terwyl De Lange die ander groep gevolg het. Erasmus sou daar 'n drif gevind het waar hy met sy mense deurgejaag het.¹⁰³⁾ Volgens W.G. Nel het die kommando onder De lange en Landman in twee verdeel.¹⁰⁴⁾ Ook Preller steun die

---

100) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 55); Vergelyk Gustav S. Preller: Andries Pretorius, p. 59.

101) J.H. Hatting sr. : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 113).

102) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 59; Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 43.

103) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, pp. 55-56).

104) W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 19).

gedagte dat Landman en De Lange die twee groepe gelei het.¹⁰⁵⁾

Volgens Coetser het die Zulu reeds die spruit oorgesteek en onder beskerming van die digte bosse na hul hoofmag beweeg. Nadat die Erasmusgroep (volgens Coetser) die oorkant van die spruit bereik het, het hulle in die Zulu se tuine beland. Die kommando lede het gestop aangesien hulle geen Zulu gewaar het nie. Piet de Bruyn het opgemerk dat die Zulu besig was om die kommando te omsingel. De Bruyn het Erasmus se aandag op die Zulu gevestig.

Daarop sou Erasmus bevel gegee het dat die perde aanmekaar vasgebind word om sodoende 'n perdelaer te vorm. De Lange en sy manne wat van die bokant van die spruit afgejaag gekom het en hulle reeds teen die Zulu se hoofmag vasgeloop het, het aan Erasmus gevra wat sy plan was. Erasmus sou geantwoord het dat hy voornemens was om 'n perdelaer te vorm en die Zulu te voet aan te durf.

De Lange het daarop gevra of hy genoeg kruit en lood gehad het om weerstand te bied. Erasmus het die volgende geantwoord : "Ons is reeds ingesloten, wat moet ons doen?" De Lange het geantwoord dat hy nie sy perde sou laat vasknoop nie en dat hy sy pad deur die Zulu sou oopveg. Hy het opdrag gegee dat diegene wat hom liefhet, hom moes volg.¹⁰⁶⁾

S.W. Burger het ook getuig dat Erasmus die bevel gegee het dat 'n perdelaer gevorm moes word. Elders het hy weer verklaar dat Bart Pretorius die opdrag gegee

---

105) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 60.

106) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 56); Vergelyk M. Nathan : The Voortrekkers of South Africa, p. 264.

het.¹⁰⁷⁾ Coetser gee wel 'n redelike deeglike relaas van die gebeure, maar omdat die meeste bronne aanvaar dat Landman die een groep emigrante aangevoer het en omdat hy in bevel van die hele kommando was, kan ons besluit dat hy en nie Erasmus nie, die bevel sou gegee het dat 'n perdelaer gevorm moes word. Wat wel vasstaan, is dat Erasmus die gebeure in die hoedanigheid as kommandant meegemaak het.

Volgens W.G. Nel se getuienis was Landman van oordeel dat 'n perdelaer die beste vorm van verdediging sou wees. De Lange het daarop na Landman gejaag en hom op die nadele van so 'n stap gewys. Hulle kruit en loodvoorrade was te beperk en daarom sou die Zulu hulle oorweldig.¹⁰⁸⁾

Daarop het De Lange die voortou geneem en die ander emigrante het hom gevolg.¹⁰⁹⁾ Die kommando is deur die Zulu afgesny en hulle pad na die laer was dus afgesny. De Lange se plan was dat hulle te perd deur die kordon breek en noordwaarts na die gelyke veld jaag.¹¹⁰⁾ Die kommando het reg op die Zulu aan die Wit-Mfolozi afgejaag en 'n pad oopgeskiet. Die Zulu was die taktiek nie te wagte nie. Die impi het die kommando se deurgang probeer stuit, maar die kommando het ongedeerd die oorkant van die rivier bereik.¹¹¹⁾

---

107) S.W. Burger : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, pp. 81, 100).

108) W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 19); Vergelyk I.J. Breytenbach: Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 102).

109) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 56).

110) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 43.

111) P.J. Coetser en W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, pp. 20, 57); Vergelyk I.J. Breytenbach : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense III, p. 102).

Op die Ulundivlakte het hulle weswaarts geswenk en langs die rivier op beweeg. Die Zulu het hulle steeds agtervolg en hulle tog na die laer probeer verhoed. Reg voor die kommando het 'n groep Zulu verskyn waarvan sommige te perd en met gewere bewapen was. Dit het 'n hewige geveg laat ontstaan waartydens Jan Oosthuizen gesneuwel het.

Nadat hulle deur die rivier was, het 60 man iewers van die hoofgroep weggebreek en in 'n ander rigting weggejaag. Die koers wat hulle ingeslaan het, was 'n groter omweg na die laer, maar 'n minder ramspoedige een.¹¹²⁾ Hierdie groep was waarskynlik onder kmdt. Jacobus Potgieter en vk. Stephanus Lombard en het die agterhoede uitgemaak.¹¹³⁾ Preller maak uit W.G. Nel se getuigenis die afleiding dat dit De Lange was wat weggebreek het.¹¹⁴⁾ Coetser verklaar egter ook dat Stephanus Lombard met 60 mans weggebreek het.¹¹⁵⁾

Die hoofmag, waaronder waarskynlik ook Stephanus Erasmus, het weer die Mfolozi bereik. Dit was waarskynlik naby die plek waar die Mkumbanerivier by die Wit-Mfolozi aangesluit het. Dit was in 'n kransagtige omgewing en die kommando was verplig om teen die steil walle af te gaan. Weens hulle stadige vordering het die Zulu hulle ingehaal voor hulle deur die drif was. In die geveg wat gevolg het, het daar vyf blankes, naamlik Marthinus Gouws, Gert van Staden, Barend Bester, Nicolaas le Roux asook Alexander Biggar en 'n aantal Port Natalse Zulu

---

112) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 43.

113) Gustav S. Preller : Andries Pretorius, p. 68.

114) W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 22).

115) P.J. Coetser : Herinneringe (Preller, red. : Voor-trekkermense IV, p. 60).

gesneuwel. Hoeveel Zulu geval het, is onseker.¹¹⁶⁾ Dit is duidelik dat Stephanus Erasmus ongedeerd anderkant uitgekom het.

Die Zulu het 'n wyle by hulle gesneuweldes vertoef en dit het die kommando die geleentheid gebied om weg te kom.¹¹⁷⁾ Nadat Landman se kommando die drif deur is, het die Zulu die agtervolging voortgesit, maar in die oop veld ten suide van die Wit-Mfolozi het hulle tou opgegooi. Eers teen sononder het die uitgeputte kommando by die laer opgedaag. Die 60 mans wat 'n ander koers ingeslaan het, het nog later by die laer opgedaag.

Die emigrante se verlies was minimaal as dit vergelyk word met die ongeveer 1 000 Zulu wat in die slag van die Wit-Mfolozi geval het. Nogtans was die veldtog nie 'n volslae sukses nie. Die Zulu het deurgaans offensief opgetree. Die dapper krygsmannetjies van die Zulu het beslis die morele oorwinning aan die Wit-Mfolozi behaal. Hulle het getoon dat hulle in 'n bergagtige gebied die bereide emigrante die stryd kon aansê.¹¹⁸⁾

Daar is algemeen aanvaar dat Hans de Lange die man was wat die kommando uit die hinderlaag gelei het. Danksy sy vinnige besluite het die kommando met relatief min verlies daarin geslaag om te ontsnap.¹¹⁹⁾ Stephanus Erasmus en die ander kommandante sou as aanvoerders egter ook hul bydrae gelewer het om die emigrante uit die gevaar te lei.

---

116) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 43-44.

117) J.H. Hatting sr. : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 115).

118) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 44.

119) W.G. Nel : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense IV, p. 23).

Volgens Bantjes het die kommando twee dae lank gewag om te sien of die Zulu nie weer 'n aanval wou loods nie. Teen die 29ste Desember het hulle die terugtog aangepak. Op 2 Januarie het Hans de Lange en sy patrollie daarin geslaag om 'n aansienlike hoeveelheid beeste te buit en 'n aantal Zulu te dood. Op 7 Januarie is die beeste by Deeldrif onder die behoeftiges verdeel. Daarop het die kommandoede na Sooilaer teruggekeer.¹²⁰⁾

Reeds op 16 Mei 1838 het Karel Landman 'n proklamasie uitgevaardig waardeur besit geneem is van Port Natal in die naam van die "Gemeenskap van die Suid-Afrikaanse Emigrante".¹²¹⁾ Die emigrante was met hul terugkeer na die veldtog teen Dingane verras om te verneem dat goewerneur George Napier 'n afdeling Hooglanders gestuur het om van Port Natal besit te neem. Hierdie stap is deur 'n Proklamasie van 14 November 1838 bevestig. Dit het ingesluit die beëindiging van die besetting deur emigrante van die Kolonie van gebiede wat aan die inboorlinge behoort het. Die proklamasie het die bevelvoerende offisier die mag gegee om op die wapens en ammunisie van die emigrante beslag te lê.¹²²⁾

Majoor Samuel Charters het op 4 Desember 1838 met 'n Britse troepemag in Port Natal geland. Tweede in bevel was kaptein Henry Jervis. Op 16 Desember, die dag waarop die slag van Bloedrivier plaasgevind het, is die Britse vlag by Port Natal gehys.¹²³⁾ Majoor Charters het

120) P.S. de Jongh : Sarel Cilliers, pp. 173-174; Vergelyk J. Bird (ed.) : Annals of Natal, 1495 - 1845, I (Joernaal van J.G. Bantjes), p. 452.

121) H.B. Thom : Die lewe van Gert Maritz, p. 243; Vergelyk F.J. du Toit Spies : Van ons land Suid-Afrika, p. 39.

122) W.C. Holden : History of the Colony of Natal, p. 94.

123) J. Meintjes : The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa, pp. 147-148.

verklaar dat hy die gebied binne 3,2 km (twee myl) vanaf die hoogwatermerk in besit neem en voorts krygswet afgekondig.¹²⁴⁾ Hy het onderneem om die emigrante se ammunisie aan hulle terug te besorg mits die emigrante sou onderneem om nie verder oorlog teen die Zulu te voer nie.¹²⁵⁾

Majoor Charters het op 2 Februarie na die Kaap teruggekeer en die bevel is deur kaptein Jervis oorgeneem. Konflik het spoedig tussen hom en die emigrante in verband met die emigrante se buskruit en ammunisie opgeduik. Jervis het egter 'n goeie verstandhouding met die emigrante opgebou en spoedig is die probleme tussen hulle opgelos.¹²⁶⁾ Die Volksraad het geweier om 'n verklaring te onderteken dat hulle nie met wapengeweld teen die Zulu sou optree nie.¹²⁷⁾ Stephanus Erasmus was 'n lid van die Volksraad wat op 31 Julie voorts aan kaptein Jervis laat weet het dat die ammunisie die emigrante se eiendom was. Hulle het hul voornemens uitgespreek om in vrede met die Zulu te leef en versoek dat die Engelse troepe Natal moes verlaat.¹²⁸⁾

Deur bemiddeling van Jervis het die afgevaardigdes van Dingane in Maart 1839 met Pretorius en ander emigranteleiers samesprekings gevoer. Die emigrante was bereid om vrede met Dingane te sluit indien hy die ongeveer 19 000 beeste en ander artikels wat sy weermag weggevoer het, sou teruggee en die grondooreenkoms met

124) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 385.

125) H.F. Schoon (red.) : Uit die Dagboek van Erasmus Smit, 22/1/1839, pp. 106-107.

126) Henry Cloete : Five Lectures on the Emigration of the Dutch Farmers ... in the year 1843, p. 95.

127) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, p. 121.

128) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, Bylaag 22, 31/7/1839 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 303).

Retief sou bevestig. Die Thukela sou die grens tussen die emigrante en die Zulu vorm. Die Zulu-afgevaardigdes het die voorwaardes aanvaar.¹²⁹⁾

As een van die voormanne onder die emigrante was Stephanus Erasmus teenwoordig toe die Volksraad op 14 Mei 1839 besluit het dat alvorens vrede met Dingane gesluit kon word, hy skadevergoeding in die vorm van beeste, skape en ander artikels moes betaal. Erasmus is ook op die kommissie van tien lede aangestel wat moes toesien dat Dingane 'n voorlopige vergoeding betaal.¹³⁰⁾

Pretorius het met 'n kommando na die samevloeiing van die Thukela- en Mooirivier gegaan om die beeste in besit te neem. Op 7 Junie het die Zulu 130 beeste, 400 - 500 skape, 52 gewere en 43 saals oorhandig. Pretorius het geëis dat die sowat 19 000 beeste ook oorhandig word, maar het hom bereid verklaar om ivoor as 'n gedeelte van die vergoeding te aanvaar.¹³¹⁾

Dingane het van elke geleentheid gebruik gemaak om vriendskaplike betrekkinge met die emigrante aan te knoop. Die emigrante het spoedig besef dat Dingane se herhaalde boodskappe en beloftes slegs geskied het om op die emigrante te spioeneer. Dit was duidelik dat Dingane nog 'n aanval beoog het.¹³²⁾

---

129) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 387.

130) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 1/5/1839 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, pp. 10-11).

131) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers, Part II 1498 - 1843 (brief van Andries Pretorius, 9/1/1839), p. 101.

132) Henry Cloete : The History of the Great Boer Trek, pp. 112-113.

Intussen het Mpande, Dingane se halfbroer, teen Dingane saamgesweer. Onder die Zulu self het daar 'n begeerte ontstaan om Mpande te ondersteun en met die emigrante en die omliggende volkere vrede te sluit. Een van Dingane se briljantste veggенераals, Nongolaza, het by Mpande aangesluit.

Na 'n onderhoud met die Volksraad op 15 Oktober 1838 is toestemming aan Mpande verleen om hom tussen die Thukela-en die Mvotirivier te vestig. Die emigrante het onderneem om Mpande te beskerm, terwyl Mpande belowe het om die emigrante in enige aanval teen Dingane te steun.¹³³⁾

In Januarie 1840 het ongeveer 400 berede burgers onder Andries Pretorius en 4 000 Zulu onder Mpande Zululand binnegedring. 'n Paar dae later het Mpande se mag met Dingane s'n slaags geraak. Van Dingane se regimente het na Mpande oorgeloop en twee van Dingane se regimente is uitgewis. Pretorius se mag was nie by die stryd betrokke nie, maar Mpande het daarin geslaag om Dingane vernietigend te verslaan.¹³⁴⁾

Liebenberg merk op dat dit opvallend is dat, van Pretorius se kommandante op die Wenkommando, slegs Jacobus Potgieter die Beeskommando meegemaak het. Waarom Karel Landman nie saam is nie, is nie bekend nie. Pieter Daniël Jacobs was toe nie meer in Natal nie. Hans de Lange is in November 1839 as kommandant ontslaan omdat hy

---

133) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, pp. 319-392; vergelyk J. Forsyth Ingram: Natalia. A condensed History of the Exploration and Colonisation of Natal and Zululand from the earliest times to the present day, p. 21.

134) Duncan C.F. Moodie : History of the Battles and Adventures in Southern Africa I, p. 454; Vergelyk G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, pp. 312, 395.

op onregmatige wyse Zulubeeste vir homself toegeëien het. Hoewel die Volksraad op ontvangs van 'n versoekskrif toegestem het dat hy die kommando vergesel, het hy tog nie saamgegaan nie. Wat Stephanus Erasmus verhinder het om saam te gaan, is nie bekend nie.¹³⁵⁾ Moontlik het ander sake hom weerhou om die veldtog mee te maak. Erasmus was teen daardie tyd al in sy vroeë vyftigs en dit kan wees dat die ouderdom al teen hom begin tel het. Erasmus het wel 'n deel van die buit na afloop van die veldtog by Deelkraal ontvang.¹³⁶⁾

Op 14 Februarie 1840 het Pretorius se kommando aan die oewers van die Mfolozi vergader, Pretorius het namens die Volksraad hulle soewereiniteit verklaar oor die gebied wat strek tussen die Thukela en die Swart-Mfolozi na die Drakensberge. Dit het St. Luciabaai ingesluit en die kuslyn en hawens tussen die Swart-Mfolozi en die Mzimvubu.

Intussen het die Britse troepe Port Natal op 24 Desember 1839 verlaat. Die emigrante se ammunisie is ook aan hulle terugbesorg. In 'n afskeidsbrief het kaptein Jervis nietemin verklaar dat die emigrante steeds as Britse onderdane beskou is.¹³⁷⁾

---

135) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 70-71.

136) 1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 27/9/1841, pp. 177-180 (NAB).

137) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, pp. 391, 396; Vergelyk J.C. Chase (ed.): The Natal Papers, Part II, 1498 - 1843 (brief van A. Pretorius, 9/1/1839), pp. 126-129.

HOOFSTUK 9

ERASMUS SE VERBLYF IN NATAL

Die oorwinning by Bloedrivier het verseker dat die emigrante hulle in Natal kon vestig. Kort na die terugkeer van die Wenkommando het die meeste emigrante na die omgewing van Pietermaritzburg getrek. Stephanus Erasmus het, soos talle ander emigrante, begin om vir hom plase in Natal uit te soek.¹⁾ Die Volksraad het veral tussen 1839 en 1841 talle maatreëls oor die uitgee van grond en grondkwessies geneem om die toekenning daarvan op 'n ordelike wyse te laat geskied.²⁾

Die grondgebied wat die emigrante van Dingane verkry het, lê tussen die Thukela en die Mzimvubu. Vanweë die Zulu-gevaar het die Volksraad die toekenning van plase aanvanklik tot die gebied tussen die Thukela en die Mkomanzi beperk. Die sukses van die Beeskommando en die feit dat die noordgrens van die Republiek van Natal van die Thukela na die Swart-Mfolozi verskuif het, het meegebring dat plase verder suidwaarts en noordwaarts toegeken kon word. Die emigrante se plase was tydens die Volksraad se bewind in 1838 - 1845 veral by en rondom Port Natal, Pietermaritzburg, Weenen en die teenswoordige Ladysmith gekonsentreer.³⁾

Die Volksraad het volgens 'n vasgestelde stelsel grond aan die burgers van die staat toegeken. Op 14 April 1841 is besluit dat diegene wat sedert 1 Januarie 1842 in die Republiek van Natal woonagtig was en die eed van

-
- 1) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 92.
  - 2) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, p. 122.
  - 3) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 92.

getrouheid afgelê het, as burgers van die Republiek beskou sou word. Alleen burgers van die staat het die reg gehad om in besit van vaste eiendom te kom. 'n Persoon wat vir langer as 'n ononderbroke jaar die staat verlaat, sou nie meer as 'n burger beskou word nie. Grondeienaars moes jaarliks die bedrag van 12 riksdaalders op elke plaas van 'n 856,5 - 2569,5 hektaar betaal. Op plase tussen 2569,5 en 3426 hektaar sou die belasting proporsioneel verhoog word. 'n Plaas wat groter as 3426 hektaar was, sou as twee plase beskou word.⁴⁾

Die Republiek van Natal is in drie landdrosdistrikte verdeel, naamlik Pietermaritzburg, Weenen en Port Natal.⁵⁾ Die aantal plase wat elke burger kon kry, het afgehang van wanneer die persoon in Natal aangekom het. Die sogenaamde "voorgetrokkenes" kon twee plase en een erf kry, maar hul tweede plaas kon eers vanaf 21 Oktober 1839 aangeteken word. Diegene wat na 1 Desember 1838 in Natal aangekom het, kon net een plaas kry. Hierdie maatreël het later verslap. Op 13 Augustus 1840 is in beginsel goedgekeur dat "nagetrokkenes" twee plase kon kry. Vanaf 17 Oktober 1840 kon sulke persone hul tweede plaas laat aanteken. Die aantal plase wat 'n "voorgetrokkene" oftewel vroeë trekker kon kry het ook van sy ouderdom afgehang. Aan ongetroude seuns van 15 en 16 jaar is net een plaas toegeken, terwyl ongetroude seuns van 17 en ouer twee plase kon kry. Die plase was ongeveer 2570 hektaar groot.⁶⁾

---

4) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 124-125.

5) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 398.

6) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 92-93.

Stephanus Erasmus het ook deeglik van sy voorregte as "voorgetrokkene" gebruik gemaak. Hy het op 7 November 1839 op die plaas Krompoort, aan die oorkant van die Mzimkulu, aanspraak gemaak. Dit was waar 'n koppie deur 'n lae nekkie by die rivier ingesluit word. Aan die onderkant van die nek was daar 'n plaat doringbosse. Aan die duskant van die rivier, regoor die koppie, was daar 'n hoë kop met 'n boskrans. Aan die onderkant was daar twee diep klowe wat by die Mzimkulu aansluit. Erasmus het die plaas nie bewoon nie.⁷⁾ Die plaas is op 9 September 1842 op versoek van Erasmus deur D.C. Uys en J.S. Zietsman geïnspekteer.⁸⁾

Op 19 Junie 1841 het Erasmus persoonlik voor die Volksraad verskyn. 'n Versoekskrif van Erasmus is voorgelees waarin hy die wens uitgespreek het dat, op grond van sy voormalige kommandantskap, 'n plaas aan hom toegeken moes word. Die Volksraad het egter hierdie versoek van die hand gewys. Daar word na Erasmus se voormalige kommandantskap verwys omdat daar tydens die Volksraadsitting van 4 Januarie 1840 besluit is dat geen Volksraadslid 'n ander amp mag beklee het nie.⁹⁾ Erasmus het, soos later sal blyk, wel as Volksraadslid in Natal diens gedoen.

Die plaas Rietspruit aan die Mgeni is op 12 November 1841 vir die bedrag van 15 pond deur Stephanus Erasmus gekoop. Die plaas was sowat twee en 'n half tot drie uur te perd

- 7) SGO II/2 Henry Cloete's register of farms, 1843, ongepagineer (NAB); Vergelyk SGO I/3 Inspection Reports of Farms in the Division of Umzimkulu by D.C. Uys and J.S. Zietsman, 1842, ongepagineer (NAB).
- 8) SGO I/3 Inspection Reports of Farms in the Division of Umzimkulu by D.C. Uys and J.S. Zietsman, 1842, ongepagineer (NAB).
- 9) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 4/1/1840, 19/6/1841 (S.A. Argiefstukke, Natal No. 1, pp. 28, 104).

van Pietermaritzburg geleë. Die plaas is oorspronklik aan Gert Snyman toegeken en die grondbrief is op 1 Junie 1841 aan hom uitgereik. Erasmus het die plaas bewerk, tuine aangelê en ook 'n plaashuis daar opgerig.¹⁰⁾ Nog 'n plaas, De Spekboom, geleë aan die Swartkloof aan die duskant van die Mvotirivier, is op 20 Augustus 1841 aan hom toegeken.¹¹⁾ Hy het ook op 'n plaas aan die Kliprivier aanspraak gemaak. Die grond is op 13 Oktober 1841 toegeken, maar dit is nie bewoon nie.¹²⁾

Lourens Abraham Erasmus, moontlik Stephanus se broer of van sy broerskinders, en Michiel Christiaan Jacobs, Lourens se skoonseun, het om plase in Transvaal aansoek gedoen. Lourens Erasmus het om die volgende plase aansoek gedoen : Rooderand aan die Vaalrivierpoort in Oktober 1838, Sterkfontein aan die Krokodilrivier in Augustus 1840, Heksrivier ook aan die Krokodilrivier in Augustus 1840¹³⁾ en Kraalkop in April 1841.¹⁴⁾ Michiel Jacobs het in Augustus 1840 op die plaas Weltevreden, geleë aan die Krokodilrivier, aansoek gedoen.¹⁵⁾

Die plaas Ontevrede, geleë in die omstreke van die Thukela is op 20 April 1839 aan Pieter Ernst Erasmus, Stephanus se seun, toegeken.¹⁶⁾ Karel Tregardt wat in

---

10) CO 6152 Register of farms bona fide occupied in Natal, 1839 - 1842, ongepagineer. Vergelyk SGO II/3 Henry Cloete's register of first class farms, 1843, ongepagineer (NAB).

11) SGO I/4 Voortrekker Period. List of registered farms, 1839 - 1843, ongepagineer (NAB).

12) SGO II/2 Henry Cloete's register of farms, 1843, p. 307 (NAB).

13) RAK 2433 Plaasrequesten-register, 1838 - 1851, pp. 3, 13 (TAB).

14) RAK 2434 Inspeksieregister, 1841 - 1888, p. 61 (TAB).

15) RAK 2433 Plaasrequesten-register, 1838 - 1851, p. 13 (TAB).

16) SGO I/4 Voortrekker Period. Lists of Registered farms, 1839 - 1843, ongepagineer (NAB).

KAREL TREGARDT

ZACHARIA ERASMUS

on: E 334 Elliott-versameling : Kaapse Staatsargiefbewaarplek,
Kaapstad.

Mei 1841 met Zacharia Geertruijda¹⁷⁾ Erasmus, die dogter van Stephanus, getroud is, het in 1839 vanuit Delagoabaai na Port Natal teruggekeer.¹⁸⁾ Hy het 'n plaas aan die Mkomanzi, aangrensend aan die weduwee Retief, gehad. Die grondbrief is op 15 Oktober 1841 toegeken en op 22 Maart 1842 aan Stephanus Erasmus afgegee.¹⁹⁾

Intussen het die emigrante voortgegaan om die dorpe Pietermaritzburg en Durban te ontwikkel. Landdroste is in albei dorpe aangewys.²⁰⁾ Die meerderheid emigrante het sedert Januarie 1839 na Pietermaritzburg begin beweeg. Daar het hulle nog 'n jaar lank in laers gestaan voordat hulle dit veilig genoeg geag het om te versprei en hulle op plase te vestig. In 1843 was daar reeds 160 erwe in Pietermaritzburg uitgegee.²¹⁾

Stephanus Erasmus het ook erwe in Pietermaritzburg besit. Erf no. 24 is op 13 Mei 1839 aan hom toegeken, maar die erf is deur Willem Adriaan van Aardt gekoop. Erf no. 22 is op 14 Oktober 1839 aan Erasmus se seun, Pieter Ernst Erasmus toegeken, maar is daarna deur Stephanus Erasmus self gekoop. Erasmus het die erf bewoon en daarop gebou. Erf no. 23 is oorspronklik op 14 Oktober aan Daniel J. Erasmus toegeken, maar ook dié erf is deur Stephanus

-
- 17) 1/LPMB 20 Notule van die Huwelikshof, p. 98 (NAB); Vergelyk 1/LPMB 21 Bylae tot Notule van die Verrigtings voor Kommissaris, ongepagineer (NAB).
 18) SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in de Transvaal, p. 105 (TAB).
 19) SGO I/3 Voortrekker Period. Inspection Reports of Farms in the Division of Pietermaritzburg, Umzimkulu, Umkomaas and Lovo Rivers by fieldcornet P.J. Greyling and J. Prinsloo, ongepagineer (NAB).
 20) Henry Cloete : Five Lectures on the Emigration of the Dutch Farmers ... in the year 1843, p. 96.
 21) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 122-123.

Erasmus gekoop en bewoon. Hierdie erwe was in Loopstraat geleë.²²⁾

As volwaardige inwoner van Natal was Stephanus Erasmus nie net by familiesake betrokke nie, maar ook by die gemeenskapslewe in Natal. Erasmus en Frederik Andries Strydom, wat met 'n dogter van Daniel Jacobus Erasmus (Stephanus se broer) getroud was, het in Januarie 1839 'n brief opgestel waarin hulle hul as borge en "mede principale schuldenaren" vir die minderjarige kind van Susanna Maria Jacobs en haar oorlede eggenoot, Daniel Elardus Erasmus, beskikbaar gestel het. Daniel Erasmus was 'n seun van Daniel Jacobus Erasmus. Die bedrag ter sprake was 580 riksdaalders, twee schelling en vier stuivers.²³⁾

Terwyl die emigrante in Pietermaritzburg nog in laers gestaan het, het die laer van Jacobus Potgieter op 3 Junie 1839 aan die brand geslaan nadat 'n bediende 'n kers aangesteek het. Vanweë die groot hoeveelheid kruit aanwesig, het feitlik die hele laer afgebrand. Elf mense het ongekom, terwyl 'n aantal erg verbrand het. Om bystand aan die noodlydendes te verleen en hulle van lewensmiddele te voorsien, het 13 persone, waaronder Stephanus Erasmus, as borge na vore getree. Voedselvoorrade en ander ware ter waarde van 2000 riksdaalders is op krediet van ses maande aangekoop.²⁴⁾

---

22) SGO II/5 Henry Cloete's register of erven, 1843, p. 87 (NAB); Vergelyk A 426 List of Town or Building Lots claimed by various persons at Pietermaritzburg, Natal, ongepagineer (NAB).

23) 1/LPMB 15 Stukke en Uitgestorwe Boedels, A-K, 1838 - 1845, p. 100 (NAB).

24) H.S. Pretorius en D.W. Krüger (reds.) : Voortrekker-Argiefstukke, 1829 - 1849, pp. 72-74; Vergelyk J. Bird (ed.) : Annals of Natal, 1495 - 1845 I (Joernaal van Anna Elisabeth Steenekamp), p. 466.

Ook as burger van die jong republiek het hy sy deel gedoen en in die proses 'n ekstra verdien. Op 25 September 1839 het landdros Nel 26 riksdaalders aan Stephanus Erasmus vir die huur van 'n span osse betaal. Die Volksraad het Erasmus se osse vir 'n tog na die Thukela gebruik.²⁵⁾ In Oktober 1840 het die Raad weer opdrag aan die landdros gegee om toe te sien dat aan Stephanus Erasmus twee osse as vergoeding gegee word vir die perde wat hy aan Gert Rudolph gegee het wat met 'n kommissie na die Drakensberge onderweg was.²⁶⁾

In April 1841 het Erasmus hom weer as borg en "mede principale schuldenaren" vir Willem Adriaan van Aardt beskikbaar gestel. Van Aardt het 'n lisensie bekom om vendusie van openbare artikels te hou.²⁷⁾

Na Karel Tregardt se aankoms in Natal vanuit Delagoabaai, kon die boedelsake van die Tregardts in orde gebring word. Dit het die taak van W.A. van Aardt geword. Hy was nie slegs Volksraadslid en 'n gesiene, gerespekteerde man in Natal nie, maar ook 'n susterskind van Louis Tregardt. In September 1841 het Van Aardt 'n private verkoping van die meer persoonlike goedere van Louis Tregardt onder die kinders gehou en elkeen van hulle het die een en ander gekoop.

Dié verrigtinge was volgens Thom op daardie stadium onreëlmstig want Van Aardt was nog nie amptelik tot eksekuteur benoem nie. Daar was nog geen kennisgewing van die sterfgevalle en geen inventaris van die nagelate

25) 1/LPMB 24 Finansiële Stukke, 1836 - 1841, no. 52 (NAB).

26) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 1/10/1840 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 66).

27) 1/LPMB 26 Verklarings, Prokurasies, Koopbriewe, Borgaktes, ooreenkomste en ede, 1838 - 1845, 17/4/1841, no. 228, p. 64 (NAB).

goedere ingelewer nie. Daarom het landdros Boshof in November 1841 vir Van Aardt tot "Exécuteur Datief en Administrateur" benoem. Van Aardt en Karel Tregardt is tot gesamentlike voogde oor die onmondige kinders Louis en Anna Elizabeth Tregardt aangestel. Dié twee het hierdie benoeminge aanvaar en twee borge, Stephanus Erasmus en F.I. Maritz, gegee.²⁸⁾

Erasmus was tydens sy kortstondige verblyf in Natal ook in 'n paar hofsake en dispute betrokke. Reeds tydens die trek na Natal was hy in 'n dispuut met Philippus Fourie, Jacobus Potgieter en Christiaan Muller betrokke. Die presiese aard van die saak is nie bekend nie. Op 30 Julie 1838 het Erasmus nege riksdallders aan hofgeld vir die saak teen Fourie, sewe riksdallders vir die saak teen Potgieter en sewe riksdallders vir die saak teen Muller aan Jan Bantjes betaal.²⁹⁾

Op 7 September 1838 het Erasmus weer eens 23 riksdallders in hofuitgawes aan J. Christiaan Muller, sewe riksdallders aan Potgieter en ses riksdallders aan Fourie betaal.³⁰⁾

Die saak teen Muller het tot kort voor die uittog van die Wenkommando teen Dingane nog voortgesloer. Op 26 November 1838 het Muller aan die Thukela erken dat hy die bedrag van 250 riksdallders aan Erasmus verskulldig is. Hy het onderneem om na afloop van die veldtog teen Dingane na die Kolonie te gaan om die vereiste bedrag te bekom.³¹⁾

---

28) H.B. Thom : Die Geloftekerk en ander Studies oor die Groot Trek, pp. 62-63.

29) 1/LPMB 9 Ongeplaaste Hofstukke, 1838 - 1845, no. 1 (NAB).

30) 1/LPMB 9 Ongeplaaste Hofstukke, 1838 - 1845, no. 2 (NAB).

31) 1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 26/11/1840, p. 90 (NAB).

Op 24 Maart 1841 het die saak tussen Erasmus en J.C. Muller weer voorgekom. Die hof het bevind dat Muller sedert 3 Julie en 7 September 1838 'n bykomende 30 riksdaalders en sedert 26 November 1838 'n verdere tien riksdaalders aan Stephanus Erasmus verskuldig was. Dit het die totaal op 40 riksdaalders te staan gebring.³²⁾

Landdros Jacobus Boshof het so laat as 15 April 1841 gelas dat Muller die 40 riksdaalders moes betaal en daarby nog 18 riksdaalders vir onkoste wat aangegaan is. Landdros Boshof het gelas dat op Muller se eiendom beslag gelê kon word om die geld te verhaal. Op 20 April 1841 het Erasmus van J.C. Boshof die bedrag van 40 riksdaalders ontvang.³³⁾

In September 1841 het Erasmus weer voor die hof van Landdros en Heemrade verskyn. Johannes Carolus Steenvat het vir Erasmus daarvan beskuldig dat hy in besit was van 'n koei wat aan Steenvat behoort het. Karel Tregardt het tydens die saak vir Erasmus getuig. Volgens Tregardt het Erasmus gedurende die vorige winter met sy beeste van sy plaas aan die Mgeni na die plaas van ene Luter getrek. Daar was egter geen vreemde beeste by nie.

Volgens Jacob, 'n arbeider in diens van Erasmus, het Erasmus die koei by Deelkraal tydens die verdeling van die beeste ontvang. Die beeste is daarna na Uysdoorns, ongeveer 8 km van Pietermaritzburg, gebring en die koei ter sprake was deurgaans teenwoordig. Daarop het Erasmus sy beeste na sy plaas aan die Mgeni verskuif waar die

---

32) 1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 24/11/1840, p. 92 (NAB).

33) 1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 15/4/1841, pp. 88-89 (NAB).

koei verlore geraak het.³⁴⁾ Die wyse waarop hierdie geskil besleg is, is egter nie bekend nie.

Dat die voormalige kommandant waarskynlik ook in landsake belang gestel het, blyk uit die feit dat Erasmus ook Volksraadslid was. Die Natalse Volksraad het blykbaar reeds sy ontstaan gehad na die Zulu-aanvalle van 17 Februarie 1838 en voordat die Vlugkommando teen Dingane uitgetrek het. Dit was waarskynlik op 28 Maart 1838. In 1839 is daar weer 'n Volksraadsverkiesing gehou, waarskynlik tussen Maart en Mei 1839. Erasmus is waarskynlik tydens daardie verkiesing as Volksraadslid gekies.³⁵⁾ Hy het vanaf 14 Mei 1839 tot 6 Januarie 1840 gereeld sittings bygewoon.³⁶⁾

Die "Instruction voor den Raad van Representanten van het Volk" het vir 'n Raad bestaande uit 24 lede tussen die ouderdom van 25 en 60 jaar voorsiening gemaak. Lede is op 'n basis van algemene stemreg gekies.³⁷⁾ Elke persoon wat tot verteenwoordiger gekies is, sou een jaar lank in die amp moes dien.³⁸⁾

Die hoogste wetgewende mag in die Republiek van Natal het by die Volksraad berus. Daar was geen ander

---

34) 1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 29/9/1841, pp. 177 - 180 (NAB); Vergelyk 1/LPMB 2 Siviele Regsrol, deel I, ongedateer, p. 268 (NAB); 1/LPMB 1 Notule van Verrigtings in Kriminele Sake, 3/6/1841, ongepagineer (NAB).

35) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, pp. 21, 40, 59-60.

36) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 14/5/1839, 27 - 29/6/1839, 5 - 7/1839, 6/1/1840, 3 - 4/10/1839, 7 - 9/11/1839, 11/11/1839, 2 - 4/1/1840 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, pp. 10-28).

37) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 97.

38) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, Bylaag 13, 1838 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 285).

bestuursliggaam wat die mag van die Volksraad beperk het nie. Die Volksraad het ook oor die uitvoerende mag beskik.

As Volksraadslid was Erasmus dus nou betrokke by die vernaamste besluite van die Raad en die gebeure van die dag. Tydens die sitting in Januarie 1840 het die Volksraad voorbereidings vir die volgende verkiesing getref wat tussen 6 Januarie en 2 Februarie plaasgevind het.³⁹⁾ Erasmus is nie weer as lid verkies nie, of hy het hom nie weer verkiesbaar gestel nie. Tydens die sitting van 8, 9 en 10 Augustus 1842 is hy weer as lid in die plek van Willem Pretorius ingebring.⁴⁰⁾

Intussen het die oud-Volksraadslid hom egter nie aan die openbare lewe onttrek nie. Kort na die Volksraadsverkiesing in 1840 tree Erasmus op as fungerende landdros tesame met die heemrade P.H. Pretorius, M. Potgieter, P.M. Bester en Willem Pretorius.⁴¹⁾

Op 19 Januarie 1841 is Erasmus as heemraad te Pietermaritzburg benoem en aangestel, tesame met H.P.N. Pretorius, P.M. Bester, C. Scheepers, W.J. Pretorius en M. Potgieter sr. Tydens die Volksraadsitting van 14 - 19 Januarie 1841 is ook besluit dat die oudste heemraad teen 50 pond per jaar as landdros sou fungeer.⁴²⁾

---

39) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, pp. 41, 72, 74, 76.

40) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 8, 9, 10/8/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 158).

41) 1/LPMB 1 Notule van Verrigtings in Kriminele Sake, 1840 - 1845, 17/2/1841, p. 26 (NAB).

42) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 19/1/1841 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 77).

Moontlik was Stephanus Erasmus die oudste heemraad want op 17 Februarie 1841 het hy as landdros opgetree in 'n hofsaak wat Louw Badenhorst teen Jacobus Boshof gemaak het. Badenhorst het Boshof daarvan beskuldig dat hy die Volksraad se gesag wou ondermyn.

Jacobus Boshof het in Februarie 1841 in die Volksraad voorgestel dat daar 'n skeiding tussen die wetgewende en uitvoerende magte moes kom en dat die uitvoerende mag aan 'n "hoofbestierder" gegee moes word. Boshof het ook voorgestel dat daar by die toediening van lyfstraf geen onderskeid tussen blankes en nie-blankes gemaak moes word nie. Louw Badenhorst het heftig daarteen geprotesteer. Van Boshof se voorstelle het niks gekom nie en die meerderheid Volksraadslede wou van 'n voltydse uitvoerende amptenaar niks weet nie.

In die hof is daar melding gemaak van gerugte dat Boshof moontlik deur Pretorius omgekoop is om vir hom 'n hoë betrekking te bekom. Die hof het egter vir Jacobus Boshof onskuldig bevind en vir Louw Badenhorst gelas om die koste te dra.⁴³⁾

Dit is nie bekend of Stephanus Erasmus as oud-pionier aan die noordoosgrens oor enige kennis van grondwetlike aangeleenthede beskik het nie. Dit is nietemin betekenisvol dat hy vertrou is om uitsprake as landdros

---

43) 1/LPMB 1 Notule van Verrigtings in Kriminele Sake, 1840 - 1845, 17/2/1841, pp. 6-15 (NAB); Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 136 (Volgens Liebenberg is die datum van laasgenoemde dokument verkeerdelik aangegee as 17/2/1840. Dat die datum verkeerd is, blyk eerstens uit die feit dat J. Boshof eers in November 1840 in Natal aangekom het en uit 'n vergelyking van hierdie dokument met S.A. Argiefstukke Natal No. 1, arts. 1, 2 en 5, pp. 80-81).

te lewer oor aangeleenthede wat wel kennis van sulke aangeleenthede vereis het.

Op 6 Februarie 1842 is Erasmus weer as heemraad vir die jaar aangestel. Ander heemrade was W.C. Pretorius, M.G. Potgieter, C. Scheepers, G. van Rooyen en H. Kritzinger.⁴⁴⁾

Erasmus en sy mede-heemrade het dan ook die eed van getrouheid voor die Volksraad afgelê. Hulle het onderneem om die nodige eerbied, agting en gehoorsaamheid aan die Volksraad te bewys en hul amp met vlyt en ywer uit te voer. Hulle moes ook onderneem om alle aangeleenthede met opregtheid, eerlikheid en onpartydigheid te hanteer.⁴⁵⁾ Tussen 21 Desember 1841 en 3 September 1842 is daar talle voorbeelde waartydens Erasmus die amp van heemraad vervul het.⁴⁶⁾

As lid van die Raad van Landdros en Heemrade het dié oud-pionier ook as kommissaris van huweliksake opgetree. Dit het beteken dat hy paartjies in die huwelik moes bevestig. Gedurende Mei, Augustus, November en Desember 1841 en op 7 Augustus en 11 September 1842 het hy as huwelikbevestiger in Pietermaritzburg opgetree.⁴⁷⁾

---

44) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 6/1/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 130).

45) 1/LPMB 26 Verklarings, Prokurasies, Koopbriewe, Borgaktes, ooreenkomste en ede, 1838 - 1845, no. 103, p. 78 (NAB).

46) 1/LPMB 2 Siviele Regsrol, deel I, pp. 218, 293, 302, 334, 345 (NAB); 1/LPMB 1 Notule van Verrigtinge in Kriminele Sake, 1840 - 1845, 3/9/1842, p. 185 (NAB); 1/LPMB 3 Siviele Regsrol, deel II, 28/8/1842, no. 1, p. 26 (NAB).

47) 1/LPMB 20 Notule van die Huwelikshof, pp. 97, 99, 101, 103, 105, 107 (NAB).

Op 13 Junie 1842 het Erasmus weer as fungerende landdros as deel van die kommissieraad opgetree.⁴⁸⁾ Die Volksraad het in Februarie 1842 die kommissieraad in die lewe geroep om die Volksraad se pligte oor te neem terwyl die Raad nie in sitting was nie.⁴⁹⁾ Met die Volksraadsitting van 10 September 1842 het Erasmus as landdros aan die verrigtinge deelgeneem. Hy het byvoorbeeld aan die Raad voorgelê dat hy van landdros Vermeulen berigte ontvang het dat onrus onder die emigrante aan die Modder- en Caledonrivier geheers het. Dit was as gevolg van gerugte dat Moroka 'n aanval op hulle sou loods. Daarom het hulle die hulp van die inwoners van Winburg versoek.⁵⁰⁾

Die regspleging in die Republiek van Natal was in die hande van die Volksraad en die Hof van Landdros en Heemrade. Volgens 'n regulasie van 1841 kon die Volksraad as hoogste appélhof optree. Die Hof van Landdros en Heemrade was egter vir die meeste regterlike aangeleenthede, naamlik die verhoor van alle siviele en kriminele sake, verantwoordelik. Die Volksraad het egter die mag gehad om hom met die regspleging te bemoei. As landdros en as heemraad het Stephanus Erasmus dus 'n belangrike rol in die regspleging in Natal gespeel.

Alle uitsprake wat die Hof van Landdros en Heemrade gegee het, is in die naam van die Volksraad gegee. Indien die landdros sy mag misbruik het deur onskuldige persone te vonnis of hom aan enige misdaad of wangedrag skuldig gemaak het, sou die Volksraad die mag hê om hom van sy

---

48) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 13/6/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 155).

49) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, pp. 60 - 61.

50) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 10/9/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, pp. 159-160).

amp te onthef en hom voor 'n bevoegde geregshof te daag om gevonniss te word.

Die Volksraad het ook oor die bywoning van die sittings van die landdros en heemrade beheer gehad. Elke heemraad was verplig om maandeliks twee sittings van die Volksraad by te woon. Indien die landdros 'n spesiale sitting sou belê, moes hy die heemrade daarvan in kennis stel en hulle sou verplig wees om dit by te woon. Op hierdie wyse het die Volksraad toegesien dat heemrade soos Stephanus Erasmus hul ampte stiptelik uitvoer.

Dat die landdros 'n belangrike amptenaar was, blyk ook uit die feit dat die Volksraad op 9 Junie 1840 bepaal het dat die landdros en twee heemrade van elke distrik die Volksraad sou verteenwoordig.⁵¹⁾ Daar was vier landdroste, naamlik op Pietermaritzburg, Durban, Weenen en Congella. Eersgenoemde was die hooflanddros en dié landdros sou die Volksraad van regsadvies bedien.⁵²⁾

In Oktober 1841 het die Volksraad besluit dat 'n landdros nie as 'n raadslid mag dien nie. Dit is nie duidelik waarom so 'n besluit geneem is nie. Moontlik wou die Volksraad die alreeds omvangryke werk van die landdros nie nog verder uitbrei nie. Dalk het hulle die skeiding van wetgewende en regterlike mag in gedagte gehad.

Die landdroste was ook die vernaamste amptenare wat deur die Volksraad met administratiewe aangeleenthede belas is.⁵³⁾ Die landdros moes ook die besluite van die Volksraad in sy distrik bekend maak.⁵⁴⁾ Met die sitting

---

51) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, pp. 89, 98-99, 101-102.

52) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 108.

53) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, pp. 38, 77, 89.

54) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 108.

van Augustus 1842 is besluit dat landdroste en persone wat belas is met die toepassing van die wet, persone wat onwettige of gewelddadige weerstand bied, kon arresteer.⁵⁵⁾

Die landdros was ook verantwoordelik vir die invordering van die inkomste en die vereffening van rekenings van die staat. Die landdros was verplig om kwartaalliks 'n finansiële staat van sy administrasie aan die Volksraad voor te lê. Stephanus Erasmus sou dus in die amp van landdros veelvuldige take moes verrig.

Alle Hollands-Suid-Afrikaners in die Kaapkolonie gebore wat hulle na 31 Desember 1841 in die Republiek wou vestig, sou daartoe by die Volksraad moes aansoek doen. Vreemdelinge en uitlanders wat hulle na dié datum in Natal wou vestig, sou na 'n verblyf van 12 maande 'n sertifikaat van die landdros of die veldkornet en twee gesiene inwoners van die wyk moes lewer as bewys dat hulle hul vreedsaam, onderdanig, eerlik, getrou en sober gedra het. Hulle sou dan die eed van getrouheid moes aflê en 50 riksdalders aan die staat betaal.⁵⁶⁾ Dan eers was hulle volwaardige burgers.

Op 3 Mei 1842 het 21 sulke persone die eed van getrouheid aan die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Emigrante van die Maatskappy in Port Natal voor spesiale landdros Stephanus Erasmus afgelê. Dié persone het onderneem dat hulle die Volksraad as enigste wettige en hoogste regering van Natal erken en beloof om daaraan getrou te wees. Hulle sou die verskuldigde eerbied en gehoorsaamheid aan die Volksraad en alle amptenare

55) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, 8, 9, 10/8/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 157).

56) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 108, 124-125.

betoon. Hulle sou hul onderwerp en gehoorsaam wees aan alle bevele en wette wat reeds bestaan of in die toekoms daargestel word. Hulle het onderneem om alle hulp te verleen wat nodig sou wees vir die vryheid en veiligheid van die land, selfs in die geval van vyandelike aanvalle.⁵⁷⁾

Tussen die jare 1840 en 1841 het die Volksraad hom beywer om die staatkundige onafhanklikheid van die Republiek deur Engeland erken te kry.⁵⁸⁾ Die Volksraad het herhaalde verstoë tot die Kaapse regering gerig dat die onafhanklikheid van die emigrante in Natal erken moes word. Goewerneur George Napier het egter van die standpunt uitgegaan dat die emigrante nog Britse onderdane was.⁵⁹⁾ In Junie 1840 het die Britse regering vir Napier versoek om sy eie diskresie te gebruik of Port Natal weer met 'n militêre mag beset moes word of nie.⁶⁰⁾ 'n Heftige veldtog ten gunste van anneksasie is in Kaapland geloods. Veral die handelsgemeenskap was hierby betrokke, want hulle het gevrees dat hul handel daaronder sou ly indien Port Natal nie onder Britse bestuur was nie.⁶¹⁾

Die besetting van Natal is verhaas deur die veldtog wat die emigrante teen die einde van 1840 in die omgewing van die Mzimvuburivier teen Ncaphayi se Bhaca geloods het. Ter wille van die beskerming van die Bhaca en Faku se

---

57) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Natalse Volksraad, Bylaag 23, Landdros Pietermaritzburg, 5/9/1839 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 304).

58) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, p. 129.

59) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 7.

60) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 412.

61) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 7.

Mpondo is kaptein Thomas C. Smith na die Mpondo se land gestuur.⁶²⁾

Die koms van 'n Amerikaanse handelskip, die Levant, in Port Natal in Augustus 1841 het meegebring dat die Engelse handelaars in Natal bevrees geraak het dat hulle hul handelsmonopolie sou verloor.⁶³⁾ Voorts het die ontdekking van steenkool in Natal die Britse regering se belangstelling gaande gemaak.⁶⁴⁾

Op 2 Desember 1841 het goewerneur Napier 'n proklamasie uitgevaardig om Port Natal te beset en sonder versuim 'n afdeling troepe daarheen te stuur.⁶⁵⁾ Die Volksraad het in Februarie 1842 in 'n brief aan die goewerneur teen die voorgenome anneksasie geprotesteer en hulle vasberadenheid te kenne gegee om weerstand te bied.⁶⁶⁾

Die emigrante het weer moed geskep toe die Hollandse skip, die Brazilië, op 24 Maart 1842 in Port Natal anker gegooi het. Die landingsbestuurder, J.A. Smellekamp, het oordrewe verklarings gemaak oor die belangstelling wat die Hollandse koning en handelaars vir die emigrante sou hê. Volgens Smellekamp sou die emigrante spoedig van onderwysers, predikante, wapens en ammunisie voorsien word.⁶⁷⁾ Dié uitlatings moes by emigrante soos Stephanus

---

62) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 140, 149.

63) H. Hettema : De Nederlandse Stam in Zuid-Afrika, p. 146.

64) CO 5112 Letter Book, Naval and Military : J. Moore Craig - officer commanding Her Majesty's Troops, 20/7/1842, p. 442.

65) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers, Part II, 1498 - 1843, p. 190.

66) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 416.

67) Henry Cloete : Five Lectures on the Emigration of the Dutch Farmers ... in the year 1843, pp. 123-124.

Erasmus die hoop laat opvlam het dat die Hollandse regering vir hulle in die bresse sou tree.

Op 1 April het kaptein Smith met ongeveer 200 manskappe van hul kamp aan die Mgazirivier na Port Natal begin beweeg.⁶⁸⁾ Smith en sy troepe het op 4 Mei 1842 gearriveer en die volgende dag op 'n vlakte naby die dorp Congella kamp opgeslaan.⁶⁹⁾ Daarop het Andries Pretorius en sy mag hulle by Congella ingegrawe.⁷⁰⁾ Of Stephanus Erasmus ook onder die emigrante by Congella was, is nie bekend nie. Hy sou wel teen die Britse besetting gekant wees.

Twee Britse skepe het ondertussen by Port Natal aangekom. Die Pilot was van voorrade en ammunisie van Kaapstad voorsien. Die vrag is afgelaai en 23 man en 'n sersant is aangesê om dit te beskerm. Die Mazeppa was met handelsvoorrade en privaateiendom van die militêre offisiere gelaai.⁷¹⁾

Die pogings wat deur kommandant-generaal Pretorius en die Volksraad aan die een kant en kaptein Smith aan die ander kant aangewend is om 'n gewapende botsing te vermy, het misluk. Beide kante het op die onttrekking van die gewapende magte aangedring.⁷²⁾ Gedurende die nag van 23 Mei het kaptein Smith uitgetrek om die burgermag by Congella aan te val.⁷³⁾ Die burgermag was van Smith se opmars bewus en het die Britse troepe verras. Die

68) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers, Part II, 1498 - 1843, p. 194.

69) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 160.

70) Henry Cloete : The History of the Great Boer Trek, p. 150.

71) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 422.

72) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 151.

73) Gustav S. Preller : Voortrekkermense V (Behrens-Dagboek), p. 30.

Engelse moes na hul kamp terugval.⁷⁴⁾ Die emigrante het ook daarin geslaag om beheer oor die Pilot en Mazeppa te verkry.⁷⁵⁾

Kaptein Smith het besef dat hulp vanuit die Kaapkolonie ontbied moes word. Hy het oorleg met Frank Cato, een van die Engelssprekende handelaars by Port Natal, gepleeg. Daarop is Richard (Dick) King, woonagtig by Durban, gestuur om hulp te kry.⁷⁶⁾ Op 24 Junie 1842 het Britse hulp opgedaag toe 'n skip, die Conch, in die oop see voor Port Natal anker gewerp het. Die Southampton het op 25 Junie onder bevel van luitenant-kolonel Abraham Josias Cloete opgedaag.⁷⁷⁾

Op 15 Julie 1842 het Jacobus Boshof en 11 Volksraadslede 'n formele deklarasie van onderwerping namens hulself en die emigrante onderteken. Die Volksraad het ook die vredesvoorwaardes aanvaar. Dit het behels dat alle gevangenes onmiddellik vrygelaat word en dat alle gekonfiskeerde en private eiendom teruggegee word. Cloete het vrye amnestie aan alle persone verleen wat medepligtig in die weerstand teen die Britse troepe was, uitgesonder J. Prinsloo, A.W.J. Pretorius, J.J. Burger, M. van Breda en S. van Breda. Net na die afhandeling van die verrigtinge is ook aan Pretorius amnestie verleen.⁷⁸⁾

---

74) GH 9/1 Papers Received from Natal Government, Volksraad, Captain Smith, Secretary to Government : J.C. Smith-Colonel Hare, 25/5/1842, pp. 20-26; Vergelyk Henry Cloete : The History of the Great Boer Trek, p. 155.

75) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 170.

76) Edwin W. Smith : Die lewe en tye van Daniel Lindley, p. 150; Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 169-170.

77) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 175; Vergelyk E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 9.

78) GH 9/1 Papers Received from Natal Government, Volksraad, Captain Smith, Secretary to Government :

Dit was goewerneur Napier se wens dat daar nie streng opgetree moes word teen diegene wat teen die Britse besetting weerstand gebied het nie.⁷⁹⁾ Die proklamasie is deur 'n nuwe proklamasie op 10 Mei 1843 nietig verklaar.⁸⁰⁾

Dit het geblyk dat J.J. Burger na die deklarasie van onderwerping op die vlug geslaan het. 'n Bedrag van 236 pond is vir sy inhegtenisname uitgeloof. Stephanus Erasmus, Gert Rudolph, Stephanus Lombard en Renier van Rooyen het gedurende die nag vir Burger help ontsnap en hom tot by Tobias Smuts weggebring. Die volgende nag het Burger tot by Frans Joubert aan die Bloukrans gevlug. Daar het sy kinders, Schalk Willem en Koos Burger by hom aangesluit.⁸¹⁾

Dit is bekend dat J.J. Burger sterk teen onderwerping aan die Britse gesag gekant was.⁸²⁾ Klaarblyklik het Stephanus Erasmus hierdie siening met hom gedeel en daarom het hy Burger help ontsnap.

Kolonel Cloete het op 21 Julie na Kaapstad teruggekeer, terwyl die land onder beheer van Smith (nou majoor) gelaat is. Die burgerlike administrasie het voortgeduur totdat die wense van die Britse regering daaromtrent bekend sou wees. Hoewel die Volksraad met sy sittings voortgegaan het, was dit feitlik magteloos.

A.J. Cloete - emigrants, 15/7/1842, pp. 31-34; Vergelyk A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 154-155.

79) CO 5112 Letter Book, Naval and Military : G. Napier - A.J. Cloete, 19/7/1842, pp. 440-441.

80) J.C. Chase (ed.) : The Natal Papers, Part II, 1498-1843, p. 282.

81) S.W. Burger : Herinneringe (Preller, red. : Voor-trekkermense IV, p. 67).

82) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 181.

'n Tydperk van groot verwarring het ingetree. Baie emigrante was heftig teen onderwerping gekant en het dit oorweeg om weerstand te bied.⁸³⁾ Met die Volksraadsitting van 8, 9 en 10 Augustus is 'n versoekskrif deur Stephanus Erasmus en 19 ander persone voorgelees waarin hulle hul teen die kommandant-generaal uitgespreek het. Hulle het gevra dat Gert Rudolph in sy plek aangestel moes word. Aangesien Pretorius tydens dieselfde vergadering sy bedanking ingedien het, is Rudolph as kommandant vir Pietermaritzburg aangestel. Hy sou die werk verrig waarvoor Pretorius as kommandant-generaal verantwoordelik was.

Die petisionarisse het hulle teen Pretorius as "hoofbestierder" van die burgermag en sy optrede teen die Britse besettingsmag uitgespreek. Pretorius sou ook nie teen die rooftogte van die Zulu opgetree het nie. Die gevolg was dat die emigrante vir hulle eie verdediging moes sorg.⁸⁴⁾

Die uiterste demokrate soos J.S. Maritz en J.J. Burger was nie met die toenemende invloed van Pretorius tevrede nie. Hulle het deur middel van grondwetlike middele probeer verhoed dat Pretorius te veel mag in die hande kry.⁸⁵⁾ Dit is nie seker waarom Erasmus hierdie versoekskrif onderteken het nie. Moontlik het hy die Burgerkamp ondersteun omdat ook hy sterk demokraties

---

83) Henry Cloete : The History of the Great Boer Trek, p. 169; Vergelyk E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, pp. 9-10.

84) J.H. Breytenbach (red.) : Notule van die Volksraad, Bylaag 18, 9/8/1842 (S.A. Argiefstukke Natal No. 1, p. 421); Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, pp. 181-182.

85) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, p. 91.

gesind was. Dalk was hy bloot ontevrede omdat Pretorius die stryd teen die Britte gewonne gegee het.

Daar was dus nie eensgesindheid onder die emigrante nie en boonop het hulle 'n Zulu-aanval gevrees. In die begin van 1843 het Mpande van sy onderdane daarvan verdink dat hulle teen hom saamgesweer het. Binne enkele weke het ongeveer 50 000 Zulu oor die Thukela na Natal gevlug. Daarop het baie emigrante hul plase verlaat en na Pietermaritzburg getrek.⁸⁶⁾

Die Brazilië het in Mei 1843 weer by Port Natal anker gegooi. Smellekamp en kaptein Reus het 'n onderwyser en predikant aan boord gehad. Ten spyte van die vreugde en nuuskierigheid van die emigrante, het majoor Smith alle kommunikasie tussen die persone aan boord en die emigrante verbied.⁸⁷⁾ Waarskynlik sou Stephanus Erasmus, soos talle ander emigrante, gehoop het dat Smellekamp spoedig hulp vanuit Holland sou bring.

Sedert die onderwerping van die emigrante aan die Britse gesag het 11 maande verloop voordat die Britse regering sy voornemens met betrekking tot Natal aan hulle bekend maak het. Op 12 Mei 1843 het sir George Napier 'n proklamasie uitgevaardig waarvolgens regter Henry Cloete ('n broer van kol. Cloete) as Britse kommissaris aangestel sou word. Natal sou as 'n Britse kolonie erken word en die inwoners is onder Britse beskerming geplaas.⁸⁸⁾ Op 5 Junie 1843 het regter Cloete met die Cleopatra in Durban aangekom.⁸⁹⁾

86) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, pp. 9-10.

87) VC 178 Brief van J. Boshof, 4/7/1843, ongepagineer; Vergelyk B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 187.

88) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 156-157.

89) H.J. van Aswegen : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845, p. 130.

Cloete het op 9 Junie 'n vergadering in die Raadsaal belê. Na die vergadering is egter besluit om onderhandelinge met Cloete tot die eerste Maandag in Augustus uit te stel.⁹⁰⁾

In Augustus 1843 het dié vergadering te midde van groot opgewondenheid plaasgevind. Kommandant J.G. Mocke het met 'n sterk kommando van anderkant die Drakensberge gekom. Mocke was sterk teen die Britse besetting gekant. Leiers soos Andries Pretorius, Jacobus Boshof en Stephanus Maritz het hulle ten gunste van onderwerping uitgespreek. Toe Cloete verklaar dat hy die Drakensberge as grens van die nuwe Britse gebied sou aanbeveel, het die mense van Agter-Drakensberg hulle onttrek. Dit was vir hulle duidelik dat die anneksasie hulle nie sou raak nie. Die Volksraad het voorts besluit om die voorwaardes van die Britse regering aan te neem.⁹¹⁾

Ons kan slegs spekulêr oor wat Stephanus Erasmus se gesindheid ten opsigte van onderwerping sou wees. Persone soos Gert Rudolph en J.J. Burger was sterk teen onderwerping aan die Britte gekant.⁹²⁾ Soos reeds genoem het Erasmus vir Gert Rudolph as kommandant-generaal gestem, ten koste van Pretorius. Boonop het hy in medewerking met Rudolph vir J.J. Burger help ontsnap. Daaruit kan ons aflei dat ook hy moontlik teen die onderwerping gekant was.

Die Volksraad het hom dus onderwerp, maar nie al die moeilikhede wat deur die proklamasie van 12 Mei in die praktyk sou ontstaan, voorsien nie. Daar het spoedig

90) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 188.

91) E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 11.

92) B.J. Liebenberg : Andries Pretorius in Natal, p. 188.

griewe van 'n konstitusionele, maatskaplike, ekonomiese en politieke aard ontstaan. Dit het 'n nuwe emigrasie van Natal na die Hoëveld veroorsaak.⁹³⁾

Baie emigrante waaronder ook Stephanus Erasmus het verraai gevoel deur die oorgawe aan die Britse regering. Talle families het na die gebied ten weste van die Drakensberge getrek. Teen die einde van 1843 het daar nie meer as 500 gesinne in Natal agtergebly nie.⁹⁴⁾

---

93) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 160.

94) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 452; Vergelyk E.G. Jansen : Die Voortrekkers in Natal, p. 11.

HOOFSTUK 10

TREK NA OHRIGSTAD

Voordat Stephanus Erasmus se verhuising na Ohrigstad nagegaan word, is dit nodig om 'n blik te werp op die faktore wat tot hierdie verhuising aanleiding gegee het.

Na die slag van Italeni en die terugtrek van Potgieter en sy volgelinge na die Hoëveld, het daar 'n breuk in die eenheid van die Voortrekkermaatskappy tot stand gekom.¹⁾ Die politieke band tussen die mense van Natal en diegene wat die gebied wes van die Drakensberge bewoon het, was nie baie heg nie, hoewel die bloedbande baie sterk was.²⁾

Op 16 Oktober 1840 is tydens 'n algemene vergadering op Potchefstroom besluit dat Potchefstroom en Winburg deel van die Republiek Natalia sou word. Pietermaritzburg sou die hoofstad van die verenigde republiek wees.

Op 2 Februarie 1841 is tydens 'n vergadering op Pietermaritzburg besluit dat die 12 lede van die Hoëveld 'n Adjunkraad van die Volksraad sou vorm. Die Adjunkraad sou provisionele besluite neem en dan aan die Volksraad te Pietermaritzburg vir goedkeuring voorlê. Geografiese toestande en ander faktore het egter veroorsaak dat die band met die Volksraad van Natal spoedig gebreek is. Natal het 'n Britse kolonie geword en Winburg en Potchefstroom het in afsonderlike republieke ontwikkel.³⁾

Dit wil voorkom of Winburg en Potchefstroom soos 'n federale republiek gefunksioneer het. Winburg is as

- 1) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, p. 105.
- 2) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, p. 401.
- 3) A.J. du Plessis : Die Republiek Natalia, pp. 105-108.

ondergeskik aan Potchefstroom bestuur.⁴⁾ Winburg het vanaf die gebied suid van die Vaalrivier, van die Vetrivier na die Drakensberge gestrek. Potchefstroom het die gebied noord van die Vaalrivier wat van Mzilikazi verower is, omvat.⁵⁾

In Augustus 1843 het Smellekamp, handelspionier en latere landdros van Bloemfontein, die begeerte uitgespreek om met die emigrante in aanraking te kom. Hy het verklaar dat 'n handelsmaatskappy deur G.G. Ohrig, A. Kooy en J. Swart in Nederland gestig is met die doel om handelsbetrekkinge met die emigrante aan te knoop.

In die begin van Desember 1843 het 'n afvaardiging bestaande uit Joachim Prinsloo, Gert Rudolph, Cornelius Coetzee, Andries Spies en Diederik Bezuidenhout te perd na Delagoabaai vertrek. Teen die middel van Desember 1843 het hulle hul bestemming bereik.

Die kommissie het slegs een dag in Delagoabaai vertoef voordat hulle die terugtog aangepak het. Smellekamp het die emigrante aangeraai om Natal te verlaat en hulle noord van die 25ste breedtegraad te vestig, waar hulle buite Britse gebied sou wees. Dit sou hulle in staat stel om met die Portugese handel te dryf en deur middel van Delagoabaai met Holland in verbinding te kom.⁶⁾

Regter Menzies van die Kaapkolonie het in Oktober 1842 'n proklamasie uitgevaardig waardeur die hele landstreek tot aan die 25ste S.Br. graad as Britse eiendom verklaar

-
- 4) J.C. Durand : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836 - 1854, p. 75.
  - 5) G.M. Theal : History of South Africa from 1795 to 1872, II, pp. 401-402.
  - 6) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 85-86; Vergelyk B.J. Liebenberg : Nederland en die Voortrekkers van Natal, pp. 46-48.

is.⁷⁾ Die Portugese jurisdiksie het tot op die 26ste graad van die noorde af gestrek, en die Engelse jurisdiksie tot op die 25ste graad van die suide af. Die streek tussen die 25ste en 26ste graad suiderbreedte moes volgens die vae bepalinge van die twee moondhede onder beide se jurisdiksie val.⁸⁾

Sulke gebeurtenisse het die emigrante in Natal, en na alle waarskynlikheid ook vir Stephanus Erasmus, sterk beïnvloed om na die binnelandse hoogland te gaan. Die doel was om volkome onafhanklikheid te bereik. Reeds in Julie 1843 het maj. Smith aan goewerneur Napier gerapporteer dat die emigrante vinnig besig was om weer die Drakensberge oor te trek. J.H. Hatting het in sy herinneringe opgemerk dat die emigrante hul plase vir enige iets verruil het, byvoorbeeld 'n perd, 'n sak koffie, 'n wa of span osse ensovoorts.⁹⁾

Die kommissie na Delagoabaai het dus vir Natalse emigrante soos Stephanus Erasmus nuwe moontlikhede in die vooruitsig gestel. Die uittog uit Natal het veral na die omstreke van Winburg en Potchefstroom geskied waar Hendrik Potgieter aan die stuur van sake was.

Die ramspoedige gevolge van die Tregardt-trek het aanvanklik vir Potgieter afgeskrik om nader aan die ooskus te trek. Potgieter was daarvan bewus dat 'n trek na die Noordoos- en Oos-Transvaal met baie probleme gepaard sou gaan. Vyf jaar sou verloop voordat Potgieter weer die streke naby die Portugese kus as 'n moontlike vestigingsgebied sou oorweeg. Boonop was die klimaat en

---

7) J.C. Durand : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836-1854, p. 43.

8) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 43.

9) J.C. Durand : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836 - 1854, p. 70.

vrugbaarheid van die Mooirivierstreek vir boerdery besonder geskik. Daar was geen vyandelike stamme nie en dit het gelyk of daar geen sprake van 'n verdere trek sou wees nie.¹⁰⁾

Karel Tregardt het na sy huwelik in 1841 met Zacharia Geertruijda Erasmus¹¹⁾ ook aan die oorlog tussen die Engelse en die emigrante deelgeneem.¹²⁾ 'n Tyd daarna het Tregardt Natal op 'n handelstog na die Vrystaat verlaat. Hy was vergesel van Jan de Vrij, 'n Hollander. Tregardt het al sy vee meegeneem om dit onder die sorg van sy swaer, Jan Jacobs, naby Winburg te plaas.¹³⁾ Jacobs was die eggenoot van Anna Catharina Erasmus, dogter van Stephanus Erasmus.¹⁴⁾ By Winburg aangekom, het hy 'n ekspedisie gevind wat gereed was om na Delagoabaai te vertrek. Die geselskap het uit 'n klompie Potchefstromers en Winburgers bestaan en het einde 1843 vertrek. Hendrik Potgieter en landdros Vermeulen was aan die hoof van die groep en Karel Tregardt het by die ekspedisie as tolk aangesluit. Die doel was om Smellekamp oor die toekoms van die emigrante te raadpleeg en handelsverdrae met die Portugese te sluit.¹⁵⁾

10) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 87, 89.

11) 1/LPMB 20 Notule van die Huwelikshof, p. 98 (NAB); Vergelyk 1/LPMB 21 Bylae tot Notule van die Huwelikshof, ongepagineer (NAB).

12) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste voortrekkers, p. 105 (TAB).

13) Karel Tregardt : Herinneringe (Preller, red.: Voortrekkermense II, p. 22); Vergelyk SS 4063 Odé-stukke: Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste voortrekkers, p. 105 (TAB).

14) VC 719 Cradock : Baptism, 1832 - 1837, no. 1031, p. 260.

15) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste voortrekkers, p. 105 (TAB); Vergelyk Karel Tregardt : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense II, p. 22); Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 137; D.W. Krüger : Die Weg na die See, p. 90.

Die ekspedisie het egter nie verder as die Olifantsrivier gekom nie. Dié rivier was so vol dat hulle 14 dae tevergeefs by die drif gewag het en toe onverrigter sake na Winburg teruggekeer het.¹⁶⁾

Stephanus Erasmus was soos talle Natalse emigrante bitter teleurgestel met die Britse anneksasie. Hy het sy plaas en besittings in Natal verkoop en gedurende die laaste helfte van 1843 na Winburg verhuis. By Winburg het die familie van Tregardt met Erasmus se familie verenig. Na 'n verblyf van ses maande by Winburg het Tregardt en sy hele familie na Potchefstroom verhuis.¹⁷⁾ Erasmus se dogter, Catharina Elizabeth en haar man, Johan Hendrik Botha, het waarskynlik nie die verhuising na Winburg meegemaak nie. 'n Dogter, Maartje Wilhelmina Zacharia, is op 10 Oktober 1844 in Pietermaritzburg gedoop.¹⁸⁾ Nog 'n kind, Anna Catharina, is op 3 Mei 1846 in Pietermaritzburg vir dié egpaar gedoop.¹⁹⁾

Met die groot getalle Natallers wat na die Hoëveld verhuis het, het dit nodig geword om die bestuur te hersien. Op 9 April 1844 is 'n volksvergadering op Potchefstroom gehou en 'n onafhanklike republiek het tot stand gekom. Die grense van die gebied het wes van die Drakensberg en noord van die Oranjerivier gestrek. Deur middel van die Drie-en-dertig Artikels wat op die

---

16) L. Trichardt : Dagboek van Louis Trichardt 1836 - 1838 (geredigeer deur G.S. Preller), p. XCIX.

17) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste Voortrekkers, p. 106 (TAB); Vergelyk Herinneringe : Karel Tregardt (Preller, red. : Voortrekkermense II, p. 23).

18) Doopregister Pietermaritzburg, 1841 - 1883, ongepagineer (NGKA, PMB).

19) Doopregister Pietermaritzburg, 1841 - 1883, ongepagineer (NGKA, PMB).

vergadering aanvaar is, is die soewereine onafhanklikheid van die staat bevestig.²⁰⁾

Kort na Erasmus-hulle se aankoms op Potchefstroom het nog 'n kommissie na Delagoabaai vertrek. Tregardt is weer gevra om as tolk mee te gaan, maar vanweë die mislukking van die vorige ekspedisie het hy geweier.²¹⁾ In die winter van 1844 het Potgieter met 28 man na Delagoabaai vertrek. By die Treurrivier moes die waens vanweë die onbegaanbare terrein agtergelaat word. Van daar is die reis met perde voortgesit en in Julie 1844 het Potgieter en sy geselskap in Delagoabaai aangekom. Potgieter wou moontlike bande met Nederland met Smellekamp bespreek. Hy wou ook met die Portugese 'n ooreenkoms sluit, veral wat betref die handel en toekenning van grondgebied. Deur bemiddeling van Smellekamp het daar 'n belangrike gesprek met die Portugese bevelhebber plaasgevind. Goewerneur A.J. Taxtiera het die deputasie gesteun in hulle strewe om hul noord van die 26ste breedtegraad te vestig. Die Portugese was bereid om handelsbande met die emigrante aan te knoop.²²⁾

Die rol wat die hawe in die keuse van die nedersetting gespeel het, blyk daaruit dat Potgieter nie eers die nedersetting aangelê het en toe na 'n hawe gaan seek het nie. Indien hulle naby 'n nie-Britse hawe wou woon, was

---

20) C.J. Durand : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836 - 1854, pp. 75 - 76; Vergelyk D.W. Krüger : Die Weg na die See, p. 90.

21) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste Voortrekkers, p. 106; Vergelyk Herinneringe : Karel Tregardt (Preller, red. : Voortrekkermense II, p. 23).

22) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 91-94; Vergelyk P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, p. 306.

Delagoabaai feitlik die enigste keuse.²³⁾ Potgieter het besef dat die weg na Delagoabaai vir die emigrante van die grootste betekenis was. Dit sou hulle in staat stel om lewensmiddele en veral ammunisie in die hande te kry. Met hulle terugkeer na Potchefstroom was hulle vasberade om weer te trek.

Potgieter het dadelik begin voorbereidings tref om na Oos-Transvaal te verhuis, hoewel daardie streek ongesond was en nie so geskik was vir boerdery as die omstreke van Potchefstroom nie.²⁴⁾

'n Ander moontlike rede vir die verhuising was die groot aantal olifante wat destyds in Oos-Transvaal aangetref is. 'n Hawe was egter noodsaaklik om die opbrengs van die olifantjag uit te voer.²⁵⁾ Ons weet dat Stephanus Erasmus besonder lief vir jag was. Die moontlikheid van nuwe jagvelde kon hom dus gemotiveer het om te trek.

Boonop het spanninge tussen die Griekwas, Britsgesindes en republikeine in die Transgariep tot uitbarstings gelei.²⁶⁾ Die Griekwas onder Adam Kok wat tussen die Oranje- en Modderrivier woonagtig was, se onafhanklikheid is deur die Britse regering erken. Dit het die blanke inwoners van daardie gebied onder Kok se jurisdiksie geplaas en tot ontevredenheid gelei.

Die arrestasie van Hermanus van Staden en Jan Krynaauw in 1844 deur Adam Kok het byna tot 'n gewapende botsing tussen die emigrante en die Griekwas gelei. Die Britse

---

23) F.J. Potgieter : Die vestiging van die Blanke in Transvaal ..., p. 39.

24) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 93-94.

25) F.J. Potgieter : Die vestiging van die Blanke in Transvaal ... p. 39.

26) J.C. Durand : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836 - 1854, p. 76.

regering het troepe gestuur en daar is op die emigrante se ammunisie beslag gelê. Dit het daartoe gelei dat kmdte. Mocke, Kock en Du Plooy met hul mense by Potgieter se groep in Winburg aangesluit het.²⁷⁾

Die jare 1838 - 1845 was vir die emigrante in Transvaal en Winburg 'n periode van voorspoed. Sedert 1843, toe die Natallers hulle geleidelik in Potgieter se gebied kom vestig het, was dit egter duidelik dat nie almal met sy gesag tevrede is nie. Die leier van die ontevredenes was Jacobus Johannes Burger wat hom na die anneksasie van Natal in Potchefstroom gevestig het.²⁸⁾

As gevolg van die koorsgevaar en swaar reënval is die trek tot die aanvang van die winter van 1845 uitgestel.²⁹⁾ Reeds voor hul vertrek was daar gerugte in omloop dat Potgieter se leierskap alleen geduld sou word totdat die trek sy bestemming bereik het. Daarom het Potgieter in Mei 1845 die "publiek" versoek om hom 'n dokumentêre bewys te gee dat sy leierskap aanvaar word.³⁰⁾

Die ontevredenheid met sy leierskap het daartoe gelei dat Potgieter op 6 Mei 1845 'n vergadering op Potchefstroom belê het. Sowat 114 persone, waaronder ook Stephanus Erasmus, het daarop 'n verklaring onderteken. Dit is interessant om daarop te let dat ook J.J. Burger hierdie verklaring onderteken het.

---

27) J. Meintjes : The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa, pp. 205-207.

28) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 138.

29) D.W. Krüger : Die Weg na die See, p. 94.

30) J.J. van Heerden : Die Kommandant-generaal in die Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek, p. 36.

Dié persone het onder andere verklaar dat hulle hul deur die band van liefde en trouheid aan mekaar verbind en erken dat A.H. Potgieter tot dusver hul "bestierder" was en hul belange gehanteer het. Hulle verkies dat hy voortaan as hul hoofkommandant en "bestierder" moes optree om hulle sake tot hul voordeel te bestuur. Voorts het hulle verklaar dat 'n Raad gekies sou word om hulle belange te behartig. Potgieter sou te alle tye 'n stem in die Raad hê.³¹⁾

Van hierdie 114 man het slegs sowat 36 dadelik na Ohrigstad getrek.³²⁾ Hoewel dit noodsaaklik was dat 'n trekleier vir die verhuising na Oos-Transvaal aangestel moes word, het die benoeming van Potgieter tot permanente lid en bestuurder van die Volksraad buite die gesag van die vergadering geval. Die besluite van die vergadering het nie die uitskakeling van die Burgerraad in die toekoms beteken nie. Die Burgerraad het sover bekend nie iets met die besluit om te verhuis te doen gehad nie. Dit is 'n aanduiding dat die Raad magteloos teenoor Potgieter gestaan het.³³⁾

Of Stephanus Erasmus die verklaring onderteken het omdat hy 'n ondersteuner van Potgieter was, en of hy bloot vir Potgieter as leier tydens die reis na Ohrigstad beskou het, is nie seker nie. Soos elders aangedui het Erasmus na die anneksasie van Natal vir J.J. Burger, latere leier

---

31) H.S. Pretorius en D.W. Krüger (reds.) : Voortrekker-Argiefstukke, 1829 - 1849 (R108/45, 6/5/1845), pp. 181-183; Vergelyk A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, pp. 19-20.

32) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 20.

33) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, pp. 44-45.

van die anti-Potgietergroep, gehelp om te ontsnap.³⁴⁾ Skynbaar was hy toe 'n ondersteuner van Burger. Dat Erasmus soms met belangrike sake van Potgieter verskil het, blyk uit die feit dat hy na die slag van Italeni tevergeefs vir Potgieter probeer omhaal het om nie na die Transvaal te verhuis nie.³⁵⁾

Nog in Mei 1845 het Potgieter en 'n groot groep Potchefstromers in 'n oostelike rigting begin trek.³⁶⁾ Erasmus het moontlik deel van hierdie groep gevorm. Met die trek na Noordoos-Transvaal het die Natallers al blyke gegee dat hulle Potgieter se gesag nie gaan erken nie. 'n Gedeelte van hulle het op trek al gesorg dat hulle onder bevel van hul eie aanvoerder gestaan het.

Dit was veral groepies Natallers en Winburgers wat aan die voerpunt was. Die trek het dieselfde roete gevolg as wat die kommissie die jaar vantevore gevolg het. Die mense van Magaliesberg en Potchefstroom is langs die Elandsrivier af en ook by dieselfde drif deur. Dit blyk dat Potgieter Sekhukhune-land vanaf die Waterbergkant genader het. Die Pedi-kaptein, Sekwati, het hom by Molahlegi naby die Olifantsrivier ontmoet.

Met die deurtog deur Sekwati se gebied het Potgieter op 5 Julie 1845 met hom 'n vredestraktaat gesluit waardeur hy "al zyne rechten die hy beweerde, dat de zynen waren afstaat aan de Boeren."

Van Molahlegi is die emigrante oor Magneetshoogte die Steelpoort deur. Daarvandaan is hulle langs die rivier

---

34) S.W. Burger : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense IV, p. 97).

35) H.F. Schoon (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit, 18/4/1838, p. 69.

36) D.W. Krüger : Die Weg na die See, p. 94.

af, deur Olifantspoortjie en Spekboom na die plek waar Ohrigstad aangelê is.

Al die emigrante het nie tegelyk na Ohrigstad getrek nie. In Julie 1845 het die groot meerderheid egter daar aangekom sodat daar aan die begin van Augustus 1845 meer as 1 000 persone oos van Magneetshoogte was.³⁷⁾

In Junie en Julie 1845 het die trek dan aangeland op 'n plek wat binne enkele dagreise van Delagoabaai geleë was. Daar is 'n dorp met die naam Andries-Ohrigstad aangelê. Dié naam is gegee ter ere van Hendrik Potgieter en die Amsterdamse koopman, G.G. Ohrig, wat toe reeds soveel gedoen het om die betrekkinge tussen die moederland en die emigrante in stand te hou.³⁸⁾ Die nuwe nedersetting het aanvanklik die naam van "Maatschappy der Zuid-Hollandsche Emigranten binnen de 26ste graad Z.B., agter de Portugeesche Havens" gekry.³⁹⁾

Sowat 600 meter oos van die nedersetting het die rivier gevloei wat later die naam Ohrigstadrivier gekry het. Dit sou die nedersetting van water voorsien, maar was ook die broeiplek van die dodelike malariamuskiete.

Die nuwe aanleg, geleë op 25½ grade suiderbreedte en ongeveer 16 skofte van Delagoabaai, het al spoedig na 'n dorp gelyk. Spoedig was daar ongeveer 30 woonhuise en twee winkels aan weerskante van die hoofstraat gewees.⁴⁰⁾ Aan die einde van die eerste jaar het die dorp reeds

---

37) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, pp. 21-24.

38) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 94-95.

39) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 45.

40) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 25.

sowat 300 huisgesinne gehad.⁴¹⁾ Hoë verwagtinge is vir die toekoms van Andries-Ohrigstad gekoester. Dit was inderdaad die plek waar die emigrante die vooruitsig gehad het om 'n onafhanklike bestaan te voer.⁴²⁾

Die setel van die regering sou na die nuut gestigte dorp verplaas word. In Potchefstroom sou 'n plaaslike regering wees. Die hele land sou onder een hoofbestuur bly.⁴³⁾ Op 30 Julie is 'n byeenkoms op Ohrigstad gehou met die doel om die regering te hervorm. 'n Nuwe Volksraad is gekies. Aan elke veldkornet is opgedra om twee Volksraadslede per wyk te laat kies. Vanaf 1 Augustus het dit gereeld in Ohrigstad vergader.⁴⁴⁾ Stephanus Erasmus het op daardie stadium nie meer aan die openbare lewe deelgeneem nie en het hom nie as Volksraadslid beskikbaar gestel nie.

Die eerste taak wat voor die Volksraad gelê is, was 'n aansoek van Potgieter vir 'n herbekragting van die Mooirivierse besluit van 6 Mei. Potgieter was daarvan bewus dat 'n deel van die mense nie met sy oppergesag tevrede was nie.⁴⁵⁾ Die nuwe Volksraad wou egter nie sy goedkeuring daaraan heg nie omdat die lede van mening was dat die Raad weer op Ohrigstad ingestel was en dat die hoofbestuurder nie méér gesag as die Volksraad sou hê nie. Volgens die Volksraad was Potgieter se aanstelling

41) F.J. Potgieter : Die vestiging van die Blanke in Transvaal ..., p. 39.

42) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 146.

43) F. Lion Cachet : De Worstelstrijd der Transvalers, p. 299.

44) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 47; Vergelyk J.J. van Heerden : Die Kommandant-generaal in die Geskiedenis van die Suid-Afrikaansche Republiek, p. 36.

45) J.J. van Heerden : Die Kommandant-generaal in die Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek, p. 36.

net van krag totdat die nuwe Raad sy funksies begin vervul het. Die Volksraad het sy hoofbestuurderskap dus as beëindig verklaar. Potgieter kon as hoofkommandant aanbly, maar moes onder die gesag van die Volksraad staan. Dit was veral leiers soos J.J. Burger en Frans Joubert wat heftig teen Potgieter se gesag geveg het.

Vir Potgieter en sy ondersteuners het die hoofkommandantskap beteken dat hy in vredestryd ook die uitvoerende amptenaar van die regering sou wees. Potgieter het die volgende paar maande as hoofkommandant en as voorsitter van die Volksraad feitlik die posisie van "bestierder" beklee. Die Volksraad was weer daarvan oortuig dat hulle die hoogste gesag in die land verteenwoordig het. Daarby het dit voorlopig gebly.⁴⁶⁾

Op 20 Augustus het Potgieter opnuut 'n versoekskrif met naamtekeninge aan die Volksraad voorgelê. Dit het vir 'n bekragtiging van die Potchefstroomse besluit van Mei 1845 gevra. Uit die swak geformuleerde notule kan nie duidelik afgelei word wat presies die Raad bekragtig het nie. Volgens P.J. van der Merwe was dit nie die Raad se bedoeling om aan die petisionarisse se versoek te voldoen nie.⁴⁷⁾ Geen getuienis kon opgespoor word om aan te toon dat Stephanus Erasmus aktief by hierdie twis betrokke was nie.

Intussen het die gemeenskap op 'n gereedheidsgrondslag vir oorlog gebly. Uit vrees vir moontlike aanvalle van Sekwati se Pedi en die stamme van Maraba en Moletshi (Melitsie) noord van die Olifantsrivier, is die inwoners

---

46) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, pp. 47-49; Vergelyk A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 29.

47) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 308-309.

van Ohrigstad op 21 Augustus 1845 versoek om op die dorp te bly woon. Die vee is sowat 'n dagreis per ossewa van die dorp gehou. Die helfte van die weerbare mans moes om die beurt tuisbly en die ander helfte moes dan na hulle belange omsien.⁴⁸⁾

Nieteenstaande al die probleme het die Volksraad en Potgieter pogings aangewend om 'n handelsverbinding met Delagoabaai daar te stel. In Oktober 1845 is reëlins getref dat 'n ekspedisie onder leiding van Karel Tregardt, Stephanus Erasmus se skoonseun, sou vertrek. Die doel was veral om 'n handelsweg te vind waarlangs die waens hulle produkte na die kus kon vervoer. Ten spyte van die verlies van hul trekvee en perde het die besoek na wens verloop en is die afbakening van die grens met die Portugese goewerneur bespreek. In Desember 1845 het die kommissie na Ohrigstad teruggekeer.

Spoedig het daar egter moeilikheid met die Portugese gedreig. J.J. Burger het Tregardt by sy vertrek opdrag gegee om namens die Volksraad plase aan die Portugese kant van die Lobomboberge toe te ken. Die geselskap het op Portugese grondgebied 'n baken geplant met die gevolg dat die goewerneur by die Volksraad 'n klagte daaroor ingedien het. Die saak is ondersoek en tot 'n bevredigende beslissing gebring.⁴⁹⁾

Eers na die terugkeer van die kommissie van Delagoabaai het die Ohrigstad-inwoners begin om te versprei en die laerlewe te beëindig. 'n Belangrike taak waarmee die Raad nou belas was, was om plase toe te ken. Vir hierdie werk is J.H. Grobler met die titel van boekhouer

---

48) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 150.

49) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 95-96.

aangestel. Vir elke registrasie moes een riksdalder betaal word.

Die toekenning van plase was een van die moeilikste waarmee die Raad belas was. Dikwels is meer as een aanspraak op 'n plaas gemaak, plaasgrense is verskuiwe of plase is verkoop sonder om daarvan kennis te gee. 'n Gedurige rondtrekkery het dit nog moeiliker gemaak. Baie mense het weer teruggetrek voor hul plase aangeteken was.

In Augustus 1845 is net plase langs die Ohrigstadrivier, Spekboom- en Watervalsrivier toegeken hoewel ook verskeie plase langs die trekpad toegeken is.⁵⁰⁾ Plase is ook langs die Steelpoort-, Klip-, Bly- en Olifantsrivier, Magneetshoogte en die streek duskant Delagoabaai toegeken.⁵¹⁾ Karel Tregardt het verklaar dat hy hom op die plaas Branddraai aan die Ohrigstadrivier gevestig het.⁵²⁾ Volgens A.P. van der Merwe was die aangrensende plaas Klipfonteinhoek op sy naam geregistreer.⁵³⁾ Aangesien Tregardt self verklaar het dat hy hom op Branddraai gevestig het, moet ons dit as korrek aanvaar.

Volgens die register van die aangetekende plase in Ohrigstad, is die plaas Paardekraal, geleë naby die afloop van die Blyderivier, op 8 September 1845 aan Stephanus Erasmus toegeken. Die aansoek is egter

---

50) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, pp. 31-32.

51) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 50.

52) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste voortrekkers, p. 106 (TAB); Vergelyk Karel Tregardt : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense II, p.24).

53) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 32.

geskrap. Daar word ook melding gemaak van die kraal van Selasela wat naby hom aan dié rivier geleë was.⁵⁴⁾

Die Volksraad het nog nie omtrent die besitreg van grond gerus gevoel nie. Die feit dat kaptein Sekwati die gebied rondom Ohrigstad aan Potgieter persoonlik en nie aan die emigrante as geheel afgestaan het nie, was nie na die sin van die Burgerparty in die Raad nie. Dit het vir Potgieter in 'n sterk magposisie teenoor hulle geplaas.⁵⁵⁾

Die eerste somer van 1845 - 1846 het bewys dat Ohrigstad glad nie so 'n geskikte plek vir 'n emigrante-bevolking was as wat eers gemeen is nie. Die koors het verwoesting aangerig. Die hitte was verskriklik en die handelsverbinding met Delagoabaai is moeilik gehandhaaf.⁵⁶⁾

Boonop het Smellekamp nie sy verskyning gemaak nie. 'n Algemene mismoeidigheid het die nedersetters só oormeester dat baie daaraan gedink het om maar na Potchefstroom terug te trek. So vinnig het die terugtrek van die mense toegeneem dat die Volksraad in Februarie 1846 verplig was om die inwoners te waarsku dat hulle hul plase sou verloor as hulle sonder verlof wegtrek.⁵⁷⁾ So ver bekend het Stephanus Erasmus nie voorbereidings getref om ook weg te trek nie. Nietemin sou hy die probleme waarmee die inwoners te kampe gehad het, beleef het.

---

54) J.H. Breytenbach en H.S. Pretorius (reds.) : Notule van die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek, Bylaag 9, 1845 (S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, p. 171).

55) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 50.

56) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 154.

57) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 52.

Die intrekkers was meestal veeboere en die ongesonde toestande vir vee moes by hulle swaar geweeg het as rede om Ohrigstad te verlaat. Die geografiese ligging het die nuwe aanleg gestrem. Die dorp was nie sentraal geleë vir die inwoners van die omgewing nie. Uit daardie oogpunt was die aanleg van Ohrigstad 'n mislukking.

Benewens hierdie redes was daar ook redes van suiwer politieke aard, soos politieke onenigheid onder die leiers. Dit het daartoe bygedra dat die dorp ten gunste van aanlokliker plekke elders prysgegee is.⁵⁸⁾

In Desember 1845 is daar ook plaaslike bestuursreëlings getref. Veldkornette is verkies en hul wyke en name was soos volg : vir die dorp, Abraham Duvenage; vir Magneetshoogte, J.L. du Preez; vir die wyke bokant die dorp, Willem Frans Joubert; langs die rivier onderkant die dorp, Karel Tregardt; vir Spekboom, Philip Minnaar en vir die gebied na die Blyderivier se kant, Piet Nel. Behalwe Joubert en Tregardt, was hierdie veldkornette almal Potgietermense.⁵⁹⁾ Stephanus Erasmus was waarskynlik by Tregardt op Branddraai woonagtig en dit versterk die vermoede dat hy die Burgerparty gesteun het.

Britse handelaars het die emigrante dikwels van slawerny en negatiewe bedrywighede beskuldig en is dus deur die emigrante gewantrou. 'n Regulasie is toe uitgevaardig dat alle nuwelinge in die gebied eers 'n permit van Johannes du Preez by Olifantsrivier moes bekom. Vreemdelinge is verbied om handel met die swartmense te dryf en om in die streek te jag.⁶⁰⁾

---

58) F.J. Potgieter : Die vestiging van die Blanke in Transvaal ..., pp. 40-41.

59) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 35.

60) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 155.

Na aanleiding van 'n skynbare nietige voorval het 'n botsing tussen die Potgietergroep en die Volksraadparty plaasgevind.⁶¹⁾ Die wrywing het tot openlike tweespalt gekom toe Henry Hartley, 'n Engelse handelaar wat in die Potchefstroomse omgewing alreeds aan Potgieter bekend was, aan laasgenoemde 'n besoek wou bring. Dié besoek het plaasgevind juis toe daar probleme met 'n ander Engelsman, J.M. McCabe, was. Hy is deur die Volksraad daarvan beskuldig dat hy met die swartes onwettige wapenhandel gedryf het. Weens McCabe se oortreding het die Volksraadsondersteuners die besoek van enige uitlander met wantroue bejeën. Hartley self was verbied om die reis van die emigrante van Potchefstroom na Ohrigstad mee te maak.

Toe Hartley in Junie 1846 op Ohrigstad aankom, het 'n aantal persone vir landdros Grobler versoek om Hartley aan te hou. Grobler het vir vk. A.C. Duvenage beveel om Hartley op Ohrigstad aan te hou en te sorg dat hy nie die hoofkommandant kontak nie.⁶²⁾ Toe Potgieter daarvan verneem het, het hy vir vk. Duvenage aangesê om Hartley ongehinderd na sy plaas, Strydfontein, te laat kom.⁶³⁾

Die gevolg was dat op 8 Junie 'n Volksraadsitting gehou is waartydens ook 'n versoekskrif deur vk. J.C. Steyn aan die Volksraad voorgelê is. Daarin is Potgieter onder andere van outokratiese optrede en onverantwoordelikheid teenoor sy onderdane beskuldig. Potgieter het hom teen

---

61) D.W. Krüger : Die Weg na die See, p. 98.

62) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, pp. 54-55; Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, p. 156.

63) H.S. Pretorius en D.W. Krüger (reds.) : Voortrekker-Argiefstukke 1829 - 1849 (R115b/46, 1/6/1846), p. 225.

die beskuldiging verweer. Pandemonium het losgebars en die Volksraad het in duie gestort.⁶⁴⁾

In Junie 1846 het Potgieter met 'n kommando vertrek om ondersoek in te stel na die bedreiging wat die stamme van Sekwati, Maraba en Moletshi en Sebedela suid van die Limpopo ingehou het. Die kommando het met die hulp van Sekwati met Moletshi se Ba-Moletshi slaags geraak. Stephanus Erasmus se gesondheid het hom teen daardie tyd waarskynlik in die steek gelaat en hy sou moontlik nie die kommando vergesel het nie.⁶⁵⁾

Voor die vertrek van die kommando het Potgieter 'n "Provisionele Raad" ingestel wat landsake tydens sy afwesigheid moes hanteer. Beide J.J. Burger en Potgieter het massavergaderings in die vooruitsig gestel. Burger wou 'n nuwe Volksraad daarstel, terwyl Potgieter 'n geregshof wou saamstel wat alle politieke kwessies moes ondersoek. Slegs sowat 51 mense het Burger se vergadering op 14 Augustus bygewoon. Daar is besluit om 'n verkiesing vir die Volksraad uit te skryf en daar is bepaal dat die Raad met sy werksaamhede sou voortgaan.

Op 1 September het die nuutverkose Volksraad vergader. Die Volksraad het egter min steun van die publiek geniet. Die Raad het in die maande na die September-byeenkoms meer in naam as in werklikheid bestaan.

Potgieter se vergadering het op 20-23 September plaasgevind en is deur 'n groot aantal mense bygewoon.

---

64) Carel Potgieter en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter, pp. 156-157; Vergelyk F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, pp. 55-56.

65) P.J. van der Merwe : Die Matebeles en die Voortrekkers, pp. 313-319.

Die nuwe Volksraad is as onwettig verklaar. Potgieter is as hoofkommandant en "bestierder der Hollandsche Afrikaansche Emigranten" erken.⁶⁶⁾

Maar ten spyte daarvan het landdros Grobler voortgegaan om sy kantoor te beman en kennisgewings op las van die Volksraad uit te stuur.⁶⁷⁾ Die Volksraad het voortgegaan met sy regering in afwagting op die koms van Smellekamp aan wie die beslissing van die twis met Potgieter voorgelê sou word.

Die skaal het egter teen Potgieter begin draai. Baie van sy ondersteuners het Ohrigstad verlaat. Vanweë sy ondeurdagte optrede en gebrekkige staatsadministrasie en as gevolg van die mislukking van die Ohrigstadse onderneming, het sy invloed begin taan. Daarteenoor het die Volksraad meer ondersteuning gekry.⁶⁸⁾ In Desember 1846 het Potgieter se posisie so benard geword dat hy hom op ondersteuning uit die omgewing van Potchefstroom en Magaliesberg moes beroep.

In Februarie en Maart 1847 het die twiste nogeens ontvlam en die partye het selfs gewapen teen mekaar opgeruk. Tot bloedvergieting het dit egter nie gekom nie. Op 2 Maart is 'n ooreenkoms gesluit waardeur albei partye onderneem het om die wapens neer te lê en die geskil aan die arbitrasie van Smellekamp te onderwerp wanneer hy sou

---

66) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, pp. 57-58; Vergelyk A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, pp. 45-46.

67) A.P. van der Merwe : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg, p. 47.

68) F.A.F. Wichmann : Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, 1838 - 1860, p. 60.

aankom. Intussen sou die Volksraad en Potgietergroep onafhanklik van mekaar regeer.⁶⁹⁾

Die dispuut van 1845 - 1847 tussen die Potgietergroep en die Volksraadgroep het byna tot 'n burgeroorlog gelei. Dit was 'n stryd tussen persoonlikhede en politieke beginsels. Die Volksraadgroep se grootste vyand was nie soseer Potgieter as Ohrigstad self nie. As 'n handelsentrum was dit waardeloos, die pad na Delagoabaai was te moeilik en as gevolg van malaria slegs gedurende die winter leefbaar. Die klimaat by Ohrigstad het al hoe ongunstiger geword. Baie mense het weggetrek na 'n gesonder omgewing in die suide en 'n nuwe nedersetting wat Lydenburg genoem is, aangelê.⁷⁰⁾

Ten spyte van die betreklik kort tydjie wat Ohrigstad bewoon was en die geringe bevolking van die aanleg, was daar 42 grafte in die dorp se kerkhowe.⁷¹⁾ Stephanus Erasmus is in Februarie 1847 oorlede.⁷²⁾ Hy het op Branddraai, die plaas van Karel Tregardt, gesterf.⁷³⁾

Ene S. van Breda het op 30 April 1847 'n openbare veiling van die besittings van Erasmus gehou.⁷⁴⁾ Uit die sterftekenis van Erasmus blyk dit dat hy met sy dood nie in besit van enige plase by Ohrigstad was nie. Die plaas

---

69) D.W. Krüger : Die Weg na die See, pp. 99 - 100.

70) J. Meintjes : The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa, p. 214.

71) F.J. Potgieter : Die vestiging van die Blanke in Transvaal ..., p. 40.

72) MOOC 6/9/47, no. 144 (Death Notice).

73) SS 4063 Odé-stukke : Grondlijnen van de verschillende trekken der vernaamste voortrekkers, p. 106 (TAB); Vergelyk Karel Tregardt : Herinneringe (Preller, red. : Voortrekkermense II, p. 26); MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening : anoniem - S. van Breda, 24/10/1848, ongepagineer.

74) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 24/10/1848, ongepagineer.

Oudeberg, geleë in die distrik George, word wel genoem. Verder was die balans van die koopbedrag op die plaas Roodeklip ook in die distrik George aan hom verskuldig.⁷⁵⁾

Pieter Ernst Erasmus, Catharina Erasmus (die vrou van H. Botha), Zacharia Erasmus (getroud met Karel Erasmus^{Tregardt}), Lourens en Daniel Elardus Erasmus (die jongste seuns van Stephanus Erasmus) en Stephanus Petrus Jacobs ('n kleinseun van Erasmus en die seun van Anna Catharina Erasmus wat intussen oorlede is) het elk 48.13.4 pond uit die boedel van Erasmus ontvang.⁷⁶⁾

Van Stephanus Erasmus se nasate het in die latere Zuid-Afrikaansche Republiek hul merk gemaak. So byvoorbeeld was lt.-kol. Stephanus Petrus Elardus Erasmus^{Erasmus} Tregardt, kleinseun van die ou Voortrekker, 'n lid van die Staatsartillerie in die Transvaalse Republiek.⁷⁷⁾ Hy het tydens die Eerste Vryheidsoorlog met die bestorming van Amajuba die aandag op hom as krygsman gevestig.⁷⁸⁾

Stephanus Erasmus was 'n pionier van die noordoostelike grenswyke van die Kaapkolonie. Dit blyk onteenseglik dat hy, hoewel 'n eenvoudige grensboer, tog 'n gerespekteerde leierfiguur in daardie deel van die Kolonie was. Hy sou, soos sy mede-grensboere, vele teenslae aan die noordoosgrens moes verduur. Nogtans het hy met toegewydheid sy taak as provisionele veldkornet en veldkornet van die wyke Brak- en Kraairivier uitgevoer.

75) MOOC 6/9/47, no. 144 (Death Notice).

76) MOOC 13/1/149 Likwidasië en Distribusie rekening, 20/10/1852, no. 92.

77) M.H. Buys : S.P. Erasmus (Dictionary of South African Biography III), pp. 276-277; Vergelyk L. Trichardt : Dagboek van Louis Trichardt 1836 - 1838 (geredigeer deur G.S. Preller), p. XLIII.

78) L. Trichardt : Dagboek van Louis Trichardt 1836 - 1838 (geredigeer deur G.S. Preller), p. XLIII.

LT.-KOL. S.P.E. TREGARDT

Bron: J 386 Jeffreys-versameling : Kaapse Staatsargief-
bewaarplek, Kaapstad.

Erasmus word veral in die geskiedenis onthou vir die aanvalle wat die Ndebele op sy jagkamp geloods het. Ongetwyfeld was hy ook 'n belangrike Voortrekkerleier en is sy militêre krygsvernuf en mening in openbare aangeleenthede hooggeag. In Natal was hy dan ook aktief in die openbare lewe betrokke en 'n lojale burger van die Republiek van Natal.

Dat Erasmus in sy wese 'n trekboer gebly het, blyk uit die feit dat die voormalige inwoner van die distrikte Swellendam, Beaufort, Graaff-Reinet, Somerset en later burger van Natal, uiteindelik in die verre Noordoos-Transvaal ter ruste neergelê is.

LT.-KOL. S.P.E. TREGARDT

Bron: L 448 Leica-versameling : Kaapse Staatsargief-
bewaarplek, Kaapstad.

BYLAE A

OPGAAAF VAN D.E. EPASMUS SR.

Graaff-Reinet	Aantal Khoi- arbeiders en slawe in diens	Aantal waens en ryperde	Aantal aanteel- perde	Aantal beeste	Aantal skape en bokke	Aantal mud Tarwe gewen	Aantal mud gars gewen	Aantal wingerd- stokke	Leggers wyn gewen	Leggers brandewyn gewen
1788				48	400					
1792			2	116	700					
1796	15			48/60	200					
1798	2		14	112	1 183					
1801	1		2	99	542					
1803			2	59	447					
Swellendam										
1805	22	2	8	88	500			12 000	3	1
1806	13	5	5	73	546	103	50	12 000	2	1
1807	12	8		80	400	180	27	12 000	5	2
1808	13	5	11	75	438	104	52	14 000	4	1
1809	12	4	7	74	443	90	40	14 000	5	2
1810	3	4	11	75	446	40	16	40 000	5	2
1812	6		10	70	286	32	33	9 000	1	1
1813	15	1	10	78	451	25	24	10 000	2	1

OPGAAAF VAN S.P. ERASMUS

Swellendam	Aantal Khoi- arbeiders en slawe in diens	Aantal waens en ryperde	Aantal aanteel- perde	Aantal beeste	Aantal skape en bokke	Aantal mud Tarwe gewen	Aantal mud gars tewen	Aantal wingerd- stokke	Leggers wyn gewen	Leggers brandewyn gewen
1808										
1809		1								
1810		1								
1812		1								
1813	2	1	4	42	125	22	12	3 000	1	$\frac{1}{2}$
1814	3	1	4	60	137	31	5	3 000	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$
1815	3	2	7	84	140	34	4	3 000	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$
1816	3	1	8	71	95	34	16	3 000	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$
1817	7	1	10	65	360	30	16	3 000		
1818	5	1	11	60	294	30	20	3 000		
1819	6	2	13	78	187	67	26	3 000	3	1
1820	8	2	9	96	390	82	16	4 000	3	$\frac{1}{4}$
1821	4	3	5	65	213					
Beaufort										
1821	5	3	2	72	1 200					
Graaff-Reinet										
1822	4	4		23	1 700					
1823	3	4		50	1 250					
1824	9	3	3	36	1 050					
1825	5	3	3	54	1 250					

BYLAE B

GESLAGREGISTERS

C12 Daniel Elardus ≈ 20.11.1751 x 5.12.1779 Aletta de Bøer xx 21.11.1784 Cecilia Geertruyda du Plessis xxx Catharina Elisabeth van der Merwe

d1 Lourens Abraham ≈ 17.12.1780 x Kaapstad 10.8.1800 Helena Geertruyda Bekker

e1 Daniel Elardus * 1.2.1804 ≈ 21.5.1804 x Cradock 4.4.1824 Petronella Catharina Gous xx Cradock 7.4.1834 Engela Wilhelmina Christina du Plessis

f1 Sara Elizabeth * 9.3.1825 ≈ Cradock 24.7.1825

f2 Lourens Abraham * 2.2.1827 ≈ Cradock 9.11.1827 x Anna Catharina Senekal

f3 Petrus Marthinus Stephanus Jacobus

f4 Anna Maria * 4.6.1834 ≈ 28.6.1835

f5 Petronella Martha Elisabeth Charlotte * 4.7.1836 ≈ 3.10.1836

f6 Daniel Elardus ≈ 11.10.1837

e2 Marthinus Stephanus ≈ 11.11.1805

e3 Catharina Elizabeth ≈ 18.4.1808 x Hendrik Gerhardus Jacobs

f1 Lourens Abraham * 22.8.1826 ≈ 11.3.1827

f2 Amarensche Margrita Elisabeth * 8.9.1831 ≈ 5.2.1832

f3 Aletta Johanna * 2.2.1836 ≈ 15.5.1836

e4 Aletta Johanna * 31.7.1809 ≈ 8.10.1809 x Magiel Christiaan Jacobs

f1 Lourens Abraham * 23.8.1826 ≈ 27.1.1827

e5 Helena Geertruyda * 15.9.1811 ≈ Graaff-Reinet 1.12.1811 x Cradock 6.4.1829 J.D. van Aswegen

e6 Johanna Catharina * 10.6.1813 ≈ Graaff-Reinet 11.4.1814 x Cradock 4.4.1830 H.A. van Aswegen wew.

f1 Helena Geertruyda * 12.2.1831 ≈ 15.3.1831

e7 Lourens Rasmus * 6.6.1815 ≈ Graaff-Reinet 30.10.1815

e8 Anna Geertruyda Louisa * 22.9.1823 ≈ Graaff-Reinet
25.1.1824
d2 Aletta Elisabeth ≈ 23.5.1784
d3 Daniel Jacobus ≈ 5.11.1786 x Swellendam 10.7.1807
Cornelia Jacoba Susanna Kruger * 1791 d.v. Pieter Ernst
Kruger en Anna Catharina van Aswegen
e1 Anna Catharina ≈ 16.2.1809 x Uitenhage 5.10.1829
Johannes Nicolaas Wilhelm Barkhuizen
e2 Martha Maria Elizabeth * 13.2.1811 ≈ 8.9.1811 x
Beaufort-Wes 18.9.1829 Daniel Jacobus Johannes Oosthuizen
e3 Daniel Elardus x 13.10.1812 ≈ 29.10.1812
e4 Hester Susanna * 29.9.1813 ≈ Tulbagh 21.11.1813 +
Olifantsfontein, Transvaal 31.10.1893 x George 4.4.1832
Frederik Andries Strydom
e5 Daniel Elardus * 22.9.1815 ≈ 16.6.1816 x Cradock
2.3.1834 Sara Margaretha Jacobs
f1 Susara Maria * 5.7.1835 ≈ 1.11.1835
f2 Petronella Erdina ≈ 12.11.1840
f3 Daniel Jacobus Elardus * Doornkloof, Pretoria
4.3.1845, Boeregeneraal + Grootfontein, Pretoria 7.5.1914
x Magdalena Margaretha Erasmus + Junie 1873 d.v. Jacobus
Erasmus xx Sybella Margaretha Aletta Schabort +
13.10.1912
f4 Michiel Christiaan Elardus * 12.9.1849
e6 Cornelia Jacoba * Augustus 1817 ≈ Uitenhage 22.11.1817
x George 2.7.1837 Cornelis Jacobus Rademeyer
e7 Pieter Ernst * 21.9.1819 ≈ 30.1.1820
e8 Pieter Ernst * 9.2.1821 ≈ Uitenhage 17.1.1822
e9 Stephanus Petrus * 27.11.1822 ≈ Uitenhage 21.3.1824
e10 Lourens Abraham * 14.6.1826 ≈ Uitenhage 21.1.1827
e11 Theodorus Cornelis Johannes * 14.6.1826 ≈ Uitenhage
21.1.1827
e12 Johannes Elardus * 13.6.1828 ≈ Uitenhage 18.1.1829
e13 Barend Elardus * 20.7.1834 ≈ George 31.5.1835
d4 Stephanus Petrus ≈ 20.4.1788 x Swellendam September
1812 Maartje Wilhelmina Zacharia Kruger

e1 Daniel Elardus * 7.3.1813 ≈ Paarl 20.5.1814 +
21.8.1836

e2 Pieter Ernst * 18.12.1816 x Cradock 1.11.1835 Maria
Magdalena Pietersen

f1 Martha Wilhelmina Zacharia * 8.8.1842

f2 Geertruyda Catarina Wilhelmina * 12.9.1845

e3 Anna Catharina * 8.3.1817 ≈ 9.11.1817 x Jan Jacobs
2.2.1834

f1 Stephanus Petrus * 5.2.1835 ≈ 2.11.1835

e4 Stephanus Petrus ≈ 16.5.1819 + 21.8.1836

e5 Catharina Elisabeth * 16.4.1821

e6 Catharina Elisabeth * 3.1.1823 ≈ Graaff-Reinet
20.4.1823 x Pieter Jacobus Rudolph xx 27.4.1840 Johan
Hendrik Botha

f1 Johannes Samuel Frederik * 18.2.1841 ≈ 4.4.1841

f2 Stephanus Petrus * 16.5.1842 ≈ 4.12.1842

f3 Maartje Wilhelmina Zacharia * 16.8.1844 ≈ 10.10.1844

f4 Anna Catharina * 2.2.1846 ≈ 3.5.1846

f5 Catharina Elisabeth * 12.9.1847 ≈ 17.9.1847

f6 Johan Hendrik ≈ 7.9.1849

e7 Zacharia Geertruijda * 29.10.1824 ≈ 22.3.1826 +
20.5.1901 x 1840 Carolus Johannes Tregardt

f1 Louis * 16.5.1842 ≈ 23.10.1842

f2 Stephanus Petrus Elardus

e8 Cornelia Jacoba * 1.6.1826 ≈ Colesberg 5.8.1827

e9 Lourens Abraham * 14.6.1832 ≈ Cradock 3.2.1833

BRONNE**I. LITERATUUR**

Becker, P. : Path of Blood. London, 1962.

Bergh, J.S. en J.C. Visagie : The Eastern Cape Frontier Zone, 1660 - 1980. A cartographic guide for historical research. Durban, 1985.

Boëseken, A.J. (red.) : Geskiedenis-Atlas vir Suid-Afrika, 2de uitgawe, 3de druk. Kaapstad, 1948.

Boyce, W.B. : Notes on South African Affairs from 1834 - 1838. Cape Town, 1971.

Cachet, Lion F. : De Worstelstrijd der Transvalers (derde druk). Amsterdam, 1898.

Cilliers, B. : Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal, Pietermaritzburg, 1985.

Cloete, Henry : Five Lectures on the Emigration of the Dutch Farmers from the Colony of the Cape of Good Hope and their settlement in the District of Natal until the Formal Submission to Her Majesty's Authority, in the year 1843. Cape Town, 1856 (The State Library Pretoria, Reprint no. 22, 1968).

Cloete, Henry : The History of the Great Boer Trek. London, 1900.

Cory, G. E. : The Rise of South Africa 1820 - 1834 II, 1834 - 1838 III. Cape Town, 1965.

De Jongh, P.S. : Sarel Cilliers. Johannesburg, 1987.

- De Villiers, C.C. : Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I, A - M (Hersien en aangevul deur C. Pama). Kaapstad en Rotterdam, 1981.
- Du Plessis, A.J. : Die Republiek Natalia (Ongepubliseerde D.Phil-verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika, 1936).
- Durand, J.C. : Die Voortrekkers se ideaal van vryheid en onafhanklikheid, 1836 - 1854 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Randse Afrikaanse Universiteit, 1974).
- Duvenage, G.D.J. : Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, I. Pretoria, 1986.
- Duvenage, G.D.J. : Van die Tarka na die Transgariep. Die emigrasie uit die Noordoosgrensdele van die Kaapkolonie, 1835 - 1840. Pretoria ensovoorts, 1981.
- Erasmus, D.J. : 'n Tak van die Erasmus-familie. Klerksdorp, 1982.
- Gray, M.W.T. : Stories of the early American Missionaries in South Africa (Preller pam. 2). Universiteit van Stellenbosch, 1935.
- Harris, W.C. : The Wild Sports of Southern Africa. Cape Town, 1963.
- Hatting, J.H. : De Geschiedenis van de Hollandsche Afrikaansche boeren, vanaf hun vertrek uit de Kaapkolonie tot op de Aftreding van President Burgers. Vryheid, 1893.

- Heese, J.A. : Suid-Afrikaanse Geslagregisters 2, D - G
(geredigeer deur die afdeling Genealogie, IGN van
die RGN, onder leiding van R.T.J. Lombard).
Pretoria, 1989.
- Hetteema, H. jr. : De Nederlandse Stam in Zuid-Afrika.
Zuthphen, 1949.
- Hofstede, H.J. : Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat.
S' Gravenhage, 1876.
- Holden, W.C. : History of the Colony of Natal. Cape
Town, 1963.
- Hugo, de Vos G.F. : Die Dagboek van Anna Steenkamp en
Fragmentjies oor die Groot Trek. Pietermaritzburg,
1938.
- Ingram, J. Forsyth : Natalia. A condensed History of the
Exploration and Colonisation of Natal and Zululand
from the earliest times to the present day. London,
1897.
- Jansen, E.G. : Die Voortrekkers in Natal. Kaapstad,
ens., 1938.
- Kotzé, D.J. : Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die
Matebeles (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse
Geskiedenis, 1950 Deel I. Parow, g.d).
- Kotzé, D.J. (ed.) : Letters of the American Missionaries,
1835 - 1838. Cape Town, 1950.
- Krüger, D.W. : Die Weg na die See (Argiefjaarboek vir
Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1938 Deel I. Kaapstad,
1938).

Krüger, D.W. en C.J. Beyers (reds.) : Dictionary of South African Biography III. Cape Town, 1977.

Liebenberg, B.J. : Andries Pretorius in Natal. Pretoria en Kaapstad, 1977.

Liebenberg, B.J. : Nederland en die Voortrekkers van Natal. Pretoria, 1964.

Malan, J.H. : Boer en Barbaar. Bloemfontein, 1918.

Meintjes, J. : The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa. London, 1973.

Moffat, R. : The Matabele Journals 1829 - 1860, vol. I (editor J.P.R. Wallis). Oppenheimer-reeks no. 1, Londen, 1945.

Moodie, Duncan C.F. : History of the Battles and Adventures of the British, the Boers, and the Zulus, ec., in Southern Africa from the time of Pharaoh Necho, to 1880, vol. I. London, 1968.

Muller, C.F.J. : Die Oorsprong van die Groot Trek. Kaapstad en Johannesburg, 1974.

Muller, C.F.J. : Leiers na die Noorde. Studies oor die Groot Trek. Kaapstad, 1976.

Nathan, Manfred : The Voortrekkers of South Africa. London, 1937.

Oakes, D. (ed.) : Reader's Digest Illustrated History of South Africa. The Real Story. Cape Town, 1989.

- Pama, C. : Die Groot Suid-Afrikaanse Familienaamboek. Kaapstad, 1988.
- Potgieter, C. en N.H. Theunissen : Kommandant-generaal Hendrik Potgieter. Johannesburg, 1938.
- Potgieter, F.J. : Die vestiging van die Blanke in Transvaal (1837 - 1886) met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mense en die omgewing (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1958 Deel II. Elsiesrivier, 1959).
- Preller, Gustav, S. : Andries Pretorius. Lewensbeskrywing van die Voortrekker Kommandant-generaal. Johannesburg, 1937.
- Preller, Gustav, S. : Piet Retief : Lewensgeskiedenis van die grote Voortrekker. Pretoria, 1912.
- Preller, Gustav, S. : Talana. Kaapstad, e.a., 1942.
- Preller, Gustav, S. : Voortrekkermense I - V. Kaapstad, 1918, 1920, 1922, 1925 en 1938.
- Redelinghuys, J.H. : Die Afrikaner-Familienaamboek. Sketse en besonderhede omtrent die voorgeslagte van bekende Afrikaner-families. Kaapstad, 1954.
- Schoon, H.F. (red.) : Uit het Dagboek van Erasmus Smit. Pretoria, 1967 (Staatsbiblioteek, Herdruk no. 10).
- Smith, Edwin, W. : Die lewe en tye van Daniël Lindley 1801 - 1880. (Verkort en in Afrikaans vertaal deur Timo Kriel). Kaapstad, 1942.

- Smith, Edwin, W. : The Life and Times of Daniël Lindley (1801 - 1880). London, 1849.
- Spies, du Toit, F.J. : Van ons Land Suid-Afrika. 'n Geskiedkundige Oorsig van die XIXe en XXe eeue in Suid-Afrika. Brugge, 1947.
- Theal, G.M. : History of South Africa from 1795 to 1872, II (4th edition). London, 1915.
- Thom, H.B. : Die Geloftekerk en Ander Studies oor die Groot Trek. Kaapstad, 1949.
- Thom, H.B. : Die lewe van Gert Maritz. Kaapstad ensovoorts, 1965.
- Trichardt, Louis : Dagboek van Louis Trichardt 1836 - 1838 (geredigeer deur Gustav S. Preller). Kaapstad ensovoorts, 1938.
- Tudhope, J. : The Voortrekkers of South Africa. Durban, 1891.
- Van Aswegen, H.J. : Die Natalse Volksraad, 1838 - 1845 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1963).
- Van der Merwe, A.P. : Die Voorgeskiedenis van die Republiek Lydenburg (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Pretoria, 1940).
- Van der Merwe, P.J. Die Matebeles en die Voortrekkers. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1986, Deel II. Pretoria, 1986).

Van der Merwe, P.J. : Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770 - 1842). Den Haag, Kaapstad, 1937.

Van Heerden, J.J. : Die Kommandant-generaal in die Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1964 Deel II. Kaapstad, 1964).

Van Schoor, M.C.E. : Die Nasionale en Politieke Bewuswording van die Afrikaner in Migrasie en sy ontluiking in Transgarieb tot 1854. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1963 Deel II. Kaapstad, 1964).

Visagie, J.C. : Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek. Stellenbosch, 1989.

Visagie, J.C. : Willem Fredrik Hertzog, 1792 - 1847 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, Pretoria, 1980).

Voigt, J.C. : Fifty Years of the History of the Republic in South Africa, 1795 - 1845, vol. I, London, 1899.

Wagenaar, E.J.C. : A forgotten Frontier zone. Settlements and reactions in the Stormberg area between 1820 - 1860 (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Rhodes University, 1973).

Wichmann, F.A.F. : Die Wordingsgeskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek, 1838 - 1860 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1941 Deel II. Kaapstad, 1941).

II PERIODIEKE PUBLIKASIES

Die Brandwag, deel I, Mei 1910 - Mei 1911.

The Graham's Town Journal, 1834.

Historia, vol. 20/1, Mei 1975.

Ons Taal, deel I. Paarl, 1907.

III HISTORIESE MANUSKRIPTE

J.C. Visagie : Minder bekende Voortrekkerleiers
(Ongepubliseerde referaat gelewer by 'n Streek-
konferensie van die S.A. Historiese Vereniging, P.U.
vir C.H.O., Potchefstroom, 18/1/1988).

IV Argivale Bronne

(a) Gepubliseer

Bird, J. : The Annals of Natal, 1495 - 1845, vol. I.
Kaapstad, 1965.

Breytenbach, J.H. en H.S. Pretorius (reds.) : Notule van
die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek
(volledig met alle Bylae daarby), deel I, 1844 -
1850 (Suid-Afrikaanse Argiefstukke, Transvaal No.
1). Kaapstad, 1949.

Breytenbach, J.H. (red.) : Notule van die Natalse
Volksraad (volledig met alle Bylae daarby), 1838 -
1845 (Suid-Afrikaanse Argiefstukke, Natal No. 1).
Parow, 1958.

Chase, J.C. (ed.) : The Natal Papers Part I and II, 1498 - 1843. Kaapstad, 1968.

Pretorius, H.S. en D.W. Krüger (reds.) : Voortrekker-Argiefstukke, 1829 - 1849. Pretoria, 1937.

Theal, G.M. (ed.) : Records of the Cape Colony from November to end of December 1825, vol. XXIV. London, 1904 - 1905.

Theal, G.M. (ed.) : Records of the Cape Colony, October - December 1827, vol. XXXIV. London, 1905.

(b) Ongepubliseer

(Tensy anders vermeld, berus alle ongepubliseerde argivale bronne in voetnote vermeld in die Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad).

1. STAATSARGIEFBEWAAARPLEK, KAAPSTAD (KAB)

1.1 Accessions (A)

A519 vols. 2 - 6, 8 Letters Received, 1835 - 1840.

A519 vols. 12 - 13 Despatches to the Secretary of State, London, 1837.

A519 vols. 15 - 16 Despatches to the Lieutenant Governor, Eastern Districts, 1836 - 1837.

A519 vol. 21 Letters Despatched, General, 1835 February 10 - 1836 January 6.

A519 vol. 22 Letters Despatched, Colonial, Civil and Private Matters, 1835 October 2 - 1838 February 10.

A519 vols. 24, 26 Letters Despatched, Military, 1835 - 1837.

A519 vol. 28 Notes and Memoranda, 1837 July 1846 - July 28.

A519 vol. 37 The Graham's Town Journal, 1835 January 2 - 1836 April 28.

A519 vol. 38 The Graham's Town Journal, 1836 May 5 - 1848 January 22.

1.2 Albany (1/AY)

1/AY 8/33 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies, 1832.

1/AY 8/55 - 8/56 Grahamstown, Letters Despatched by assistant Civil Commissioner, Somerset, 1834 - 1838.

1/AY 8/79, 8/80, 8/81, 8/83-8/84, 8/86 Papers Received from Miscellaneous Private Individuals and Bodies, 1828 - 1835.

1/AY 8/87 Albany, Miscellaneous Letters, 1836.

1/AY 9/6 Letter Book of Landdrost and Civil Commissioner, 1828 April - 1832 November.

1/AY 9/7 - 9/8 Letter Book, Government Departments, 1832 - 1848.

1/AY 9/19 - 9/20 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies, 1829 - 1839.

1.3 Cradock (1/CDK)

1/CDK 8/27 Letters Received from Lieutenant Governor,
1835 - 1840.

1/CDK 10/14 Letters Despatched to Secretary to
Government, 1837 - 1841.

1.4 Colonial Office (CO)

CO 78 Letters Received from the Collector of Tithes and
Customs, 1816.

CO 287, 333, Letters Received from the Commandant of the
Frontier, 1826 - 1827.

CO 357 Letters Received from the Commandants on the
Frontier and Robben Island, 1828.

CO 336, 367, 373, 390, 402 Letters Received from the
Commissioner General, 1828 - 1832.

CO 425 Letters Received from Surveyor General, 1834.

CO 2560, 2585 Letters Received from Drosdy, Swellendam,
1807, 1813.

CO 2667 Letters Received from Drosdy, Graaff-Reinet, vol.
I, 1825.

CO 2683, 2693 Letters Received from Drosdy, Somerset,
1826 - 1827.

CO 2704, 2712 - 2713, 2721, 2728, 2742, 2749, 2756, 2763
Letters Received from Civil Commissioner and
Resident Magistrate, Albany and Somerset, 1828 -
1836.

CO 2706, 2764 Letters Received from Civil Commissioner
and Resident Magistrate, Graaff-Reinet, 1828, 1836.

CO 2762 Letters Received from Drosdy, Somerset, 1825.

CO 2789 Acting Secretary to Lieutenant Governor, 1839.

CO 3933 Memorials Received, vol. I, Nos. 1 - 295, 1827.

CO 3938 Memorials Received, J - L, Nos. 501 - 634, 1828.

CO 3940 Memorials Received, S - Z, Nos. 825 - 1053, 1828.

CO 3941 Memorials Received, A - B, Nos. 1 - 173, 1829.

CO 3942 Memorials Received, C - G, Nos. 174 - 384, 1829.

CO 3944 Memorials Received, N - S, 1829.

CO 3951 Memorials Received, 1831.

CO 3958 Memorials Received, 1832.

CO 3959 Memorials Received, S - T, Nos. 1 - 150, 1832.

CO 3969 Memorials Received, C - E, 1834.

CO 3984 Memorials Received, A - B, Nos. 1 - 126, 1836.

CO 3990 Memorials Received, S - T, Nos. 1 - 122, 1836.

- CO 4016 Memorials Received, vol. I, A - E, 1844.
- CO 4020 Memorials Received, A - E, 1844.
- CO 4376 Arrear Memorials, 1832.
- CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous, 1835.
- CO 4853 General Letter Book, 1825 April 18 - September 26.
- CO 4886 - 4888 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Country Districts, 1826 - 1828.
- CO 4893 Letters Despatched, Departments, Country Districts and Miscellaneous, Letter Book, Military Departments, 1 April 1826 - 6 September 1828.
- CO 4898, 4901, 4903 - 4905, 4907 Letters Despatched, Civil Departments, Civil Commissioners, General Letter Book, Civil, 1828 - 1836.
- CO 5112 Letter Book, Naval and Military, 4 January 1836 - 30 December 1842.
- CO 5175 - 5177 Letter Book, Judicial, 1830 - 1837.
- CO 5476 Colonel Bell's Memorandum Book, 1828 - 1853.
- CO 5728 Schedule of Papers submitted to Governor, 1830 - 1831.
- CO 5826, 5828 - 5832 Proclamations and Government Advertisements, 1825 - 1838.

CO 5920 Public Ordinances, 1834 - 1844.

CO 5958 Official Index Notices, 1790 - 1837.

CO 6152 Register of farms bona fide occupied in Natal,
1839 - 1843.

CO 8436 Landdrosts and Heemraden, Letters re Land
Matters, Somerset, 1825 - 1828.

CO 8458 - 8460 Private Individuals, Letters re Land
Matters, 1825 - 1827.

CO 8470 Memorials for Land, George, 1813 - 1836.

CO 8481 Report on the Memorials by Inspector of
Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor
Wernich, E - F, 1814 - 1836.

CO 8508 Report on the Memorials by the Inspector of
Government Lands and Woods and the Sworn Surveyor
Wernich, A - H, 1815 - 1827.

CO 8529 Register of Memorials for Land, Somerset, 1825 -
1830.

CO 8531 Register of Memorials for Land, Swellendam, 1817
- 1831.

CO 8537 - 8538 Letters Despatched on Land Matters, 1824 -
1828.

1.5 Government House (GH)

GH 8/1 - 8/4 Lieutenant Governor, Despatches, 1836 -
1837.

GH 9/1 Papers Received from Natal Government, Volksraad, Captain Smith, Secretary to Government, 1840 December - 1846 August 7.

GH 19/5 Treaties concluded with Native Tribes, 1836 - 1845.

GH 30/1 Letters Despatched, Eastern Province, 1836 August 1 - 1839 December 27.

GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book, 1835 July 1 - December 26.

1.6 Graaff-Reinet (1/GR)

1/GR 10/26 Letters Received, 1836.

1/GR 12/10 Letters and Reports from Field Cornets, Veldwagtmeesters, Veldkommandants and Private Individuals, 1824 - 1827.

1/GR 12/16 Letters Received from Veldwagtmeesters, Field Cornets, etc., 1832 - 1841.

1/GR 14/108 Miscellaneous Documents. Lists of Taxes, Quitrents and fines paid by Inhabitants, 1823 - 1826.

1/GR 14/116a Miscellaneous Documents. General Muster Rolls, 1821 - 1826.

1.7 Opgaafrolle (J)

J8 Opgaafrol, Beaufort (Wes) 1821.

J108, 110, 113, 115, 120, 123, 159, 161-163 Opgaafrolle,
Graaff-Reinet 1788 - 1824.

J182 Opgaafrol, Somerset-Oos 1825.

J318 - 326, 328, 330 - 340 Opgaafrolle, Swellendam 1805 -
1821.

1.8 Lieutenant Governor (LG)

LG 1 Letters Received from Colonial Office, Cape Town,
November 1827 - August 1831.

LG 2 Letters Received from Civil Commissioner, Graaff-
Reinet, 1828.

LG 4 Letters Received from the Civil Commissioner,
Grahamstown (June 1829 - September 1831).

LG 5 Letters Received from Field Cornets, July 1829 -
June 1834.

LG 6 Letters Received from Private Individuals
(Missionaries and Government Agents, P - Z (January
1830 - November 1832)).

LG 11 Miscellaneous Letters Despatched (with index to
1820 - 1829).

LG 12 Miscellaneous Letters Despatched (with index to
1830, March 1830 - July 1831).

LG 53 Despatches Received from Secretary of State,
London, nos. 1 - 5, February 1836 - August 1836.

LG 54, 56 - 57, 59 Despatches Received from Governor,
Cape Town, 1836 - 1837.

LG 141 Letters Received from Colonel Henry Somerset
(Commandant of the Eastern Frontier), September 1836
- December 1836.

LG 192 Letters Received from Civil Commissioner,
Colesberg, 1836 - 1837.

LG 207 Letters Received from the Civil Commissioner,
Cradock, 1836 - 1837.

LG 227 Letters Received from the Civil Commissioner,
Graaff-Reinet, 1847 - 1860.

LG 228 - 229 Letters Received from the Civil
Commissioner, Grahamstown, 1836 - 1837.

LG 265 Letters Received from the Civil Commissioner,
Somerset, with register nos. 1 - 73, September 1836
- June 1837.

LG 420 Agent General, Letters Received from various
Officials and Private Individuals regarding Kaffirs,
Fingoes etc. (Kaffir Papers), February 1836 - April
1837.

LG 493 - 495, 498 Letters Received from Private
Individuals, 1836 - 1838.

LG 523 Memorials Received, "Ordinary", nos. 1 - 70, June
1836 - January 1837.

LG 524 Memorials Received, "Ordinary", nos. 71 - 120,
January 1837 - May 1837.

LG 581 Papers re Gunpowder certificates issued by Field Cornets, E - N, February 1836 - April 1836.

LG 610 Papers relative to Captain Rabe of Shiloh, 1836 January - 1836 December.

LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony, August 1836 - November 1837.

LG 624 Letter Book, Letters Despatched to officials and individuals (within index), September 1836 - April 1837.

LG 653 Proclamations issued, Drafts, 1836 - 1837.

1.9 Master's Office and Orphan Chamber (MOOC)

MOOC 6/9/47, no. 144 (Death Notice).

MOOC 7/1/62 Testamenten, 1811.

MOOC 13/1/149 Likwidasie en Distribusie rekening.

1.10 Quitrent Registers (QRR)

QRR 187 Quitrent Register, Somerset East, 1837 - 1919.

1.11 Surveyor General (SG)

SG 1/1/1/9 Letters Received, Civil Commissioners, A - C, 1829 - 1859.

SG 1/1/3/3 Letters Received from Colonial Secretary, 1836 January - 1838 December.

SG 1/1/4/1 Letters Received from Private Individuals,
1829 - 1842.

SG 1/1/5/1 Letters Received, Sundry Matters, 1829 - 1844.

SG 2/1/1/1 General Letters Despatched, 1829 February -
1840 October.

SG 3/1/7/1 Surveyor of Land - surveyors Brown and White,
1835 - 1847.

SG 6/1 Diverse indexes, lists, memoranda, reports,
letters received, notes on lands, etc., 1813 - 1875.

SG 6/4 Registers of titles issued, Eastern Province, vol.
I, 1837 - 1850.

1.12 Somerset East (1/SSE)

1/SSE 8/2 Letters Received, Colonial Office, 1825 - 1836.

1/SSE 8/32 Letters Received, Civil Commissioners and
Resident Magistrate, 1825 - 1860.

1/SSE 8/76 Letters Received from Surveyor General, 1836 -
1860.

1/SSE 8/88 Letters Received, Field Cornets, 1825 - 1828.

1/SSE 8/89 Letters Received, Field Cornets, 1831 - 1877.

1/SSE 8/100 Letters Received from Private Individuals,
1834 - 1857.

1/SSE 9/1 Miscellaneous Records, Landdrost Journal, 1826
- 1827.

1/SSE 10/1 Letters Despatched, Landdrost and Heemraden and Clerk of the Peace, 1825 - 1829.

1/SSE 10/1a Letters Despatched, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Miscellaneous, 1836 November - 1840 May.

1/SSE 10/58 Letters Despatched by the Resident Magistrate, 1828 - 1833.

1/SSE 10/59 Letters Despatched by the Resident Magistrate, 1834 - 1836.

1/SSE 12/4 Letters Received by the Clerk of the Peace, Rough Letter Book, 1824 - 1871.

1.13 Verbatim Copies (VC)

VC 178 Brief van J. Boshof.

VC 609 - 610 Cape Town : Baptism, Membership, Marriage, 1780 - 1795.

VC 645 Paarl (Drakenstein) : Baptism, 1746 - 1775.

VC 673, 677 Graaff-Reinet : Baptism, 1792 - 1805, 1821 - 1826.

VC 688 - 689 Swellendam : Baptism, 1811 - 1822.

VC 695 Swellendam : Marriage, 1798 - 1834.

VC 717 - 719, Cradock : Baptism, 1817 - 1837.

VC 751 Cradock : Marriage, 1818 - 1840.

VC 873 Moodies' Papiers, 1834.

1.14 Fotoversameling

E 334 Elliot-versameling : Kaapse Staatsargiefbewaarplek,
Kaapstad.

J 386 Jeffreys-versameling : Kaapse Staatsargief-
bewaarplek, Kaapstad.

L 448 Leica-versameling : Kaapse Staatsargiefbewaarplek,
Kaapstad.

M 401 Morrison-versameling : Kaapse Staatsargief-
bewaarplek, Kaapstad.

2. STAATSARGIEFBEWAAARPLEK, PIETERMARITZBURG (NAB)

2.1 Accessions (A)

A426 List of Town or Building Lots claimed by various
persons at Pietermaritzburg, Natal.

2.2 Landdros Pietermaritzburg (1/LPMB)

1/LPMB 1 Notule van Verrigtings in Kriminele Sake, 1840 -
1845.

1/LPMB 2 Siviele Regsrol, deel I, 1839 April 18 - 1842
April 4.

1/LPMB 3 Siviele Regsrol, deel II, 1842 April 4 - 1845
September 1.

1/LPMB 4 Bylae tot Siviele Regsrol, 1840 March 9 - 1844 March 11.

1/LPMB 9 Ongeplaaste Hofstukke, 1838 - 1845.

1/LPMB 15 Stukke en Uitgestorwe Boedels, A - K, 1838 - 1845.

1/LPMB 18 Vendurolle, 1838 - 1845.

1/LPMB 20 Notule van die Huwelikshof, 1837 May 20 - 1845 November 22.

1/LPMB 21 Bylae tot die Notule van die Verrigtings voor Kommissaris, 1837 February - 1845 November.

1/LPMB 24 Finansiële Stukke, 1836 - 1841.

1/LPMB 26 Verklarings, Prokurasies, Koopbriewe, Borgaktes, ooreenkomste en ede, 1838 - 1845.

2.3 Surveyor General's Office (SGO)

SGO I/3 Voortrekker Period. Inspection Reports of farms in the Division of Pietermaritzburg by fieldcornet H.A. Pretorius, 1840; Inspection Report of farms in the Division of Pietermaritzburg, Umzimkulu, Umkomaas and Lovo Rivers by fieldcornet P.J. Greyling and J. Prinsloo; Inspection Report of farms in the Division of Umzimkulu by D.C. Uys and J.S. Zietsman, 1842.

SGO I/4 Voortrekker Period. List of Registered farms, 1839 - 1843.

SGO II/2 Henry Cloete's register of farms, 1843.

SGO II/3 Henry Cloete's register of first class farms,
1843.

SGO II/5 Henry Cloete's register of erven, 1843.

3. TRANSVAALSE ARGIEFBEWAAARPLEK, PRETORIA (TAB)

3.1 Staatsekretaris (SS)

SS 4063 Odé-stukke : De Uitroeiers van de Selekaatsryk in
de Transvaal.

SS 463 Keate Award, Inkomende Stukke, 1880.

3.2 Registrateur van Aktes (RAK)

RAK 2433 Plaasrequesten-register, 1838 - 1851.

RAK 2434 Inspeksieregister, 1841 - 1888.

4. NEDERDUITS-GEREFORMEERDE KERKARGIEF, PIETERMARITZBURG (NGKA)

Doopregister Pietermaritzburg, 1841 - 1883.

Doopregister van Erasmus Smit, 17 Maart 1837 - 13
Desember 1849.